

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ

RUS EMPERYALİZMİNE KARŞI KUZEY KAFKASYA'DA
BİRLİK KURMA ÇALIŞMALARI
(1781–2011)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
BEKİR ÖZBAL

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ SEYFULLAH YALIN

KIRIKKALE-2018

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ

RUS EMPERYALİZMİNE KARŞI KUZEY KAFKASYA'DA
BİRLİK KURMA ÇALIŞMALARI
(1781–2011)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
BEKİR ÖZBAL

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ SEYFULLAH YALIN

KIRIKKALE-2018

KABUL-ONAY

Dr. Öğr. Üyesi Seyfullah YALIN danışmanlığında Bekir ÖZBAL tarafından hazırlanan “**Rus Emperyalizmine Karşı Kuzey Kafkasya’da Birlik Kurma Çalışmaları (1781-2011)**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih/Yakınçağ Tarihi Anabilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

.././2018

Prof. Dr. H. Ömer BUDAK (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi Seyfullah YALIN

Dr. Öğr. Üyesi Suat VURAL

Yukardaki imzaların adı geçen Öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.././2018

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “**Rus Emperyalizmine Karşı Kuzey Kafkasya’da Birlik Kurma Çalışmaları (1781-2011)**” adlı çalışmamı, ilim, ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığım ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu beyan ederim.

27.07.2018

Bekir ÖZBAL

ÖNSÖZ

Kafkasya, diller ve milliyetlerin bol olduğu, özgürlüğün ve dağların zirvelere çıktığı coğrafyadır. Tarih boyunca milletlerin geçiş ve sığınma yeri olmuştur. Geçit vermez dağları, yer yer sık ormanları, derin vadileri, su kaynakları ve tabiatının harikası bezeli bir bölgedir.

Birçok devlet ve millet bu bölgeyi işgal etmek istemiştir. Ama bu hep geçici olmuştur. Bu bölge, Ruslar'ın azim, kararlılık, hırs ve acımasız güç kullanımıyla, sıcak denizlere ve Hindistan yoluna ulaşmak için mutlak almak istediği bir bölge olmuştur.

Kafkasya çok farklı dil ve etnik kökene sahip bir yerdir. Bazı Türk boyları da yüzyıllar öncesinden bu topraklara gelmiş ve yurt tutmuşlardır. Türkler ve diğer milletler Kafkasya'ya tam olarak hâkim olamadılar ya da olmadılar. Ancak Ruslar bu bölgenin her karış toprağına sahip olmak istedikleri için 300 yıl sürecek bir direniş ile karşılaştılar.

Rus emperyalizmine, işgaline karşı yüzyıllardır direniş veren, savaşan Kuzey Kafkasyalılar'ın dağınık olarak yaşamaları, bir devlet oluşumu sağlayamaması nedeniyle bu onlar için çok zorluk gerektirecek bir durum olmuştur. İşte biz bu çalışmamızda milli birliğini sağlamaya çalışan Kuzey Kafkasya'da "birlik kurma çalışmaları"ni işleyeceğiz. Kuzey Kafkasyalılar, çok dilli olmanın, çok çeşitli millet olmanın getirdiği izle, coğrafyanın ağır şartları, dış güçlerin bu bölgedeki emelleri nedeniyle bu birliği bir türlü sağlayamamışlardır.

Kuzey Kafkasya'da ciddi olarak üç dönem milli birlik sağlanmak istemiştir. Bu durum Rusların Kafkasya'yı tamamen almak istemesinden sonra başlamıştır. İmam Mansur ile başlayan İmamlar dönemi, Rus ihtilalinden sonra kurulan bağımsız Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti dönemi ve Çeçen savaşı ile gelen Kafkas Emirliği dönemi.

Bu dönemlerde en etkili olanı şüphesiz İmamlar dönemidir. İmam Mansur genç yaşta Kuzey Kafkasya'yı İslam dinin verdiği güçle Kafkasyalılarının enerjik ve özgürlük aşkı ile yoğurmasıyla başlayan 'birlik' çalışmasının ilk tohumunu atmıştır.

İmam Muhammed ile tekrar filizlenen bu birlik hareketi, İmam Şamil zamanında en verimli ve Rusları en çok uğraştıran dönem olmuştur. Ancak bu direniş ve savaşım da yeterli gelmemiştir. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin kurulduğu kısa 3-4 yıllık dönemde ise Kuzey Kafkasya'nın tamamını kapsayan milliyetçi/muhafazakâr bir yapıyla birlik hareketi kurulmuştur. Ancak bu birlik Bolşevikler tarafından kısa zamanda dağıtılmış ve isyan, Dağıstan-Çeçen dağlık bölgesi ile sınırlı kalmıştır.

Dağıstanlılar ve Çeçenler, Ruslar'a karşı genelde ortak hareket ederken, çok parçalı kabile yaşantısına sahip Çerkezya bölgesinde çok kısa ve geçici birlik çalışmaları olmuştur. Bu birliktelikler kendi bölgelerinde bile bütünlük sağlayacak nitelikte değildi. Çerkezler, Doğu Kafkasya'dan gelen birlik çalışmalarına genelde sınırlı düzeyde ve geçici katılmışlardır.

Üçüncü dönemde Sovyet rejimini yıkılması ile Çeçenler'in tam bağımsızlık istekleri ile başlayan Rus-Çeçen savaşına, bu sefer Dağıstanlılar destek vermediler. Dağıstanlılar, Ruslar'ın verdiği sınırlı özgürlük olan Özerk Cumhuriyet yapısına razı oldular.

İnatçı ve aykırı bir direniş sergileyen Çerkezler'in son direniş bölgesi alındıktan sonra büyük bir sürgün ve göç furyası ile tarihin en trajik olayı gerçekleşmişti. Ruslar Kuzey Kafkasya'dan Çerkezler'in büyük bir çoğunluğunu zorla göç ettirdiler. Kuzey Kafkasya'da sembolik denebilecek manada Çerkez kaldı. Şu anda Çerkezler'in büyük bir çoğunluğu tıpkı Filistinliler gibi ağırlığı Türkiye olmak üzere dünyanın birçok bölgesine dağılmış vaziyettedirler.

Ruslar ile mücadelede dışarı en az göç veren Dağıstanlılar olmuştur. Çeçenler-İnguşlar, Karaçay-Balkarlar ve hatta Kırım ve Ahıska Türkleri II. Dünya savaşından sonra en çok soykırım diyeceğimiz sürgün ve zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır.

Bu çalışmada yardımlarını esirgemeyen tüm hocalarıma ve dostlarıma; özellikle hep iyi niyetle yaklaşıp beni yönlendiren danışman Hocam Dr. Öğr. Üyesi Seyfullah YALIN'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

ÖZET

Özbal, Bekir, Rus Emperyalizmine Karşı Kuzey Kafkasya'da Birlik Kurma Çalışmaları (1781-2011), Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2018.

Bu tezde, Kuzey Kafkasya'da Rus işgaline karşı birlik olarak mücadele eden Kafkasyalılar'ın çalışmalarını inceleyeceğiz. Kafkasya şüphesiz sadece Kuzey Kafkasya'dan ibaret değildir. Rus emperyalizmi ve işgaline en çok direnenler Kuzey Kafkasyalılar olmuştur.

Tezin konusu üç evreyi içermekle birlikte önce Kafkasya ve Kafkasyalılar ile birlik dönemlerine kadar olan tarihi olayları yazdık. Diğer kısımlar ise, Birlik kurma dönemleri, İmam Mansur ve İmamlar dönemi, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti dönemi, Çeçen bağımsızlık savaşı ve bu sürecin sonucundan, Kafkas Emirliği ilanı ile birlikte günümüze kadardır.

Kafkasya kültür dağıdır. Ortak bir yaşam kültürüne ulaşmış bu insanlar, giyimlerinde, davranışlarında, toplumsal yapılarında benzerlik gösterirken, özgür olarak yaşamak için birlik halinde bağımsız bir devlet yapısına ulaşamamışlardır. Bunun çok çeşitli sebepleri vardır. En temel sebepleri ise dillerin ve milletlerin çokluğu, coğrafya şartlarının ağırlığı dolayısıyla bir araya gelememek; diğer millet veya devletlerin güçlü dönemlerinde bu toprakları işgal ya da yönetmek istemeleridir.

Kuzey Kafkasyalılar, Ruslara karşı sırtını her ne kadar geçit vermez dağlara yaslasa bile önü ve yan tarafları istilaya açık bir bölgedir. Bu sebepten bu coğrafyanın insanları savaş ve istila dönemlerinde, düşmana vurkaç taktiği yapıp dağlara sığınmışlardır. Ama batıdan gelen yeniliklerle ateşli silahların savaşlarda Ruslar tarafından da kullanılması, durumu Kafkasyalılar aleyhine değiştirecektir. Artık dağlar, ormanlar derin vadiler onları koruyamamıştı.

Kafkasya'ya kalıcı yerleşmek için işgal eden Ruslar çok farklıydı. Bu büyük istilacı ve yok edici düşmana karşı birlik olmak, birlikte savaşmak, özgürlüğü bağımsız bir devlet çatısı, bir bayrak altında yapmak gerekiyordu.

İşte İmam Mansur bunu kavramış ve vaazlarıyla 1781'den itibaren Kuzey Kafkasya'da 'Birlik kurma çalışmalarını' başlatıp, birlikte savaşp, birlikte bağımsız bir devlet olma fikrinin temelini atmıştır.

Kafkas milletleri ve beyleri/hanları sık sık taraf değiştirmişlerdir. İmamlar ilk başta bu kişilere şiddetle karşı koyup onları bertaraf etmek için mücadele etmiştir. İmamlar, birliğin önündeki engelerin en büyüğünü yerli işbirlikçiler ve düşmanla ittifak kuranları görüyorlardı.

Rus ihtilalinden sonra kurulan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, imkânsızlılar nedeniyle Kafkasya'daki kaosu lehe dönüştüremeyince, bu durumdan Bolşevikler galip gelmişlerdi. Bundan sonra SSCB bayrağı altında parça parça özerk devletçikler altında kominist bir rejim Kafkasyalılar'ı bekleyecektir.

Çeçenler'in son yıllardaki Ruslar'a karşı destansı mücadeleleri diğer Kafkasyalılar'ın desteğinden mahrum kalmıştır. Bunun üzerine başta gençler olmak üzere Rus işgalinden rahatsız olan, tam bağımsız devlet olarak yaşamak isteyenler Selefî Araplar'ında etkiyle radikal İslam'a kaymaktadırlar. Bu durum Kafkasya'da mücadele edenleri, Rusya ve tüm dünyada özgürlük savaşçıları değil, vahhabist teröristler olarak tanınmalarında etkili oldu.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya'nın işgali, Kuzey Kafkasya, Kuzey Kafkasya'da birlik, Kafkasya'da bağımsızlık, İmam Mansur, İmam Şamil.

ABSTRACT

Özbal, Bekir, Studies on Establishing the Union in North Caucasus Against Russian Imperialism (1781-2011), Master Bachelor Thesis, Kırıkkale 2018

In this thesis, we will examine the efforts of Caucasians in the North Caucasus who wanted to fight as a unity against the Russian occupation. The Caucasus is undoubtedly not only made up of North Caucasus. North Caucasians have been the ones that resisted Russian imperialism and the occupation most.

We wrote a thesis on the subject of historical events in the Caucasus and Caucasians period up to the union before but includes three phases. The period of unity formation, the period of the Imam Mansur and Imams, the period of the North Caucasus Republic, Chechen independence and the period of war are the days of the announcement of the Caucasus Emirate.

The Caucasus is a cultural heritage. These people, who have reached a common life culture, show similarity in their clothing, behavior, and social structures; they haven't reached an independent state structure in order to live freely. There are many reasons for this. The most obvious of them are being unable to get together because of the multitude of languages and nations, the hardship posed by geographical conditions as well as other nations' or states' desire to occupy or manage these lands during their powerful periods.

Even though the North Caucasus lays its backs on mountains that do not parade, its front and sides are open to exploitation the Russians. For this reason, people of this geographical region have taken refuge in the mountains during times of war and invasion. But the use of firearms by the Russians in wars with innovations from the West changed the situation against the Caucasus. Mountains, forests, deep valleys would no longer protect them.

The Russians occupying the Caucasus for permanent settlement were very different. It was necessary to unite against this great invader and destructive enemy, to fight together, to make freedom under the flag of an independent state.

At this point, Imam Mansur laid the foundations of the concept and the idea of starting a 'unity-building work' in the North Caucasus since 1781 with its

conception and preaching fighting together and becoming a state of independence together.

The Caucasian nations and their lords / hans often changed sides. The Imams first struggled to resist these people and to dispose them. Imams saw local collaborators and those who allied with the enemy as the greatest obstacles in front of the union.

The Bolsheviks became victorious in this situation because of the North Caucasus Republic, established after the Russian revolution, could not turn the chaos in the Caucasus back to the effect of impossibility. After that, under the flag of the USSR, the Caucasians would expect a communist life under fragmentary autonomous states.

The epic struggles of the Chechens against the Russians in recent years have been deprived of the support of other Caucasians. On top of this, especially young people, who were disturbed by the Russian occupation and want to live as a fully independent state, would move to radical Islam under the influence of the Salafi Arabs. This caused those struggling in the Caucasus to be laid-off as wahhabist terrorists, not freedom fighters in Russia and all over the world.

Key Words: Occupation of the Caucasus, North Caucasus, unity in the North Caucasus, independence in the Caucasus, Imam Mansur, Imam Shamil.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

KAFKASYA.....	6
A. KAFKAS COĞRAFYASI.....	6
B. KAFKASYA ADI VE KÖKENİ	7
C. KAFKAS DİLLERİ.....	9
1. Kafkasya’da Konuşulan Diller.....	9
2. Kafkasya Dil Grupları.....	10
a. Kafkas Dilleri:.....	10
b. Türk Dilleri	10
c. İran-Ari Dilleri.....	10
D. KAFKASYA HALKLARI.....	11
1. Günümüzdeki Kuzey Kafkasya Halkları.....	11
a. Kuzey Kafkasya’ya İlk Yerleşen Halklar/Yerliler.....	11
b. Kuzey Kafkasya’da Türk-Moğol Kökenliler.....	11
2. Güney Kafkasya’da Yaşayanlar.....	12
3. Kafkasya Halklarının Kökenleri.....	12
E. KAFKASYA’DA DİNLER VE İSLAMİYET.....	16
1. Kuzey Kafkasya’daki İlk Dinler	16
2. Kafkasya’ya İslamiyet’in Gelişi.....	17
3. Kuzey Kafkasya’ya İslam’ın Yayılışı	18
4. Hristiyanlığın Kafkasya’daki Seyri.....	22

II. BÖLÜM

KAFKASYA TARİHİ.....	24
A. İLK VE ORTA ÇAĞLARDA KAFKASYA.....	24
B. OSMANLI'NIN KIRIM VE KARADENİZ KIYILARINI ALMASI..	27
C. RUSLARIN KUZEY KAFKASYA İLE İLK MÜNASEBETLERİ....	28
1. Kuzey Kafkas Halklarının Ruslar'la Münasebetleri.....	32
2. Çerkez/Kabardaylar'ın Yardım Talepleri.....	32
3. Çeçen Beylerinin Yardım Talepleri.....	33
D. OSMANLI DEVLETİ'NİN KANAL HAREKÂTI VE ASTRAHAN SEFERİ.....	34
E. XVI VE XVII YY'DA KAFKASYA'DA OSMANLI-RUS-İRAN (SAFEVİ) İLİŞKİLERİ.....	36
F. XVIII YY'DA KAFKASYA'DA OSMANLI-RUS-İRAN İLİŞKİLERİ.....	39
1. Kırım Hanları ve Çerkesler.....	43
2. İran-Osmanlı ve Rus Devletlerinin Kafkasya Mücadelesi.....	45
3. II. Katirina Dönemi ve Rusya'nın Kafkasya'da İlerlemesi.....	46
4. Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya (Çerkezistan) Politikası....	50
5. İmam Mansur'un Ortaya Çıkışı	52
G. XVIII. YY. SONLARINA DOĞRU KAFKASYA'DA BÜYÜK DEVLETLERİN KARMAŞIK SAVAŞ İLİŞKİLERİ.....	53
1. Güney Kafkasya'da Osmanlı-İran-Rus Mücadelesi.....	56
2. Rusların Kafkasya'yı İşgalinde Gürcüler'in Rolü.....	57

III. BÖLÜM

KUZEY KAFKASYA'DA BİRLİK KURMA ÇALIŞMALARININ BAŞLAMASI.....	61
A. İMAM MANSUR ÖNCESİ DÖNEMDE KUZEY KAFKASYA VE İMAM MANSUR.....	61
1. İmam Mansur Kuzey Kafkasya Gazavatı'nı Başlatması.....	63
2. İmam Mansur'un Osmanlılar İle Birlikte Savaşması ve Anapa'da Esir Düşmesi.....	66
3. İmam Mansur Sonrası Kafkasya'da Durum.....	68

B. XIX. YY BAŞLARINDA KAFKASYA'DA RUS-İRAN VE OSMANLI MÜCADELELERİ	69
C. KUZEY KAFKASYA'DA İMAMLAR DÖNEMİ	79
1. İmam Muhammed Dönemi (1830-1832).....	80
2. İmam Hamzat Dönemi (1832-1834).....	83
3. İmam Şamil Dönemi (1834-1859).....	84
a. İmam Şamil'in Gazavat'ına Başlaması.....	85
b. Çerkezya'da Kısa Birlik ve Çerkez Bölgesinde Şamil'in Naiblerinin Faaliyetleri.....	89
c. İmam Şamil'in Çerkez Bölgesine Seferi.....	91
d. İmam Şamil'in Devletleşme Yolunda Faaliyetleri	91
e. İmam Şamil ile Naib Muhammed Emin'in ve Sefer Bey'in Çerkez Bölgesindeki Faaliyetleri.....	92
f. Kırım Harbi ve Osmanlı-İmam Şamil Arasındaki İlişkiler	94
g. İmam Şamil'in Son Zamanları.....	96
h. İmam Şamil Sonrası Dönem.....	97
D. ÇERKEZYA'DA KISA BİRLİK VE ÇERKEZ DİRENİŞİNİN SONU... ..	98
1. Çerkezler'in Osmanlı Topraklarına Göçleri	100
2. Kafkasya'da Kalan Çerkezler'in Kuban'a Sürülmesi.....	103
3. Kafkasya Göçlerinin ve Çerkez Halkının Trajedisi	104
E. İMAM ŞAMİL SONRASI OSMANLILAR'IN KAFKASYA'DAKİ FAALİYETLERİ	105

IV. BÖLÜM

RUS İHTİLALİ VE SONRASINDA KUZEY KAFKASYA'DA BİRLİK KURMA ÇALIŞMALARI	107
A. RUS İHTİLALİ VE KAFKASYA'DA YENİ UYANIŞ HAREKETLERİ ..	107
B. KUZEY KAFKASYA'DA BİRLİK KURMA FAALİYETLERİ VE KUZEY KAFKASYA DAĞLILAR BİRLİĞİ	108
C. OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKASYA'YA MÜDAHALESİ VE KAFKAS HALKLARINI YÖNLENDİRMESİ.....	111
D. KUZEY KAFKASYA CUMHURİYETİ'NİN KURULMASI	114
1. Cumhuriyet İlanı Sonrası Kuzey Kafkasya'daki Gelişmeler ve Bolşevikler'in Kafkasya'daki Faaliyetleri.....	117

2. Kafkas İslam Ordusu ve Kafkasya'da Bazı Bölgelerin İşgalden Kurtarılması.....	120
3. Kafkasya İslam Emirliği'nin Kurulması ve Uzun Hacı.....	122
4. Güney Kafkasya'da ve Diğer Bölgelerdeki Gelişmeler.....	124
5. Denikin'in Gönüllü Ordusu'nun Kafkasya Cumhuriyeti'ni Dağıtması ve Kuzey Kafkasya'da İsyanların Başlaması.....	130
E. BOLŞEVİKLER'İN KUZEY KAFKASYA'DA GÜÇLENMEYE BAŞLAMASI.....	132
1. Bolşeviklerin Kuzey Kafkasya'da Yönetimi Ele Almaları.....	135
2. Kuzey Kafkasyalıların Son Direnişleri ve Bolşeviklerle Mücadeleleri..	136
3. Kuzey Kafkasya'da Direnişin Kırılması ve Sovyet Özerk Cumhuriyetleri'nin Kurulması	141
F. SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE (SSCB) KAFKASYA VE İL.DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA KAFKASYA'DA 1943-1944 SÜRGÜNLERİ	144
1. Çeçen ve İnguşlar'ın Sürgünü.....	145
2. Karaçay ve Balkarlar'ın Sürgünü.....	147
3. Kırım ve Ahıskalılar'ın Sürgünü	148

V. BÖLÜM

SSCB'NİN DAĞILMA SÜRECİ VE KUZEY KAFKASYALILAR.....	150
A. SSCB'NİN DAĞILMASI VE RUSYA'DAN AYRILAN MİLLETLERİN BAĞIMSIZ OLMALARI.....	150
B. ÇEÇENİSTAN'NİN BAĞIMSIZLIK İLANI VE 1. ÇEÇEN-RUS SAVAŞI.....	151
C. 2. ÇEÇEN-RUS SAVAŞI'NİN BAŞLAMASI.....	153
D. KAFKAS EMİRLİĞİ İLANI.....	155
E. KAFKASYA'DA YENİ GELİŞMELER VE İSLAMİ HAREKETLENMELER	158
SONUÇ.....	162
KAYNAKÇA.....	180
EKLER.....	189
ÖZGEÇMİŞ.....	193

KISALTMALAR

MÖ: Milattan önce

MS: Milattan sonra

YY: Yüzyıl

H.H.: Hatt-ı Hümayun

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşiv

KKDBH: Kuzey Kafkasya Dağlılar Birliği Hükümeti

KKC: Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti

KGB: Rus istihbarat servisi

NKVD: KGB'den önceki Rus istihbarat servisi (SSCB dönemi)

FSB: KGB'den sonraki Rus istihbarat servisi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SSC: (Özerk) Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

BM: Birleşmiş Milletler

NATO: North Atlantic Treaty Organization/Kuzey Atlantik İşbirliği teşkilatı

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

TANAP: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi

İŞİD: Irak Şam İslam Devleti Örgütü

Hz. : Hazreti

GİRİŞ

Kafkasya, dillerin ve ırkların çokluğuyla, Asya ile Avrupa'yı bağlayan geçit vermez dağ silsileleri ve derin vadileri, ormanları ile tarih boyunca milletlerin geçiş ve sığınma yeri olmuştur. Kafkasya'nın önemi stratejik bir konumda olmasından dolayı tarihte pek çok büyük devletin istila ve saldırılarına muhatap olmuştur. Kuzey Kafkasya, birçok topluluk ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Konumu itibariyle kuzeyden güneye, batıdan doğuya hep bir köprü bağlantısı gören Kuzey Kafkasya bölgesi devletlerin etki sahasında kalmış, devletler strateji geliştirirken bölgeyi mutlaka göz önüne almışlardır.

Biz bu çalışmada son yüzyıllarda adım adım Kafkasya'yı sıcak denizlere inme politikası güderek istila ve işgal edecek olan Rus emperyalizmine karşı yıllar boyu direnen Kafkas halklarının çok çeşitliliğine ve parçalanmışlığına rağmen, *'birlik'* olunursa bu işgalin durdurulup, Kafkas dağlarında özgürce yaşanabileceğini ve bağımsız Kuzey Kafkasya Devleti çatısı altında varlıklarını sürdürebileceklerini düşünen Kuzey Kafkasya'da birlik kurma mücadelelerini inceleyeceğiz.

Kafkasya'da yaşayan topluluklar, sayılarının fazlalığı ve aralarındaki ihtilaflar nedeniyle kısa dönemler hariç, tarihin hiçbir döneminde bir veya birkaç devlet olarak tam olarak birleşmemişlerdir. İlk birlik fikrini ortaya koyan ve uygulayan, genç yaşta olmasına rağmen verdiği vaazlar ve kazandığı başarılar ile anılacak olan halk ve mollalar tarafından seçilerek İmam Mansur adı verilen Çeçen Uşurma'dır.¹ Birlikte savaşarak bağımsız olma fikri İmam Mansur'la başlayıp ve batılıların Muridizm akımı dediği dönemde Dağıstanlılar, Çeçenler, İnguşlar, Kabardaylar ve Müslüman Osetinler ve bazı Çerkezler'in birlik halinde Ruslar'a karşı 30 yıl amansızca mücadele etmesiyle devam etmiştir.

Rus ihtilalinden sonra Çarlık Rusyasının devrilmesi ile gerçekleşecek olan Kuzey Kafkasya Dağlılar Birliği ve sonrasında kurulacak olan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ilk başlarda tüm Kuzey Kafkasya'yı kapsayacak bir birlik oluşturup, Güney Kafkasya devletleri ile Konfederasyon görüşmeleri bile yapmışlardır. Ancak bu birlik Rus Çarlığının halk ihtilali ile yıkılmasıyla Kafkasya'da ve tüm bölgelerde

¹ Yılmaz Nevruz, "İmam Şeyh Mansur'un Liderliğinde Kafkasya'da Mili Birlik Hareketi ve Rus İhtilasına Karşı İlk Bağımsızlık Savaşı" *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-IV, Sayı:74, Temmuz –Aralık 2015, s. 265

kargaşaya yol açmış, Kuzey Kafkasya Dağlılar Birliği'nin oluşturduğu Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti de Denikin'in Gönüllü ordusu ve Bolşeviklerin gücü ile kısa sürede yıkılmıştır. Son olarak SSCB'nin dağılması neticesinde bağımsız olan devletler gibi Kuzey Kafkasya'daki Çeçen-İnguşlar da bağımsız olmak istediler. Çeçenler'in bağımsızlığını tanımayan Yeltsin Rusyası ile yapılan savaşı Çeçenler ilk başlarda kazandılar. Ancak gerek diğer Kuzey Kafkasya halklarının bu bağımsızlık hareketine sıcak bakmamasıyla Rusya tarafını seçmesi, gerekse ilk başta Çeçenler ile ortak hareket eden İnguşlar'ın birlikten çekilmesi, Kazan-Ufa Tatarlarının destek sözüne rağmen bağımsızlıktan vazgeçmesi ve Avrupalıların desteklerinin yeterli olmaması neticesinde genç Çeçen Cumhuriyeti Rus ordularının Grozni ve diğer şehirlere girmesi ile yıkılmıştır.

Çeçen ordusu ve halkının bir kısmında dağlara çekilerek gerilla savaşı başlatmışlardı. Bu sebepten özellikle Afgan savaşından gelen Rus vatandaşı Müslüman halklar ile Arap, Türk ve diğer milletlerden gelen savaşçıların (Gerilla veya Mücahid olarak adlandırılan) oluşturduğu gruplar, Kuzey Kafkasya dağlarında Ruslar'a karşı savaşılmaya başlamışlardı. Ancak bu savaşçıların çok önemli komutanları öldükten sonra 2011'de Çeçen Dokko Umarov komutasındaki Kuzey Kafkasya savaşçılarından oluşan cemaat, grup, sektör emirleri/komutanları, Çeçen dağlarında yapılan kongrede İmamlar döneminden daha geniş ve hemen hemen Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin belirlediği sınırlar çerçevesinde, Kafkasya dağlarında ve sürgünde '*Kafkasya Emirliği*' ilan etmişlerdir.² Fakat Kafkas Emirliği, bu bağımsızlık ilanını ve birlik çalışmasını halka tam olarak mal edemeyerek, Rusya tarafından terörist damgasına muhatap olmuşlardır. Dünya konjektürünün değişmesi, Irak ve Suriye savaşlarının çıkması, yeni Rus devlet başkanı Putin'in acımasızca bölgede savaş başlatması ve tutuklama politikası Kuzey Kafkasya'da mücadelenin hızını düşürmüştür. Son yıllarda ise Rusya ve Batılı devletlerin terör eylemi olarak isimlendirdiği birkaç olay dışında Kuzey Kafkasya'da mücadele hızını kaybetmiş durumdadır.

Kafkasya'da İslam, Ruslara karşı bağımsızlığın sembolü hatta en önemli kaynaştırıcı unsuru olarak İmam Mansur ile başlayıp İmam Şamil ile zirveye çıkmıştır. Birlik oluşturmak için İslam, Kuzey Kafkasya'nın özgürlük ve

² Abdulkadir Polat "*Çeçenistan ve Kafkasya'nın Son Durumu Kafkasya İslam Emirliği*"
Yayınlanma Tarihi: 29 Ağustos 2013, <http://www.ajansesenler.com/kultur-ve-sanat-haberleri-miz/1875-cecenistan-ve-kafkasyann-son-durumu-kafkasya-islam-emirlii.html>, Erişim Tarihi: 12.08.2018

bağımsızlığı için en önemli faktörü olmuştur. Zira İmamlar, Ruslara karşı direnmeyi ve bağımsızlığı, İslam perspektifinden bakmışlardır. Çerkez bölgelerindeki isyan ve mücadelede ilk dönemde vatan/toprak, özgürlük anlayışı ile hareket eden Çerkezler, Osmanlı'nın ve İmamların etkisi ile bu mücadele ruhuna İslamiyeti de katmışlardır. Ama İslam, Çerkezler için bu dönemlerde tek birleştirici unsur değildi. Ön planda özgür topraklar ve özgür hayat anlayışı gelmekteydi. Diğer dönemler içinde Kuzey Kafkasya veya Kafkasya ruhu ön plana çıkarılmaya çalışılmış, ancak Milliyetçi aydınlar ve İslamcılar dışındaki Sosyalist ve diğer düşüncede olanlar Kafkasya'nın bütünlük ve birliğine bu noktadan bakmamışlardır. Hatta Bolşevik yanlısı Kafkas aydınları, Kominizm çatısı altında, Rusların önderliğinde birlik kurmak ve yaşamak arzusu içinde olmuşlardır.

Kuşkusuz Kafkasya'da milli birliğin sağlanamamasının birçok sebebi vardır. Bunlar dil birliğinin olmayışı, vatan kavramını sadece kendi yaşadıkları köy ve bölgelere münhasır olduğunu kabul etmeleri, Ruslar'ı önemsemeyip kendilerinin çok savaşçı millet olduklarını düşünmeleri, coğrafi şartların zorluğu ile bir araya gelememeleri, Rus işgali sırasında dağların ebediyen kendilerini koruyacağı düşüncesidir. En önemlisi de bir bayrak altında toplanma arzusunun çok geç oluşması, özgür ruh hali ile kabile ve geleneksel yaşam kuralları ile hareket edip kendilerini dış dünyaya kapalı tutmalarındır. Dağınıklık sebebi herkesin ayrı baş çekmesi, çabuk kırılıp düşman olma, kardeş köyleri yağma, esir alma ve kan davaları, bitmek bilmeyen iç çekişmeler Kuzey Kafkasya'nın önündeki iç etkenlerdir. Çerkezler, kendi aralarında bir millet, bayrak, vatan ve devlet çatısı altında toplayacak lider dahi çıkaramadılar.

Tarih boyunca istilacı milletler ve devletler sebebiyle Kafkasya'da büyük ve güçlü devlet kurulamamıştır. Kuzey veya Güney Kafkasyalılar hanlık, beylik veya kabile şeklinde yaşamışlardır. Bu dağınık durum dış güçlerin müdahalesi ile sonuçlanmış, pek çok devletin geçiş ve istila bölgesi olmuştur. Kafkas dağları ve vadileri buranın yerli halkları veya dışarıdan gelip bu dağlara sığınanların kaçış bölgesi olmuştur. Bu düzensiz ve devletsiz yaşamın oluşturduğu Kafkas bölgesinin millet ve toplulukları birlik oluşturamamanın neticesi olarak pek çok istila ve baskıya, sürgüne muhatap olmuşlardır. XVI-XX yüzyıllar arasında Kafkasya Osmanlı, İran ve Rusya arasında müdahale ve çekişme alanı olmuştur. Nitekim İstanbul'un fethinden sonra büyük bir devlet olan Osmanlı Devleti Karadeniz'in

kendi kontrolünde olması için Kafkasya’da fetihler yapmıştır. Bu fetihler neticesinde Karadeniz bir Türk gölü haline gelecektir. Ancak Osmanlı Devleti Kafkasya’yı Türkleştirmek ve İslamlaştırmak ihtiyacı hissetmemişti. Sadece halkları kendi himayesi altında bulundurmaya tercih etmişti. Bunun için de kendisine tabi olan Özerk Kırım Hanlığı vasıtasıyla bu bölgeyi yönetecektir. Fatih ile başlayan Yavuz Selim ve Kanuni ile biten Kafkasya’nın fethi, önce İran ile sonra da Ruslarla mücadele alanına dönmüştür.³

Ruslar Kafkasya’nın kendileri için hayati önemini anlayınca bölgenin Rusya’ya tâbi olmasını sağlamak için politikalar geliştirdiler ve bölgeyi adım adım işgale başlamışlardı. Osmanlılar, Ruslar’ın Karadeniz ve sıcak denizlere inmek için Kafkasya’yı işgal edeceklerine ve Doğu Anadolu’ya da gelebileceklerine kesin kanaat getirdikten sonra Kafkasya politikasını değiştirmişlerdir (1774). Bundan böyle Osmanlı Devleti gönderdiği Paşalar vasıtasıyla Kafkasya’da Rusları durdurmak için Çerkezler’in İslamlaşmasına çaba ve gayret göstermişlerdir. Osmanlılar, Kuzey Kafkasya’da din birliği ve Güney Kafkasya’da ise din ve millet kardeşliğini kullanmak istemişlerdir.

Osmanlı Devleti ilk başlarda Kafkasya ile ilgili siyasi ve askeri tedbirlerini yeterince ele almamış, geçici küçük tedbirler almıştı. Kazan ve diğer Türk hanlıklarını alan Ruslar’ın Kafkasya önlerine gelip güçlü bir düşman olacağını 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’na kadar anlamamıştı. Kanal harekâtı fiyaskosu sonrası Ruslar’a yapılan bazı baskıları, Ruslar kurnazca politikaları ile bertaraf etmişlerdi. Kırım hanlarının ve yerel bazı Kafkas beyleri ve kabilelerin ileri gelenleri Ruslar’la işbirliği yapmış olması bunda önemli etkidir. Kırım hanlarının ve ordusunun Kuzey Kafkasya halklarına acımasız tavırları, İran’ın fırsatçılığı ve dağınık Kafkas haklarının yek vucut olamamaları bölgenin adım adım ruslarca işgaline ve büyük göçlerin başlamasına sebep olmuştur.

Ruslar Kafkasya’yı işgal ederken eski Roma’dan kalma ‘böl-yönet’ anlayışına göre hareket etmişlerdir. Aslında hem Avrupalı sömürgeci devletler hem Rusya hedeflediği bölgeleri ele geçirmek için benzer yöntemleri uygulamışlardır. Bu yöntem, ‘parçala, böl, yut, yönet’ şeklinde uygulanmıştır. Son yüzyıllarda ise taktik değiştirip yerli işbirlikçileri ile işgal bölgelerini yönetmişlerdir. Ruslar, Avrupalılar

³ Enis Şahin, “Türkiyenin Kafkasya Politikası”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-IV, sayı:71, Temmuz-Aralık 2015, s. 508-509

gibi koloni oluşturmak ve kalıcı işgal veya yerleşme için Kuzey Kafkasya'da kaleler/stanitsalar kurup, kültür, din, dil hegemonyası ile ticaret malları ve maden yataklarının, tabi ürünlerin sömürülmesinde aynı yöntemleri izlemişlerdir.

Kafkasya direnişini ve yaşamını etkileyen ormanlar, dağlar, vadiler, ırmaklar en önemli tabiat unsurlarıdır. Bu durum Ruslar'ın Çerkez, Çeçen ve Dağıstan'ın iç bölgelerini istila etmelerini güçleştirecektir. Zira derin vadiler ve yüksek dağlar ile bütünleşen sık ormanlar, hızla akan çay ve nehirler ile birçok bölgeyi birbirinden ayırıyor ve ulaşımını engelliyordu. Kar ve soğuk da önemli bir etkendir. Doğu Kafkasya'da yani Dağıstan'da arazi çıplak olsada derin vadi ve nehirler, ani yükselen yükseltiler ve uçurumlarla bezelidir. Bunlar Rus işgalini veya başka devletlerin burayı almasını güçleştiren doğal engellerdi. Ancak bu durum sadece Ruslar'ın işgalini güçleştirmede, Kuzey Kafkasya halklarının bir devlet olamamalarının ve birlik sağlayamamalarının da en büyük etkenlerden biri olmuştur. Birliğin önündeki tek sebep elbette Kafkasya'nın dağları, ormanları ve nehirlerinin oluşturduğu güçlükler değildir. Dil farklılığı, kültür çeşitliliği, kabileci yaşam ve istila ve işgallerin çokluğu da buna etken olmuştur.

R. A. Fadeyev'in yazdığına göre "Kafkasya'ya sahip olma fikri Rus tarihinde kalıtsal bir tutkuya dönüşmüştü."⁴ Rusya'nın doğuda Orta Asya'dan Hindistan'a ulaşmak fikri batıda Balkanları alarak Akdeniz inme politikası ve Kafkasya'yı aldıktan sonra Ortadoğu ile İran'ı alarak Basra körfezi ile Hindistan yoluna ulaşmak, böylece sıcak denizlere inmek politikası vardı. Ortadoğu ve İran'a geçmek için ve tabiki Karadeniz ile Hazar'ın kontrolünü ele geçirmek için Kafkasya'yı alması gerekiyordu.⁵ Karşısında büyük devlet olarak İran ve Osmanlılar vardı. Kafkasya'da da birçok millet ve kabileler, beylikler/hanlıklar vardı.

⁴ Tamara V. Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, Çev. Orkhun Uravelli, Ankara, 2007 s. 165

⁵ Edmund Spencer, *Türkiye, Rusya Karadeniz ve Çerkezistan*, Çev: Dilek Çençiler, Ankara 2014, s. 205

I. BÖLÜM

KAFKASYA

A. KAFKASYA COĞRAFYASI

Kafkasya, tarihteki önemli göç yollarından, Avrupa ile Asya geçiş güzergâhının kilit noktalarından biridir. “Allen-Muratoff’a göre: ”Kafkasya, tarih boyunca bir sınır ülkesi olmuştur. Azak Denizi’ndeki Taman Yarımadası’ndan, Hazar Denizi kıyılarındaki, Apsheron (Apşeron) Yarımadası’na kadar uzanan Kafkas Ana Sıradağları, Himalaya sisteminin batı kanadı olarak, Ermenistan ve İran Dağlarını içine alan Ortadoğu Dağ Bölgesi’nin tabii sınırını teşkil eder. Kuzeyde Ana Kafkas Sıradağları’nın etekleri Kuzey Kafkasya steplerine doğru iner. Bu step, Karadeniz’e akan nehirlerin, beslediği otlakların batıya uzanan parçasıdır.”⁶

Kafkasya, Asya ve Avrupa kıtalarına bağlayan yüksek sıradağların, geçit vermez sarp kayalıkların olduğu bir bölgedir. Batıda Azak denizinden başlayan dağ silsileleri Orta Kafkasya’da buzul dağlardaki bazı zirveler 5.000-6.000 metre arasındadır.⁷ Orta Kafkasya’da tepeleri çıplak yüksek dağların yanında, dağların alçak seviyelerinde sık ormanlık ve derin vadilerden oluşur. Doğuya doğru gidilirken dağlar iyiyce çıplaklaşır, bozkırlaşır hatta küçük çöl bölgelerini andırır. Kafkasya’nın doğusu Hazar denizi denilen büyük bir göl ile çevrilidir. Kuzeyde ise geniş step ve bozkırlar, küçük tepeler yer alır. Bazı sulak bölgeler tarım ve hayvancılık için çok verimlidir. Batıda Kuban bölgesinde geniş çayırılık ve sulak düzlükler vardır. Kafkasya’nın güneyi dağların yüksekliği yavaş yavaş azalarak, tepeliklere doğru platolar, bozkırlar, yer yer ormanlar, vadiler ile doludur. Önemli nehirleri Kuban (Psij), Terek (Terç), Kuma (Gum), ve Sulaktır. Tabiki irili ufaklı Karadeniz ve Hazar’a dökülen nehirler olduğu gibi bu nehirlerle bağlanan kollar olan çaylar da pek çoktur. Kafkasya çok zengin maden yataklarına sahiptir. Günümüzde gaz, petrol çıkarıldığı gibi geçmişten beri az da olsa altın ve diğer madenler halen çıkarılıp işlenmektedir. Ayrıca bölgede maden suyu ve yer altından çıkan sıcak termal kaplıcalar da bulunmaktadır.

⁶ W.E.D. Allen- Paul, Muratoff , “Kafkasya’nın Tarihi Coğrafyası”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:54, İstanbul, Temmuz 2001, s.52

⁷ Elbruz, Dihtav, Kastanav, Puşkin, Şara ve Kazbek zirveleri en meşhurlarıdır. Kafkas dağları ve coğrafyası için bakınız: Özdemir Özbay, *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, Ankara 1999, s. 4

Daryal Geçidi (Gürcü askeri) yolu Çerkesler ile Gürcüler'i ayıran ve Çeçen-Dağıstan bölgesine irtibatı sağlayan en önemli fiziki unsurdur. Ruslar ve Kafkaslar için önemli bir geçit dar bir geçiş güzargahı olan Derbent geçididir.⁸ Derbent şehrinin hemen yanından dik, geçit vermez Kafkasya'nın dağ yükseltileri başlamaktadır.

B. KAFKASYA ADI VE KÖKENİ

Kafkasya ismi nereden geldiği bilinmemekle birlikte bu ismi ilk defa Yunan şairi Aşilos/Aiskhylos'un MÖ 490 yazdığı "Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence" adlı eserinde rastlanılmıştır. Bu eserde Zeus Titanların ölümsüz oğlu Prometheus'u "Kavkasos" dağında zincire vurmuştur. Bu ismi daha sonra Yunan şehirlerini işgal eden Romalılar'da kullanacaklardır.⁹ Gürcü kaynaklarında Doğu Kafkasya, Lekan-Lekler dağı, Lekezi/Lezgiler olarak anılırken, Batı Kafkasya'ya da 'Kavkas' dedikleri (MS 430) Gürcü kaynağı "Kartlis Chovreba"da geçer. Romalılar ise buraya 'Kavkasus(caucasus)' şeklinde isimlendirmişlerdir. Rönesans'tan sonra ise 'Causasu/Caucasia/Caucaise ' şeklinde kullanmışlardır.¹⁰

Kafkasya bölgesine Yunanlılar "As" bölgesi yani Asların(Asyalıların) bölgesi olarak söylerlerken, Kafkas dağlarına da Asların dağı demektedirler. Kafkas dağlarına Tatarlar "Jalbuz" (Buz Yeleşi) derlerken, Nogaylar tarafından Yıldız Dağları şeklinde isimlendirilmiştir. Diğer bir görüşe göre "Kafkas" adının Farsça dağ anlamına gelen "kuh" ile eski Türkçe'de "beyaz" anlamına gelen "kas" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir.¹¹ Orta Çağ İslâm seyyahlarının seyahatnamelerinde ve eski Türk kaynaklarında Kafkas ismine rastlanmaz. Kafkasya isminin tam bir bölge adı olarak kullanılmaya başlaması XVIII. yüzyıl başlarına rastlar. Ruslar ise 'Kavkaz' kelimesini, eski 'Deşti Kıpçak, Kumukeli, Çerkeseli, Abhazeli, Şirvan, Mugan gibi isimlerini unutturmak için 1700 sonlarından itibaren kullanmaya başlamışlardır.¹²

⁸ Halil Erdemir, "Kafkasya Jeopolitiğinin Bölge Politikalarına Etkisi" *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-I, Temmuz-Aralık 2015, sayı:71, s. 378-379

⁹ Yusuf Yıldız, "19.Yüzyıla Kadar Kafkasya'nın Dini Tarihine Genel Bir Bakış", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı- I, sayı:74, Ankara Temmuz-Aralık 2015, s. 147

¹⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas –Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, TTK, Ankara 1998, Önsöz XV

¹¹ Mustafa Aydın, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, İstanbul 2005, s. 17

¹² Kırzioğlu, *a.g.e.*, Önsöz XVI

Kafkasya, ismi Ruslar tarafından Zakavkaza, Kafkazardı, Transkafkasya ve Kuzey Kafkasya (Kafkas ötü) olarak ikiye ayrılmıştır.¹³ Daha sonraları ise Ruslar işgal ettikleri yerleri sahiplenmek için, Kars, Ardahan, Oltu, Batum, Artvin ve hatta Ermenistan, Karabağ ve Azerbaycan'ın tamamı ile Nahçıvan'ı da Kafkas bölgesinde saymışlardır.

Osmanlı arşivlerinde Kafkasya ismine rastlanmaz. Bunun yerine Çerkesistan, Kuban, Dağıstan, Lezgi, Şirvan bölgesi gibi isimleri kullanmışlardır. Osmanlı'da Kafkasya adı, Ruslar tarafından bu bölgeye Kavkaz adının verilmesinden sonra XIX. yy. ortalarından itibaren kullanılmıştır.¹⁴

Osmanlı bu bölgeler için 'Kafkas' tabirini ilk defa resmi olarak Cevdet Paşa tarafından Paris Barış Konferansında kullanmıştır (18 Ocak 1919). İttihat Terakki Fırkası mensuplarında Osmanlı yer adları isimlendirmelerini kullanmayı terk ederek Ruslar'ın kullandıkları isimleri kullanmaya başlamışlardır. Bunu Kafkasya bölgesi için kurulan Ordu ve kolordulara verilen isimlerden görmek mümkündür. (Kafkas İslam ordusu gibi).¹⁵

Baddeley'e göre, Kafkasya ve Kafkas dağları adı, Eschylus ve Herodot zamanından beri kullanılıyordu. Önceleri Hazar ile Karadeniz arasına Kafkasya denilirken sonraları, Astrahan'dan (Don) Türk-İran sınırlarına kadar kapsayıcı bir isim olarak kullanılmıştır.¹⁶

Kafkasya'nın ortasında yüksek dağlar yer alırken batı ve doğuya doğru sıra dağlar denize doğru yükselteleri azalır. Eskiden Kafkasya'da tek geçiş yeri olan Dağıstan'ın Derbent şehrinden geçen Derbent yolu vardı. Orta Kafkasya'da Oset bölgesindeki Daryal geçidi ise çok tehlikeli ve bazı bölgelerde tek sıra halinde hayvanlar üstünde geçişe müsaitti. Ruslar bu geçidi genişleterek araba yolu yapana kadar Derbent yolu tek geçiş güzazhı olmaya devam etmiştir. Batı Kafkasya' da ise kıyılarına paralel bazen denize sıfır uçurumlar ile kesişen dağ ve dağa bağlı tepelikler ve keskin kayalıklar vardır. Karadeniz sahil yolunu Ruslar, Kafkasya'nın işgalini

¹³ İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958, s. 4; Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul 1979, s. 3; John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya İstilas ve Şeyh Şamil*, Çev: Sedat Özen, İstanbul 1955, s.19; Özdemir Özbay, *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, s. 2

¹⁴ Ufuk Tavkul, "Kafkaslara Genel Bakış" *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-I, Sayı 71, Temmuz-Aralık 2015, s. 45

¹⁵ Rusya'nın Kafkasya'da üstünlüğünü kabul eden Osmanlı devlet adamları Rus isimlendirmelerine göre Kafkasya isimlerini kullanmaya başladılar. Bakınız: Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas -Elleri'ni Fethi*, Önsöz, XVI

¹⁶ Baddeley, *a.g.e.* s. 19

tamamladıktan sonra XX. yy'da ancak uzun uğraş ve çalışmalar sonunda açılabilmişlerdir. Gerçi iç bölgelere kuzey ve güneye veya diğer bölgelere giden tek kişilik keçi yolu denen yollar varsa da, bunlar kışın asla geçilemeyecek kadar tehlikeli ve kötüdür. Bu dağ ve orman bölgeleri derin vadiler ve yol olmayan bölgeler Ruslarla Kafkasya'yı işgalini zorlaştırdığı gibi, Kafkasya birliğinin de önünde en büyük engel teşkil etmiştir.

C. KAFKAS DİLLERİ

1. Kafkasya'da Konuşulan Diller:

Roma dönemi seyyahı Strobo, Kafkasya'da 70'e yakın dil konuşulduğunu söylemiş ve Pliniy Timostenes'te 300 olarak bunu belirtmişse de bu çok aşırı abartılmış rakamlardır.¹⁷ Roma tüccarları 130 tercüman eşliğinde gezdiklerini söylemelerinden anlıyoruz ki bu kabile ile şive farklarını farklı dil, farklı millet olarak algılamalarına neden olmuştur. Her bölge ve kabile için farklı rehber kullanmaları da yabancıların burada yaşayanları farklı millet olarak algılamalarına sebep olmuştur. El-Aziz adlı Arap seyyah ise Kafkasya'yı 'Diller dağı' anlamına gelen 'Cebeli Es-sine' adını vermiştir. Bu seyyah da Romalılar'dan esinlenerek 300 ayrı dil konuşulduğunu iddia etmiştir.¹⁸ Bunun çok fazla abartılı bir rakam olduğu aşikârdır. F. Müller'e göre 3 ana dil grubu vardır. Bunlar Kafkas, Hint-Avrupa, Türk-Moğol dilleri.

Bu bölgede 46 değişik etnik halk yaşar. Birçok değişik lehçede 40/50 civarında dil konuşulursa da temelde 12 dil grubu vardır. Arap Müslüman seyyah El-Mesudi (ölm.956), Kafkasya'da 72 farklı millet yaşadığını söylemesi ve Romalı yazar Plinishus'un Sohumi'de 130 ayrı tercümana ihtiyaç olduğunu söylemesi abartılardan ibarettir.¹⁹ Kafkasya'da birbirinden farklı pek çok dil ve lehçenin konuşulması, Kafkas birliğin oluşturulmasını engeleyen unsurlarından biridir. Çünkü çok farklı dillerde konuşan ırk ve boyların ortak bir dil etrafında birleşip milletleşme sürecine girmeleri mümkün olmamıştır. Birlik çalışmalarının başlangıcında

¹⁷ Baddeley, *a.g.e.* s. 21

¹⁸ Baddeley, *a.g.e.* s. 22

¹⁹ Yıldız, *a.g.m.*, *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı- I, sayı:74, s. 147

yazışmalarda ortak yazı/alfabe olarak ilk başlarda Arapça, kullanılmıştır. İmam Mansur davet mektuplarında ve İmam Şamil Naibler ile yazışmalarında ve mektuplarında Arapça kullanılmışlardır.²⁰ Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti zamanında ise resmi ortak yazışma dilinin Kıpçak/Kumuk Türkçesi veya Osmanlı Türkçesi olmasına çalışılmıştır. Bu amaçla 1918'de kurulan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nde devletin resmi dilinin Türkçe olması kabul edilmiştir. Fakat bu şartların müsait olmaması, Kuzey Kafkasyadaki ortaya çıkan kaos ve güç dengelerinin bu yeni Kafkasya Cumhuriyeti aleyhine dönmesi üzerine uygulanamamıştır. Kuzey Kafkas Cumhuriyeti önce Denikin'in ordusu sonrada Bolşevikler tarafından işgal edilip yok edilmesi ile birlikte Kafkasya halkları arasında bu dillerin yerini Rusça almıştır. Son Çeçen Rus savaşı ve Emirlik zamanında Arap savaşçıların ağırlığı ile Arapça konuşulsa da, çoğunluğun Arapça bilmemesi ve Kuzey Kafkasya Dağlı halkların dil çeşitliliği nedeniyle Rusça yaygın olarak kullanılmış ve kullanılmaya devam etmektedir.

2. Kafkas Dil Grupları

a. Kafkas Dilleri:

- 1) Çerkes Dilleri (Kabardey, Abhaz, Abzech, Şapsuğ, Kaytag, Bjedug, Abzeh, Ubih, Natukhay.)
- 2) Çeçen-Dağıstan (Çeçen-İnguş, Lezgi, Avar, Lak, Tabasaran, Andi, Dargin, Kaytag)
- 3) Kartvel Dilleri (Gürcü, İmereti, Svani, Megrel, Laz)

b. Türk Dilleri:

- 1) Karaçay-Malkar/Balkar
- 2) Kumuk (Dağıstan bölgesinde)
- 3) Nogay (Kuzey Kafkasya'nın kuzey steplerinde konuşulurdu)
- 4) Oğuz Türkleri ve Ahıskalılar
- 5) Kırım Türkleri

c. İran-Ari Dilleri:

- a. Osetin
- b. Ermeni

²⁰ Fikret Efe, *Şeyh Şamil'in 100 Mektubu*, İstanbul 2008, s. 95

D. KAFKASYA HALKLARI

1. Günümüzdeki Kuzey Kafkasya Halkları

a. Kuzey Kafkasya'ya İlk Yerleşen Halklar/Yerliler

- 1) Adigeler(Çerkezler) (Eski adları: Kerkatai, Kertetei, Zicg/hcik) Abzeh, Ademoy, Besleney, Bjeduğ, Hatukay, Jane, Kabardey, Kemirgey, Mehoş, Natuhay, Şapsığ, Ubih.²¹
- 2) Abhazlar-Abazalar (Abaskoi- abazgi)
- 3) Çeçen-İnguşlar (Nohçi-Galgay) (Gürcü bölgesinde Kistin ve Çeçen-Gürcü sınırında ayrı birer kolları vardır)
- 4) Asetin (Oset-Alan)
- 5) Lezgiler (Kas halkı: Rutul, Kutin, Agul, Budukh, Dzekh, Tabasaran, Tsakhur, Udi, Khinalug kabilelerinden oluşur.)
- 6) Avarlar (Andellalar/Marulal)
- 7) Laklar (Gazi Kumuklar)
- 8) Dargiler (Dargin)
- 9) Kaytaglar

b. Kuzey Kafkasya'da Türk-Moğol Kökenliler

- 1) Karaçaylar (Kıpçak Türklerinden)
- 2) Balkarlar/Malkarlar (Kıpçak Türklerinden)
- 3) Kumuklar (Kıpçakların bir kolu)
- 4) Türkmenler (Oğuz Türkleri, Stavropol Türkmenleri)
- 5) Karapapaklar/Terekemeler (Oğuz/Azeri Türkleri)
- 6) Kırımlılar (Tatarlar da denilir, Türk kökenli)
- 7) Nogaylar (Tatar denilir, Türk-Moğol karışımı)
- 8) Kalmuklar (Moğol kökenli bir kabile)

²¹ Mustafa Özsaray, *Çerkeslerin İslamlaşması, Çerkeslerin Eski Dinleri ve İslamiyet'in Kuzey Kafkasya'ya Girişi*, İstanbul 2012, s. 26

2. Güney Kafkasya'da Yaşayanlar

Sonradan Kafkasya'ya Ruslar, Hristiyan Kazaklar, Almanlar, Polonyalılar (Leh), Ukraynalı ve çok az sayıda diğer Kuzey Avrupalı milletlerden insanlar gelip yerleşmişlerdir. Güney Kafkasya denilen bölge ise, Gürcüler (Kartveliler, Mergeller, İberler, Svanlar, Acaralar, Migreller) Samatlar, Alanlar ve Abhazlar, Ermeniler, Azeriler (Oğuz Türkleri), Misket (Ahıska) Türkleri, Terekemeler (Gök Oğuz Türkleri) ve Kıpçak Türkleri (Kumanlar), Lezgiler, Tatlar, Talışlar, Osetinler, Lazlar, Kürtler, Ezidiler, Çingenler ve diğer topluluklardan oluşur.²²

3. Kafkas Halklarının Kökenleri

Kuzey Kafkasya halkları, Kuban ve Terek havzalarında yaşayan Kabardeyler/Çerkezler, Kafkasların orta kesiminde yaşayan Çeçenler-İnguşlar ile Batlar'dan oluşan Vaynahlar, Türk kökenli Karaçay-Balkarlar ile Ari/İrani kökenli topluluk olan Kafkasya'nın orta kesiminde yaşayan Osetler ve Doğu Kafkasya'da yaşayan Dağıstan'daki Avarlar, Dargiler, Lezgiler ve Laklar ve Kumuklar gibi topluluk ve milletlerinden oluşur. Kuzeyde yaşayan ve daha çok Rus, Ukraynalı ve Kazaklar'ı kapsayan Slav kökenli topluluklar Kafkasya nüfusunun üçte birinden çoğunu oluştururlar. Ayrıca Kürtler, Talışlar, Tatlar, Yunanlılar ve Çingeneler çeşitli bölgelere dağılmıştır. Türk kökenli halklar güney batıda yaşayan Azeriler ile Dağıstan'da yaşayan Kıpçak Türklerin'den Kumuklar ve Kuban'da yaşayan Nogaylardır.

Kumuk Türkleri, Avarlar için Avare (boş gezen) ismini kullanıyorlardı. Ruslar bu ismi Kumuk Türklerinden almışlardır. Avarlar kendilerine 'Marulal' (dağlılar) derler.²³ Onların Avar Türk boyu (Juan-Juan) ve devleti ile alakaları yoktur. Zamanla bu millete atfen Avar ismi 'Avare'den bozma olarak değişmiş olmalıdır.

Nohçilere, Çeçen ismi ise Ruslar'ın Terek düzlüğündeki bir köy adı olan Çeçen köy ismine atfen ad olarak takılmıştır. Çeçenler kendilerine 'Nohçi' derler.

²² Ufuk Tavkul, *Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür*, İstanbul 1993, s.23

²³ Beddeley, *Rusların Kafkasya İstilasası ve Şeyh Şamil*, Çev: Sedat Özen, s. 25

İnguşlar'da kendilerine 'Galgayço' derler. İki topluluk birlikte Vaynaklılar'ı oluşturur.²⁴

Spencer'e göre Çerkes/Çerkez adı, Türk dilinin etkisi ile Adigeler'e "Çerkez" ismi verilmesi ile belirgin bir isim olmuştur. Osmanlılar Adigeler'e "yolu kesen" anlamına "Çerkes" demişlerdir. Ruslar da Osmanlı'dan esinlenerek Çerkez demişlerdir.²⁵ Avrupa ve diğer literatürlere bu şekilde girmiştir. Çerkez/Çerkes ismi Moğolların Gizli tarihinde "Serkesat" olarak geçer. III yy'ın ortalarından sonra Arap, İran, Rus ve Avrupa kaynaklarında Çerkez adına rastlanır. Çerkez/Çerkes ismi Moğol, İran(Safevi) ve Türk etkisi ile günümüze ulaşmıştır.

Tavkul'a göre; "Kafkasya halklarının sosyo-kültürel yapıları Kafkasya'yı tarih boyunca dışarıdan etkileyen çeşitli kavim ve medeniyetlerle yakından ilişkilidir. Kafkasya'ya kuzeyden gelen Kimmer ve İskit gibi Proto-Türk kavimleri ile Hun, Bulgar, Hazar, Kıpçak gibi Türk kavimleri; Karadeniz yoluyla batıdan gelen eski Yunan, Roma, Bizans, Ceneviz ticaret kolonileri, Anadolu ve Mezopotomya'dan gelenler; Ari-İrani halklardan Alanlar, Ermeniler ve diğer küçük halk toplulukları Kafkas halklarının kültürleri ile birleşerek günümüzdeki Kafkas etnik ve toplumsal yapısını şekillendirmişler, Kafkas Kültürünün meydana gelmesinde önemli rol oynamışlardır "²⁶.

Kafkasya-Güney Kafkasya isimleri, Ruslar'ın bu bölgenin stratejik ve siyasi bakış açısına göre uyarladığı isimleridir. Aslında tek bir Kafkasya ismi vardı, o da şimdilerde Kuzey Kafkasya olarak adlandırılan bölgedir. Fakat bu sınırlandırma da eksik olduğundan bugün siyasî açıdan Gürcistan'dan ayrılmış olan Abhazya ve Güney Osetya'da etnik ve kültürel açıdan Kuzey Kafkasya'nın bir parçasıdır. Bu bölgeler tarih itibarıyla de Kafkasya'ya dâhildir. Güney Kafkasya tabiri ise tamamen Ruslar tarafından Kafkasya işgali sırasında kullanılmaya başlanmıştır. Bu bölgenin literatüründeki asıl adı Kafkasardı/Kafkas Ötesi'dir. Rusların bu bölgeye verdikleri Zakavkaz ismi, İngilizlerin verdikleri Transcaucasus adı, Osmanlı ve Araplar'ın bu bölgeye verdikleri Mavera-i Kafkasya isimleri Kafkasya değil, Kafkas Ötesi anlamındaki Kafkasya'nın güneyini ifade eder.²⁷ Ama artık günümüzde kuzey ve güney bölgelerin tamamına Kafkasya denilmektedir. Bu Rus yayılma siyasetinin bir ürünüdür.

²⁴ Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, İstanbul 2007, s. 170

²⁵ Spencer, *Türkiye, Rusya Karadeniz ve Çerkezistan*, Çev: Dilek Çençiler, s. 311

²⁶ Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, İstanbul, 2009, s. 140.

²⁷ Tavkul, *a.g.e.*, s. 141

Kafkas halklarında kısmen Hint-Avrupai kast sistemi gibi benzer sınıfsal bölünmeler vardı. Tabii bu Çeçen-İnguş ve Türk-Moğol kökenli kabileler için geçerli değildir. Gürcüler’de asilzadeler, ruhbanlar, askerler ve köylüler olarak gruplara ayrılırken, Dağıstan’da halk, beyler, özdenler (hür doğanlar), köleler olarak üç gruba ayrılırdı.²⁸ Çerkezler ise halk, Pşi, beyler, köylüler ve kölelerden oluşurdu. Çeçenler ve Türkler’de köle ve sınıf sistemine rastlanılmaz. Ancak aksakallılar, ihtiyar heyeti önemlidir.

Kafkasya, esasen çok az yerli Proto-Kafkas aile ve kabilecikler ile Anadolu’dan, Asya’dan, Mezopotamya’dan gelen kozmopolit bir yapı oluşturarak milletler veya kabileler topluluğu haline gelmiş bir bölgedir. Batı Kafkasya yerlilerine Yunanca’da Çerkez anlamına gelen Ziychian (zikhya) ismini vermişlerdir. Çerkezler ise kendi dillerine Atteghi (Adige) derler.²⁹

Korinth’li gezgin Skylax, ‘Kerket’ tanımını Çerkezler için kullanır (MÖ I. yy). Gürcüler, Çerkezler’den ‘kavkaz’ diye bahsederler bu yüzyıllarda. Adigeler kendilerine ‘zichi’ derlerdi. Abazalar bu yüzyılda bölünerek feodal yapıya geçmişlerdir.³⁰ Bunda Kuzey Kafkasya’ya dağılan Abaza ve Çerkezler’in arazinin dağlık, ormanlık ve engebeli olmasından dolayıyla ayrı kalmalarından kaynaklanıyordu. Yunanlılar Adigeler için ‘Kosog’ da derlerdi. İbni Mesudi ise Çerkezler için ‘Kesak’ adını kullanır. Bizans evraklarında Kafkasya kıyı halkları için Abasgich olarak geçer.³¹

Adigeler/Çerkezler, Hattiler ile bağlantılı kabul edilir. Çerkezler, Anadolu ve sonra da Hint-Avrupai ırklardan etkilenmişlerdir.³² Anadolu’dan gelen Sindler, Adigelerin ataları kabul edilir.³³ Baturay, “bunların, Anapa’da küçük bir devlet kurup para bastıklarını” ifade eder (MÖ II. yy).³⁴

Kafkasya bölgesine göç ederek gelenler Kimmerler’dir. Kimmerler, Kafkasya’ya Hazar gölünün kuzeyinden geçerek bölgeye gelmiş ve Proto-Türk kültürünü taşımışlardır. M.Ö. 7. yüzyılda Kuzey Kafkasya’da yaşayan Kimmerler etnik köken bakımından Ural-Altay grubuna ait bir topluluktur. İskitler’de Kimmerler’in bir kolu olarak bu bölgede bir dönem yerleşmişlerdir. Kimmerler gibi

²⁸ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1976)*, Ankara 2010, s. 20-21

²⁹ Spencer, *Türkiye, Rusya Karadeniz ve Çerkezistan*, s. 312

³⁰ Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, Ankara 1991, s. 21

³¹ Özbek, *a.g.e.* s. 25-26

³² Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, Çev. Orkhun Uravelli, s. 15-17

³³ Baskların Kafkasya ile Albanların/Arnavutların, Alanlarla ilişkileri olduğu belirtilir.

³⁴ Özbek, *a.g.e.* s. 20

bölgeye hâkimiyetleri ile birlikte kültürlerini de bırakmışlardır. Kuzey Kafkasya kültürünün oluşmasında İskitlerin ve Kimmerler'in etkisi çoktur.³⁵ Kuzey Kafkasya'daki Türk kültürünün oluşmasını sağlayanlar, Hunlar ve onları takiben Orta Asya'dan gelen Hazarlar'dır. Hunlar, Doğu Kafkasya'da yaşayan Alanların kralını öldürüp bu bölgeye hâkim olmuşlardır.³⁶

Orta Asya'dan gelerek Volga ve Dinyester nehirleri arasında 620 yılında devlet kuran Hazarlar, 1055 yılına kadar bölgede hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Hazarlar kuzeyden gelerek bu bölgeye inerken aynı zamanda da güneyden Araplar bölgeye nüfuz etmeye çalışıyorlardı. Bu nedenle Hazarlar ile Araplar arasında 642'de başlayıp, aralıklarla 100 yıl sürecek olan çok çetin savaşlar meydana gelmiştir. Böylece Kafkas halkı kendi topraklarında büyük devletlerin güç mücadelesine tanık olmak zorunda kalmışlardır.³⁷ Araplar (Emeviler ve Abbasiler) Kafkasya'da ele geçirdikleri bölgelerde İslamiyet'i yaymaya çalıştılar. İslamiyet düzenli olarak, VIII. yüzyılda Ebu Müslim önderliğindeki Araplar'ın Hazar Türkleri'ne saldırması sonunda bölgeye yayılmaya başlamıştı. Bu mücadele sıralarında bazı Dağıstanlılar ve Çeçenler, İslamiyet'i kabul edip Müslüman olmuşlardır. Batı Kafkasya'daki diğer toplulukların İslamiyet'i kabul etmesinde Araplar değil, Osmanlı paşaları ve İmamlar etkili olmuştur. Bu sebepten İslamiyet, Kuzey Kafkasya'nın batısında ve doğu tarafında farklı etkileşmelere neden olmuştur. VIII. yüzyılda Araplar vasıtasıyla İslam'la tanışıp, kabul eden Dağıstanlılar ve Çeçen-İnguş halkı Şafi Mezhebini benimsemişken; İslamiyet'i XVII-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı vasıtasıyla tanıyıp kabul eden Çerkez, Abhaz, Karaçay ve Balkarlar Hanefi Mezhebi'ni benimsemişlerdi. Kafkasya'da Arap ve Hazarlar'ın dönemi son bulduktan sonra Türk akınları birbirini takip edecektir. Türk-Moğol akınları dolayısıyla Kafkasya'nın kuzeyinin siyasi yapısında da büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Araplardan sonra 1062 yılında Selçuklu Türkleri, Gürcistan'dan itibaren Hazar Denizi'nin (gölü) kıyılarından Dağıstan'a kadar uzanan bölgeye Türkler'i yerleştirmişlerdir.³⁸

³⁵ Kafkasya Raporu, Kafkasya'daki *Rus İşgali ve Kafkasya'nın Siyasi-Sosyal Durumu Hakkında Rapor 2013*, Yayınlanma Tarihi: 11 Şubat 2013

<https://www.imkander.org.tr/resim/file/2013/kafkasya.pdf>, Erişim tarihi: 02.06.2018

³⁶ Kafkasya Raporu, *a.g.m.*, s: 7

³⁷ Pınar Özgün, *Hazarlar-Kayıp Kavim*, İstanbul 2013, s. 21; Ayrıca bakınız, Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara 1993, s. 58-59 ve 85-89

³⁸ Osman Karatay, "Kafkaslar'da Göktürk ve Hazarlar", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-II, sayı: 72, Temmuz- Aralık 2015, s. 215-220

E. KAFKASYA'DA DİNLER VE İSLAMİYET

1. Kuzey Kafkasya'daki İlk Dinler

Adigeler önceleri 'Tha' denen en büyük bir ilaha taparlardı. Ama zamanla tabiat varlıklarına ve tabiat olaylarının gelişimine göre ilahlar edinmişler ve bunlara semboller vererek çok tanrılı Pagan dinini benimsemişlerdir.³⁹ Gürcüler ve Ermeniler, hristiyanlığı erken devirlerde benimsemişken, kıyı Çerkez ve Abhazlar'a Hristiyanlık Roma, Bizans ve Cenevizler tarafından getirilmiştir. Ancak Hristiyanlık Kafkasya içlerine pek tesir edememiştir. Abhazlar'ın hristiyanlığı haça saygı göstermek, perhiz ve paskalya kutlamalarından ibaret olduğu Kafkasyaya'ya seyahat eden seyyahlarca belirtilmiştir. Bu konuda gerek Ahmed Cevdet Paşa'nın gerekse bölgeyi gezen Bijishkyan gibi seyyahların anılarında, buralarda yaşayan Çerkezler'in Müslüman ya da Hristiyanlığı seçtikleri zamanlarda bile putperest gelenekleri uyguladıklarından bahsetmişlerdir.⁴⁰ Bir Rus subayı olan Feodor ise Kafkasya içlerine yaptığı seyahat sonucunda anılarında Abhazların Hristiyan ve müslüman olanları Hristiyan günlerini birlikte kutladıklarından bahseder.⁴¹ Hristiyanlığın Katolik mezhebini Kafkaslar'a Macar Dominik rahipleri getirmişlerdi. Ancak bu rahipler Çerkez Ubih kabilelerinden bazılarını etkileyebilmişlerdir. Hristiyan misyonerler, Orta Kafkasya da ise kısa dönem olarak Osetler'i ve İnguşlar'ı etkilemiştir.⁴² Fatih'in Kırım'ı (1461) alması ile Hristiyanlığın Kafkasya'ya girişi durmuştu. Fakat Ruslar'ın Kırım ve Kafkasya'yı XIX. yy da tamamen alması Hristiyanlık yeniden bölgede etki olmaya başlamıştı. Ruslar'ın Hristiyanlık etkisi Batı ve orta Kafkasya'da etken olurken Çeçen ve Dağıstanlılar'ı etkilemeyecektir. Çok az Çeçen ve Dağıstanlı Gürcüler'in etkileri ile Hristiyan olmuştur. Zira İslam'ın ilk yıllarından itibaren Doğu ve Güney Kafkasya'ya İslam girmişti. Arap müslümanların ilerleyişini Kuzey Kafkasya'yı çevreleyen bölgede büyük bir devlet kuran Hazarlar durdurmuştu. Hatta Hazarlar, Araplar'ın ve Bizanslılar'ın etkisinden kurtulmak için Yahudiliği (Musevilik) resmi

³⁹ Özsaray, *Çerkeslerin İslamlaşması, Çerkeslerin Eski Dinleri ve İslamiyet'in Kuzey Kafkasya'ya Girişi*, s. 41

⁴⁰ P. Minas Bijishkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, Ter: Hrant D. Andreasyan, İ.Ü.E.F.Y. İstanbul 1969, s. 79-80,

⁴¹ Feodor Feorviç Tornau, *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları*, Çev: Keriman Vurdem, Ankara 1999, s. 39

⁴² Ramazan Traho, *Çerkesler*, Ter: Gülten Kandal, İstanbul 2007, s. 17

din olarak kabul edeceklerdir.⁴³ Ancak bu halka yansımayacak, Kafkas halkı Göktanrı ve Şaman adetleri ile yaşamaya devam edecektir. Müslüman tüccarların etkisiyle İslam özellikle başta Dağıstan olmak üzere Kafkasya'nın doğusuna ve Kazan'a kadar yayılacaktır. Daha sonraları Dağıstanlılar ve sonrasında Çeçenler'in tamamı İslam'ı benimseyeceklerdir. Ruslar ve Osmanlılar sonraki zamanlarda Kafkasya'nın Hristiyanlaşması ve İslamlaşması için rekabet edeceklerdir. Yerel imamlar, İmam Mansur, İmam Şamil ve Naibleri ile Osmanlı Paşa ve âlimleri, Çerkezleri ve diğer Kafkas halklarını İslam'a çevireceklerdir. Ruslar ancak Osetler ile eskiden beri Hristiyan olan Gürcüler ve Ermeniler üzerinde etkili olabilmişlerdir. Ruslar, kısmen Adige/Çerkez ve Abhazları Hristiyanlığa çevirebilmişlerdir.

2. Kafkasya'ya İslamiyet'in Gelişi

İslamiyet, Kafkasya'ya halifeler dönemlerden itibaren Azerbaycan üzerinden Dağıstan'a Derbent yolu ile girmiştir. İslam ordusu, Halife Hz. Ömer döneminde 642'de bugünkü Azerbaycan topraklarına girmişlerdi. Derbent'te Hazarlar tarafından durdurulan İslam devletinin orduları Süraka bin Ömer komutasında bugünkü Azerbaycan ve Ermenistan topraklarını fethetmişti. İslam ordusu Hazarlar'la anlaşma yaparak Derbent'in iki devlet arasında sınır olmasını kabul etmişlerdir. Halife Hz. Osman Döneminde, Selman bin Rabia komutasında ordu Derbent'i tekrar almıştı. Hazarlar İslam ordusunu tekrar yenince İslam devleti Derbent'ten yeniden çekilmiştir. Halife Hz. Ali döneminde de Kafkasya'ya yeni akınlar yapılmıştır. Çünkü Derbent, Kafkasya'nın kuzeyine açılan kapı niteliğinde bir şehirdir.⁴⁴

Emeviler döneminde de Dağıstan bölgesine seferler yapılmıştır. 730'da Mesleme b. Abdülmelik'in yaptığı sefer ile Derbent ve Dağıstan tamamen alındı. Mesleme burayı İslamlaştırmak için her yere cami yaptırdı ve bazı Arap aileleri buraya yerleştirdi. Hatta Halife Hişam Derbent'e kadar gelerek şehri ziyaret etmiştir. Mesleme Peygamberimizin amcası Abbas'ın soyundan Şamhal b. Abdullah'ı Dağıstan valisi yaptı. Şamhal ünvanı bu şahsın isminden gelmektedir. Laklar kolayca İslam'ı seçtikleri için Araplar, Laklar için Gazi ünvanı vermişler ve bundan böyle 'Gazi Kumuk' olarak isimlendirmişlerdir. Kaytag bölgesine Kureyş Arapları'nı

⁴³ Özgün, *Hazarlar-Kayıp Kavim*, s. 31. Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, s. 141

⁴⁴ Araplar buraya Babu'l Ebvab (Kapıların kapısı) demişlerdir. Türkler ise Demirkapı demişlerdir. Derbent, Farsça bent/sınır kapısı manasınadır. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, TTK, Yay: Cevat Baysun, Ankara 1991. C. I, s. 277

getirip, Kureyş köyü oluşturan Araplar, bunların yöneticilerine Utsumi demişlerdir. Tabasaranlar'a da Muhammed Masum'u yönetici atamışlardır. Bunlar yöneticilerine bundan böyle Masum/Masumi/Usumi demişlerdir. Bu bölgelere kadılar da tayin edilmiştir. Fakat daha sonraki yıllarda Derbent hariç diğer bölgeler hep Hazarlar'ın akınına uğramıştır.⁴⁵

Abbasiler zamanında bu bölgede savaşlar olduysa da çok fazla sınır değişimi yaşanmamıştır. Abbasiler, Suriye ve Mezopotomya bölgesinden 7.000 Arab getirtip bölgeye yerleştirmiştir. Hazarlar zaman zaman Dağıstan'a saldırmışlar ama Derbent'i alamamışlar ve güneye inememişlerdi. İslamiyet Kafkasya'ya işte bu şehirden yayılmıştır. Derbent şehrinde Bulgar içlerine yapılan müslümanların ticareti erken dönemde Bulgar Tatarları'nın idil bölgesinde müslümanlaşmasına sebep olmuştur. İslam, özellikle Dağıstan bölgesine bu dönemlerde Hazarlar'ın zayıflaması ve yıkılması ile tamamen yerleşmiştir. İslam, Dağıstan'ın iç bölgelerine tedrici olarak girecektir. Araplar döneminde İslam dini, sadece Hazar kıyı boyundaki şehir ve köylerde yaygınlaşmıştır. Ancak Dağıstan'ın iç bölgelerindeki Avarlar ve diğer kabileler X. yy'a kadar Müslüman olmamışlar, animist/paganist inancı içinde kalmışlardır.⁴⁶

Araplardan sonra Selçuklular gerek Güney Kafkasya gerek Dağıstan'a sufilik etkisindeki İslam'ı getireceklerdir. İslamiyet Moğollar'ın ve İlhanlılar'ın istila ve baskısı ile zayıflasada Altınordu devletinin İslamı kabulü ile Dağıstan'da İslamiyet yeniden güçlenmiştir. Selçuklular'ın etkisi ile Güney Kafkasya da özellikle Gürcüler arasında İslam yayılırken, Timur'un baskıcı ve Hristiyanları aşağılayıcı, yok edici baskısı buradaki Hristiyan ve diğer din mensuplarını İslam'dan uzaklaşmalarına ve İslam ile aralarına set örmelerine sebep olmuştur.

3. Kuzey Kafkasya'ya İslam'ın Yayılışı

Çerkez bölgesine İslamiyet Osmanlılar ve Dağıstanlı hoca ve imamlar/naibler ile çok sonraları gelmiştir. Arap Seyyah Mesudi, Çerkezya seyahati sırasında gördüklerini ve düşüncelerini bir kitapta toplamıştı. Ona göre “şayet anadillerini

⁴⁵ Özsaray, *Çerkeslerin İslamlaşması, Çerkeslerin Eski Dinleri ve İslamiyet'in Kuzey Kafkasya'ya Girişi*, s. 145-146

⁴⁶ A. R. Şihaidov, *Ислам В Средневековом Дагестане (VII-XV vv)* (Ortaçağ Dağıstan'da İslam) (VII-XVyy), Махачкала 1969, s.117

konuşan buranın halkları birleşseler, Alanların buraya saldıramayacakları aşikârdır” der.⁴⁷

Altınordu devleti kurulduktan sonra ise özellikle İslamı seçen Sultan Berke ile Kırım Tatarları, Nogaylar ve diğer Türk toplulukları İslam’ı benimsediler. Zaten Kazan ve Ufa bölgelerinde İslami hayat Altınordu hakanı Özbek Han zamanında başlamıştı.⁴⁸ Tatar ve Türkler’den sadece İslam’ı seçmemiş küçük bir grup kalmıştı. Altınordu tebası ve bazı komutanlar içerisinde Müslüman Çerkesler’de vardı.⁴⁹ Özellikle Memluk sultanları aslen Kuzey Kafkasyalı Çerkez ve Türk olmaları hasebiyle önemlidir. Memluk sultanları özellikle Sultan Baybars zamanında Altınordu hakanları ve halkının müslüman olmaları için çabalamış, ilim adamı, hocalar ve dini eserler göndermişlerdir.⁵⁰ İslam’ın kuzeyde ve Dağıstan’da yayılmasından elbette Kuzey Kafkasya halkları da zamanla etkilenmişlerdir. İslamlaşan bölgelerin yakınlık derecesine göre Avarlar kanalıyla kısmen Çeçenler ve Kabardaylar’ın bir kısmı İslam’a girmeye başlamışlardı. Kuşkusuz Timur’un Altınordu Devleti’ni yıkması İslam’ın yayılmasını Kafkasya’da durdurarak Slavlar’ın, dolayısıyla Hristiyanlığın önünün açılmasını sağlamış oldu.

Güney Azerbaycan’da ise Türkler’den Şeyh Safevi’nin oğlu ve torunları Şiiliği benimseyip Safevi devletini kurduktan sonra, bugünkü Azerbaycan’da yaşayan Türkler arasına şiiliği yaymışlardır. Ancak, Dağıstanlılar Derbent’te Kızılbaşlar’ı yani Safevi Şiiliği’nin yayılmasını durdurmuşlardır. Hatta Derbent’te Safeviler ve sonraki hanedanlarca yapılacak olan şia özellikleri taşıyan cami ve medreseler İranlılar’ın bölgede tesiri kalmayınca halk tarafından yıkılmıştı. Daha sonraki zamanlarda Safeviler buraları aldılarsa da yerli imam hoca ve şeyhler hiçbir zaman şiiliği benimsemeyeceklerdir. Azerbaycan bölgesi ve İran tamamen şiileşti ise de Dağıstan’da bu mezhep tutunamadı. Dağıstanlılar Şafi mezhebinde kaldılar.

Güney Kafkasya artık Osmanlı ile Safeviler arasında nüfuz mücadelesi alanı olmuştu. Hatta Özdemiroğlu Osman Paşa’nın bir ara buradan Safevileri çıkarması ile

⁴⁷ Al-Mesudi’den naklen, Ramazan Traho, *Çerkesler*, Ter: Gülden Kandal, İstanbul 2007, s.17

⁴⁸ Özbek Han 13 yaşından itibaren Çerkezlerin içinde büyümüş ve Çerkezce konuşabiliyordu. Özsaray, *a.g.e.* s. 170

⁴⁹ Özsaray, *a.g.e.* s. 171-172

⁵⁰ Memluklular, Eyyubiler devletinin muhafız birliği olan Çerkes-Türk ve Gürcü/Abaza kökenli askerler tarafından kurulmuştur. 1250-1390 Bahri Memlukiler (Kıpçak ve diğer Türkler) ile Burci Memlukiler (Çerkezler) (1390-1517) tarafından kurulup yönetildi. Bu askerlerin sayıları 9. yy. ile 12 yy. da 300.000’i bulmuştu. Bunlar Mısır’ı yıllardır yönetmişlerdir. En önemli hükümdarları da Çerkez olan Sultan Baybars’tır. Özsaray, *a.g.e.* , s.173

Osmanlı Padişah ve halifesi adına hutbe bile okunmuştur. Bu mücadeleye sonradan Ruslar da dâhil olmuşlardı.

Çeçenistan'a İslamiyet nispeten daha uzun zaman diliminde girmiştir. Buna tabiatın etkisi dağ ve orman engeli ile ulaşım zorluğu ve buraların fethedilememesi sebep olmuştur. Ancak ova ve dağ eteği bölgelerindeki ulaşımı kolay bölgelerdeki köy halklarına İslam ulaşmıştır. İslamiyet Çeçenler'in iç bölgelerine Dağıstanlılar'ın çabaları ile girecektir. Çeçenler, dini eğitimlerini daha çok Dağıstan bölgesindeki Medrese ve hocalardan alıp ve kendi bölgelerine İslam'ı yaymak için gayret göstermişlerdi. İşte bunlardan en önemli kişi İmam Mansur'dur. O, İslam'ı tüm Çeçen bölgelerine yayarak onları ilk olarak İslam çatısı altında birlik halinde toplayan kişidir. Dağıstan'da olduğu gibi sufilik/tarikat Çeçen bölgelerinde de zamanla yayılmıştır. Osetler ise ilk islamı Kabardaylar vasıtasıyla tanışmışlardır. Kabardinlere/Kabardaylara ise İslam, Altınordu Devleti bölgesinden gelmiştir.⁵¹ Kabardaylar o dönemlerde Kuzey Kafkasya'nın koruyucuları hükmünde idiler. Kabardaylar, Kırımîliler ile ittifak yaparak İslam'ı toplu olarak ilk benimseyen Çerkez kabileleri oldular.⁵²

Çerkez kıyı bölgelerindeki Çerkezler'in Hristiyanlık-Animistlik'ten dönmeleri, Osmanlılar'ın Kırım ve Taman'ı almaları ile başlar. Cezeri Kasım Paşa 1480'de Kefe, Taman ve Termük'te birer cami yaptırmıştı. Osmanlılar, Çerkez içlerinde Hristiyan-Animist-İslam sentezi şeklinde inanan ve yaşayan Çerkezler'e İslam'ı etkili şekilde yayamamışlardı. Ancak Ruslar'ın Kuban'ı geçerek Osmanlı'ya tehdit olmaya başlaması ile İslam dinini yayma politikasına geçmişlerdir. Çerkez bölgesinde düzenli, planlı İslam'ı yaymak Ferah Ali Paşa'nın buraya gelmesiyle başlamıştır. Yine de İslam dini buraya çok yavaş olsada Bizans'ın yıkılışı ile Hristiyanlar'la bağlantıları koptuğu için yayılmaya başladığını belirtelim. Çerkezler'in iç ve yüksek kesimler ile derin ormanlıkla kaplı vadilerde yaşayanlar şeklen Müslüman olsalar da Animist etki ve özellikleri hala taşıyorlardı. Çerkezler 1864 sürgününe kadar çok önemli toplantılarını kutsal saydıkları büyük ağaçların altında yapmaya devam etmeleri bunun göstergesidir.⁵³

Osetleri/Alanları X. yy'da Bizanslılar hristiyanlaştırmaya çalışsa da, Osetler şeklen Hristiyan olacaklar, pagan adet ve yaşantılarına devam etmişlerdi. Hatta Alan

⁵¹ Mustafa Özsaray, *Çerkeslerin İslamlaşması. Çerkeslerin Eski Dinleri ve İslamiyet'in Kuzey Kafkasya'ya Girişi*, İstanbul 2012, s.185

⁵² Vassan-Giray Cabağı, *Kafkas-Rus Çatışması*, İstanbul 1997, s.33

⁵³ Haşim Efendi, *Ahval-i Anapa ve Çerkes*, Haz. Mustafa Özsaray, İstanbul 2012, s. 46

kralı Hristiyan iken halk putperesti. Alanlar, Abbasiler zamanında Hristiyanlığı terk ederek İslam'a girmeye başlamışlardı. Alanlar Müslüman olunca Bizanslı Rahip ve Piskoposları kovmuşlardı. Ancak Cengiz'in ordusunun yıkımlı istilası ve devamında İlhanlılar'ın etkileri ile Alanlar da İslam'ın gelişmesi durdu. Alanlar'a İslam tekrar Altınordu Devleti'nin İslam'ı benimsemesi ile yeniden gelmişti. Altınordu hanı, Alanlar'ın merkezinde yüksek minareli Tatartup adlı bir cami yaptırmıştı. Ancak Altınordu'nun yıkılışı ile Alanlar birkez daha tam olarak benimsemedikleri İslam dinini, Ruslar'ın bölgeye gelişi ile bırakarak, Hristiyan/pagan olarak yaşamaya dönmüşlerdir.⁵⁴ XVI yy.da da Ruslar'ın etkisi Osetler'in tamamen müslümanlaşması önlenmedi. Hatta Ruslar Osetler'e özel önem bile verdiler. Zira Gürcü Daryal yolu/geçidi buradan geçiyordu. Osetler, Ruslar tarafından tekrar hristiyanlaştırıldılar. İmam Mansur, Osetin Dudarov ailesini İslam'a çevirdiyse de daha sonraki yıllarda Müridizm hareketi bile Osetler'in İslam'a girmesine etki sağlamayacaktır. Osetya'da sadece Digor, Kurtatin ve Tagaur kabileleri müslüman olarak kalmışlardır. Yalnız başka bölgelere zamanla göç eden Osetler'in bir kısmı müslüman olmuştur.

Çeçenler ise İslam buralara gelmeden önce pagan/animist dini özellikler sergilerken çok az Çeçen Hristiyan ve Zerdüşt dinlerine girmişti.⁵⁵ Çeçenler ve İnguşlar'ın İslamlaşması uzun bir sürece dayanır. İslam, Çeçen bölgesine ilk olarak Dağıstan tarafından VIII. yy'larda gelmeye başlamıştır. İslam ciddi olarak ancak XIV. asrın sonlarına doğru Çeçen bölgelerine yayılmaya başlamıştır. İnguşlar'ın İslamlaşması daha geç tarihlerde olmuştur. İnguşlar, XVIII yy'ın ikinci yarısında toplu olarak İslam'ı benimsemeye başlamışlardır. Bunda Dağıstan imamlarının ve İmam Mansur'un etkisi büyüktür. Ruslar'ın yoğun Hristiyanlık faaliyetlerine rağmen İslamiyet Çeçen-İnguş bölgelerinde Muridizm'in etkisi ile tamamen benimsenmiştir.

İslam'dan önce Şamanist/Animist ve kısmen de Hristiyan olan Karaçay-Balkarlar/Malkar ve Alanlar/Osetler ile bazı Çeçenler (Kistin), İnguşlar İslam'ı Çerkezlerin iç bölgelerinde yaşayanlar gibi en geç kabul eden topluluklardı. 1040'te Karaçay-Balkar bölgesinde kilise varlığına rastlanılmıştır. Fakat Karaçay-Balkarlar 'da Animist/Şaman etkisi de yaygındı. Karaçay-Balkarlar'a Hristiyanlık, Gürcü Kraliçesi Tamara (1184-1213) döneminde gelmiştir.⁵⁶ Bu bölgeye İslam Kabardaylar tarafından getirilmiştir (XVI. yy'ın sonları). Dağıstan'da mollalar Çeçenistan

⁵⁴ Yıldız, *a.g.m.* s.158

⁵⁵ Şamil Mansur, *Çeçenler*, Ankara 1993, s. 43

⁵⁶ Mahdi Curtubayev, "Karaçay-Malkar Türklerinde Hristiyanlık İnancı" Ter: Adilhan Adiloğlu, *Kırım Dergisi*, Sayı:27, İstanbul 1999, s.39

Kabarday, Çerkez ve Karaçay-Balkar bölgelerine XVI-XVIII yy'larda azda olsa tebliğ için ve İslam'ı öğretmek için geliyorlardı.

Abhazy'a da ise İslamiyet ancak Osmanlı Devleti'nin buraları fethi ile gelişmiştir. Fakat Hristiyanlık birkaç yüzyıl daha buralara etkisini göstermiştir. Abhazlar Müslüman olsalarda Hristiyan adetlerinin bir kısmını unutmamışlar ve Hristiyanlığın bazı adetlerini yaşamışlardır. Gürcüler'in Acara bölgesi Osmanlılar'ın etkisi ile İslam dinini kabul etmiştir. İslam, Dağıstan kanalıyla Kafkasya'ya girmiş fakat Çerkez ve Abhaz bölgelerine tesir edememişti. Kabardin/Kabarday bölgesine Tatarlar vasıtası ile etki edildiyse de iç bölgelere İslam girememiştir. Ancak gerek Tatarlar gerekse Altınordu ve Memlûklular'ın çabaları ile ayrıca Müslüman tacirler vasıtasıyla bazı Çerkez Bey ve kişiler İslamiyet'e girmişlerdir. Çerkezler içerisinde ilk toplu olarak İslam'a kıyı kesim Çerkezleri olan Natuhaylar girmişlerdir. Sonraları Osmanlı paşalarının çaba ve gayretleri ile özellikle Ferah Ali Paşa'nın Soğucak muhafızlığına atanması sonrası onun çaba ve gayretleri ile Abazinler, Ubıhlar, Şapsığ, Besleney ve diğer kabile ve topluluklar İslam'ı iyice öğrenmeye ve uygulamaya başlamışlardır.⁵⁷ Hatta Kemirgey ve Jane kabile reisleri kâfir olarak kabul ettikleri Ruslar'ın işgal ve saldırılarına karşı Osmanlı'dan yardım istemeleri, daha önceden İslam'ı benimsediklerini gösterir.⁵⁸ Ancak bunların İslam'a bağlılıkları tam sıkı sıkıya bir bağlılık sayılmaz. Rus etkisi bu kabileleri Osmanlı'ya, dolayısıyla İslam'a yönelmelerine sebep olmuştur. İslamiyet buralara Osmanlılar'ın etkisiyle girmiştir. Osmanlı burada pekçok cami yaptırmış, İmamlar ve kadılar atamıştır.⁵⁹ Özellikle İmam Mansur ile Şeyh Şamil'in Naibleri ile İslam Çerkez bölgelerine tamamen yerleşmiştir. Fakat Çerkezler'in eksariyasında tıpkı Abhazlar gibi bazı Hristiyanlık ve eski pagan kültür ve adetlerini uygulamaya da devam etmişlerdir. Yine Batı Çerkez (Kuban) bölgesindeki kabilelerden bazıları Kırımlılar'ın etkisi ile İslamiyet'e girmişlerdir.

4. Hristiyanlığın Kafkasya'daki Seyri

Kafkasya da Roma ile başlayan ve Bizans ile devam eden koloni edinme ve Hristiyanlaştırma çalışmaları Ceneviz ile devam etmiştir. Ayrıca Roma Katolik

⁵⁷ Berkok, *a.g.e.* s. 370-371

⁵⁸ BOA. *H.H.* Belge No: 1301, nr. 1022

⁵⁹ BOA, *Cevdet Evkaf*, nr.15936

kilisesi ve Macar kiliseleri de bölgede kiliseler kurmuş, Misyonerlik faaliyetleri yapmışlardır. Nalçık'ta Bizans İmparatoru Justinian (527-560) bir kilise inşa ettirip, Başpiskoposluk makamı kurmuştur. Gürcü kiliseleri, güçlü olduğu dönemlerde başta Abhaz bölgeleri olmak üzere kendilerine yakın bölgedeki Çerkezler, Osetinler ve sınır bölgelerindeki Çeçen-İnguş köylüleri üzerine etken olmuşlardır. Bizanslılar XIV yy. da Kefe'de bir kilise kurup, Taman yarımadasında iki ayrı Başpiskopos bulundurmuşlardır. Ancak ibadet dili Yunanca ve Latince olduğu için kıyı kesim hariç iç bölgelerde Hristiyanlık pek etkili olamamıştır.⁶⁰ En son Ruslar gerek Çerkez gerek Abhazlar üzerinde hristiyanlaştırma politikası güttülersede Rusların işgal politikası onları baskı zamanları dışında İslama yönelmelerine engel olamamıştır. Ancak kısmi olarak fayda sağladıkları, anlaşma yaparak yardım aldıkları zamanlarda Çerkez, Kabarday ve Abhazlar ile çok az Çeçen Hristiyan olmuştur. İslam bu bölge insanlarını bir araya toplayacak bir birlik düşüncesi ana teması olmuştur. Kısa süreli Çerkes birlikleri ise çok parçalı kabilecilik yapısı dolayısı ile çabucak dağılmıştır.

⁶⁰ Ramazan Traho, *Çerkesler*, Ter: Gülden Kandal, İstanbul 2007, s. 17

II. BÖLÜM

KAFKASYA TARİHİ

A. İLK VE ORTA ÇAĞLARDA KAFKASYA

Kafkasya, dağlık olması sebebiyle bölgeye gelen ve geçen tüm küçük kavimlerin/kabilelerin sığınma yeri olmuştur. Başlıca kavimler, Kimmerler, İskitler, Sarmatlar, Hunlar, Macarlar, Bulgarlar, Sabirler (Sabarlar), Göktürkler, Avarlar, Alanlar, Albanlar, Medler, Persler, Grekler, Romalılar, Bizanslılar, Cenevizler, Hazarlar, Araplar, Sasaniler, Kıpçaklar, Selçuklular, Harzemşahlar, Moğollar ve Altınordu, Celayirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Osmanlılar, Safeviler, Kırım Tatarları ve nihayet Ruslar'ın işgal veya yerleştikleri bir bölge olmuştur. İngilizler ve Almanlar'da XIX. ve XX. yüzyıllarda diğer geçici dış etkenler olacaktır.⁶¹

İonlar, MÖ. 6 yy'da Kuzey Karadeniz'de Yunan kentleri/kolonileri kurmaya başlamışlardı. MÖ. 7 ile MS 1. yy'da İrani - Proto Türk kavimleri olan Kimmerler, Sarmatlar, İskitler Kafkasya'ya geldiler. Yunanlıların ardından ise bölgeye Hunlar ve Alanlar/Osetler gelmişlerdir.⁶² Böylece Yunanlı, yerli Kafkas halkı (Proto Kafkas kabileleri), Anadolu kavimleri, İran ve Türk kavimlerinin etkisi ile ve daha sonrada istilacı kavimlerinde etkisi ile Çerkez-Çeçen-Dağıstan yani Kuzey Kafkas kültürü oluştu. Kuzey Kafkasya'ya bir dönem Romalılar da hâkim oldular. Romalılar Proto Çerkez olan Zikhlerin kıyı kesimlerine yerleştiler. (MS II yy.da) Daha sonra Bizans ve Pontus Rumlar bölgede etken olmuşlardır. Karadeniz kıyılarını Romalılar'ın ve Cenevizliler'in alması ile Hristiyanlıkta buralara girmeye başladı. Zamanla kıyı kesimler Hristiyanlaştı. Roma ve Bizans kaynakları MS VIII-X. yy'larda Çerkez boyları olan Zikhya'nın bir bölge ve devlet adı olduğundan bahsetmişlerdir.⁶³

Cenevizliler Karadeniz kıyısında (Kafkasya'nın güney batısında) koloniler kurup ticareti başlattılar. Ardından gelen istilalar ve dağlık yaşam şartları Kafkasya'yı parça bölük devletsiz ve kabileler halinde yaşamaya sevketti.

⁶¹ Baddeley, *Rusların Kafkasya İstilas ve Şeyh Şamil*, Çev: Sedat Özen, s. 23

⁶² Tamara V. Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, Çev. Orkhun Uravelli, s. 25 -26

⁶³ Kayserili Prokopius. "Gotların Savaşı" ve Konstantinopolisli Epifanius, "Epifanius'un Yolculuğu" adlı eserlerdeki ayrıntılar için bakınız: Polovinkina, *a.g.e.* s. 32-35

Kafkasya'yı Timur'un istilası, hem Kafkasya'yı ve Anadolu'yu zayıflattı. Timur Altınordu devletini yıktı. Böylece Ruslar'ın güçlenmelerine zemin hazırlandı. Parçalı devletçik ve kabileler haline gelen Kafkasya'da Ruslar'ın güçlenişine kadar birçok irili ufaklı devlet, prenslik, şamhallık, hanlık ve beylik oluştu.

Ortaçağlarda öncelikli Kuban olmak üzere tüm Kafkasya Türk göçleri ve akınlarından etkilenmiştir. Önce Hun dalgası sonra bu akınları Avarlar, Bulgar akınları ve Hazarlar'la devam etmiştir. Daha sonra bölgede Peçenek ve Macarlar ile Kıpçak Türkleri etkili olmuşlardır. Moğol ve Tatarlar'ın bölgeye gelmesi Kuzey Kafkasya'yı en belirgin ve en uzun süreli etkileyecek olanıydı.⁶⁴ Nogay Tatarları bu dönemde Kuzey Kafkasya'ya yerleşmişlerdi. Uzun zaman Kuzey Kafkasya 'Dest-i Kıpçak' Kıpçak stepleri/Kıpçak eli olarak anılmıştır.

Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'da (Stavropol) Türkmen/Oğuz Türkleri'ne de rastlanır. Kumuklar, Karaçay ve Malkarlar da Kıpçak Türkleri'dir. Güneyde ise Azeriler Oğuz Türküdür.⁶⁵ Ruslarve Araplar genellikle Türkler'e Moğol-Türk ayırmadan Tatar demişlerdir. Bugünkü Kazaklar ve Özbekler de Moğol-Türk karışımı bir yeni Türk ırkıdır. Asıl Moğollar'ın çoğunluğu Orta Asya'ya geri göç etmişlerse de bugün Kalmukya denen (Dağıstan'ın kuzeyinde eski Nogay arazileri üzerinde kurulan) özerk bölgede Moğollar hala varlıklarını sürdürürler. Diğer Türkler olan Bulgar Türkleri'ne bugün Kazan-Ufa Türkleri denilmektedir. Bulgar Türkleri'nin bir kolu Balkanlar'da bir kolu da Kazan-Ufa bölgelerine çekilmişlerdi. Kazan Tatarı denen Bulgar Türkleri'ne yakınındaki Başkurt/Başkırd Türkleri de günümüzde özerk devlet olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Peçenekler'in çoğu Kuzey Kafkasya steplerine önceleri yerleştiyse de yeni göç akınları ile Balkanlar'a çok az kısmı da Kuzey Kafkasya içlerine doğru göç edip eriyceklerdir. Kuzey Kafkasya'ya gelen Macarlar'ın tamamı da Balkanlar'a göç etmişlerdir. Hunlar ise diğer Türk kavimleri arasında eriyceklerdir. Stavropol Türkleri bölgeden bir müddet yaşayan Hunlardan geride kalanlardır. Kıpçak Türkleri, Hun ve Oğuz Türkleri ile kaynaşarak Karaçay, Balkar/Malkar ve Kumuk Türkleri isimleri ile anılacaklardır. Kafkasya'ya gelen İskit Türkleri ise gerek Anadolu gerek Kafkasya'da eriyip yerli halklar ile kaynaşacaklardır.

⁶⁴ Polovinkina, , *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 45

⁶⁵ Azeri, Azerbaycanlı, Azeri Türkü ismini, bu Türklere Ruslar Osmanlı'dan bağlarının koparmak için vermişlerdir. Ayrıntı için bakınız: Mahir Aslan, *Atatürk ve Azerbaycan Politikası*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008, s. 11-13

Parçalanmış Asya kabileleri, istila ve işgal zamanlarında Kafkasya'nın eski halklarıyla karışarak dağlara sığınmışlardı. Sürekli işgaller ya onları yok etmiş veya yüksek dağlara derin ve ıssız vadilere, ayak basılmamış ormanlara çekilmelerine yol açmıştı. Ermeni ve Gürcüler Hristiyanlığa geçen yerli halklar olarak Kafkasya da ilk yerleşik medeniyeti oluşturan kavimler oldular. Yarı bağımsız prenslikler/devletler oluşturdular.⁶⁶

1020-1060 arasında Selçuklular Kafkasya'ya gelerek Gürcü ve Ermeni bölgelerini aldılar. Bu bölgeye (Şimdiki Azerbaycan) Türk/Oğuz göçleri başladı. 1222'de Moğollar Gürcistan ve Azerbaycan'ı yani Güney Kafkasya'yı işgal etti. Kuzeyden ise bir başka Moğol kolu (Hülagu'nun ordusu) Kafkas dağlarına kadar alarak büyük Altınordu devletini kurmuştur. Bundan sonra bölge iki Moğol devleti olan Altınordu ve İlhanlı devletlerinin savaşlarına sahne olmuştu.

1280-90'lı yıllarda Cenevizliler Kuban'ın Karadeniz kıyılarında ticari şehirler kurmuşlardı. İlk olarak Kefe'ye kale kurup ticareti başlattılar. Ardından Azak ve Sohum'da kale şehir kurdular. Böylece İtalyalı, Rum ve Ermeni tüccar ve sanatkârlar buralara yerleştiler. Kafkasya için önemli bir yer tutan köle ticaretini ilk Cenevizliler başlatmışlardır.⁶⁷ Bir ara Kırım kökenli İnal Bey Çerkezler'i birleştirerek büyük bir devlet kurmak için çok çabalamış ancak 1456'da Abhazlar'la yapılan savaşta ölünce oğulları mirasını ve kazanımlarını koruyamamışlardır. Çerkezler böylece yeniden ayrı ayrı prensliklere bölünmüşlerdir.⁶⁸

XI. ve XII. Yüzyıllarda Kıpçaklar, Kuzey Kafkasya steplerine hâkim olacaklar, ama Kıpçaklar Çerkez bölgelerine kadar inemeyeceklerdir. Kuzey Kafkasya'da ele geçirdikleri düzlük, çayırılık bölgelere bundan sonra Kıpçak stepleri/bozkırları denildi. X-XIII. yy'da Kuzey Kafkasyalılar iç bölgelerde Moğollar'ın gelişine kadar özgürce yaşadılar. XII-XIV. yy'da Moğollar, Daryal ve Derbent geçitlerini ele geçirdiler. Bu durum Alanlar'ın ve Kıpçaklar'ın bölgeden Balkanlar'a göç etmelerine sebep oldu. Yinede Altınordu devleti ve Moğollar Kuzey Kafkasya içlerine tam olarak hâkim olamayacaklardır.⁶⁹ Ancak bölge hep bunların çemberi atında bulundu. Böylece Çerkez arazilerine kalıcı olmaktan çok akınlar

⁶⁶ N. Luxembourg, *Rusların Kafkasya'yı İşgalında İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, İstanbul 1998, s. 21.

⁶⁷ Polovinkina., *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 59

⁶⁸ Traho, *Çerkesler*, Ter: Gülşen Kandal, s. 24

⁶⁹ Aleksandr Şaydatoviç Kadırbayev, "Bolşevik İhtilalinden Sonra Kafkasya'da Alman Nüfuzu", Ter: Elmur Ağayev, *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel sayısı, Sayı: 72, Temmuz–Aralık 2015, s. 350-352

düzenlemek, yağma yapmak şeklinde geçti.⁷⁰ Altınordu'dan önce kuzeyden gelen Moğol akını sırasında Moğollar, Kıpçak Türkleri, Alanlar, Lezgiler ve Çerkezler ile görüşmeler yapıp ayrı ayrı ittifak kurmuşlardı. Moğollar onları kendi ordularında savaştırmak için asker olarak almışlardı. Moğollar ittifaktan önce Kıpçaklar'ı dize getirmiş, Kırım ve Kuban'a, hatta Slav pensliklerine yağma seferleri yapmışlardır.⁷¹ Kafkasya halklarının dağınık hallerinden yararlanan Moğollar, yüksek dağ silsilelerine kadar her yeri yağmalamışlardır. İkinci Moğol seferinden sonra Cengiz Han'ın torunları Altınordu devletini kurarak Ruslar'ın gelişine kadar Kuzey Kafkasya'yı etki ve baskı altında tutmuşlardır. Moğollar, Özbek Han (1325-1334) zamanında Kuzey Kafkasya bozkırlarına en ağır hasar vermişlerdi.⁷² Bu sebepten bir kısım Çerkezler Kırım'a göç etmişlerdir. Çerkezler, Moğollar'ın etkisi kırıldıktan sonra Kuban'a geri dönebilmişlerdir.⁷³

B. OSMANLI'NIN KIRIM VE KARADENİZ KIYILARINI ALMASI

Osmanlı Devleti Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra Karadeniz'e yönelmesi, Trabzon'u alarak Pontus Rum devletine son vermesi, 1471 Otlukbeli savaşından sonra, Kırım'ın Fethi (1475) ile Osmanlıların Kafkasya politikası ve ilişkileri fiilen başlamış oldu. Osmanlılar bölgeyi fethedince Kuzey Kafkasya'da Ceneviz hâkimiyetine son verdiler. Osmanlılar, Fatih ve II. Beyazıt zamanında Karadeniz ve Azak kıyılarını alarak buralara birkaç kale de yapmışlardır. 1481'de Çerkezler'in Osmanlı'ya süvari verme karşılığında barış ve topraklarında özgürce yaşamaları için yaptıkları anlaşmaya, II. Beyazıt zamanında vergi vermeyip kargaşa çıkartarak uymadıkları için Osmanlı Devleti onlarla mücadele ve vergi alma işini, Çerkez bölgesindeki tüm faaliyetleri Kırım Hanlığı'na devredecektir. Artık bundan sonra Kırım Hanlığı kaybedilene kadar (1792), Osmanlılar Kafkaslılar'la ilişkilerini Kırım Hanlığı üzerinde yapmışlardır.⁷⁴

Kafkasya'dan yağma ve baskın sonucu alınan, Çerkes-Abaza, Tatar-Türk, Rus-Kazak ve Lezgi-Dağıstanlı köle ve cariyeler öncelikle Memlûklular'a satılırdı.

⁷⁰ Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 49-50

⁷¹ Mustafa Kafalı, "Altın-Orda Hanlığı", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-II, Sayı: 72, Temmuz –Aralık 2015, s. 378-379

⁷² Polovinkina, *a.g.e.* s. 51

⁷³ Traho, *Çerkesler*, s. 20-21

⁷⁴ Traho, *a.g.e.*, s. 25

1475'ten sonra Osmanlılar Karadeniz'e hâkim olunca tabi olarak ticaretin seyri Osmanlı'ya döndü. Osmanlı Devleti 1517'de Memlûklular'ı yıkıp güçlenince bu köle ve cariyeler Osmanlı'ya satılır oldu. Bu köleler önce asker, cariye hizmetçi olurlarken zamanla padişah ve vezir eşleri de oldular. Erkeklerde üst düzey yönetici ve asker-subay olanlarda vardı.⁷⁵

C. RUSLARIN KUZEY KAFKASYA İLE İLK MÜNASEBETLERİ

Rusya ile Kuzey Kafkasya arasındaki ilişkiler 914 yılında Rus/slav Varyagları Kuzey Kafkasya'ya Don-Volga nehirlerini kullanarak Hazar'a doğru akın yapması ile başlamış sayabiliriz. Bu Rus akını Hazar denizine kadar olmuştur. Aynı yüzyılda Prens Sviatoslov sınırlarını Kuzey Kafkasya da Kuban'a kadar uzatmıştır. Slavlar X. yy'da Taman yarım adasında Tumatarkan Prenslığı kurmuşlardı. Burada Çerkezler ve Kossok/Kazaklar ile savaşmışlardır.⁷⁶ Ancak bu prenslik bölgeye Hazarlar'ın hâkim olması ile yıkılmış, Slavlar tekrar kendi bölgelerine çekilmişleridir. Kuzey Kafkasya'ya akınlar düzenleyen Ruslar'ı bölgede X. yüzyıl sonlarında görebiliriz. Ruslar bu dönemde Kuzey Kafkasya'ya Türk ve Moğol etkisinden daha az etkide bulunmuş olsalarda, Moskova Knezliği kurulduktan sonra Kafkasya bölgesinin kuzeyini kendisi için genişleme bölgesi olarak önemini kavramış bulunmaktaydılar. Ancak Hazarlar'ın gelişi ile bundan sonra Ruslar Hazarlar ile mücadele etmişlerdi. 941'de Ros/Rus adlı 'Varioglar/Varyaglar' bir kabile Hazar'da görünüp, İran bölgelerine akın düzenlediler. Kiyef/Kiev Knezliğini kuran Slavlar, İgor zamanında bir seferinde nehirleri kullanarak Bakü'ye ve Hazar gölüne kadar gelmişler ve yağmalarda bulunmuşlardı. İgor'un ordusu, 943-944 yıllarında Kuban yolu ile Kuzey Kafkasya'da ve gitikleri yerlerde yağmalarda bulunmuşlardı. Bu olaylardan sonra Kiev prensi Sviatoslav, Kuban'a kadar sınırını genişletti. Ruslar, Hristiyanlığı kabul ettiler. Prens Vladimir Hazarlar'ı yenip, hazar ordusuna yardım eden bir Çerkez liderini öldürdü.⁷⁷ Ruslar resmen 989 da Hristiyanlığı kabul etmişti. Bir Kiev Kadedtralinde görevli olan Kril ve kardeşi antik Glagolitic harflerini değiştirip geliştireerk Kril alfabesi denilecek olan Rus alfabesini oluşturmuşlardır.

⁷⁵Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s.62

⁷⁶İranlılar, Kazaklara Kossack (kossok-kosok) derlerdi. Bunlar Hristiyan/Pagan Rus Kazaklar'dır. Bu Kazakları bugünkü Kazakistanlı Türk Kazakları'yla karıştırmamak gerekir.

⁷⁷ Baddeley, *Rusların Kafkasya İstilasası ve Şeyh Şamil*, s. 36

1022'de Çerkezler ilk defa Rus prensliği ile savaştılar. Ruslar, Cengiz'in ordusu geldikten ve Altınordu kurulduktan sonra Ruslar Altınordu yıkılana kadar Kuzey Kafkasya'ya bir daha inemeyeceklerdir. Cengiz Han'ın ordusu 1222'de Derbend ve Hazar kıyılarını işgal edip yağmaladı.⁷⁸ Cengiz'in ordusu 1240'da Kiev prensliği ile Kerç-Kuban bölgesi Çerkez Timurkan prensliğini işgal etti.⁷⁹ Kiev prensliği yıkılınca, bugünkü Moskova yakınlarında Moskova Knezliği kuruldu. Bundan sonra Rusları/Slavları bu knezlik temsil etmişti. Gürcü kraliçesi Tamara 1319'da Moskova Knezi'nin oğlu ile evlendi. Fakat bu prens hanedan rekabetleri nedeniyle öldürülmüştü.

Timur'un Anadolu seferinden sonra Kafkasya'ya yönelerek Altınordu Devleti'ni yıkması ile Rus Knezliği'nin önü açılmıştı. Ruslar, Kazan, Kasım ve Astrahan hanlıklarını yıkacak ve Altınordu Devleti'nin geniş arazilerine mirasçı olmuşlardı. Rusya bu hanlıkları ortadan kaldırdıktan sonra artık Kuzey Kafkasya'ya doğrudan etki ve işgal politikasını uygulamaya başladı. Aslında Ruslar'ın yükselişi Altınordu sayesinde olmuştur. Zira Daha önce Altınordu Hanları Rus prensliklerini (knezlerini) eşit şekilde baskı altında tutarken, Özbek Han Moskova Knezliği'ni diğerlerine karşı tutmuştu. Bu durum dolaylı da olsa Moskova Knezliği'nin büyümesine sebep olmuştur. Moskova Knezliği diğer knezlere üstün gelerek Ruslar'ı birlik altında toplamıştır.⁸⁰

Osmanlı-Safeviler arasında çekişme bölgesi olan Kafkasya'da, Ruslar Altınordu yerine kurulan Kasım, Kazan ve Astrahan hanlıklarını yıkması ile üçüncü güç oldu. Bu güçler Kafkasya'da nüfuz alanı için kıyasıya yıllar süren savaş ve işgaller yaptılar. Kafkasya'nın Dağıstan bölgesinde ve Güney Kafkasya'da İran-Rus; Güney Kafkasya'da Osmanlı-Rus-İran; Çerkez Kuban/Kırım bölgesinde Osmanlı-Rus çekişme ve savaşları yüzyıllarca sürmüştür. Çerkezler ve tüm Kuzey Kafkaslılar zamanla Ruslar'la müttefik olunmayacağını anlayacaklardır. Çerkez beyleri, Gürcü kralları, Çeçen beyleri, Dağıstan hanları ve şanhalları yeni gelişmeler üzerine güçlenen Ruslar'ın himayesinde varlıklarını devam ettirmek, yardım almak ve ittifak için görüşmeler yapmışlardı. Kuzey Kafkaslılar gerek Kırım Hanlığı gerek İran ve Osmanlılar karşısında düşman olarak görmedikleri bu yeni güce sığındılar. 1553'te

⁷⁸ Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı- IV, Sayı: 74 Temmuz –Aralık 2015, s. 18

⁷⁹ Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 47-48

⁸⁰ İlyas Kemaloğlu (Kamalov), "Bolşevik İhtilalinden sonra Kafkasya'da Alman Nüfuzu", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-II, Sayı: 72, Temmuz –Aralık 2015, s. 420-422

Kasım Hanlığı düşer düşmez ilk Çerkez heyeti Moskova'ya gitmişti. Fakat Çerkezler'in yardım isteği karşısında Çar, güçlü olan Osmanlı'yı karşısına almak istemedi. Çerkezler'in ittifak ve yardım teklifini kabul etmedi. 1557'de bir Kabarday beyi de ittifak için Çar'a gitti.⁸¹ Bu kez evlilik yolu ile bir ittifak sağlandı. Ama bu Kuzey Kafkasya Kabarday aşiretleri arasında sorun yaratmıştı.

Rus halklarının Kafkasyalılar ile mücadeleleri Terek'e Rus Kazaklar'ının inmeleri ve yerleşmeleri sonrası olmuştur. Kazaklar/Kossoklar, özgür kabile ve gruplardan oluşuyordu. Kazaklar, Dinyeper nehri kıyısında Zaporoje bölgesinde ortaya çıkıp, Polonya/Lehistan'dan Kiev'e ve Azak'ın yukarılarından Don, Volga ve sonraları Dinyester'e kadar olan bölgelere yayılmışlardır. Rus işgaliyle de önce Terek bölgesine sonra Kuban ve Kuzey Kafkasya düzlüklerine yerleşmişlerdi. Baddeley'e göre tarihte ilk başlarda 3 grup Kazak topluluğu oluşmuştur, Don, Volga ve Ural kazakları.⁸² Kazaklar, her zaman Türk ve Kafkasyalı'lara karşı yağma, istila ve yeni yerleşimci savaşçılar olarak Rus ordularının önünde yer alacaklardır.

Ruslar İsveçliler'i Poltava'da (1709) yenince Kazak/Kossok bölgelerini işgal etmişler, Kazaklar'a da Kırım ve Kafkas bölgelerinin yakınlarında yer göstermişlerdir. Ruslar'ın yeni arazi vermeleri yağmadan pay vermeleri Kazak isyanlarını önlemiştir. Özgürlükçü ve yağmacı kültüre sahip Kazaklar'ı, Ruslar Kafkasya'nın işgalinde öncü ve lojistik birlikler olarak, sınır güvenliği ve yeni kale köy/stanitsa kurma işlerinde, kısaca her işte kullandılar ve faydalandılar. Ruslar XVI. yy'da Kazaklar'a baskı yapması ve Kazak bölgelerine süreki baskınlar yaparak rahatsız etmesi Rus/slav bölgesine yakın nehir boyunda yaşayan bir kısım Kazak aileleri buradan göç ederek Kuzey Kafkasya'nın Terek sulak bölgelerine gelip yerleşmelerine neden olmuştu. Bu da Kabarday ve Çeçenler için elbette sorunlar oluşturmuştu.⁸³

Ruslar'ın esas itibariyle Kuzey Kafkasya'ya ilk ciddi inişleri III. İvan (1462-1505) zamanında olmuştur. Bu dönemde yoğun olarak Kazaklar Terek havzasına yerleşmişlerdir. Bu göçler sonrası Kazaklar/Kossoklar Don ve Terek Kazakları olarak anılmaya başlandı. Her ne kadar Kazaklar Ruslar'dan kaçarak buraya gelmişlerse de sonraki yıllarda Rusların Kafkasya'yı işgalinde öncü rol oynamışlardır. Rus Çarı I. Petro bu Kazaklar'ı Kafkasya siyasetinde Kuzey

⁸¹ Traho, *Çerkesler*, s. 27-28

⁸² Baddeley, *Rusların Kafkasya İstilas ve Şeyh Şamil*, s. 37

⁸³ Baddeley, *a.g.e.*, s. 35-36

Kafkasya'da ilerleme ve yerleşme politikalarında çok iyi kullanmıştır. Zaporoje (Dinyeper) bölgesinden gelip Don- Volga Kazakları olarak da anılan olan bu Kazaklar/Kossoklar için Ruslar, yeni kaleler ve garnizonlar/kale köy (stanitsa) kurarak Hazar'dan Azak denizine kadar ünlü Kazak/Kossok askeri hattını oluşturmada kullanmışlardır.⁸⁴

Osmanlı Devleti, 1451-1454 yıllarında Abhazya'yı, 1475 Kırım seferi sonrası Terek ve Kuban nehirleri arasında kalan bölgeyi, 1479 da Anapa, Taman ve Kuban iskelelerini,⁸⁵ 1578'de Tiflis'i, 1588'de Gence ve Şirvan bölgesini almıştır. Rusya'nın Kafkasya ile ilgilenmeye başlaması ile bu topraklarda Rusya Osmanlı ve İran rekabeti başlamıştır.

Gücünü katlayan IV. İvan Çarlığını ilan edip, Metropolit'in elinden Çarlık tacını giymişti (1547). Çar IV. İvan kısa süre sonra Kafkasya'ya doğru ilerlemek için önce 1552 yılında Kazan ve Kasım hanlıklarını ele geçirip yıkacak, ardından 1554 yılında da Astrahan'ı ortadan kaldırmıştı. Böylece Rusya Kafkasya ile sınır olmuştur. Bu işgallerde kuşkusuz Timur'un Altınordu devletini yıkıp yerine küçük hanlıkların kurulması ve Ruslar'ın baskı altından kurtuluşu önemli yer teşkil eder. Bu da Ruslar'ın kaderini değiştirmişti. Timur zaten buraları ve Kafkasya'yı geçici işgal edebilmişti. Rusya'nın Kafkasya'ya yönelmesi bu hanlıkları ele geçirmesiyle başlar. Fakat işgallerin sistemli bir hale getirilmesi I. Petro döneminde mümkün olabilmiştir. I. Petro, sınırları doğuda Hindistan'a, batıda ise İstanbul'a kadar olan bir dünya imparatorluğu kurmak istemişti. Bu politikasını bu hedef doğrultusunda uygulamaya koymuştur. Bu dönemlerde Kabardaylar, büyük ve küçük Kabarday olmak üzere ikiye bölünmüşlerdi.⁸⁶

Ruslar, Kazan ve Astrahan'ı alınca o bölgedeki camilerin çoğunu yıkmışlardı. Eskiye dair ne varsa, han, hamam, saray ve kütüphaneler, kitaplar, çeşmeler ve dini eserlerin birçoğu yıkıldı veya tahrip edildi veya dönüştürüldü. Kazan'daki 536 camiden 418'i, Bahçesaray'da ise 38 cami ve dini kütüphane yakıldı veya yıkıldı. Ruslar için Çar veya Komünizm dönemi fark etmiyordu.⁸⁷

Bu yeni gelişmeler İngilizler'i harekete geçirdi. İngilizler, Ruslar'a hemen bir heyet göndererek ticari haklar elde ettiler. Aynı heyet Kafkasya hanları ve İran Şahı

⁸⁴ Rıza Karagöz, "Rusya'nın Kafkasya'ya İnişi ve Yaptığı Faaliyetler (16-18 Yüzyıllar Arası)", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-II, Sayı: 72, Temmuz-Aralık 2015, s. 55

⁸⁵ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-İlleri'ni Fethi (1451-1590)*, s. 382-383

⁸⁶ Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, s. 30-31

⁸⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don Volga Kanalı teşebbüsü" *Bellekten*, XIII/46, Ankara 1948, s. 349-402

ile de anlaşmalar yapıp, Kafkasya üzerinden bir ticaret ağı kurdu. ‘Moscov Company’ adlı şirket ile ilk ticari girişimini Kafkasya üzerinden İran’a ticari sefer yaparak düzenledi (1557). Ayrıca 1563 ve 1565’de de iki büyük ticari sefer daha oldu. Bu durum Osmanlı Devleti’nin hiç hoşuna gitmemişti. Zira hem Rusya ve İran’ın güçlenmesi hem de Kafkasya’ya yeni bir gücün müdahalesi dengeleri değiştirmişti. Bunun üzerine ve Orta Asya’daki hanlık ve beyliklerin çağrısında dikkate alarak Astrahan/kanal seferi düzenlenmiştir. Ancak Kırım ve Nogaylar’ın hainlikleri ve engellemeleri ile Ruslar’ın engellemeleri, seferin başarısız olmasına neden olmuştur.⁸⁸

1. Kuzey Kafkas Halklarının Ruslar’la Münasebetleri

XVI yy’da Çeçen ve Kabarday, daha sonra Dağıstan bölgesi beylerinden bazıları Ruslar’la diyaloga geçtiler. Korumacılık/himaye anlayışı ve diğer düşmanlarına karşı ittifak veya yardım almak için Rus çarlarına yardım istemeye gittiler. Kafkasyalılar düşmanlarına karşı yardım almak için Ruslar’la ittifak içinde olmak istediler. Kırım Hanlığı’nın Çerkez bölgelerine yaptığı seferler genelde ganimet ve esir almak amacını güdüyordu. Osmanlılar Çerkez bölgelerini İran ve Ruslar’a sefer için atlama bölgesi olarak kullanıyordu. Osmanlılar hiçbir zaman bu bölgenin tamamını alma taraftarı olmamışlardı.⁸⁹ Fatih Sultan Mehmet’in Kırım ve Kuban sahillerini ve Taman yarım adasını alması sonrasında köle ve diğer takas usulü ticaret yapan Cenevizler’den ticaret Türkler ve Kırım Tatarları’na/Türkleri’ne geçmişti. Böylece köle ticaretinin yönü değişerek, Memluklar’a giden köleler artık Osmanlı’ya yönelmişti. Zamanla köle ticareti çok önem arz etmeye başlamıştır.

2. Çerkez/Kabardaylar’ın Yardım Talepleri

Çerkes beylerinden bazıları daha güçlenmeye yeni başlayan Çar İvan’dan himaye istedilerse de, önceleri Osmanlı’dan çekinen Çar, Çerkez beyi Temriko’nun teklifini reddetmişti. Çar IV. İvan 1556 ‘da ise güçlü olduğunu ispat için Kırmılılar’a karşı himaye isteyen bu Çerkeler’le anlaşma imzalamıştır. Temruk (Temriko), oğlu

⁸⁸Mustafa Budak, Yüzyıla Kadar Osmanlı ve Kafkasya”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı: 73, Temmuz-Aralık 2015, s. 19-20

⁸⁹ Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 77-78

Sultan ile kızı Goşanay'ı İvan'a gönderecek, onlarda Hristiyan olup, Boris ve Mary ismini alacaklardır. Bazı Çerkez (Kabarday), Çeçen ve Nogay beylerinin Rus hâkimiyetini tanınması ile Rus çarı Kabardaylar'dan daha fazla fayda sağlamak için Kabardey Temriko'nun kızı Goşanay (Mary) IV. İvan ile evlendi. Bu evlilik ve yakınlaşma diğer Kabarday prensleri ile arasının açılmasına yol açtı. Temruk'un isteğiyle Ruslar diğer Kabardaylar'a karşı ona yardım için asker gönderdiler. Prens Temruk'un isteğiyle Terek'te ilk Rus kalesi kuruldu (1566/1567).⁹⁰

Buradan da anlaşılacağı gibi Kabarday prensleri birbirlerini yenmek için çoğu kez dış desteğe ihtiyaç duyuyorlardı. Ruslar'da bunu fırsata çeviriyor, Kabarday topraklarını adım adım ele geçiriyordu.

Rus Çarı, Ruslar'ın ileriye yönelik hedefleri için maiyetine şu emri veriyordu. "Kafkas milleti birleştikleri takdirde Moskova aleyhine dönebilirler. Bu sebepten Çar, Tarku şehrini emniyet altına alması için Kabarday prensleri arasına ayrılık yaratmak ve onları birbirine düşürmek lazımdır" demiştir.⁹¹

Ruslar'dan sadece Kabardaylar değil Dağıstan Tarku Şamhalı da İranlılar'a karşı ve diğer komşu güçlere karşı yardım istemiştir. Ayrıca Bazı Kabarday Pşileri/prensleri ile birlikte Nogay ve Avar beyleri Rusya'ya bağlılık yemini etmişlerdir (1645).⁹²

3. Çeçen Beylerinin Yardım Talepleri:

1588'de Kabarday beyi Kanbulat, Moskova'dan yardım talep etmek için Çar'ın huzuruna çıkar. Ruslar bunu fırsata çevirip Terek'teki kaleyi yeniden yapmışlardı. 1603'ten itibaren Ruslar kriz döneminde Kafkasya da sakin bir politika uyguladılar. Ancak yeni çar 1652'de Sunja/Sunsha'da yeni kale inşa etmesi ile Kafkasya faaliyetleri yeniden başladı.⁹³ Ruslar XVII. yy'da Kabarday'ı ikiye böldüler. Büyük Kabarday ve Küçük Kabarday olarak. 18 yy'da ise fiilen Kabardaylar ikiye ayrıldı. Böylece bütünleşme, birlik yerini parçalanmaya bırakmış oldu.⁹⁴ Abhazlar'da çıkan iç savaşlar sonrası üçe bölünmüşlerdi (1704-1705). Adige elçeri 1712'de Çar'a gidip dostluk istediler. Zira Kırım beylerinin saldırıları vergi ve

⁹⁰ Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, s. 31

⁹¹ Cabağı, *a.g.e.*, s.16

⁹² Özbek, *a.g.e.* s. 33

⁹³ Traho, *Çerkesler*, s. 36

⁹⁴ Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 93

haraç istemeleri bunları bıktırmıştı.⁹⁵ Gürcüler Harzemşahlar'a karşı 1225'te bazı Kafkas kabile ve boylarından olduğu gibi Çeçenler'den (Vaynakh) askeri yardım almıştır. Moğollar'a karşı da zaman zaman asker vererek yardımlaşmalar yapmışlardır. Gürcüler ve Vaynaklar (Çeçenler) bu ittifakları, yalnızca diğer kavimlerin istilası sırasında, genelde korunmak ve barınmak maksatlı askeri, rehberlik ve yiyecek yardımları şeklinde olmuştur.⁹⁶

D. OSMANLI DEVLETİ'NİN KANAL HAREKÂTI VE ASTRAHAN SEFERİ

Osmanlı Devleti, hem Orta Asya Türk devletleri ile irtibat kurmak hem de büyüyen ve ilerleyen Ruslar'ı durdurmak için Astrahan'a sefer düzenlemek istediler. Sokollu Mehmet Paşa Don ve Volga nehirlerini birleştirecek ve Hazar'a inecek bir kanal açma teşebbüsü için harekete geçti. Osmanlı Devleti'nin 1570'te Don nehrini Volga Nehri ile birleştirme fikri ve kanal harekâtı, Kırım Han'ın ve Ruslar'ın çeşitli oyunları ile engellendi. Zira Kırım Hanı saltanatı açısından bu bölgelerin nüfuzunu Osmanlı adına elinde tutmak istiyordu. Kırım Hanı o dönem için hali hazırda Ruslar'dan Osmanlı kadar endişe etmiyordu. Kırım Hanı henüz güçlü olmayan Ruslar'ın kendine saldırmaması için hediyeler gönderen zayıf Çarlık yerine güçlü Osmanlı'yı buraların tek hâkimi olmasını istemiyordu. Osmanlı'nın Kırım Beyi ile Ruslar'a karşı Astrahan seferine çıkışı sırasında Çerkezler'den savaşçı gönderilmesi istenmişti (1569). Bazı beyler hariç Çerkezler bunu kabul etmediler. Bu sefer sırasında sorun olan Terek kalesi yerle bir edilmişti. Bu seferde Ruslar'la Nogaylar ve bazı Çerkez beyleri işbirliği yapmışlardır. Osmanlı bu seferden eli boş ve hedefine ulaşmadan geri dönmüştür.⁹⁷ Ruslar'ın sıcak denizlere inme politikasının önüne engel olacak bu kanal projesi ve Astrahan seferi, Kafkas yerlilerinde işbirliği ile Kırım Hanı tarafından engellenmiş ve başarısız bir seferi olarak anılır. Bu, Ruslar için Kuzey Kafkasya işgal yolunu tamamen açacak olan bir olay olmuştu.⁹⁸ Bundan sonra Osmanlı Devleti uzun süre sadece Karadeniz kıyısındaki Kuzey Kafkasyalılar ile yani Çerkezler ve Abhazyalılar ile ilgilendiler.

⁹⁵ Özbek, *a.g.e.* s. 34-35.

⁹⁶ Şamil Mansur, *Çeçenler*, Ankara 1993, s. 47-49

⁹⁷ Halil İnalçık, *a.g.m., Belleten*, XIII/46, s. 157-159

⁹⁸ Bu kanal ancak 1952'de Sovyet Rusyası tarafından açılacaktır.

Kafkasya henüz Osmanlı'nın ilgi alanı değilken Moskova Knezliği 1523'te rakip prenslikleri yenerek güçlendi. 1547 de Korkunç (Grozny) lakaplı IV. İvan Moskova'da Çar ünvanı alarak tacını Metropolitin elinden giydi. Altınordu Devleti'nin yıkılışından sonra hanlıklara bölünen Kuzey Kafkasya'nın etrafındaki güçlerden, Kırım Hanlığı Osmanlı'nın yönetimine geçmişti. Ruslar'ın 1552'de Kazan ve Kasım Hanlığı'nı, 1556'da Astrahan Hanlığı'nı ortadan kaldırması ile Kuzey Kafkasya önlerinde yeni bir güçlü devlet belirmiş oldu. Osmanlı Devleti ve İran hatta Kafkasyalılar bu yeni gücün farkında değildilerdi.⁹⁹

Başlangıçta Osmanlı Devleti Ruslar'ın bu ilerleyişini önemsemedi. Ancak Kazan, Kasım ve Astrahan Hanlıkları'nın Ruslar tarafından alınması, Ruslar'ın Kuban-Terek önlerine gelmesi Osmanlı'nın artık tedbir alması gerektiği kanaatine yol açtı. Osmanlı küçümsediği Ruslar ile ilişkilerini Kırım Hanlığı üzerinden yürütüyordu. Zira Osmanlı'nın himayesindeki Kırım Hanlığı bile ilk zamanlarda, Moskova Knezliğinden Rus Çarlığına dönüşüm yapsa bile Rus şehirlerine ve Moskova'ya giderek yağma yapıp esir alabiliyordu. Bazen de Rusları vergi vermeye zorlayabiliyordu. Tabii bu vergiler düzenli sayılmazdı.¹⁰⁰ Kırım Hanlığı'nın bu etkisi IV. İvan'ın başa gelmesi ile azalmıştı. Gerek İvan, gerekse O'ndan sonra gelen çarlar, Terek ve Kuban boyunca kurdukları küçük kale ve stanitsaları güya Çerkez, Çeçen ve Tatarlar'dan gelecek baskın ve saldırılarından korumak için kurulduğunu Osmanlı'ya bildirmekteydiler. Ruslar bu bölgede çok değişik bir savaş ve işgal politikası yürütüyordu.

Kırımlılar'ın Çerkez bölgelerine baskısını kullanarak Çerkezler'i Kırımlılar'a kışkırtmakta ustalaşmışlardı. Çerkezler'i ve Nogay Tatarları'nı, Kırım Hanlığı'nın bunlara karşı acımasız baskın, esir alma, yağma ve vergi çıkarma faaliyetlerine binaen kışkırtarak bunu gerçekleştiriyorlardı. Ruslar, Çerkez beylerine bazen baskı yaparak, bazen ikna, bazende satın alma yolu ile Kırımlılar'a karşı kullanmaktaydılar. Ruslar Avrupa'dan getirdikleri ateşli silahlarla ordularını güçlendirirken, ordunun sayısını artırmak için de Çerkez, Nogay ve Kossokları savaşlarda orduya dâhil ediyorlardı. Ruslar zaman zaman Kırım Hanlığı'nı zora sokuyorlardı. Kırım topraklarına yapılan baskın ve saldırıları tabiiyetindeki Kossok/Kazaklar'a malediyorlardı.¹⁰¹

⁹⁹ Budak, "Yüzyıla Kadar Osmanlı ve Kafkasya" *Yeni Türkiye Dergisi*, s. 8-9

¹⁰⁰ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1987, s.159

¹⁰¹ İnalçık, "Osmanlı-Rus rekabeti'nin Menşei ve Don-Volga Kanal Teşebbüsü", *Belleten*, III/46 s.46

Aslında Ruslar burada yaşayan millet/devlet ve kabile/toplulukların itilaflarını kullanıp, onları kışkırtarak destek ve toprak, para ve çeşitli araç gereçler vererek kandırıyordu. Ruslar'ın sistematik Kafkasya işgalini 1156'da Sunja'da inşa ettirdiği kale ile başladığını söylemek mümkündür. Zaten o dönemde gerek Kabarday ve gerek Dağıstan beyleri (feodalları) sürekli birbirleriyle çekişme/çatışma halinde idiler. Kafkasya'da tam bir bölünmüşlük durumu hâkimdi. Ruslar Sunja/Sunsha kalesi ve Dağıstan'da inşa ettikleri kaleler ile bölgeyi denetim altına almaya başladılar. Özellikle Orta Asya'dan gelen Hac ve ticaret kervanlarının geçişlerinde büyük eziyet ve bazende yağmalar oluyordu. İşte bu sebepten ve Orta Asya müslümanlarının (Hanlıkların davet mektupları) çağrılarını üzerine Osmanlı Devleti Astrahan'a doğru Kanal harekâtı yapmıştı. Lakin bu hareketin başarısızlığı Ruslar'ı daha kuvvetlendirmişti.¹⁰²

Kafkasya'nın kuzeyinde Astrahan seferinin başarısızlığı sonrası Osmanlı Devleti, Ruslar'ı durdurmak için Özdemiroğlu Osman Paşa'yı Güney Kafkasya ve Azerbaycan'ı alması için bir ordu gönderdi. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Güney Kafkasya'daki fetihleri Osmanlı'nın Kafkasya üzerinde etkisini artırdı. 1590'da İstanbul Antlaşması ile de bu durum İranlılar'a kabul ettirildi.¹⁰³ Ruslar ise Kuzey Kafkasya steplerinde yeni kaleler inşa etmeye devam ediyorlardı. Kurulan kale şehirlere Kossoklar'ı yerleştiriyordu. Ancak İran'da Şah Abbas'ın yönetime gelmesi, Osmanlı'daki taht kavgaları ve iç isyanlar Osmanlı'yı Güney Kafkasya'dan da bir müddet uzak tutarak ve Kafkasya, İran ve Ruslar'ın çekişme alanı olmasına yol açtı.

E. XVI VE XVII YY'DA KAFKASYA'DA OSMANLI-RUS-İRAN (SAFEVİ) İLİŞKİLERİ

Osmanlı Devleti III. Murad zamanı 1578'de Safeviler üzerine yapılan seferi ile tüm Güney Kafkasya'yı kontrolleri altına almıştır. Bu sefere Şirvan, Dağıstan ve Tiflis hanlıklarının yardım isteği ve Kumuk, Kırım hanlarının yardımı ile gerçekleşmiştir. 1590'da yapılan anlaşmaya göre Şeki, Şirvan ve Karabağ (bugünkü Azerbaycan) Osmanlılar'a kalmıştı. Ancak Anadolu'da Celali isyanları çıkması Şah

¹⁰² Mustafa Ürekli, "Rus Yayılması Karşısında Kırım Hanlığı ve Kafkasya" *Kafkas Araştırmaları I*, İstanbul 1988, s. 24

¹⁰³ Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C.18, s. 489-490

Abbas'ın bu bölgeleri tekrar almasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırları 1639'daki Kasri Şirin Antlaşması ile belirlenecektir.¹⁰⁴ Çar Feodor İvanoviç'in zamanında Gürcü Kralı Aleksandr'ın (1586) Tarku Şamhalı'na karşı yardım istedi. 1587'de yapılan gizli anlaşma ile Gürcüler Çar'ın himayesine girdiler. Boyar Khovorostin Rus ordusu 1594'de Şamhal'ın başkentini işgal etti. Fakat Tarku'daki 7.000 kişilik Rus ordusunun tamamı Tarku Şamhalı tarafından imha edilmiştir. 1596-1599'da ise Boyar Khovorostin kuvvetindeki Kossoklar'la desteklenen Rus ordusu bu sefer Şamhal'ı yenilgiye uğratmıştı. Kossoklar, Çeçen bölgelerine yakın yerlere yerleştirildiler.

Çar kendini Gürcü krallarının, Kabardaylar'ın, Çerkesler'in ve dağlı prenslerinin efendisi ilan etti. Kafkasya'da çalışma yapmak için 1596'da Tiflis'e giden Rus elçileri 1599'da geri döndüler. Çar, 1604'te tekrar Tarku Şamhalı'na yapılan seferde de pek başarılı olamadı. Ruslar Kafkasya'yı işgal etmede ısrarlı olsalar da daha bu güce ve ortama hazır değillerdi. Ama Ruslar Kafkasya'yı almak ve sıcak denizlere inmek fikrinden asla vazgeçmemişlerdir. Ruslar, adım adım Kuzey Kafkasya'da yeni stanitsalar ve kaleler inşa ettiler. Terek bölgesine ve Kuban bölgesinin düzlüklerine Zaporoje ve Don Kossoklar'ı getirip, yerleştiriliyordu. Rostov Don'unda çok sayıda Rus aile de gelip yerleşmişti. Güney Kafkasya'nın önce Osmanlılar tarafından alınması ile son bulmuşsa da, Osmanlı Devleti'nin karışık döneminden faydalanan İran şahı 1603'te Tebriz, Gence Şirvan bölgelerini geri almıştı.

Osmanlı'nın baskılarına rağmen Ruslar, Terek'deki kaleleri yıkmaya yanaşmamışlardı. Rus elçisine durum bildirilince, Rus elçisi kalelerin yıkılabileceği ancak Kossok akınlarını önleyemeyeceğini, zira Çerkez ve Çeçenler'inde Kossoklar'a akınlar yaptıklarını söylüyordu. Hâlbuki Kossoklar'ı yönlendiren Ruslar'dı. Osmanlı'nın Çerkezler'i ve Çeçenler'i onların üzerine sevk etmesi söz konusu bile değildi. Hatta Ruslar Don-Volga nehirleri arasında Tzaritsin (Stalingrad) isimli büyük bir kale de inşa ettiler. Buraya da yine Kossoklar'ı yerleştirdiler.¹⁰⁵

Ruslar'ın 1586'da Kuzey Kafkasya'ya önemli bir akını olmuştu. Çeçenler ile Kumuklar çekişme halinde olduklarından Ruslar bunu kullanmışlardır. Birkaç yıl sonra Tarku (Kumuk) Şamhalı'nın sürekli Gürcüler'e baskınlar yapmasına karşı

¹⁰⁴ İbrahim Yılmazçelik, "XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyetinin Kafkasya Politikaları", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı –I, Sayı:71, Temmuz-Aralık 2015, s. 516.

¹⁰⁵ İnalçık, a.g.m. *Bellekten*, XIII/46, s. 391-393

Ruslar'dan yardım isteyen Gürcü Kralı Alaxsandr'a yardım etmek bahanesi ile Dağıstan'a sefer düzenlediler. Ruslar 1594'te de Boyar Khovoritsin komutasında bir ordu gönderip Tarku'yu saldırdılarsa da geri çekilmek zorunda kaldılar. Geri çekilen bu ordunun tamamını Tarku Şamhalı imha edilmişti. Çar İvonoviç'te Kuzey Kafkasya'ya akınlar düzenledi. Ama 1604'de yapılan seferde Ruslar Tarku Şamhalı'na yenildi. Henüz Ruslar'ın yeterince kuvvetlenmediği ortada idi. Hâlbuki Çar bazı Kabartay ve Çeçenler'in hamiliğini yapması, Gürcü ve İberya krallarının yardım talebi ile kendini onların hamisi olarak görmüştü.¹⁰⁶

Kossoklar, Osmanlı-Rus rekabetinin başladığı dönemlerde Osmanlı topraklarına (Kırım ve Çerkez bölgelerine) sürekli zarar veren akınlar yapmışlardı. Hatta deniz yolu ile Karadeniz sahillerine gelip, Sinop (1614), Ahyolu (1621) ve Yeniköy'e (1625) baskınlar bile yapmışlardı.¹⁰⁷ Bu tabi Rus subaylarının ve devletini yönlendirmesi ile olmaktadır. Nitekim VII yy'ın başlarında daha önce Osmanlı tabiyetinde olan Zaporoje (Dinyeper) Kossokları Rus himayesine girince Ruslar bu Kossoklar'ı işgallerde kullanmışlardır. Hatta 1678'de Osmanlı-Rus savaşı ilk defa bu Kossok-Rus ittifakı sonrası Kossoklar'ın yaptığı baskınlar sebebi ile çıkmıştı. Ancak Edirne Antlaşması (1681) ve II. Viyana kuşatması sonrası gelişmelerden olan I. Petro'nun Azak kalesini işgali (1696) ve İstanbul Antlaşması (1700) bu anlaşmayı hükümsüz kılmıştır.¹⁰⁸ Böylece Ruslar Kafkasya'ya ve Karadeniz'e inmek için önemli bir kale elde etmiş oldular. Osmanlı Devleti Ruslar'a karşı Kırım'daki güçleri ile karşı koymaya çalıştı. Çünkü Ruslar Karadeniz de bir donanma yapma fikirindeydiler. Karadeniz'in kıyılarından Kuban'a 100 km'lik kıyı boyu Ruslar'ın kontrolüne geçmiş oldu.¹⁰⁹

Kossoklar genelde Kabardin, Çeçen ve Kumuk bölgelerine yaptıkları yağma sırasında kaçırılan kadınlar ile evlenirdi. Kossoklar'a Ruslar Mozdok'da (Mozdok, Kabardayca 'sağır orman' demektir) bir kale kurdular.¹¹⁰ Buraya Kossoklar'ı yerleştirdiler. Zamanla Azak'tan Hazar'a kadar Stanitsalar/kale köyler kuruldu. Stanitsalara Kossok ve Rus yerleştirildi. İlerleyen zamanlarda Kuzey hattı tamamen Rus kontrolüne geçti. Osmanlılar bu kaleleri zaman zaman kendilerine yıktırılmış veya

¹⁰⁶ Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s. 343-346

¹⁰⁷ İnalçık, a.g.m. , *Bellekten*, XIII/46, s. 391-393

¹⁰⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, III/1, s. 583

¹⁰⁹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1987, s.15

¹¹⁰ Baddeley, *Rusların Kafkasya İstilas ve Şeyh Şamil*, s. 45

yerli güçlerle ani baskınlar ile bu kaleleri yıktılsa da Ruslar daha sonra daha yeni ve sağlam kaleleri inşa edeceklerdir.

F. XVIII YY'DA KAFKASYA'DA OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ

İsveç Kralı Şarlken'in Osmanlı'ya sığınması ile başlayan, Osmanlı'nın Rusya seferinde, Rus ordusu Baltacı Mehmet Paşa tarafından Prut nehri ile bataklık arasında sıkıştırıldı. Çariçe'nin Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa'yı ikna etmesi ile barış yapıldı. Yapılan Prut barışına göre Dinyeper civarındaki yeni kurulan kalelerin yıkılması, Azak kalesinin Osmanlı'ya bırakılması ve Rus donanmasının Osmanlı'ya verilmesi kabul edildi (1711). Böylece Ruslar Karadeniz'e inmek fikrini biraz geçiktirdiler. Ruslar güçlerini Kafkasya'nın doğusuna kaydırdılar. Osmanlı Devleti, Ruslar'ın politikasını anlamaya başlayınca ilk önce Tiflis'i eyalet olarak kendisine bağladı. Tarku Şamhal'ı ile irtibatı artırdılar. Ayrıca Osmanlı Devleti Şirvan Hanı'nın çağrısı ile Güney Kafkasya'da önemli bir bölge ve nüfuz alanı elde etmiştir.

Osmanlı Devleti Karadeniz'de güvenliği artırmak için Gürcü bölgesine Karadeniz sahilinde Faş kalesini kurdu. Abhazy'a da Sohum kalesini güçlendirdi. Daha sonraları Çerkez bölgelerinde Anapa ve Gelincik kalelerini de kuracaktır. Çar I. Petro, Hindistan yolunun Kafkasya'dan geçtiğini düşünüyordu. Bu yüzden Kafkasya politikasını uygulamaya hızla devam ediyor, Osmanlı'yı önemli rakip olarak görüyordu. Yerel Çerkes-Kabarday ve Çeçen-Dağıstan güçlerini bazen askeri bazen de himaye yolu ile bertaraf etmenin yollarına bakıyordu. İran ile Rusya 1721'de gizlice Kafkasya'yı paylaşma planı hazırladı. Fakar Ruslar, Kafkasya'ya müdahale için Lezgiler'in 1722'de Rus tüccarlarına saldırılarını bahane ederek Hazar kıyılarını kullanarak işgale başladı.¹¹¹

1708 ve 1715'de İran'a ticaret amacıyla gönderilen tüccarlar, gerçekte istihbarat çalışması yapan Ermeni kökenli Rus ajanlarıydı. Yani Ruslar, Hristiyan Ermeni ve Gürcüler başta olmak üzere diğer Hristiyanlar'ı işgal politikalarında daima kullanmışlardır.

Kafkaslar'ın fiili olarak işgalinin başlangıcı olan bu seferde Rusya, İran ve Dağıstan beylik/hanlıkları ile savaşmıştı. Düzenli birlikleri olmayan dağınık Dağıstan

¹¹¹ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1976)*, s. 32

birlikleri, düzenli ve ateşli silahlar ile donanımlı Rus ordusuna karşı bir şey yapamadılar. Ruslar Derbent'e kadar gelip, bu şehri aldılar (1722). Osmanlı'nın himayesindeki Derbent'in alınmasını protesto edilmesine aldırmayan Çar'ın ordusu Bakü'yü de kuşatmıştı. Osmanlı'nın desteklediği Şirvan Han'ı Ruslar'ı durdurduysa da, Ruslar Hazar kıyılarını takip ederek güneye yöneldiler. Gilan, Mazenderan ve Esterabad'ı işgal ettiler. Ruslar'ın Osmanlı ile yaptığı anlaşmayla Derbent ve Bakü Ruslar'a geçti. Ancak İran ile yapılan anlaşma ile Tiflis, Şirvan, Karabağ, Gence ve Tebriz Osmanlı'ya kalmıştı.

Çar I. Petro döneminde (1689-1725) Ruslar, Osmanlı Devleti topraklarına Kırım ve Karadeniz sahil boylarına ve Kafkasya'ya pek çok sefer yapmışlardır. Yeni bir büyük güç olan Ruslar hem Derbent geçit bölgesinde hem Daryal geçidinden geçerek Güney Azerbaycan'a müdahale etmişlerdir. Ruslar, 1696'da Azak kalesini almışlar, Karlofça Antlaşması (1699) ve ardından İstanbul Antlaşması (1700) ile Karadeniz'e kalıcı olarak yerleşmişlerdi. Ancak Petro'nun 1711'de Prut Savaşı'nda yenilmesi, Ruslar'ın hemen kolayca boğazlara inemeyeceğini anlamasına neden olacaktır.¹¹² Ruslar, bu sebepten Kafkasya'ya yönelerek sıcak denizlere inme düşüncesini gerçekleştirmek için Derbent yolu ile Dağıstan ve Azerbaycan bölgesindeki Hazar kıyılarını ele geçirdiler.

Ruslar, Çerkez bölgesinden ziyade öncelikle Dağıstan bölgesine yöneldiler. Dağıstan beylerinin dağınık vaziyetleri Ruslar'a karşı bir başarı sağlayamamalarına yol açtı. Osmanlı'nın protestolarına daha önceki yıllardakinden farklı olarak Ruslar artık pek aldırıyorlardı. Dağıstan seferi 1722'de Ruslar açısından kısmen başarılı geçti. 1722'de Petro bizzat kendisi Kafkasya'ya gelmiştir. Yerel Dağıstan beyleri aralarında birlik sağlayamıyorlar, Çar'a saltanatlarının devamı için birer birer boyun eğip, anlaşma imzalıyorlardı. İç taraftaki Avar ve Çeçen beyleri Rusları kızdırmamak için Endirey Bey'in Ruslar'a karşı savaş yapmak için yardım isteğini geri çevirmişlerdi. Endirey Bey'i mecburen Rus Çar'ına itaat etti. Diğer yandan Çar'ın danışmanları Kafkasya'nın zengin madenleri (altın, kurşun, bakır..) ve nefitden (ham petrol) faydalanmak istiyordu. Bu bölgede İpekböcekçiliği ve pamukçuluk da yapılıyordu. Hatta Çar önceden bölgeyi araştırmak üzere bilim adamlarını gezginler kılığında Kafkasya'ya göndermişti. Diğer taraftan, bu seferlerden sonra ikamet etme ve yerleşme faaliyetlerine devam ederek Kossokları Sulak bölgesine iyice

¹¹² Budak, "Yüzyıla Kadar Osmanlı ve Kafkasya", **Yeni Türkiye Dergisi**, s. 9

yerleştirdiler. Bu seferlerde Dağıstan ve Azerbaycan topraklarında birçok küçüklü büyüklü hanlıkların bulunması, bu hanlıkların birbirleriyle sürtüşme halinde olması ve birlik olamamaları Ruslar'ın çok hızlı ilerlemesine etken olmuştur. Tarku şamhal'ın gücü de Avrupa'dan yeni getirilen topraklar ile kırılmıştı.

Ruslar'ın Doğu Kafkasya'yı işgalindeki en önemli kolaylık Dağıstan ve Azerbaycan hanlıklarının aralarındaki dşmanlıklarıdır. şirvan ve Dağıstan hanların Karabağ Hanlığı'na saldırılmayıp, kendi aralarındaki düşmanlıklarını Osmanlı Devleti, Rusya ve İraniiler'in bu durumdan istifade etmemeleri için problemleri çözmeye uğraşıyordu.¹¹³

Hâlbuki Dağıstan da Hacı Davud liderliğinde İran'a karşı birleşerek savaşan dağlılar, Ruslara karşı ise her biri ayrı mücadele ediyorlardı. Zoru grncede Ruslar'a bağlılık gösteriyorlardı.¹¹⁴ Ruslar zayıflayınca ya da geri çekilince yeniden isyan ediyorlardı. Ruslar tekrar güçlenip gelince Rus ordusu için İran'a ve Azerbaycan'a savaşa giderken asker bile veriyorlardı. Aynı durum Nogaylar ve Kabardaylar hatta Çeçenler içinde geçerlidir. Ama göründüğü kadar kıyı Dağıstan ve Terek düzlüklerinde yaşayan sırtını dağa ya da ormana yaslamayan, kendilerini güvende hissetmeyenler böyle yapıyorlardı. Kafkas halkları ldrlp, yok edilme ve yağma edilme endişesi taşıyorlardı.

Ruslar gerek Çerkez gerek doğu ve orta Kafkasya'da ticaret ile buradaki halklara yeni ticari mallar ve Rus paralarını da sokarak özellikle şehir ve kasabadaki halkı kendine muhtaç duruma dştryordu. Böylece Kuzey Kafkasyalılar'ın yaşamlarına yeni alet ve ticaret mallarının girmesi ile yavaş yavaş yaşantıları ve ihtiyaçları değişiyordu. Ruslar'ın bölgeyi kontrol altın almak için en önemli taktiği de yeni alınan yerlere Kazaklar'ı yerleştirmesiydi.

Ruslar, İran ve Azerbaycan taraflarını da ilk başlarda sürekli işgal etmemiş, kendine tabi Dağıstan beylerini para ve eşya ile kandırmaya ve kendine alıştırmaya çalışmıştır. Onların bağlılık bildirdiği dönemlerde görevlerinde bırakmış onlardan kendi için savaşacak asker ve vergi toplamıştır. Kendine karşı çıkan han ve beyleri öldürüp, kendine karşı gelmeyen beyleri göreve getirmiş ve halka sempatik görüntü vermeye çalışmıştır. Halkın İmamlar'ın etrafında tamamen birleşmesini engellemeye çalışmıştır. Böylece halka ve beylere rehabet kmştr. Dağıstan düzlüklerinde ve kıyılarında yaşayan halk ve beyler Rus'un gücünü kabulleniyorlardı. Zira hem

¹¹³ BOA, *Cevdet-i Hariciye*, nr: 9076; BOA. *Cevdet-i Hariciye*, nr: 3866

¹¹⁴ Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, C.18, s. 491

Ruslar'ın ateşli silahları, kuvvetli topları hem de askeri sayısal üstünlükleri ve beraberindeki Kafkasyalılar olduğu gibi, yağmacı Kazak/Kossok birlikleri de bulunuyordu. Tabii ki işbirlikçi Kuzey Kafkas halklarından kişileri ve beyleri de unutmamak gerekir.

Azerbaycan Hanlıkları; Gence, Karabağ, Şirvan, Bakü, Şeki, Talış gibi birçok hanlık vardı. Dağıstan'da ise Tarku Şamhalı, Avar Pernsligi, Dargin Gotimisi, Gazi Kumuk (Lak) Beyi, Kaytak Usumisi, Lezgi Beyliği bulunmaktaydı.

Çeçen-İnguş ve Adigeler de birçok bey ve kabilelere ve köy yönetimleri ile bölünmüş, birbirleriyle çatışma halinde idiler. Her ne kadar zaman zaman kısa birliktelikler ile Ruslar'a ve Kırımlılar'a karşı savaşsalar da bunlar geçici birliktelikler idi. Çerkezler her sene farklı hareket edebiliyorlardı. Kan davaları, adam ve kız kaçırmalar; yağma ve yakma şeklindeki baskınlar köyler ve kabileler arasında çok yaygındı. Osmanlı Devleti, Rusya'nın o dönemde gelişmesinin farkına varamamıştı. Kafkasya'daki işlerini Kırım hanları ile idare ediyordu. Ruslar Kırım'a (dolayısıyla Osmanlı'ya) saldırıp, kendilerinin daha tam güçlenmediğini görünce Kafkasya'nın ortası ve doğusunda askeri faaliyetler de bulunacaktı.

Osmanlı Devleti, Çar I. Petro'nun ölümünden sonra (1725), karşı atağa geçerek Güney Azerbaycan ve Lezgiler'e yardım için Kafkasya'ya asker gönderdi. Yalnız Tiflis ve Gence alındıysa da İbrahim Paşa'nın ağır hareketleri neticesinde Ruslar'ın Bakü'yü işgal etmelerine engel olunamadı. Osmanlı ordusu ancak güneye dönerek Revan'ı ve Nahçıvan'ı alabilmişti. Bakü'den Güney Azerbaycan'a yönelen Rus ordusunu, Şah anlaşmayla durdurabilirdi. Zira Şah, hem Osmanlı hemde Rus ilerleyişine engel olamayacağını anlamıştı. Ruslar Hazar'ın güneyindeki Mazenderan bölgesine kadar ilerlemişlerdi. Bunun üzerine Ruslar'la, Osmanlı ve İran arasında İstanbul Antlaşması (Mukasemenamesi) (1724) yapıldı, buralar Ruslar'a bırakılmıştı. Tiflis, Gence, Karabağ Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştı. Erdebil ve Orduabad'a kadar olan yerlerde Ruslar'a bırakılmıştı.¹¹⁵

I. Petro'nun ölümü (1725) ve yeni Çar'ın etkisizliği Rusya' da başgösteren ekonomik bunalım Ruslar'ın Kafkasya'daki etkisini azalttı. İran'da Nadir Şah'ın başa gelmesi ile İran-Osmanlı arasında bölge çekişmelere sahne olmuştu. Güçlenen İran gerek Osmanlı'nın aldığı yerleri, gerek Ruslar'ın aldığı yerleri geri almak için harekete geçti. İranlılar Dağıstan'a sefer düzenlemişti. Bu seferi Dağıstanlılar, Rus

¹¹⁵M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, İstanbul 2005, s.107-108

ve Kırım Hanlığı'ndan yardım isteyerek engellemeye çalışmışlardı. Ama bölge Derbend'e kadar, Tiflis ve Gence'de dâhil İran'ın eline geçmişti. 1732'de Ruslar Reşt antlaşması ile Azerbaycan ve Dağıstan kıyılarından çekildiler. Sulak bölgesi iki devlet arasında sınır olmuştu. Ancak 1747'de Nadir Şah'ın ölümü ile Safevi hanedanı devrilince bu bölgede hanlıklar yeniden bağımsız hareket etmeye başladılar. Gürcüler ise Prenslik ve Krallık olarak küçük devletlere ayrılmışlardı. Gürcistan'da Kaketya, Kartveli, Kartalina, İmeretya, Mingrelya ve Gurial gibi prenslik ve küçük krallıklar şeklinde ayrı ayrı devletler vardı.

Çar I. Petro'nun ölümünden sonra Çariçe olan Katerina'nın zamanına kadar Kafkasyalılar biraz rahat etsede, Ruslar'a karşı Kuzey Kafkasyalılar bir varlık gösteremeyecekler, geçici bir rahatlama yaşamışlardı. Osmanlı ve İran ise bu durumu özellikle Güney Kafkasya'da fırsata çevirmişti. Kafkasya ve Kırım'da Rus-Osmanlı Çekişmesi, II Katerina'nın dönemiyle birlikte (1762-1796) daha da hız kazanmıştır.

1. Kırım Hanları ve Çerkezler

V.D. Simirnov'a göre "Kırım hanları Çerkez aşiretlerinin bir kısmıyla iyi ilişkiler kurdukları halde diğer aşiretlerle düşmanca ilişkiler söz konusu idi. Çerkezler'in hepsi Han'a itaat etmek istemiyordu. Çerkezler Kırım Han'ına bağlı olmayı veya taahhüt üstlenmeyi kabul etmiyorlardı. Çerkezler'in özgürlük istemleri ve itaatsizlikleri Kırım Hanları için daima sorun teşkil etmiştir. Hanların işgal hareketleri Çerkez bölgelerine seferlerinin başlıca sebebi itaat altına alınamayan bu Çerkez kabile beyleri ve prensleri üzerine olmuştur."¹¹⁶

Şu bir gerçektirki Kırım Hanlığı, Çerkez halklarını hiçbir zaman tam veya sürekli olarak kendine bağlayamamıştır. Çerkez bölgesinde aralıksız süren isyanlar, Kırım hanlarının her zaman uğraştırmıştır. Bu isyanlar neticesinde bazen etki ve egemenliklerini ortadan kaldırılabiliyordu. Kırım'dan bağımsız birkaç Çerkez topluluğu daima var olmuştu. Bunlar diğer Çerkez boyları ile birlikte isyan edebiliyorlardı. Bu sebepten Kırım hanları Çerkez topraklarına saldırarak yağma ve soygunlar düzenliyordu. Savaşta ve baskınlarda aldıkları köle ve kızları, gemilerle Osmanlı Devleti'ne gönderip satıyorlardı. Bu onlar için iyi bir gelir kaynağı idi. Yalnızca Kırimlılar değil, Çerkez kabileleri de kendi aralarındaki

¹¹⁶ V.D. Simirnov'dan naklen: Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 117

çekişmelerden ve kız kaçırımlarından aldıkları esirleri Osmanlı esir tüccarlarına satıyorlardı. Karadeniz sahil kesimleri esir satan pazarlar ile dolu idi. Tabii Kırımlılar'ın bu akınları her zaman başarılı olamıyordu. Bazende Çerkezler, Kırımlılar'ın zarar verici etkisinden korunmak için onlara hediye ve haraç veriyorlardı.¹¹⁷

Osmanlı sarayındaki önemli sayıdaki Çerkez kadınları ve paşalar, Çerkezler'in Osmanlı topraklarına gelmesi için girişimlerde bulunacaklardı. Önceden İstanbul'a gelenlerin zenginlikleri ve önemli yerlerde bulunmaları zaten kulaktan kulağa tüm Çerkezler içinde yayılmıştı. Çerkezler içinde Osmanlı topraklarına göç ederlerse rahat bir yaşantı içinde olacaklarını düşünerek Osmanlı topraklarına göçmek için can atanlar da pek çoktu.

18 yy'da Muhammed Rıza '*Yedi Seyyare*' adlı eserinde bu konudan '*armağan*' ve '*sunu*' olarak bahsederek; 'bir Kırım hanı tahta çıkınca cülus olarak 300 kız ve oğlanı çocuğunu Kırım hanlarına hediye olarak verirlerdi' denilmektedir. Hazerfan'a göre haraç veren aşiretlerin Han talep edince kabilelerin asker vermeye yükümlü olduklarını belirtir. Yine suç işlenince af içinde köle ve cariyelik verilirdi. Tabii isyan sırasında haraç gündemden kalkıyordu. Seyyah d'Lamartine'nin yazdığına göre; '18 yy. başlarında Çerkezya ve Kırım arasında köle ve at vermedikleri zaman savaş çıkardı'. Osmanlı askerleri hiçbir zaman iç taraflara girmezlerdi. Bazen de Çerkez Bey ve boy prensleri aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı Kırım hanlarından yardım isterlerdi.¹¹⁸

Kimi zamanda Çerkezler arasında karışıklık ve savaşlardan dolayı bazı Çerkezler Kırım hanlarına sığınırldı. Kırım hanları ve ileri gelenleri Çerkez kızları ile evleniyorlardı. Böylece Çerkezler ile Kırımlılar arasında akrabalık bağları geliyor ve evlilikler vasıtasıyla '*atalık*' müessesesi sebebi ile Çerkez topraklarında hak iddiasıyla baskın düzenliyorlardı. O dönemlerde Osmanlı Devleti'nin Çerkezler'le ilişkileri genelde ticaret ile ilgili idi.¹¹⁹

Kırım Hanı III. Mengli Giray'ın kardeşleri 1731'de köle ve cariyeye almak için Kabarday topraklarına girmişti. Kabarday beylerinin bunlara dostça yaklaşması, halkı isyana sevk etti. Kabardayler Rus Çariçesi II. Katerina'dan yardım istediler.

¹¹⁷ Polovinkina, *a.g.e.* s. 118

¹¹⁸ Polovinkina, *a.g.e.* s. 119

¹¹⁹ Polovinkina, *a.g.e.* s. 120

Kabardaylar, Kırımllılar'ı bölgeden çıkarttılar. Ama bu kez de Kabardaylar, Ruslar'ın nüfuzu altına girmiş oldular.

2. İran-Osmanlı ve Ruslar'ın Aralarındaki Kafkasya Mücadelesi

Bir başka Kafkas bölgesinden Çeçen Kanbulat Bey, Haziran 1732'de Albay Koh komutasındaki Rus birliklerine yardım edip Çeçen içlerinde keşif yapmak istemişlerdi. Bu askeri birlik Kırım beylerine bağlı başka bir Çeçen Beyi olan Aydemir Bey'in komutasındaki Çeçenler'e yenilerek Terek bölgesine çekildiler. Kanbulat savaşta öldürüldü.¹²⁰ Görüldüğü gibi Çeçenler, Kabardaylar, Çerkezler veya Dağıstanlılar, sık sık taraf değiştiriyor. Birbirleriyle mücadelede güçlü devletlerden yardım istiyorlardı. Ruslar bu durumu her zaman fırsata çeviriyorlardı.

Kabardaylar'ın topraklarının sınırları ve hangi ülkeye ait olduğu konusunda Osmanlılar ve Ruslar anlaşamayınca, Belgrad anlaşması yapıp Kafkasya bölgesi için 6. madde de esaslar belirlendi. Buna göre Büyük ve Küçük Kabardaylar iki devlet arasında tampon olarak kalacaktı. Kırım Beyliği ve Osmanlılar ile Ruslar Kabardaylar'a karışmayacaklardı. Böylece İngiltere, Fransa ve Almanya Kafkasya'da etken olmaya başladılar.¹²¹ Avrupalılar'ın müdahaleleri ile Azak kalesi hariç Karadeniz kıyıları yeniden Osmanlılar'a geçti. Ama bir müddet sonra Ruslar Kabarday topraklarına ve Çerkezya topraklarına müdahale etmeye başlamışlardı.

Tiflis Kartveli Kralı, Ruslar'dan yardım isteyince (1723), İran Şahı II. Tahmasb Tiflis'i alarak şehri yağmaladı. Kakhet Kralını Tiflis'e yerleştirdi. Ancak Osmanlılar İran'ın bu ilerleyişi nedeniyle Tiflis'e sefer düzenlediler. Osmanlı ordusu Tiflis'i aldıkları gibi, Gence, Karabağ, Lezgi bölgelerini de aldılar. Bakü'yü almak istedilerse de Ruslar daha erken davranıp Bakü, Mazenderan bölgesini İran'dan aldılar. Kür nehri iki devlet arasında sınır oldu. Osmanlılar daha sonra Tebriz, Erivan ve Nahcivan'ı da aldılar.¹²²

Osmanlı Devleti Tiflis, Kakheti, Gence, Nahcivan, Revan, Hırdalan, Urumiye, Hemadan, Meraga, Kirmanşah, Luristan, Tebriz eyaletlerini oluşturdu.¹²³ Osmanlılar'ın İslamlaştırma politikasına karşı 1728'de Abhazlar, isyan başlattılsa

¹²⁰ Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, s.113

¹²¹ Bu anlaşma da meselenin adına "Şark Meselesi" denilerek, Osmanlı ve Kafkasya için emperyalist siyaset başlamış oldu. (1739)

¹²² Bilge, *a.g.e.* s. 102

¹²³ Bilge, *a.g.e.* s. 108

da kanlı bir şekilde bastırıldı. Osmanlı Devleti Şirvan ve Gazi Kumuk Şamhallığı'na hilat ve hediyeler göndererek onlardan bağlılık istemişlerdi. 1731'de yapılan İran-Osmanlı savaşından sonra 1732'de anlaşma yapıldı. Buna göre, Nahcivan, Dağıstan, Kakheti, Kartveli Osmanlı nüfuzuna bırakıldı. Tebriz, Kirmanşah, Hemadan, Erdelan/Hırdalan, Luristan, Humeyn tekrar İran'a bırakıldı.¹²⁴

İran Şahı 1740'da Dağıstan topraklarını yeniden işgal ettiyse de kışın geri çekildi. 1741'de yeniden Dağıstan ve Çeçen beylerinden bağlılık aldı. Fakat Rus ve Osmanlı baskısı ile Dağıstan'dan İranlılar geri çekilmek zorunda kaldılar.¹²⁵ Osmanlı-İran savaşları Kafkasya ve diğer bölgelerde yıllarca devam etmiştir.¹²⁶

Önceden İran'dan çekinerek Osmanlı'dan yardım isteyen Dağıstanlılar bu kez Ruslar'a karşı Osmanlı'dan yardım isteyeceklerdir. Ancak Petro'nun 1725'te ölümü ile Kafkasya biraz rahatlayacak yerine gelen yeni Çar, Kafkasya ile pek ilgilenmemişti. Ruslar Kafkasya işgaline ara verirken Kırım'ı almayı tekrar gözden geçirmişlerdi. Kırım Tatarları'nın Kabarday topraklarına baskın ve saldırılarını bahane edecekler, kendilerini Kabardaylar'ın hamisi olarak gördükleri için Osmanlı'ya savaş açtılar (1736). Ruslar Kırım'a girerek Bahçesaray yakıp, yıkacak, Özi ve Azak kalelerini tekrar aldı. Fakat Osmanlı'nın karşı atağı ile yapılan anlaşma sonucunda Azak tarafsız bölge olacak ve Azak kalesi yıkıldı. Ayrıca Kırımlıların Rus tabiyetindeki Kazak ve Kalmuklar'a saldırmalarından men edildi. 1740'larda Ruslar Kızlar kalesinden çıkarak orta Kafkasya'ya saldırdılarsa da Çeçenler ve Kabardaylar tarafından geri püskürtüldüler. İran'da Nadir Şah'ın başa geçmesi ve Güney Azerbaycan'ı alması, Osmanlı yapılan anlaşmayla artık Derbent dâhil Güney Kafkasya'nın büyük bölümü tekrar İran himayesine girdi. Ruslar, II. Katerina'ya kadar Terek hattına çekildi. Çar I. Petro'nun bıraktığı Kafkasya'yı işgal politikasını II. Katerina yönetime gelince (1762-1796) yeniden hız verecektir.

3. II. Katerina Dönemi ve Rusya'nın Kafkasya'da İlerlemesi

Rusya'da Katerina dönemi (1762-1796) ile Kafkasya'daki Rus yayılcılığı hızını artırmıştı. Ruslar, II. Katerina döneminde ilk önce Kazak savunma ve saldırı

¹²⁴ Bilge, *a.g.e.* s. 110-112

¹²⁵ Bilge, *a.g.e.* s. 121

¹²⁶ Sunni olan Şamahı ve Lezgi bölgesindeki hanlılar ile halk (Gence ve Şeki bölgeleri) İran'ın nüfuzunu istemiyorlardı. Bunlar zaman zaman İran'a karşı ayaklanıyorlardı. Zira İranlılar işgal altına aldıkları Derbent, Şeki, Zagatala, Gence, Şamahı ve Kuba gibi yerlerde Şii propagandaları yapip mescitler kuruyorlardı.

hattını güçlendirmek için Mozdok kalesini kurdular (1763). Ruslar, Kabardaylar'ın Kazak stanitsalarına baskınlarını ve Gürcüler'in çağrılarını bahane ederek, Osmanlı'ya savaş açtılar. Böylece 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı başlamış oldu. 1769'da Daryal geçidini geçen Ruslar Kutashi'yi aldılar. Karadeniz'deki Poti limanını kuşattılar ama bir sonuç alamadılar. Ruslar sadece Hristiyan Gürcü ve Osetinler değil bazı Kabarday ve Çeçen beylerinden de destek alıyordu. Hiç olmazsa bunları keşif ve öncü birliklerinde kullanıyordu. Kaytaglar'ın İran'a doğru yaptıkları geziden dönen bilim adamlarından (Aslında Rus ajanları) bazılarını öldürülmesi ile bunların üzerine sefer düzenlenip, Kaytaglar'ın gücü ortadan kaldırıldı, köyler yağmalandı (1775). Diğer yanda Kuban'da adım adım ilerleyen Petro, Ekaterinograd (Krasnador), Gheorghievsk ve Stavropol şehirlerini kurdu. Bu şekilde Mozdok'tan Rostov'a kadar savunma ya da saldırı hattı kurulmuş oldu.

Ruslar Terek boyunca savunma hatalarını yeni stanitsa (etrafi tahta çitlerle çevrili küçük Kazak Köyleri) ve kaleler ile güçlendirdiler. Yeni şehirler kuran Rus İmparatorluğu, Rus, Kazak ve Hristiyan Kabardaylar'ı bu şehirlere yerleştirdiler. Mozdok bulunduğu konum itibariyle önemli yeni bir şehirdi. Ruslar, Kızlar şehrinde Mozdok, Stavropol ve Azak'a kadar Kazak/Kossok savunma hattını yeni şehirler ile tamamlamış oldular. Artık Kuzey Kafkasya'nın kuzey tarafı tamamen Rus orduları ve Kazak yağmacı birlikleri ve ailelerince kuşatılmış oldu. Buradaki Rus ilerleyişinin en önemli nedenleri Çerkezler'in dağılıklığı her bir aşiret ya da Bey'in aralarındaki sürtüşmeler dağlık olmayan yerlerde (ova ve düzlüklerde) Çerkezler'in tutunamayışı, ateşli silahların Rus ordularında olması en büyük etkendi. Tabiki Rus ordusundaki yağmacı Kazaklar'da işgal sırasında Çerkezler'in baş düşmanları idiler

Nogaylar'ın bir kısmı, Kuzey Kafkasya'nın Kuzey steplerine hâkimken, Astrahan seferinde gizlice Ruslar'ı destekledikleri halde Rus baskısı, bölgeye yerleştirilen Kalmuklar'ın baskıları ve akınları nedeniyle Kabarday ve diğer Çerkezler'in bölgelerine göç etmek zorunda kaldılar. Nogaylar'ı ikiye bölen Ruslar, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı'ya, zorunlu göçe tabi tutulup tamamen Kuban bölgesine yerleştirildiler. 1782'de Ruslar göçmek istemeyip direnen pek çok Nogaylı'yı katliama tabi tutmuştu. Nogaylar'ın çok az kısmı da Osmanlı topraklarına geldiler. Geride kalan Nogaylar zamanla eridiler. Kalmuklar tıpkı Hristiyan Kazaklar

gibi Ruslar'ın Kafkasya seferlerine menfaat ve toprak elde etmek amacı ile katkı sağlamışlardır. Bazen bu yağmacılıkta Kazaklar ile yarıştıkları bile oldu.¹²⁷

Çerkez içlerine hâkim olmayan Osmanlı Devleti, genelde Kuzey Kafkasya'nın Karadeniz kıyı şeridinde hâkim olmuşlardı.¹²⁸ Çerkezler ve Çeçen İnguşlar'ın dağlık kesimdeki bazı kabileler Hristiyan ya da pagan idiler. Çerkezler'e 1750'den sonra Osmanlı'nın paşalar göndermesi ile batı Kafkasya'da İslamiyet yayılmaya başladı. Orta Kafkasya da İmam Mansur ve Dağıstan âlimleri etken olmuşlardır. Şamil'in Naipleri Çerkezler'in bir kısmını ve Çeçen-İnguşlar'ın tamamı ile Osetinler'in bir kısmını İslam'a çevirdiler.

Büyük Petro'nun ölümünün ardından Çariçe Katerina dönemine kadar Kuzey Kafkasya'ya sefer yapılmamış, ancak Çariçe Katerina ile birlikte Ruslar Kafkasyalıları ile on dört sene savaşmışlardı. Kuzey Kafkasya'da Kazak Atamanlığı'nın bağımsız davranmalarına son veren Rus Çariçesi "Kazak Stanitsa"ları kurarak Kazakları Ruslar'ın Kafkaslar'daki öncü karakolu ve baş istilacıları yapmıştır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla birlikte Gürcistan Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak Rusya'ya dâhil olmuştu. XVIII. yüzyılın sonunda Rusya, iç kesim dağlık ve ormanlık bölgeler hariç, Güney Kafkasya'da dâhil olmak üzere Kafkasya'da hâkimiyetini tamamlayarak, XIX. yüzyılda ise Kuzey Kafkasya bölgesi kanlı savaşlara ve sürgünlere tanık olmuştu.

Çerkezler'in tutumunu bahane eden Ruslar'ın baskınları, Gürcüler'in Ruslar'ı bölgeye çağırması, Osmanlı ile Ruslar arasında fasıllarla uzun sürecek olan Rus-Osmanlı savaşını (1768-1774) başlattılar. Ruslar, Gürcüler'in yardımı ile Daryal geçidini geçtiler. Osmanlı'dan koparılmaya çalışılan Kırım bu savaşlar sırasında alındı (1771). Kırım'a önce bağımsız bir devlet statüsü verilecek (Küçük Kaynarca Antlaşması ile 1774), daha sonra Kırım Rusya'ya bağlı bir bölge olacaktır (1783). Ayrıca Kuban Küçük Kaynarca antlaşmasına göre Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında sınır olmuştu.

Kuban'ı ve Kırım'ı almakla yetinmeyen Katerina, Güney Kafkasya'ya da yöneldi. Öncelikle merkezi Tiflis'teki Gürcü kralı II. İrakli ile anlaşma yaparak bu krallığı kendi bünyesine kattığını ilan etti (1783). Ruslar, Daryal geçidini onararak araba geçecek kadar bu yolu genişlettiler. Bu yol daha sonraları Daryal Geçidi değil

¹²⁷ Oktay Berber, "Bolşevik İhtilalinden sonra Kafkasya'da Alman Nufuzu" *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-II, Sayı: 72, Temmuz-Aralık 2015, s. 369-371

¹²⁸ P olovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 75

Rus-Gürcü askeri yolu olarak anılacaktır. Gürcü Kralı Rusya'dan cesaretle bazı Azerbaycan topraklarını almak istemişti. Osmanlı gerek Azerbaycan ve Batum gerekse Çerkez bölgelerinin güneyinde Ruslar'ı durdurmak ve karşı atağa geçmek istiyordu. Ferah Ali Paşa'yı bu sebepten Çerkez bölgesine göndermişti.

Osmanlı Devleti, Ruslar'ın Kırım'ı alması ve Gürcüler'e askeri yardımları, Gürcüler'in Dağıstan bölgelerine yaptıkları seferleri bir türlü engelleyemeyince, bu bölgeleri artık Rus nüfuz bölgesine bırakmak zorunda kalınmıştı. Ancak Osmanlı yine de Kafkasya'yı Ruslar'a bırakmamak için Dağıstan ve Azerbaycan beylerine mektuplar, hilatlar ve ünvanlar vererek, (bir miktarda para yardımı ile birlikte) Gürcistan ve Rusya'ya akınlar düzenlenmesi istemiştir. Osmanlı Devleti'nin yeterince yardım ve silah göndermediğini düşünen ve ufak çarpışmalar karşısında Ruslar'ı durduramayacağını anlayan Hazar kıyısındaki Dağıstan beyleri Ruslar'a birer birer boyun eğmişlerdi. Hanlar ve bu bölgedeki Türk beyleri Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya yardım edeceklerini beyan etmişlerdi. Fakat bu girişimler çok etkili olmadı. Osmanlı Devleti kıyı Kafkasya'ya yeni asker ve paşalar gönderdiler.¹²⁹

Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra, Çerkezistan kıyılarını gezen Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa ve Canikli Ali Paşa verdikleri raporda Çerkezleri medenileştirerek ve İslamlaştırarak Osmanlı'ya bağlı hale getireceklerine dair rapor sundular. Ayrıca Rus akınlarını ve Kırım limanları yerine burada limanlar tamir ve bakım ile yeniden işlerlik kazandırılabilirdi.¹³⁰ Bunlar Çerkezler'i müslüman yapmak için faaliyetlere başladılar. Buna binaen Gürcü asıllı Ferah Ali Paşa 1780'de Soğucak'a gönderildi. Bu paşa hemen faaliyete geçerek Kuban ve Kırım göçmenlerini kıyılara yerleştirdi. Boy beylerini İslam'a çağırdı. Ferah Ali Paşa Şapsığ Beyi'nin kızı ile evlendi. Diğer beyleri hediyelerle kendine ısındırdı. Soğucak'ı şehir haline getirdi. Anadolu'dan 1000 asker daha getirtti. Halka tohumluk buğday dağıtıldı. Limanı yaptıırıp şehri ve kıyıları güvenli hale getirdi.¹³¹

Ancak 1783'te Kırım, Kuban ve Taman yarım adası Ruslar'a geçti. 1784'de bu durum Kırım senedi ile resmileşti. Böylece Çeçenler, İnguşlar ve Kırım'da Rus nüfuzu altına girmiş oldular. Nogay beyleri de Ruslar'a tabi olunca Nogay halkı isyan etti. Bunun üzerine Ruslar tarafından Küçük Nogay halkı tamamına yakını

¹²⁹ Rıza Karagöz, "Kafkasya'da Osmanlı Rus Mücadelesi ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan Çıkışı", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı: 73 Temmuz-Aralık 2015, s. 128

¹³⁰ Mirza Bala, "Çerkesler" *İslam Ansiklopedisi*, III. cilt, İstanbul 1963, s. 381-382; Bakınız, Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, TTK, Ankara 1991 c.I, s.95

¹³¹ Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, s. 139-140; Ahmet Cevdet, *a.g.e.* c.III, s. 171

katledildi. Kurulan Stavrapol şehrine Kazaklar'ın yanında Rus ve Almanlar'da yerleştirildi. Bu zaman zarfında Kossoklar/Kazaklar ise Azak–Terek hattı boyunca 60.000 yerleşimciye ulaşmışlardı. Orta Kafkasya da kurulan yeni şehir Vladikavkaz'a ise Osetler yerleştirildi. Burası artık Ruslar'ın askeri hareket için en önemli üssü olacaktır. Ruslar 1785'te Stavrapol ve Astrahan eyaletlerini de birleştirip, Kafkasya genel valiliği oluşturdular. Geri kalan 40.000 Nogay, Çerkezler'in bölgelerine dağıtılarak yerleştirildiler. Böylece Nogay steplerinde Nogay kalmamış oldu.¹³²

Öte yandan, Ruslar 1783'te Gürcüler ile anlaşarak Güney Kafkasya'da Osmanlı'ya karşı askeri bir üs kurmuşlardı. Bu gelişmeler üzerine Kakheti ve Kartvel'de yaşayan Müslümanlar Gence ve Karabağ'a yerleştiler. Osmanlılar ise Azerbaycan hanları ve Dağıstan hanlarına hediyeler vererek onların Ruslar'la anlaşma yapmalarını engellemeye çalışıyorlardı. Osmanlılar, Dağıstan ve Azerbaycan hanlıklarına ittifak ve işbirliği teklif ediyordu. Tarihte ilk defa yazılı metinlerde "İttihad-ı İslam" (İslam Birliği) kelimesini bu yazışmalarda kullanılmıştır. Böylece İttihad-ı İslam siyasetinden söz edilmeye başlandı.¹³³ Azerbaycan hanlıkları Osmanlıya tabi oldularsa da, Dağıstan hanları Ruslar'la anlaşma yapıp onların tabiiyetini tanıdılar.

4. Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya (Çerkezistan) Politikası

Osmanlılar gelişen bu yeni durum karşısında Çerkez/Adige iç bölgeleri ve Kabarday bölgelerinde etkin olmak, Kuzey Kafkasya'nın Karadeniz sahil bölgelerini elinde tutmak için yeni bir politika geliştirdi. Osmanlılar Kuzey Kafkasya'da Çerkez bölgelerindeki halk ve yerlilerin gönlünü kazanmak onların İslamlaşmasını sağlamak ve sağlam ittifaklar kurmak veya kendine bağlamak için paşalara tam yetki verilerek (Tabi bir miktarda para ve hediyelerle, silah, top ve mühimmat) Kuzey Kafkasya'nın Çerkez bölgesine gönderilmişti. Osmanlı'nın Çerkezler'in Karadeniz sahilinde Soğucak adlı küçük kalesi vardı. Bu bölgeye ilk olarak Canikli Ali Paşa gönderildi.¹³⁴ Sonrada Gazi Hasan Paşa gönderilmiştir. Bunlar Çerkezler'in durumlarını tespit ve Ruslar'ın bu bölgelere ilerleyişini engellemek amacıyla

¹³² Bilge, *a.g.e.* s.141-143

¹³³ Bilge, *a.g.e.* s. 146

¹³⁴ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, , Ankara 2003, s.55

gönderildiler. Yazılan raporlara göre kıyı kesimin tahkim edilmesi, ticaretin geliştirilmesi, mevcut kalelerin onarımı ve yeni kalelerin yapılması, Çerkez beyleri ile diyaloga geçilmesi ve Osmanlı Devleti'ne bağlı kalması için çalışma yapılması, Çerkez bölgelerinin iç taraflarına İslamiyet'in götürülmesi, Hristiyan ve putperest (pagan) adetlerinden kurtarılması gerektiği gibi bilgiler rapor edildi.¹³⁵

Osmanlı Devleti Gürcü asıllı Ferah Ali Paşa'yı geniş yetkiler ve silah, mühimmat ve bir miktar para ve hediyeler ile Çerkez bölgesine göndermişti. Osmanlı Devleti Çerkez bölgesine tam yetkili Kafkas kökenli paşalar göndererek askeri ve maddi yardımları artırmak suretiyle Çerkez beylerini yanına çekmek istiyordu. Osmanlı Devleti aynı zamanda Çerkez bölgesinde İslam'ın yayılması ve yaşanması için gerekli girişimlerde de bulundu. Bölgeye hocalar gönderdi. Kur'an-ı Kerim ve dini kitaplar gönderip, Cami ve mescitler yaptırdı. Yerel halka tohum yardımlarında bulundu. Ticareti artırmaya çalıştı. Böylece Osmanlı Çerkez bölgesinde nüfuzunu tam artırmak ve bölgeyi kontrol altında tutmak istiyordu. Zira Kırım'ı almak ile bu bölgelerin Kırım nüfuz bölgesi olduğundan dolayı Kuban Çerkez bölgesinde Ruslar hak iddia ediyorlardı. Bu düşünceden hareketle Osmanlı Devleti çok geniş yetkilerle bu durumu değiştirmek ve Osmanlı yararına çözmek için Ferah Ali Paşa'yı Soğucak muhafızlığına göndermişti.¹³⁶ Bu paşa özellikle Çerkez kabileri içerisinde Hristiyan ya da pagan olanları İslam'a döndürmek için uğraşmıştı. Onun ve gelen hocaların gayretleri ile çok az kabile dışında Çerkezler'in büyük bir çoğunluğu bu dönemde İslamiyeti kabul etmişlerdir.¹³⁷

Çerkezya'nın islamlaşmasında sadece Ferah Ali Paşa değil, İmam Mansur'un da etkisi büyük olmuştu. Daha sonraki gelen paşaların da kısmı çalışmaları ve en son olarak Şeyh Şamil'in naibleri özellikle Muhammed Emin ile Kafkaslar'ın İslamlaşması tamamlanmıştır. Zira iç bölgelerdeki Çerkezler ulaşılması güç dağlık bölgelerde ve vadilerde yaşıyorlardı. Dış dünya ile sadece at sırtında yaptıkları ticaret ve bazende yağmalar ile bağlı idiler. Paşa hediye ve beyleri maaşa bağlayarak, kendine çekmeye çalışıyordu. Bu gelişmeler Çerkezler'in İslam'a girmesine ve birçoğunun Osmanlı yanında yer almasına yol açtı.¹³⁸ Dindarlığı ve temiz ahlaklılığı ile meşhur olan Ferah Ali Paşa, yaptığı çalışmalarla Çerkez

¹³⁵ Ahmet Cevdet, *Tezâkir*, c. III, s.228

¹³⁶ Ali Barut, *Kuzey Kafkaslarda Rus İlerleyişi Karşısında Anapa Muhafızı Ferah Ali Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri(1781-1784)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1997, s. 29-30

¹³⁷ Barut, *a.g.e.*, s. 40-41

¹³⁸ Barut, *a.g.e.* s. 42

bölgesinde Osmanlı hâkimiyet ve nüfuzunu sağladı. Fakat ondan sonra gelenler bu dirayeti gösterememişlerdir.

Ferah Ali Paşa'nın Çerkez bölgelerindeki faaliyetleri devam ederken, Çeçen bölgesinde ise önce Çeçen halkının biatı ile İmam seçilen Uşurma, Mansur/ İmam Mansur adına alarak Ruslara karşı mücadeleye başlayacaktır. Kısa sürede, İnguşlar, Kabardaylar/Kabardinler, Karaçay-Balkar ve bazı Dağıstanlılar'ı safına çeken Mansur, Rus kalelerine yaptığı baskın ve yağmalar ile adını duyurdu. Osmanlı Devleti ilk başta İmam'a şüpheyle yaklaşıp Osmanlı–Rus barışının bozulacağı endişesini taşıdı. Ancak yapılan incelemeler ve gönderilen elçiler sayesinde mesele anlaşıldı. Osmanlı paşaları ilerleyen zamanlarda İmam ile beraber Ruslar'a karşı birlikte mücadele ederek savaşmışlardır.¹³⁹

5. İmam Mansur'un Ortaya Çıkışı

İmam Mansur'un ortaya çıkması Kafkasya tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Zira İmam Mansur ilk defa Kuzey Kafkasyalı'ları İslam çatısı altında Ruslar'a karşı bağımsız bir devlet olmak için '*birlik*' fikrini ortaya çıkaran ve bunu uygulamaya çalışan kişidir. Esasen İmam'ın çıkışı 1859'a kadar sürecektir olan Müridizm denen İslam çatısı altında tam bağımsız Kuzey Kafkasya Devleti kurmak için ortaya sunulan '*birlik*' fikridir. İmam'ın vaazları sonrası geçmişte yapılanlar ile o dönemde yapılanlar ve şimdilerde Ruslar'ın yaptıkları, Kuzey Kafkasya halkları için Ruslar'a karşı birlik olmadan başarıya ulaşamayacağı tebliğ ediyordu. Tabii ki birlik için sorunlar çoktu. Kuzey Kafkasya topraklarının dağlık ve çok enbeli geniş bir mekân olması, askeri ve maddi imkânsızlıklar, çok çeşitli ve sayıda kabilerin olması, birçok prens, beylerin, hanların varlığı, bunların arasındaki rekabetler, Komşu kabileler arasındaki kan davaları, adam ve hayvan kaçırmalar, esir ve köle almalar, yağmacılık ve kız kaçırmalar mevcuttu. Daha pek çok sebep ile birlikte etraflarının güçlü devletler ile çevrili olmasında önemli bir etkidir. İmam Mansur'un ilk başarıları Kabarday ve Dağıstan beylerinin de umutlandırmıştı. 1785'te Mozdok'a sefer için hazırlık yapan İmam Mansur'un etrafına 10.000 kişi toplanmıştı. Çerkez, Kabarday, Çeçen-İnguş, Müslüman Osetin ve Dağıstanlılar'dan oluşan bu büyük

¹³⁹ Tarık Cemal Kutlu, *İmam Mansur*, İstanbul 1987, s. 50-54

ordu Vladikafkaz ve Mozdok'u Ruslar'ın elinden kurtarmıştı. İlk defa Kuzey Kafkasya'da düşmana karşı bu kadar büyük bir birlik ordusu oluşturulmuştu.

G. XVIII. YY. SONLARINA DOĞRU KAFKASYA'DA BÜYÜK DEVLETLERİN KARMAŞIK SAVAŞ İLİŞKİLERİ

1783 İstanbul Anlaşmasına göre Kuban bölgesi Osmanlı devletine ait olması sebebiyle Ruslar, Kabardaylar'ın Kuban Çerkezler'i ile ilişkiyi kesmelerini istediler. Bu talep Kuban Çerkezleri'ni (Adige) kızdırdı. Artan gerginlik dolayısıyla 1787'de Osmanlı-Rus arasında yeni bir savaş başlamıştı. 1790'da Osmanlı Devleti, Battal Paşa komutasında Kuban'ı geçerek Orta Kafkasya içlerine ilk defa bu kadar askeri birlikler şeklinde girecektir.

Osmanlı ordusunun, 1790'daki Kuzey Kafkasya harekâtı, çok büyük önem arz etmekle birlikte, Battal Paşa'nın şahsi hataları ve Çerkesler ile iyi diyalog kurmaması, askeri hatalar nedeniyle başarısızlığa uğramıştır. Hâlbuki Osmanlı ordusu 31 top çok miktarda mühimmat ile Anapa'dan yola çıkarak, Natuhaylar hariç tüm Çerkezler'in desteğini almış hatta İmam Mansur'un ordusu da bu sefere katılarak muazzam bir ordu oluşturulmuştu. 30.000 kişilik Osmanlı ordusu Kabardaylar'ın ısrarlı savaş alanı göstermelerine ve taktiklerini dinlemeyen, sadece geri dönüş yolu hazırlayıp diğer tedbirlerde zayıf davranan Battal Paşa, Rusların 3.600 kişilik süvari birliği ve top atışları arasında ani bozguna uğramıştı. Osmanlı ordusu ilk defa Kuzey Kafkasya içlerine bu kadar ilerleme kattetmişti. Kabardaylar, stratejik önemi olan Kumkale başta olmak üzere Kuzey Kafkasya dağ eteklerinin başladığı Kızlar kalesini dahi alarak, Ruslar'ın Kafkasya ile irtibatını kesmek düşüncesinde idiler. Bozguna uğrayan Osmanlı ordusu pek çok zayıflık vererek, Anapa'ya çekildi. Battal Paşa yanındaki değerli olan hazine mallarını da alarak Ruslar'a teslim oldu. Osmanlı'nın Kuzey Kafkasya ve Kırım'ı geri almak ve Ruslar'ı durdurmak fikri böylece sona erdi.¹⁴⁰ Bu savaşta İmam Mansur'un ordusundaki Kabarday, Dağıstanlı ve diğer Kafkas beyler ile kendisinin mühürlediği bir mektupla Osmanlı Devleti'ne Battal Paşa'nın yaptıklarını şikâyet etmişlerdi.¹⁴¹ Anapa'ya

¹⁴⁰ Abdullah Temizkan, "Osmanlı Ordusunun Kuzey Kafkasya Harekâtı ve Battal Paşa Olayı", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı: 73 Temmuz-Aralık 2015, s. 90-97

¹⁴¹ BOA, *Cevdet-i Askeriye*, No:4681

çekilen Osmanlı ordusu ve İmam Mansur'un askerlerini Ruslar kuşatarak kale düşükdten sonra İmam Mansur esir edilmişti. Bu savaş sonunda yapılan Yaş antlaşmasına göre, Dinyeper ile Kuban nehirleri arası Ruslar'a bırakıldı. 1792 Yaş antlaşması ile Osmanlı bu bölgede Ruslar'ın üstünlüğünü kabul etmişti. Ayrıca Çerkezler'in resmi hamisi olarak Kuban'ın sol tarafında yer alan Çerkezler'in Rus stanitsalarına saldırılarını engellenmesi sorumluluğunu da bu anlaşmayla üzerine aldı.

Kafkasya'yı işgal IV. Petro ve II. Katerina dönemlerinde acımasızca hız kazanarak yapılmıştı. 200 yıl içerisinde Kafkasya da yerleştirilen çoğu Kazak ve Ruslar nedeniyle nüfus olarak Kafkaz hakları ile eşit sayısal duruma gelmişlerdi. Osmanlı'nın zayıflaması Kabarday/Kabardin bölgesinden sonra Adige/Çerkez bölgelerine ve Osmanlı nüfuz alanlarına gelmesi Rus'un karşısında birlik olup savaşacak bir güç ya da ideale tam olarak kavuşmamışlardı.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikası yıllar geçtikçe daha da kötüleşerek, 1787-1792 İmam Mansur'un başarılarına rağmen Anapa'nın düşmesi ve 1806-1812 savaşları ile üstünlük Ruslar'a geçti. 1829 Edirne antlaşması ile bölge tamamen Rus nüfuz bölgesine bırakılmak zorunda kalmıştı. Ferah Ali Paşa'dan sonra gönderilen paşalar pek bir varlık gösteremediler. Battal Hüseyin Paşa'nın çabaları Rus ilerleyişini engelleyemediği gibi Paşa savaş sırasında Ruslar'a teslim olmuştu. Kendi adına halen Rusya'da bir şehir bulunan (Batalpaşa/Çerkesk/Batalpashanski) Battal Paşa, gerek Çerkez kabileleri arasında birlikten yoksun çekişmeler ve gerek isteksiz ve plansız tavırları yenilgiye yol açtı. Bundan sonraki Kafkasya'ya atanan paşalar Kafkasya'ya hiç gitmeyecekler, nihayetinde birer birer Karadeniz sahillerindeki Osmanlı kaleleri Rusların kontrolüne girdi. 1829 Edirne antlaşması ile de Osmanlı'nın Kuzey Kafkasya ile bağlantısı (karasal toprak olarak) kalmamıştı.

General Suvarov Kuban'ı işgal edince Nogaylar'ın tamamına yakını Adigeler'in büyük bir kısmını kılıçtan geçirecektir.¹⁴² Kuban'a yapılan baskın ve işgallerde herkesi katledip tüm malları Ruslar yağma etmiş hatta çocuklar bile katlime tabi tutulmuşlardı.¹⁴³

1739 Belgrad anlaşması ile Kabardaylar Kırım Hanlığı'nın nüfuzu altında idi. 1774'te ise tamamen Kabarday bölgesi Rus kontrolüne geçmiş oldu.¹⁴⁴ Osmanlılar'ın

¹⁴² Ahmet Hazer Hızal, *Kuzey Kafkasya ve İstiklal Davası*, Ankara 1961 s. 36

¹⁴³ BOA, *H.H.*, No:1292; BOA, *H.H.*, No. 324-J

¹⁴⁴ Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 94

Kafkasya'ya paşalar göndermesi sonrası Çerkezler bir kez daha bölündüler. Natukay, Şapsıĝ ve Abedzechler (Abedzeh/Abzeh) Osmanlı devletine baĝlılık yemini ederken, bazı Şapsıĝ beyleri ve Bjeduglar Ruslar'dan yardım isteyerek, onlara baĝlandılar.¹⁴⁵

Osmanlı Devleti ve Rusya Küçük Kaynarca antlaşması sonrası Kafkasya'daki idari ve askeri güçlerini yeniden düzenlemeye ve takviye etmeye başladı. Ruslar Terek-Kuban hattını daha da kuvvetlendirdiler. 1774'ten sonra Ruslar Haytak/Kaytag'ların bölgesini işgal ettiler. Derbend'i de aldılar. Ancak İranlılar karşı ataĝa geçince Ruslar kuzeye çekildiler. Ruslar savaş zamanları dışında hemen şehir veya yeni kale yapmaya koyuluyorlardı.¹⁴⁶ General Suvarov, Çerkezler ile Nogay beylerinin birleşmesini engelledi, geri kalan Nogaylar Volga ötesine çekildiler. Don ve Kuban arasına Rus köylüleri yerleştirildi.¹⁴⁷ Osmanlı Kafkasya'dan uzaklaştırılınca nelerin olabileceğini sezen bazı Kabarday, Adige, Çeçen ve Nogay beyleri aralarında 1777'den 1779'a kadar gizlice anlaştılar. Askeri birlik oluşturup Ruslar ile 3 yıl savaştılar. Ancak düzenli ve kalabalık Rus orduları karşısında bir başarı sağlayamadılar.¹⁴⁸ Herkes bulunduğu yakın kalelere saldırdılar. Bu birlikteliĝe sadece Daĝistanlılar katılmamıştı.¹⁴⁹ Ancak Ruslar 1779'da Kabardaylar'ı çok büyük bozguna uğrattılar. Binlerce insan öldü. Öte yandan Balkarlar/Malkarlar ve Osetinler ise Ruslar'a tabi olmuşlardı.¹⁵⁰

Osmanlı-Rus rekabeti sırasında Ruslar, Osmanlı'ya sığınan Lehler'i bahane ederek, hem Kırım'dan hemde Balkarlar'dan geçip Daryal geçidini kullanarak Kutayis/Katayiş üzerinden Karadeniz sahilindeki Poti limanını işgal ettiler. Osmanlı orduları sadece Ahıska'da Rusları durdurabilirdi. Her yönden yenilgiye uğrayan Osmanlılar, Ruslar ile (1774)'te Küçük Kaynarca Antlaşması imzaladı. Bu antlaşma Osmanlı Devleti ile Kırım'ın Ruslar'ın kontrolünde muhtariyeti olarak kabul etmişti. Azak, Kerç gibi kaleler Ruslar'a bırakılırken, Ruslar'ın Karadeniz'de donanma buldurması da kabul edilmişti.

¹⁴⁵ Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolijisi*, s. 47

¹⁴⁶ Kurulan önemli şehirler: Mozdok, Vladikavkaz, Grozni, Stavrapol ve Kızılyar'dır

¹⁴⁷ Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, s. 132-135

¹⁴⁸ Baddeley, *Rusların Kafkasya İstilas ve Şeyh Şamil*, s. 68.

¹⁴⁹ Traho, *Çerkesler*, s. 41

¹⁵⁰ Bilge, *a.g.e.* s. 138

1. Güney Kafkasya'da Osmanlı-İran ve Rus Mücadeleleri

Osmanlılar'ın Kuzey Kafkasya da Ruslara yenilmesini fırsat bilen İran şahı Revan, Şirvan, Gence ve Karabağ'ı yeniden ele geçirmek istedi. Burdaki hanlıklar ise Osmanlı'dan yardım istediler. Ancak Osmanlılar barışı bozup İranlılar ile yeniden savaş yapmak istemediler. Bu sebepten İran'ın Güney Azerbaycan'a akınları sırasında hanların Osmanlı'dan yardım isteklerine cevap vermemişlerdi. İran hükümdarı Ağa Muhammed Han 60.000 kişilik ordusu ile Tiflis ve Gence'yi ele geçirmişti. İran'ın buraya girişini engellemek isteyen, Ruslar General Zubarov komutasındaki ordusuyla Dağıstan'da Derbent'i aldıktan sonra, Şusa, Bakü, Gence ve Şirvan'ı alacaklar, ancak Çariçe II. Katerina'nın (1796) ölüm haberi gelmesi ile bir kez daha Ruslar tekrar Dağıstan ve Azerbaycan bölgelerinden Astrahan ve Terek bölgesine çekileceklerdi. Ruslar, geri çekilirken Dağıstan beylerini vergiye bağlamayı da unutmamışlardı.

Güney Kafkasya ise Dağıstan'a (Derbent) kadar Osmanlı hâkimiyetinin kuvvetli olduğu zamanlarda bölgedeki beyler Osmanlı tabiyetini seçmişlerdi.¹⁵¹ 1722'de İran'ın iç karışıklığı nedeniyle Şirvanlılar isyan etmişlerdi. 300 Rus tüccarını öldürülmesini bahane eden Ruslar Hazar Denizi'nin güneyine kadar olan Bakü, Gilan, Esterabad ve Mazenderan gibi sahil bölgesini almışlardı. Osmanlılar da bu fırsattan istifade ile Nahçıvan, Gence, Revan ve Tebriz havalisini geri kontrol altına aldılar. Osmanlılar ile Ruslar, İstanbul Mukasemenamesi olarak bilinen 1724'te yapılan anlaşmaya göre Kür nehri sınır olmak üzere, Azerbaycan Kafkasya'sının kuzeyi Rus nüfuz bölgesi, güneyi Osmanlı nüfuz bölgesi olarak kabul edilmiştir.¹⁵² Fakat Nadir Şah'ın tahta geçmesi, Dağıstanlılar'ın Rusları denize paralel hatlar ile Rus ordularını bölmesi, Ruslar'ın kısa zamanda burada çekilmesine, İranlılar'ın bu bölgeleri yeniden işgaline neden oldu. İran-Osmanlı ve İran ile Rusya arasında yapılan anlaşmalarla Azerbaycan yeniden İran Safevi hanedanına geçmiştir.¹⁵³ 1742'de Nadir Şah'ın ölümünden sonra İran'daki karışıklıktan faydalanan Güney Kafkasya'da, Bakü, Şeki, Gence, Karabağ, Revan, Nahçıvan, Şirvan, Talış (Lenkeran), Kuba hanlıkları kuruldu. Bu hanlıklar ile Osmanlı arasında

¹⁵¹ Osmanlı'nın Doğu ve Kafkas Eyaletleri; Acara, Erzurum, Erzincan, Tuman, Gori, Şamahı, Revan, (Nahcivan), Kars, Nogay, Loru, Gence, Kefe, Tiflis, Kutasi, Şirvan, Sohum, Çıldır, Ahıska, Trabzon, Derbend. Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, s. 212-222

¹⁵² BOA, *Hatt-ı Hümayun*, nr.58443; BOA, *Cevdet-i Hariciye*, nr. 9328

¹⁵³ Mehmet Ali Çakmak, "XVIII. Yüzyılda Kafkasya", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı: 73 Temmuz-Aralık 2015, s.113

çok iyi münasebetler kurmuşlardı. Hanlıklar, İran ve Rusların baskın olduğu dönemlerde bile Osmanlı'ya gönülden bağlı olmuşlardır. Ama tıpkı Kuzey Kafkasya gibi Güney Kafkasya'da da feodal hanlar bir türlü birlik sağlayamıyorlar ve dış tehlike ve istilalara açık şekilde duruyorlardı. Bir ara Gence hanı ve Şirvan hanı farklı zamanlarda tüm hanları güç kullanarak bir araya getirmeye çalıştılsa da, bunda başarılı olamamışlardı. Kuzey Kafkasya'daki gibi Rus ve İran istilasına açık, çok parçalı bir Güney Kafkasya vardı. Özellikle Azeri Türkleri ve Gürcüler, Ermeniler, parça parça, öbek öbek Kafkasya ve Doğu Anadolu ile İran bölgelerinde yaşıyorlardı.¹⁵⁴

Ruslar, Güney Kafkasya'yı işgalinden sonra Ermeniler'i Ortodoks Hristiyan millet olarak kendilerine yakın gördükleri için, bugünkü Erivan, Ahıska, Batum, Karabağ, Bakü, Gence, Abhazya sahilleri ve Orta Kafkasya gibi önemli yerlere yerleştirilmişlerdi. Sürgünden sonrada nüfus dengelemesi için, Çerkez bölgelerine Dağıstan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerine de topraklar vererek denge sağlamaya çalışmışlardı.

Güney Kafkasya, Önce Osmanlı- İran sonra, Osmanlı-İran ve Rusya arasında rekabet alanı olmuştu. Ruslar sahil yolu ile hanlıklara hucum ederken, İran güneydan zaman zaman bu bölgelerdeki Hanlıkları himayesi altına almıştı. İran'da iktidara gelen yeni sülale olan Afşar boyundan Nadir Şah, İranlılar'ın başına geçtikten sonra Hind seferine çıkacak, bu seferden döndükten hemen sonra Dağıstan'a sefer düzenleyip Derbend'i almıştı. İranlılar'ın Şii olması ve bazı hanlıkların İran devletinin baskıları ve Sunni olmaları hanların (Şirvan-Şeki-Gence gibi) Osmanlı'dan yardım istemesine ve Osmanlı'nın bu bölgelere müdahalesine neden olmuştur. Osmanlı, İran ve Rus çekişmeleri sırasında Güney Kafkasya'ya Osmanlı Devleti iki defa sefer düzenlemişti (1742-1744 ve 1745). Fakat bir başarı elde edememişlerdi. Hanlıklar, Osmanlı devletine zaman zaman bağlılıklarını bildirmişlerdi. Osmanlılar'da bu hanlara beraat ve hediyeler göndermişlerse de Rusların baskıları ve işgalci hareketleri bu tesiri kırmıştır.¹⁵⁵ Kâh, İran kâh Osmanlı himayelerine girmek zorunda

¹⁵⁴ Osmanlıya tabi Gürcü bölgeleri: Megrel prensliği, Gürel Prensliği, İmeret Krallığı, Samshe Atabeyliği/Prensliği, Kartli Krallığı, Kakhet Krallığı, Abhazya Prensliği ve Svahetya Prensliği. Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, s. 195-211

¹⁵⁵ Yılmazçelik, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyetinin Kafkasya Politikaları", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı.71 s. 518

kalan Dağıstan ve Azerbaycan hanları böylece sık sık tabiyet değiştirmişlerdir. Tabiki bu daha çok aralarındaki çekişmelerde kaynaklanıyordu.¹⁵⁶

2. Rusların Kafkasya'yı İşgalinde Gürcülerin Rolü

Osmanlı Devleti'nin Gürcü-Rus ittifakı karşısındaki hareketi zayıf nitelikli idi. Çünkü Osmanlı Devleti, Ruslar'la yeni savaşlar yapmak istemiyordu. Azerbaycan ve Dağıstan hanlarına yazılan mektuplar cesaretlendirici olsada bol hediye ve destek sözünden ileri gidememiştir.¹⁵⁷ Dağıstanlılar ve bazı Azeri hanları müstakil veya birkaç beyliğin ortak hareket ederek oluşturduğu birlik ise, Rus birliklerini küçük çaplı çarpışma ve engellemeler ile Ruslar'ı bu bölgelerden uzak tutmaya çalışmasına katkı sağlayabildi. Tabiki sayı azlığı, maddi yetersizlik, silah ve mühimmat eksikliği bu hanların Ruslar'a mecburi tabiliğine yol açmıştır. Zaten barış zamanlarında hanlar kendi aralarında iç çekişmeler ile zaman zaman birbirleri ile baskın ve savaşlar yapıyorlardı.

Aynı şekilde Osmanlı'dan yardım isteyen İmeretya/Açıkbaş yöresi Gürcü beyi Solomon'a Osmanlılar açıktan yardım yapamamış, ancak hediyeler ve bir miktar para yardımıyla bulunabilmiştir. Ancak Osmanlı, Ruslar'ı karşılamak için hudut bölgelerinde kaleler ve güçler tahkim ederek güçlendirmişti.¹⁵⁸ Osmanlı Devleti Solomon'a yaptığı yardım usulünü Dağıstan'dan gelen iki elçiye de yapacaktır.

Gürcüler, Rusya'nın Kafkasya'da ilerleme ve işgal politikası uygulamaları sırasında daha ilk başlardan itibaren Ruslar'dan birçok defa himaye istemişlerdir. Gürcüler'in himaye isteme zamanları 1492, 1604, 1619, 1658, 1790'dır.¹⁵⁹ Himaye edinmeyi sadece Gürcüler istememişlerdir. Kasım Hanı Şah Ali Han Ruslar'ı Kasım Hanlığı'nı işgalinden önce, yine Kırım Han'ı Şahin Giray (1783) General Potekin'den himaye isteyip, ülkelerinin Ruslar tarafından işgaline sebep olmuşlardır.

Gürcüler, İran ve Osmanlılar'a karşı 1665'te Ruslar'dan yardım istemişlerdi. 1774'te Gürcüler üzerindeki hamilik Osmanlı'dan Ruslar'a geçmiştir. Ruslar, Gürcüler'e ulaşmak için 1783'te Vladikavkaz şehrini kurmuşlardı. Gürcü bölgesine

¹⁵⁶ Dağıstandaki hanların, beylerin ünvanlarını Osmanlılar Araplar'dan beri gelen farklı isimlendirmeler kullanmıştır. Gazi Kumuk (Laklar) için Gazi Kumuk Beyi, Tarku Şamhalı, Avar Nutsalı, Kaytak Usumisi, Lezgi Beyi gibi isimler vermişlerdir.

¹⁵⁷ Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti*, İstanbul 1979, s. 86-87

¹⁵⁸ Gökçe, *a.g.e.* s. 223-224

¹⁵⁹ Musa Kundukov, *General Musa Kundukov'un Anıları*, Çev: Musa Yağan, İstanbul 1978, s. 72

tek geçiş yeri olan, çok dar tehlikeli ve kışın kapanan yolu Daryal geçidini Ruslar araba ile geçilebilen bir yol haline getirmek için çok çalışıp, Tiflis'e giden yolu açtılar. Ruslar, Tiflis ve civarındaki bölgelerin hamiliğini İran'dan, batı Gürcüler'in hamiliğini de Osmanlı'dan zamanla kendi ellerine geçirdiler. Ruslar, 1784'de Tiflis'e girdilerse de Moskova'ya geri çağrılmışlardı. 1796'da Ruslar İran'a savaş ilan ettiler. Ruslar yeniden Derbend, Bakü ve Gürcistan'ın doğusunu aldılar. Fakat Ruslar tekrar çekildiler. Ruslar, görüldüğü gibi ileri hamleler yapsalar da tekrar geri çekiliyorlardı. Ruslar, ancak kalıcı kale ve şehirler ile askeri üsler kurduktan ve yönetimleri tamamen kendi kontrolüne aldıktan sonra Kafkasya'da tam olarak kalabildiler.¹⁶⁰

Kafkasya'da Gürcüler zaman zaman İran'ın zayıflığı sıralarında bağımsız küçük devlet kurabiliyorlardı. Hristiyan olmaları onları Ruslar'a yaklaştırdı. Ruslar Gürcüler'den sonra, Ermeniler üzerinde etken ve himayecilik anlayışı ile Kafkasya'da politika yürütüldü. Aslında Ruslar Gürcüler'i kullanarak Güney Kafkasya'yı ele geçirmek istiyordu. Zira orta Kafkasya'da tek geçit yeri olan çok dar olan Derbent geçidi vardı. Güney Kafkasya'da birçok hanlık ve devletçikler vardı. İ taraflarda yol yoktu. İşte Gürcüler'in çağrıları ve Daryal geçidini Ruslar'ın yapmaları ile güneyi işgal kolaylaştı. Hatta kuzey tamamen alınmadan Güney Kafkasya ele geçirilip, İran ve Osmanlı bu bölgeden bertaraf edildiler.

1799'da Gürcüler'in çağrısı ile Ruslar Gürcü bölgesine yeniden asker gönderdiler. Ruslar Gürcü krallık ve prenslikleri Gürcüler adı altında birleştirdiler. Daha nce Gürcü bölgesi, Kartveli, İmeretya, Migrel, Kakheti, gibi isimlerle anılıyorlardı. Böylece 1801'de Tiflis ve etrafı tamamen Rus bölgesi oldu. Gürcü asıllı Rus Generali Tsitsianof Gürcü valisi oldu. Bu hem Kafkasya, hem Osmanlı açısından dönüm noktası oldu. Ruslar böylece Kuzey Kafkasya'yı güneyden de kuşatmaya başladılar. Kafkasya'yı tamamen almak için önce Karabağ, şeki ve Revan hanları ile anlaştılar. Ruslar onlara tabiyetlik verdiler. Ancak buna karşı çıkan Gence Beyi Cevad Han muhteşem direnişi sırasında öldürüldü (1804). General Migrel bölgesi prensiyle de anlaşarak burayı Rus topraklarına kattı. Ruslar, Gürcü bölgesine 1806'da kalıcı olarak yerleştiler. Ruslar artık Osmanlı ile Doğu Anadolu'ya sınır oldular. Osmanlılar Rusların bu ilerleyeşine ses ıkaramamıştı. Bölge halkı direnmenin faydasız olduğunu düşünüp birer birer Rus tabiyetini tanıyorlardı.

¹⁶⁰ Gürcüler: Kaketya, Kartveli, Kartalina, İmeretya, Mingrelya ve Gurial'den oluşuyordu.

Ruslar'ın ilerlemesine bu bölgede en çok Gürcüler yardımcı olmuşlardı. Bu Ruslar'ın Güney Kafkasya'yı daha kolay ve çabuk ele geçirmelerine sebep olmuştu. Zira Azerbaycan'da birçok hanlık olduğu gibi Gürcüler'de küçük devletçiklere ayrılmışlardı. Ermenilerin bir devleti bile yoktu. Ermeniler, dağınık olarak Kafkasya, İran ve Osmanlı topraklarında yaşıyorlardı.

III. BÖLÜM

KUZHEY KAFKASYA'DA BİRLİK KURMA ÇALIŞMALARININ BAŞLAMASI

A. İMAM MANSUR ÖNCESİ DÖNEMDE KUZHEY KAFKASYA VE İMAM MANSUR

Çeçenler'in Ruslar'la ilk çarpışması 1732'de olmuştur. Ruslar tarafından Çeçen olarak isimlendirilmeleri bu savaştan sonra olmuştur.¹⁶¹ 1762'de küçük bir Kabarday ve Çeçen birliği Ruslar'a karşı Kızlar şehrine saldırdılar. Amaç Ruslar'ın Taman yarımadasına saldırısını akamete uğratmaktı. Bunda da başarılı oldular. Başka bir Çeçen grubu olan Sunsha/Sunja Çeçenler'i Ruslar'a tabi olmuşlardı (1770). Ruslar gittikçe baskıyı artırıyorlardı. Kuban ve Terek'te Çerkez ve Kabarday düzlük bölgelerini aldıkları gibi İnguş bölgelerinin bir kısmını da aldılar. Ruslar Çeçen bölgesinin içlerine ilerlemek istiyorlardı. Çeçenler, 1779'a kadar Ruslar'a baskınlar şeklinde sürekli zarar veriyorlardı. Bunlar vur-kaç ve yağma şeklinde yapılan saldırılardı.¹⁶² Ruslar, bu saldırı ve baskınları bahane ederek Çerkez ve Çeçen bölgelerine girmişler, sınırlarını korumak adına Terek-Kuban hattını güçlendirmek için yeni stanitsalar ve kaleler oluşturmuşlardı. Nihayetinde Hazar ile Azak denizi arasındaki 700 km'lik Kazak savunma hattı kaleleri ve stanitsaları şehirlerin de kurulması ile tamamlanmıştı. Artık Ruslar adım adım ovalardan dağ-orman bölgelerine yaklaşıyorlardı.

Ruslar yerli işbirlikçileri vasıtasıyla, Kabarday-Çeçen ve ayrıca Osetinler ile Çeçen-İnguşlar arasında fitne sokuyorlardı. Ruslar Kafkasya halkının birlik olmamaları için aralarındaki düşmanlığı artırıyordu. Çeçenler bu dağınık durumdan genç İmam Mansur kurtaracaktır.

İmam Mansur'un başlattığı mücadele Osmanlı Devleti'nde hem sevinçle hem endişe ile karşılanmıştır. Fakat daha sonra mesele anlaşılacak hatta İmam Mansur'un yanına cihad gayesiyle Ruslar ile savaşmak için Anadolu'dan medrese hocaları ve talebeleri gidecek ve Osmanlı Devleti de buna göz yumup desteklemiştir.

¹⁶¹ Çeçenler kendilerine Nohçi derlerdi. Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, s.172 ; "Çeçenler", Yayınlanma Tarihi: 22.02.2018, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Çeçenler>, Erişim Tarihi: 06.06.2018

¹⁶² Mansur, *Çeçenler*, s. 45-46

İmam Mansur'un Ruslar'a karşı başlattığı Gazavat/Kutsal Cihad harekâtının amacı, Kuzey Kafkasya halklarını bir bayrak altında toplayıp mücadeleye etmek, yani 'birlik' olmaktır. Hareket milli ve dini nitelik taşımaktadır. Mansur, Ruslar'la mücadeleyi 'Allah yolunda cihad' olarak adlandırıp, Kuzey Kafkasya'da bağımsız bir devlet kurma fikrini yaymıştır. İmam'ın birlik fikri İslamiyet'in birleştirici rolünü öne getirmekle olmuştur.¹⁶³ İmam Mansur, 1785-1791 yıllarında Rus işgaline karşı Aldi köyünde başlattığı savaştan Anapa'da yaralanıp esir edilmesine kadar geçen süre içerisinde Kafkasya'daki bağımsızlık mücadelesinin başlatan önder olmuştur.

İmam Mansur, (1748-1794) Kafkasya'daki Gazavat'ın batılların tabiri ile 'Muridizm' olarak isimlendirilen hareketin kurucusudur. İman Mansur, Çeçenistan'ın Aldi köyünde 1748 yılında dünya'ya gelmiştir.¹⁶⁴ Çeçence adı Oçurma (Uçurma/Uşurma/Uşurman) olup, babasının adı Şabaz'dır. Dini eğitimini Dağıstan şeyh ve âlimlerinden aldı. Dağıstan halkı ve mollalar içinde sevilen bir kişi idi. Onun Çeçen halkına yaptığı irşadlar sayesinde Çeçenler arasında çok sevilmişti. İmam Mansur'un vaazları ve cihad ile ilgili çalışmaları kısa zamanda Çeçen bölgesinde ve sonra diğer bölgelere de yayılarak etkisini gösterecektir. Mansur, halka birlik oluşturarak Ruslar'ı yenebileceklerini ve Kafkasya'da bir İslam devleti kurmak fikrini aşıyordu. İmam Mansur'un faaliyetlerini 1781'den başlatmak gerekir. Zira İmam, Dağıstan'da eğitim alıp Çeçen bölgesine gelince 1781'de tebliğ faaliyetlerine başlamıştı. İmam Mansur kendisine katılması için Çerkez, Nogay ve Dağıstan hocalarına Arapça mektuplar yazmıştı. İmam Mansur fiilen Ruslar ile savaşa 1785'te başlamıştı. Bu tarihe kadar tebliğ ve vaazlarla Ruslara karşı birlik olma fikrini aşıyordu.

Kuzey Kafkasya'da 1785-1791 tarihleri arasında Çeçen olan İmam Mansur belirleyici bir unsur olacaktır. Zira İmam Mansur'un hareketi Kafkasya'da ilk ciddi, geniş kapsamlı ve tarihe malolan birlik hareketiydi. İmam Mansur, Çeçenler'e vaaz verip taraftar toplayarak, ayrıca Çerkezya, İnguşetya ve Kabarday bölgelerine İslamiyet'i yaymıştır. Cihada başlayınca da diğer bölgelere Gazavat'ı da yayacaktır. Bu Gazavat harekâtı bazı Dağıstan bölgeleri dâhil zamanla tüm Kuzey Kafkasya'yı saracaktır.¹⁶⁵ Ancak Mansur'un cihad ve birlik hareketi kısa sürecek, Çeçenler, İnguşlar, Çerkezler/Kabardaylar ve Dağıstanlılar'dan oluşan ordusu Osmanlılar ile

¹⁶³ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1976)*, s.39; Tarık Cemal Kutlu, *İmam Mansur*, İstanbul 1987, s. 59-60

¹⁶⁴ Sami Özdemir, "İmam Mansur", *Kuzey Kafkasya*, Sayı:1, Haziran-Temmuz 1971, s. 16

¹⁶⁵ Traho, *Çerkesler*, s. 42

birlikte savaşmak için Anapa'ya gittiğinde Osmanlı ordusuyla beraber savaşırken İmam Mansur 22 Mayıs 1791'de Ruslar'a esir düşmüştü.

İmam'ın çıkışı, Rusların Kuzey Kafkasya'da hızlı bir şekilde ilerlemesi, 1782'de Çeçenler'i mağlup etmeleri, 1783'te Kırım işgal etmeleri, 1784'te Daryal geçidi üzerinde Vladikavkaz kalesini kurmaları Dağıstan ve Çeçen bölgeleriyle Kabarday bölgesinin ayrılacağını anlayan İmam Mansur'u çok rahatsız etti.¹⁶⁶ İmam Mansur, önce halkı bilinçlendirmek için vaazlar verdi. Hatta küçük risaleler yazarak halka dağıttı. Ruslar'a karşı cihad edilmesi gerektiği, Ruslar ile evlenilmeyip, içki ve sigara içilmemesi gerektiğini tebliğ etti. Kendisine bir mühür yaptırıp üzerine '*La İmne men İmam Mansur ve inne Bismillahirrahmanhirrahim*' yazdırdı.¹⁶⁷ Savaşlarda kazandığı başarılarından ötürü dağlı halkları ona İmam Mansur (Muzaffer İmam, zafer kazanan İmam) ismini verdiler. İmam Mansur, Kuzey Kafkasya'daki halkı Allah adına şuurlu, yüksek ahlaklı, bir hayat yaşamaları gerektiğini ve birlik içinde Ruslar'a karşı savaşmaları gerektiğini tebliğ ediyordu.¹⁶⁸

1. İmam Mansur Kuzey Kafkasya Gazavatı'nı Başlatması

Ruslar, Çeçenler'in Mansur'un etrafında toplanmaya başlamasından rahatsız oldular. Ruslar bu birlik fikrinin yayılmasını önlemek ve bu hareketin büyümeden bastırmak için daha ilk başlarda İmam'ın yaşadığı yer olan Aldi köyüne baskın yapacakalar, Aldi köyünü ateşe vereceklerdir.¹⁶⁹ Mansur, ormana çekildikten sonra etrafına toplanan Çeçenler ile birleşerek geri dönüp Rus ordusunu yok edecektir. İmam Mansur bu ilk savaşında, 12 top ve mühimmatını ele geçirecek, 7.000 Rus ve Kazak askerini öldürmüştü. Bu savaştan 100 Rus askeri sağ kurtulup Osmanlı'ya sığınacaktır. Bu başarı ile ünü artacak olan İmam'ın yanına Lak, Kumuk, Avar gibi Dağıstan bölgesi halkından ve Oset müslümanlar ile Kabardaylar'dan gelenler İmam'ın ordusuna katılacaklardır.¹⁷⁰

Rus baskılarının artması Çeçen feodallerin çıkarıcı ilişkileri ile Rus yanlısı olmaları, Çeçen halkını dağınıklığı ve İmam Mansur'un vaazları, onun etrafında birlik içinde savaşmalarının başlamasına etken olmuştur. Aynı dağınık durum

¹⁶⁶ Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul 1961, s.113-114

¹⁶⁷ Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti*, s. 117-118

¹⁶⁸ Kundukh, *General Musa Kundukov'un Anıları*, s. 34

¹⁶⁹ Ruslar daha sonraları Grozni şehrini Aldi köyü yakınlarında kuracaklardır.

¹⁷⁰ Berkok, *a.g.e.* s. 384

Dağıstan'da da geçerli idi. Güçlenen Rusya karşısında Tarku Şamhalı ve Kaytag Utsimisi Ruslar'a bağlılığını bildirmişti. Avar hanı Umma Han İmam Mansur'un birleşmek teklifini geri çevirmiş, Rus gücü karşısında duramayacağını belirtmiştir. Yine Gazi Kumuklar (Laklar) Ruslar'a bağlılıklarını bildirdiler. Hakeza bir müddet sonra Dargin ve diğer Dağıstan halklarında Ruslar'a bağlılıklarını bildirdiler. Ama Dağıstan halkından, hanlarını dinlemeyenler İmam Mansur'un yanında yer almışlardı. Kızlar şehri baskınından sonra Kabardaylar'ın büyük çoğunluğu İmam Mansur'un yanında yer aldılar. Bu arada Ruslar bazı Kabarday ulemasından fetva alıp Osmanlı ile Rusya arasınada barış olduğu için İmam Mansur'un Halifeye karşı geldiği propagandasını da yaymışlardı.¹⁷¹ Osmanlı Devleti, İmam Mansur'u ilk başlarda Ruslar ile yapılan barışı bozacağını düşünüp, devlet kurma sevdası ve iktidar olma hevesinde bir isyancı olduğunu düşünüyordu. Bu sebepten Osmanlı devleti İmam Mansur'a şüpheyle yaklaşmıştır. İmam Mansur ajan ve Osmanlı'ya isyan edebilecek kişi olarak lanse edilmiş, ayrıca O'nun Çeçen-İnguş bölgeleri ile Çerkezistan da bir devlet kurmak fikrinde olduğu düşünülmüştür.

Osmanlı Devleti Kuzey Kafkasya'daki komutanı Ferah Ali Paşa vasıtasıyla bu konunun araştırılması istenmişti. Araştırma için gönderilen Ferah Ali Paşa'nın komutanlarından Kadioğlu Mehmet Ağa verdiği raporla İmam Mansur'un çok sade bir yaşantısı olduğu, akıllı ve vatansever biri olduğu, devlet kurma fikri yerine İmam Mansur'un Kuzey Kafkasya'daki halklarını birlik haline getirip Ruslar'a karşı mücadele etmek istediğini, İslam Halifesi olan Osmanlı Devleti'nin sultanına bağlılığını bildirince, İmam Mansur'a yardım edilmiş ve berat gönderilmiştir.¹⁷² Hatta ele geçirdiği topları daha sonra Osmanlı paşası Ferah Ali Paşa'ya göndermesi Osmanlı'ya bağlılığını ispat edecektir.

İmam, Aldi Savaşı (26 Haziran 1785) sonucunda kazandığı zaferle adını tüm Kafkaslar'da duyurmuştu. İmam Mansur hakkında Osmanlı Arşiv belgelerinde Kızılyar kalesini Ruslar'dan almak için 15 Temmuz ve 19 Ağustos 1785 tarihlerinde iki defa olmak üzere kuşattığı yazılıdır.¹⁷³ İmam Mansur Çerkesler, Abhazlar ve Nogaylar'dan destek almak için mektup göndermişti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden

¹⁷¹ Kundukh, *General Musa Kundukov'un Anıları*, s. 37

¹⁷² Ahmet Aknaz, *Rus Yayılmacılığına Karşı Kafkasya Müridizm Hareketi (Doğuşu)*, Kayseri 1994, s. 72; Gökçe, *a.g.e.* s. 252-253

¹⁷³ BOA, *H.H.* No: 1305-A

de yardım istediği Osmanlı arşiv kayıtlarında mevcuttur.¹⁷⁴ Ancak Osmanlı Devleti o sıralarda Ruslar'la anlaşmalı olduğu için yardım göndermedi.

İmam Mansur'un Aldi savaşı başarısını hazmedemeyen Ruslar İmam'ın üzerine geldilerse de yine başarılı olamadılar. İmam Mansur, karşı atağa geçerek beraberindeki Kabarday ve Çeçen birlikleriyle 29 Temmuz 1785 tarihinde ise Giyoryevsk'i (Kumkale) ele geçirdi ve Vladikavkaz - Mozdok hattına kısa süreliğine egemen olmuştur. Osmanlılar bu savaş sırasında Çerkezler'den yardım alıp ve İmam Mansur ile işbirliği yapmışlardır. İmam Mansur Dağıstanlılar'ı da Ruslara karşı savaşa çağırmişti.

İmam Mansur, etrafında toplanan Çeçen savaşçıları ve bazı Dağıstanlılar'dan oluşan ordusuyla Sunja ırmağında Rus birliğini tamamen yok ederek başarı kazandı. Bu başarı sonrası İmam Mansur Kızlar şehrine saldırı için hazırlık yaptı. Rus tarihçisi V. Potto, "Mansur'un tutkulu ve vazgeçilmez amacı tüm Kafkas halklarını birleştirmektir. Oysa Rus silahlı kuvvetlerinin tüm amacı bunu önlemeye yöneliktir" demektedir.¹⁷⁵

İmam Mansur, zamanla Kumuk steplerinden Çerkezistan'a kadar olan bölgeyi kısa bir süre de olsa, birleştirmeye muvafak olacaktır. Bu birliğe Çerkezler ve Dağıstanlılar katıldıkları gibi, İnguşlar'ın tamamı, Osetinler'inde Müslüman olanları katılmışlardı.¹⁷⁶

İmam Mansur 15.000 kişilik ordusu ile Terek'i geçerek Kızılyar ve Mozdok hattını aldı. Fakat Ruslar ve Kazaklar'dan oluşan ordu İmam Mansur'u yenilgiye uğrattı. Ruslar Mozdok'u geri aldılar. Ama İmam Mansur bu seferden sonra Kabardaylar ile işbirliği yapıp Kabarday bölgesinden Ruslar'ı çıkardı. (1785)¹⁷⁷ İmam Mansur başarısını Çeçen, Dağıstan, Kabardayları ve bazı Kuban Çerkesler'ini birlik halinde savaşmaya ikna etmesine ve bir araya getirmesine borçludur.¹⁷⁸ İmam Mansur ile beraber savaşmak için Osmanlı uleması ve Osmanlı Devleti'nin bilgisi

¹⁷⁴ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, No: 135-O; Bilge, *a.g.e.* s. 151

¹⁷⁵ Yılmaz Nevruz, " İmam Şeyh Mansur'un Liderliğinde Kafkasya'da Milli Birlik Hareketi Ve Rus İstilasına Karşı İlk Bağımsızlık Hareketi ", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-IV, Sayı: 74 Temmuz –Aralık 2015, s. 266

¹⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız; Tarık Kutlu, *İmam Mansur*, İstanbul 1987, Aytek Kundukh, *Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)* Haz. Tarık Cemal Kutlu, İstanbul 1987

¹⁷⁷ Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, s. 151

¹⁷⁸ Spencer, *Türkiye, Rusya Karadeniz ve Çerkezistan*, s. 314

dâhilinde Antep Uleması'ndan Seyyid Halil Efendi ve 200 medrese talebesi ve Sivasslı âlim Mehmet Rıza Efendi Kafkasya ya gittiler.¹⁷⁹

İmam Mansur askerleri ile Kızlar kalesine de saldırdı. Ama Kazaklar'ın direnişi, Ruslar'ın Kumuklar'ı kendi saflarına çekmesi ve bazı Kabarday'ların para karşılığı Rus tarafına geçmesi neticesinde kaleyi alamadılar. Ancak pek çok savaş ganimeti ve esir ile geri dönmüşlerdi.¹⁸⁰ İmam Mansur, Ruslar'a karşı 30 Ekim 1785'te Dağıstanlılar, Çeçenler, İnguşlar, Kabardaylar ve Kumuklar'dan oluşan ordusuyla Terek bölgesindeki Tatartub'da karşılaştılar. İmam'ın ordusu Ruslar'a yenildi, büyük kayıp vererek geri çekilmişti.¹⁸¹

2. İmam Mansur'un Osmanlılar İle Birlikte Savaşması ve Anapa'da Esir Düşmesi

İmam, 1787'de Osmanlı ile Rusya arasında çıkan savaşta Osmanlı'ya yardım için Çerkez bölgesine yöneldi ve beraberindeki 15.000 kişilik ordu ile yardıma yetişti ve birlikte Ruslar'ı bozguna uğrattılar.¹⁸² Osmanlı Devleti'ne yardım için Çerkez bölgesine gelmiş olan İmam Mansur böylece Osmanlılar ile daha yakın temas kurmuştu. Amacı Adigeleri/Kuban Çerkezler'ini organize edip Ruslar'a karşı birlik halinde savaştırmaktı. Osmanlı'dan maddi destek ve silah yardımı umuyordu. Kısa zamanda birçok Çerkez kabilesini etrafında topladı. Ruslar'a yıpratma ve ani baskınlar şeklinde zarar veriyordu. Ancak o dönemin Osmanlı Kuzey Kafkasya ordusu komutanı Battal Paşa İmam Mansur'u ve beraberindekilerin başarısını kıskanıp küçümsedi. İmam Mansur askerleriyle Çeçen bölgesine çekildi. Fakat Osmanlı Devleti'nin ricası ile 1790'da Anapa'ya geri döndü. Battal Hüseyin Paşa'nın Kuban'a ilerleyen 10.000 kişilik ordusuna takviye için gelen Rus ordusuna karşı gönülsüz seferi İmam Mansur'u zor durumda bıraktı. Zira ordu çok yavaş ilerliyordu. 12 günlük yol 63 günde gidilmişti. Ruslar'ın daha hızlı ilerlemesi ve Osmanlı ordusunun tedbirsizlikleri nedeniyle yenildiler. Battal Paşa sonunda Ruslar'a sığındı. Yanında tüm hazinenin paralarını ve birtakım silahları da götürmüştü.¹⁸³

¹⁷⁹ Bilge, *a.g.e.* s. 150

¹⁸⁰ Baddeley, *Rusların Kafkasya İstilas ve Şeyh Şamil*, s. 74

¹⁸¹ Kutlu *İmam Mansur*, s. 47-48; Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s. 384-386

¹⁸² Kutlu, *a.g.e.* s. 50-51

¹⁸³ Berkok, *a.g.e.* s. 390-394

Ruslar ordularının sayısal fazlalığı, İmam'ın beklediği Osmanlı yardımının gelmemesi, Osmanlı ordusunun başıbozuk halde geri dönmeleri, İmam'ın da Anapa'ya dönmesine neden oldu. Anapa'ya Battal Paşa'nın yerine Trabzon Seraskeri atandıysa da Osmanlı ordusu bir türlü toparlanamadı. Ruslar kaleyi kuşatılar. 15 günlük kuşatma sonrasında Ruslar kaleye girmeye başladılar. İmam Mansur 15 Temmuz 1791 tarihinde Anapa Kalesini Rus birliklerinin saldırılarına karşı korumak için kaleye askerleri ile girdi. İpeklizade Köse Mustafa Paşa, İmam Mansur'dan ve fikirlerinden/ideallerinden pek hoşlanmamıştı. Mustafa Paşa'nın yanındakiler de özellikle Haşim Bey ve Kutayışlı Mehmet Bey İmam'ı kıskanıyorlardı. Mehmet Bey Çerkezler'e lider olma sevdasında idi. Osmanlı ordusunun zaafı ile Rus askerleri kaleye girmeye başlamıştı. İmam, Osmanlı askerleri ile birlikte kaleyi savunurken yaralanmış ve Kont Gudoviç tarafından teslim alınmıştı.¹⁸⁴ Aslında İmam kalenin her ne pahasına olursa olsun savunulması taraftarıysa da, 61 gün sonra kale komutanı Mustafa bey kaleyi Ruslar'a teslim etmişti. Ruslar Anapa'da 93 subay ve 4.000 nefer yitirmişti. Buna rağmen İmam Mansur'un yaralı halde esir alınması, Rusya ordusunda büyük bir sevinç yaratmıştı. İmam, tedavisinden sonra saraya götürülerek, Çariçe II. Katerina huzuruna çıkarılmıştır. Mansur, 15 Ekim 1791'de St. Petersburg'dan Slisselburg'a gönderilmiş ve Slisselburg kalesinde hapsedilmiştir. 10 Ocak 1792 tarihinde Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında yapılan Yaş Antlaşması'ndan sonra Mustafa Rasih Paşa, St. Petersburg'a gönderilmişti. İki devlet arasında esirlerin mübadelesi sırasında İmam Mansur'un da Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesi istenmişti. Ancak Rusya, Mansur'un Çeçen olduğunu dolayısıyla Osmanlı tebaası sayılamayacağını bildirilmişti. Bu sebeple iade ve mübadeleden bir netice alınamamıştır.¹⁸⁵

İmam Mansur, Solovki Manastırı'nda, soğuk, gıda yetersizliği ve sağlıksız olarak kaldığı zindanda tüberkülozdan öldüğü şeklinde Rus resmi makamları bildirmişlerdi. (13 Nisan 1794). Mezarı St. Petersburg'ta Preobrayenskoyagora mezarlığına gömülüdür.¹⁸⁶

Badddeley, İmam Mansur için Kafkasya'da Ruslara'a karşı başlatılan "Gazavat" ve "Birlik" kurma temellerini atan kişi olarak şöyle söz etmesi önemlidir. "Doğru, Mansur Tüm Kafkas kabilelerini Ruslar'a karşı birleştiremeyi başaramadı.

¹⁸⁴ Geniş bilgi için bk. Ahmet Cevdet, *Tezâkir*, c.V, s.182-210; ayrıca bk. Haşim Efendi, *a.g.e.* s. 145

¹⁸⁵ Kadircan Kaflı, *Şimali Kafkasya*, İstanbul 1942, s. 87

¹⁸⁶ Budak, *Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti*, *Türkler Ansiklopedisi*, C.18, s. 499

Fakat bunu ilk düşünen ve böylesine bir tutkuyla sevilen özgürlüğün ancak bu şekilde korunabileceğini anlayan ilk insan olmuştur. O, böylece gelecek yüzyılın başlarında “*Muridizm*” olarak ortaya çıkacak olan, Rus İmparatorluğu’nun karşısına dikilen ve uzun yıllar onun ilerlemesine engel olacak akımın temellerinide atmıştır”¹⁸⁷

3. İmam Mansur Sonrası Kafkasya’da Durum

Osmanlılar İmam Mansur’un fikir ve ideallerini kavrayamadılar. Ona çok az yardımda bulunmuşlardı. Kafkasya’daki Osmanlı yetkilileri, kendi mevkiileri ve çıkar ilişkileri ile meşgullerdi. İmam Mansur ile Çerkez beylerinin ikaz ve önerileri Osmanlı komutanlarınca itibar görmedi. İmam Mansur’u sadece Osmanlı’ya yardım edecek takviye kuvvet olarak gördüler. O’na, ne top ne de ateşli tüfek verdiler. İmam Mansur’u adeta görmezden gelmek istediler. İmam’ın hatası da Anapa’ya giderek Çeçenler’le özellikle Dağıstanlılar’la fiili bağlantıyı koparmış olmasıydı.

Bu olanlar üzerine Osmanlılar Soğucak kalesini boşalttılar. Sohum ve Faş kalelerine çekildiler. Tsemez’de Ruslar’ın eline geçti. Yardıma gelen Osmanlı gemileri de batırıldı. Ruslar girdiği şehirlerde müslüman halkı kılıçtan geçirdi.

Osmanlı-Rus savaşı 1787-1792 boyunca aralıklarla devam etmişti. Bu savaş sonrası önce Zıştovi Antlaşması (1791) ardından da 1792 Yaş Antlaşması’yla Kafkasya ve Balkan sınırları belirlendi. Buna göre Kırım ve Kuban’ın sol tarafı Ruslar’a bırakıldı. Bu anlaşma ile Osmanlılar Ruslar’ın Kafkasya’daki üstünlüğünü kabul ediyorlardı. Osmanlı Devleti Kafkas topluluklarına kefil olup, Ruslar’a bırakılan arazilere ve askerlerine Kazaklar’a zarar verdirmeme taahhüdünde bulunmuştu.¹⁸⁸ Kuban nehri iki devlet arasında sınır oldu. Batum, Faş, Sohum ve Soğucak Osmanlılar’a kaldı.¹⁸⁹ Bu gelişmeler üzerine Kuzey Kafkasya’da Bjeduğ, Natukhay beyleri Ruslar’ın himayelerini istediler. Ancak Yaş anlaşması nedeniyle Osmanlı’dan çekinen Ruslar bunu kabul etmediler.¹⁹⁰ Ruslar, Çerkesler’in ticaret yapmalarına ve Kuban düzlüklerinde hayvan olatmalarına izin verdiler. Öte taraftan Kumuklar, Tabasaran ve bazı Çeçenler ise İran himayesini istediler. Çünkü Şah atağa geçmiş Revan ve Karabağ’ı Osmanlı’dan geri almıştı. Ruslar Kalmuk ve Kazak

¹⁸⁷ Baddaley, *Rusların Kafkasya İstilas ve Şeyh Samil*, s. 72

¹⁸⁸ Budak, *a.g.m.* c.18, s. 493

¹⁸⁹ Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, s. 155

¹⁹⁰ Bilge, *a.g.e.*, s. 158-159

destekli ordusu ile Kabardaylar'ı bozguna uğratmıştı. Ruslar, Kabarday bölgelerini tamamen alarak bir kısım Kabardaylar'ı Osmanlı topraklarına ve Karaçay'a sürdüler. Osmanlılar ise 1797'de El-Hac İshak Efendi'yi göndererek tebliğ çalışmaları sonucunda, Karaçaylılar'ı İslam'a çevirdiler. Rus ve Kazak askeri birlik ve stanitsalarına karşı Abhazlar ve Çerkez baskınlarının tazminatını ise Osmanlı'ya tabi sayıldıkları için Osmanlı Devleti karşıladı.¹⁹¹

B. XIX. YY BAŞLARINDA KAFKASYA'DA RUS-İRAN-OSMANLI MÜCADELELERİ

Kafkasyalılar'ın saldırıları 1800'lerde artınca Ruslar Çerkezler'e ağır darbe vurmak için Çerkezya içlerine girmeye başladılar. 1804'te Kafkasyalılar Ruslar'a yenildiler. Kabarday ve diğer Çerkez köylerinin çoğu yerle bir edildi. Artık Kabardaylar'ın gücü kalmamıştı. Kabarday toprakları Ruslar'a geçmiş oldu. Kabardaylar çoğu Kuban'a göç ettiler. Çünkü Kabarday bölgeleri düz veya hafif tepelikti. Ruslar ayrıca soylular ile köylüleri, halk ile beyleri birbirine kıskırtıyordu.¹⁹² Bu kıskırtmaların neticesinde Natuhay ve Şapsığ bölgelerinde köylü halk soylulara isyana etti. Soylular da kendi aralarında husumet içinde idiler. Halk soylulara karşı silahla karşılık vermek için Bjeduğlar'dan yardım istedi. Nihayet halk gelen yardımlar ile soyluları yendiler. Soylular uzlaşmak istemişlerse de halk onları dinlememiş, bazı soylularda başka bölgelere ve Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir.¹⁹³

Ruslar'ın işgali sırasında askeri işler yanında tüm lojistik hizmetleri Kossoklar yapıyordu. 1819'da Yermolov'un bölgeye gelişi ile Kossok Ataman (Kabile beyliği) sistemi ortadan kaldırıldı. Kafkasya savaşları sırasında Kossoklar vergi ve askeri harcamalardan muaftılar. Daha sonra her 20 km'de bir şehirler kurulmaya başladı. Kazak/Kossok hattı 1832'de tamamen tamamlanmış oldu.¹⁹⁴

Diğer tarafatan Osmanlı'yı yenen Rusya, 1796'da İran'a savaş ilan etmişti. Ruslar Dağıstan'ı ve Azerbaycan hanlıklarını işgal etmişti. Bazı Azeriler, Kars,

¹⁹¹ Bilge, *a.g.e.* s. 161

¹⁹² Bilge, *a.g.e.* s. 162

¹⁹³ Traho, *Çerkesler*, s. 54

¹⁹⁴ Böylece 1832 yılında Kuzey Kafkasya'da tüm bölgeyi boydan boya kateden 1 km aralıklarla Stanitsalar oluşturulmuştu. Kaleleri dışarda Kossoklar koruyor, içerde Ruslar bulunuyordu. Tarım ve hayvancılık işlerine Kossok aileler ilgileniyorlardı.

Ardahan, İğdır bölgesine göç ettiler. Gürcüler ise İranlılar'ın baskın ve istilalarından bıktıklarından Ruslar'dan sürekli yardım istiyorlardı. Tiflis'i Ruslar Gürcüler'in çağrısı üzerine aldılar. Osmanlı Devleti bunun üzerine sınıra asker yığdı. Bakü Hanı da Ruslar'a tabi oldu. 1801'de Tiflis'i Rusya kendi topraklarına kattığını ilan etti.¹⁹⁵ Ruslar, 1802'de diğer bazı Gürcü bölgelerini de aldı.¹⁹⁶ Gürcistan'ın işgali ve Tiflis'in alınması, Ruslar'ın Kafkasya'da yayılmaya başlamasının bir dönüm noktası oldu. Ruslar böylece Kafkasya sömürge yönetiminin temellerini attılar.¹⁹⁷ İnsanların cesaretinden ziyade İslam dininin siyasi etkisi Kafkaslar'ın çevresinde bir siper oluşturmuştu. Buna karşın İmereti, Guria, Megrel ve Kartveli ahalisi yani Gürcüler savunması kolay bir ülke olmasına rağmen kısa zamanda Rus esaretine girdiler. Zira Gürcüler Ruslar gibi Ortodoks'tular. Gürcüler, Hristiyanlık etkisi ve Rusya'nın güçlenmesinin cazipliği ile Ruslar'a kendi topraklarını teslim ettiler. Hristiyan Rusya'ya ve destekçilerine karşı İslam dini Kuzey Kafkaslar'ı birlik sağlama da için toparlayıcı unsur olduğu görülecektir.¹⁹⁸ Bir müddet sonra Megrel bölgesi de Ruslar'a geçti. Acara bölgesi ve Faş bölgesi Osmanlı'ya kaldı. Ruslar'ın Gence' ye yönelmesi ile Cevad Han'ın savunma mücadelesi de işgali önleyemedi.(1804)¹⁹⁹ Ruslar Karabağ'ı da aldılar. Ruslar, Ermeniler'i Karabağ'a yerleştirdiler.²⁰⁰ Ruslar daha sonra Bakü'ye girdiler. Osmanlı Devleti bu savaflara müdahale edemedi. Çünkü önceki savaflarda ordu çok yıpranmıştı. Ruslar, Ermeniler'i Güney Kafkasya'da bir güç olmaları ve kendisine bağlı bir devlet oluşturmak istiyordu. Bunun için Ermeniler'i silahlandırdı. Bakü'ye ve Karabağ'a birçok Ermeni ailesi yerleştirildi.²⁰¹

Yeni Osmanlı Rus savaşı Ruslar'ın Faş kalesini alması ile başladı. 1804'te Osmanlı Devleti yine Ruslarla uzun sürecek bir savaşa girmiş oldu. III Selim Çerkezler'i organize etmek için biraz yardım ve askerler göndererek Ruslar'a saldırttı. Ancak savaş sırasında baş gösteren veba hastalığı Çerkezler'i ve Osmanlı askerlerini perişan etti. 300.000 kişilik Kabarday halkı hastalıktan 30.000'e düştü. Bu salgından bir kısım Rus askerleri de etkilendiler. Ruslar 1810'da Sohum'u aldılar. Osmanlı adına savaşan Sefer Bey Rus saflarına geçti. Ruslar İmeret Gürcü krallığını

¹⁹⁵ Vassan Giray Cabağı, *Kafkas-Rus Çatışması*, İstanbul 1997, s. 39

¹⁹⁶ Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, s. 163

¹⁹⁷ Bilge, *a.g.e.* s,165

¹⁹⁸ Spencer, *Türkiye, Rusya Karadeniz ve Çerkezistan*, s. 196

¹⁹⁹ Kezban Acar, "Kafkasya'da Rus İstilas ve Direniş Hareketleri" *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, s. 517

²⁰⁰ Bilge, *a.g.e.* s. 166.

²⁰¹ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1976)*, s. 42

da aldılar. Böylece tüm Gürcü bölgesi Ruslar'a geçmiş oldu. Fakat Ahıska bölgesine yaptıkları seferde Ruslar yenildiler. Yine de Ruslar 1811'de Soğucak kalesini alacaklardır.²⁰² 1810'da ise Bakü ve diğer Azerbaycan bölgeleri Ruslar'a geçti.

Napolyon Ruslar'a savaş açınca Ruslar, Osmanlı Devleti ile Bükreş Antlaşması yapmak zorunda kaldılar (1812). Bu antlaşmanın 6. maddesine göre Ruslar işgal ettikleri yerlerin hepsini Osmanlı'ya geri vermişlerdir. Osmanlı Devleti, Çerkezler arasındaki birlik kurma çalışmalarına yönelik faaliyetlerinden vazgeçmemiştir.²⁰³ Osmanlı Devleti geri alınan yerleri de hızla tamir edip takviye yaptı. Ancak bazı Çerkezler Sucukkale'yi yıkarak Osmanlılar'a vermek istemediler. 1836'ya kadar bu kale ve civarı Çerkezler'in kontrolünde kaldı.²⁰⁴ Ruslar Napolyon olayından sonra 1818'de Çeçen bölgelerine saldırmak için Grozni şehrini kurdular. Bu kez Çeçenler Osmanlı'dan yardım istediler.²⁰⁵ Osmanlı Devleti, Dağıstan ve Azerbaycan hanlıklarını hediye ve hilatlarla tekrar kendisine tabi olmaya çağırdı.

Dağıstan hanları ve Bakü Hanlığı da Osmanlı'dan yardım istemişti. Bu hanlar zaman zaman Ruslara karşı saldırılar yaptılar. Ruslar, Dağıstan bölgelerinde Kızılyar'dan başka da küçük şehirler kurmaya başladılar. Ruslar birlikleri ile bazen Avar ve Çeçen iç bölgelerinde katliamlar yapıyorlardı. 1820'de Şirvan Hanlığı 1821'de Tarku ve Gazi Kumuk hanlığı tamamen Ruslar'a bağlandı. Osmanlılar'ı teşvik ettiği bazı Dağıstan hanları Ruslar'a karşı ancak yıpratma savaşı veriyorlardı.²⁰⁶

İngilizler İran ordusunu donatıp, eğittiler ve İranlılar'ı Ruslar'a karşı kışkırtarak Güney Kafkasya'da savaşı başlattılar. Ancak bu savaş sonucunda İran yenildi ve bölgeden çekildi. 1813'te yapılan Gülistan Antlaşması ile Gence, Şeki, Kuba, Şirvan, Derbend, Bakü, Tiflis artık Rusya'ya bırakıldı. Ruslar, sadece Dağıstan'ın iç bölgeleri ve Çeçen iç bölgelerini ele geçirememişti. Ruslar, buraları alabilmek için bundan sonra 40-50 yıl sürecek çok yıpratıcı bir savaş vereceklerdir.

1821'de Yunan isyanı sırasında Yunanlılar'a destek verdiği için Osmanlı Devleti İran'a savaş açtı. Karşılıklı başarılar ve yenilgiler sonrası iki devlet barış yaptı. Kabarday akınlarına karşı Ruslar yeni bir hat daha kurdular. Birçok Kabarday, Osmanlı ve Karaçay bölgesine gelmişti. Karaçaylılar sonunda isyan ettilerse de bir

²⁰² Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, s. 175-176

²⁰³ Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, C.18, s 495

²⁰⁴ Spencer, *a.g.e.* s. 268

²⁰⁵ Bilge, *a.g.e.* s.179; **BOA**, Hattı Hümayun Defteri, no:4660

²⁰⁶ Dağıstanlı Hasan Han ve iki kardeşini 1819'da yaptığı savaşlar bunlardandır. Saydam, *a.g.e.* s. 43

kısım Karaçaylı Rus yanlısı oldu. Bir kısım Kabarday ise Osmanlı yanlısı oldu. Böylece Kabardaylar üçe ayrılmış oldu.

Osmanlı Devleti, Ruslar'ın Güney Kafkasya'daki faaliyetleri karşısında pek bir şey yapamıyordu. Zira o sıralarda Osmanlı Devleti Fransızlar'ın Mısır'ı işgali meselesi ve Sırp isyanları ile uğraşıyordu. Osmanlı Devleti, böylece Kafkasya'ya gereken önem veremiyordu. Ruslar 1806-1812 yılları arasında Güney Kafkasya'da da belirgin bir üstünlüğü oluştu. Ruslar, 1806'da Karadeniz kıyısındaki Faş kalesini aldılar. 1811'de de Ahıska bölgesini ele geçirdiler. Osmanlı Devleti bu baskı ve işgallere rağmen Çerkezler'in Ruslar'a karşı birlik olarak hareket etmeleri ve savaşmaları için onlara yardım ve desteklerini esirgememiştir. Anapa Muhafızı Hüseyin Paşa'ya bir kısım Çerkezler ve Abazalar askeri yönden yardım etmişlerdi (1810). Bunda Osmanlılar'ın beylere para ve hediye yardımları elbette etkendi. Osmanlı Devleti, Dağıstan hanlarına da çeşitli ünvanlar ve berat verip taltif ediyordu. Dağıstan ve Azerbaycan bölgesindeki görev alanlara ve lüzum görülenlere maaş bağlanıyor, hediye veya para veriliyordu.²⁰⁷ Dağıstan hanlıkları yardımlar neticesinde Rus ordularına baskınlar yapıyorlardı. Böylece Osmanlı Devleti söylendiği gibi Dağıstan hanların yardım çağrılarına kayıtsız kalmamıştır. Ancak bu yardımlar gizli, sınırlı miktarda ve çok zor şartlar altında yapılabiliyordu.²⁰⁸

Gerçekten Ruslar Bükreş Antlaşması'ndan sonra Güney Kafkasya'yı işgale hız vermişlerdi. Yeni Gürcü valisi olan General Tarmazov, Ahılkelek bölgesinden Osmanlılar'ı çıkartırken, Açıkbaş Gürcü Prensi Solomon'u bertaraf edip İmeratya'yı (Açıkbaş) doğrudan Rusya'ya bağlamış oldu. General ordusu ile Güney Kafkasya hanlıklarını kısa zamanda ortadan kaldırıp ve İran'ın Tebriz bölgesine kadar işgal etmişti. Derbend ve bugünkü Azerbaycan toprakları Ruslar'ın kontrolüne tamamen geçti. Böylece Ruslar'ın Kafkasya üzerindeki politika ve baskılarıyla işgal, Ruslar lehine sonlanacaktır. Azerbaycan hanlıkları da Ruslar tarafından tamamen ortadan kaldırıldı. Ama yine de Osmanlı'nın Kuzey ve Güney Kafkasya'daki Karadeniz sahillerindeki toprakları Ruslar tarafından şimdilik alınamamış, yapılan Bükreş Antlaşması'yla (1812) bu toprakları himayesinde tutacaktır. Bundan sonra Kafkasya'da Rus-İran askeri mücadelesi başlayacaktır. Kafkasya'daki isyan ve Şah'ın oğlunun seferini bahane edecek olan Ruslar, İranlılar'ı Kafkasya'da bertaraf

²⁰⁷ BOA, *Cevdet-i Hariciye*, nr: 2921; BOA, *Cevdet-i Hariciye*, nr: 4681; BOA, *Cevdet-i Hariciye*, nr: 1475

²⁰⁸ Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti*, s.206-207

etmek için Güney Azerbaycan'ın tamamını almak isteyeceklerdir. Rus orduları Taliş ve Lenkeran'ı alıp, İranlılar'ı barışa zorladılar. Ruslar ile İranlılar 1813'te Gülistan Antlaşması yapacaklardır. Bu anlaşma ile Güney Azerbaycan'da Ruslar'ın kontrolüne girmiş oldu. İran bu anlaşma ile Doğu Gürcistan ve Azerbaycan bölgesindeki haklarından tamamen Rusya lehine vazgeçti. Sadece Revan ve Nahçıvan hanlığı İran'da kaldı. İran ayrıca bu anlaşma ile Abhazya, Gürcistan, Dağıstan bölgelerindeki hak iddialarından tamamen vazgeçti. Böylece Gülistan Antlaşması sonrası ulaşılması güç olan Dağıstan ve Çeçenistan'ın işgal edilmeyen iç bölgeleri tamamen kuşatılmış oldu.

Ruslar, Kafkasya genel komutanlığına General Yermolov'u getirdiler. Ermeni asıllı General Yermolov, acımazsızlığı ile ünlüdür. Bu generalin gelişi ile birlikte Ruslar'ın Dağıstan ve Çeçen içlerine yavaş yavaş yönelmeleri bazı Çeçen ve Dağıstan beylerinin İstanbul'a gelerek yardım istemelerine yol açmıştı (1817).²⁰⁹ Osmanlı Devleti Ruslar'la yeni bir savaşı göze alamayacağı için elçiler vasıtasıyla Dağıstan ve Çeçenler'e Ruslar ile iyi geçinmeleri tavsiyesinde bulundular. 1818-1821 yılları arasında General Yermolov'un gayret ve çalışmaları ile Avar, Akuşa, Gazi Kumuk, Dargin, Kaytak, Maktule ve Tabasaran hanlık ve beyleri itaat altına alınmıştı. Aslında Ruslar'ın başarılarının sebebi sadece bölge halklarının birlik olamaması değil, bölgedeki güçlü iki devlet olan Osmanlı-İran'ın aralarındaki mücadele ve savaşları ile İran Afganistan ile ve Osmanlı'nın Balkanlar'da sorunları ile uğraşmaları Kafkasya ile fazla alakalı olamadıklarından da kaynaklanıyordu.²¹⁰

1826 yıllarında Çar I. Aleksandr'ın ölümü üzerine İranlılar yeniden atağa geçtiler. Ruslar'a isyan eden Arslan Han'a yardım ettiler. Kafkasyalılar, Rusları Dağıstan ve Güney Kafkasya'dan çıkarmak için Osmanlı'ya elçi göndermişlerdi. Bu durum Osmanlı devleti tarafından endişe ile karşılık bulunup ve elçilerin istekleri kabul edilmedi. Tüm bu olanların yanında İran atağa geçerek, Ruslar'a savaş açtı. İranlılar yeniden ve son kez Kuzey Azerbaycan'a girdiler. Ruslar, Ermeniler'in de yardımı ile İranlılar'ı yendiler. Revan'ı Ruslar kendi topraklarına kattılar. Yapılan Türkmençay Antlaşması'yla (1828), Kür ve Aras nehri sınır olarak kabul edildi. İran'ın Kafkasya'daki egemenliği ve istekleri tamamen yok olmuş oldu. Tüm Kuzey Azerbaycan Ruslar'a kaldı. İran'daki 40.000 Ermeni Revan'a yerleştirildi. Revan şehrinin adını Erivan olarak değiştirildi. Bu bölge böylece Ermenileştirilmiş oldu.

²⁰⁹ Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, C.18, s. 495-496

²¹⁰ Baddeley, *Rusların Kafkasya İstilas ve Şeyh Şamil*, s.149-150

Güney Azerbaycan'da İran'a bırakılarak Azerbaycan fiilen ikiye ayrılmış oldu. Günümüzde de hala aynı sınırlarla Azerbaycan ikiye ayrılmış vaziyettedir. Bolşevik ihtilali sonrasında da Nahçıvan'a özerklik verilmiş, İran'a doğru uzayan Ermeni koridoru kurularak Azerbaycan üç parçaya ayrılmıştır. Ayrıca günümüzdeki Karabağ Özerk Azerbaycan bölgesinin Ermenilerce işgalini unutmamak gerekir.²¹¹

Bu arada Rus-İran savaşı sırasında bazı Dağıstan hanlarından Osmanlı sarayına elçilerde gelmişti. Ancak Ruslar'ın bu durumu öğrenme endişesi nedeniyle Dağıstan hanlarına yardım yapılamamış, manevi olarak Dağıstanlılar'ın yanlarında oldukları bildirilmiştir.²¹² Yine bazı Gürcü yerel beyleri David Han'n annesi Sofia'da Ruslar'a ve İranlılar'a karşı yapılan isyana katılmış Osmanlı'dan yardım talep etmişti. Osmanlı Sofia'ya Gürilik makamı vererek el altından gizlice yardım ettiyse de Türkmençay Antlaşması'ndan sonra bu isyancı Gürcüler'de Ruslar'a itaat etmek zorunda kaldılar.

Rus-İran rekabeti bir ileri bir geri şeklinde devam etmişti. Bu durum Türkmençay Antlaşması ile İranlılar'ın Rusya'ya Dağıstan ve Azerbaycan hanlıklarını bırakması ile bu çekişmeden İran kendi içine çekilmesiyle sonlanacaktır.

Ruslar Abhazya'da Sohumkale'nin Osmanlı'nın elinde olmasını hazmedemiyorlardı. Ruslar Abhazya'yı alma girişimlerinde şimdilik başarısız oldular. Osmanlılar 1828'den evvel üç tarafı Ruslar'la çevrili Çerkez bölgelerinde sıkışmışlardı. Çerkezler'in tek çıkışı Karadeniz'deki Osmanlı hâkimiyetindeki Abhazya'daki kalelerdi.

1828-29 Osmanlı-Rus savaşı çıkınca gerek Çerkez gerek Dağıstan beylerinden Osmanlı'ya bağlılık ahidnameleri alındı ise de, Ruslar'ın Gürcü, Ermeni ve bazı yerel beyleri satın alması ile savaşı Ruslar kazanmıştır. Yapılan Edirne Antlaşması ile de Ruslar Kafkasya'nın hem kuzeyinde hem güneyinde Çerkez, Çeçen ve Dağıstan içlerindeki yüksek dağlık yerleri hariç tek hâkimi oldular 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı öncesi tüm Kafkasya bey ve kabile reislerinden Osmanlı'ya bağlılık yemini/sözleri veya yazıları almışlar fakat bu pek tesirli olmayacaktır. Aynı şekilde Ruslar da Dağıstan, Gürcü ve Azerbaycan bölgelerindeki beylerden yanlarında yer almaları istemişlerdi. Fakat yinde Ruslar'ın baskısına rağmen

²¹¹ Ahmet Toksoy, "19. Yüzyılda Osmanlı ve Kafkasya", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı: 73, Temmuz -Aralık 2015, s. 123-124

²¹² Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti*, s. 221

Dağıstan beyleri çıkabilecek bir savaşta Osmanlı'nın yanında yer alacaklarını bildirmişlerdi.²¹³

General Yermelov'un Kafkasya Genel valisi olarak atanmasıyla (1818-1822) birlikte Dağıstan hanlıkları tam olarak itaat altına alınmış, Çerkes ve İnguş-Oset bölgeleri vasıtasıyla Çeçenler'i de itaat altına almak için baskı ve satın alma yollarına başvurmuşlardı. Ruslar'ın bölgedeki itaat altına alma çalışmaları sırasında zaman zaman Osmanlı Devleti, Dağıstan hanlarının yardım çağrılarına kayıtsız kalmamış, ancak onlara yardımları himayeli hanlık, berat ve biraz maddi yardımdan öte geçememiştir. Osmanlı bu dönemde Dağıstan'a sadece manevi etkileri olmuştur.²¹⁴

Yeni Çar I. Nikola tam bir Türk ve Müslüman düşmanı olarak anılıyordu. Yeni Çar ilk önce Osmanlı'nın Kafkas bölgesindeki Karadeniz limanlarını kuşatıp aldı. Sonra Kars, Ardahan ve Ahılkelek de alınarak tıpkı Petro dönemi gibi buralara yaklaşık 100.000 Ermeni halkı yerleştirildi. Ruslar geçmişte Kazaklar'ı kullandıkları gibi Ermeniler'i kullanarak işgale devam ediyorlardı. Osmanlı Devleti'nin yenilgisi Ruslar ile yapılan Edirne Antlaşması'na (1828) göre Osmanlı Devleti Kafkasya'daki hükümler haklarını tamamen Ruslar'a devretmiştir.²¹⁵ Osmanlı'nın Kafkasya'dan fiilen de, hukuken de çıkması ile Kafkasya da tek hâkim Ruslar olmuştur. Ruslar'ın ele geçiremediği yerler ancak çok dağlık ve sık ormanlı yerler olan Dağıstan ve Çeçen iç bölgeleri ile Çerkez bölgelerinin iç bölgeleriydi. Türkmençay Antlaşması ve Edirne Antlaşması ile Ruslar Çerkezler'i ve Çeçen-Dağıstan iç bölgelerini tamamen kuşatmış oldular. Çerkez bölgesinde topyekün çevrelemek için Anapa kalesi Ruslar tarafından alınmış, Osman Paşa'da esir edilmişti. Ayrıca Doğu Anadolu'da Kars, Ahıska, Ardahan, Batum ve çevresi, Ağrı'ya kadar Ruslar'ın eline geçmişti. Hatta Erzurum, Bayburt ve Trabzon'a kadar gelen Ruslar'ı durdurmak için Osmanlı ile Ruslar arasında Edirne antlaşması yapılmak zorunda kalınmıştı.

Bu savaşlarda Ruslar'ın yerel haklardan aldığı destek önemlidir. Özellikle Ruslar, Hristiyan Ermeni, Gürcü ve Abhazlar'dan destek almıştır. Ruslar, Müslüman olanlardan da para ve mevki elde etmek karşılığı yardım almıştır. Tıpkı Dağıstan, Çeçen ve Kabarday, Adige bölgelerinin deki bir kısım beylerinden aldığı destekte olduğu gibi.

²¹³ BOA, *Cevdet-i Hariciye*, nr: 3629

²¹⁴ Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti*, s. 221

²¹⁵ Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, C.18. s. 497

Ruslar'ın sıcak denizlere ve Hindistan yoluna yaklaşmaları İngilizler'i endişelendirmiş, gerek Çerkezler'in Ruslar'a karşı direnişinde, gerekse Osmanlı'nın Ruslar'a karşı mücadelesinde Osmanlı yanında yer almaya başlamışlardır.²¹⁶ Ancak İngilizler yine de Kırım savaşı sonrası ve diğer bölgelerde Osmanlı'nın güçlenmesini istememişlerdir. Ruslar, Mehmet Ali Paşa isyanında Osmanlı'nın yanında yer alarak Hünkâr iskelesi Antlaşması (1833) ile boğazlarda imtiyaz elde etmişlerdi. İngilizler İstanbul'a gönderdiği elçiler olan Ponsboy (1834-1841) ve Redcliffe (1842-1865) ile Ruslar'ın Kafkasya'da ve Ortadoğu'da ilerlemesini engellemeye çalışmışlardır.²¹⁷ Bu sebepten İngilizler, gerek Çerkezler'e ve gerekse İranlılar'a siyasi askeri destek verirken, Ruslar'a karşı savaşan İmamlar'a herhangi bir yardımları olmamıştır. Osmanlı Devleti Mehmet Ali Paşa ve Yunan isyanları ile uğraşırken, Kafkasya da Ruslar'ın aşırı baskıları genç İmamlar olan İmam Muhammed ve sonrasında İmam Hamzat ve İmam Şamil'in Muridizmi'nin etkisiyle bağımsızlık mücadelesi 30 yıl sürecek savaşların başlangıcı olacaktır.

İmam Mansur'dan sonra Ruslar'a karşı Çeçen Taymin Beybolat bir zaman mücadele etmiş ve Çeçenler'in birlik olmaya ikna ederek büyük bir kısmını bir araya toplamıştır. (1824-1826)²¹⁸ Çeçenler isyan ederek Ruslar'a karşı cihad bayrağını açtılar. Fakat Ruslar Taymaz Beybolat liderliğindeki isyanı uzun uğraşlar neticesinde şiddetle bastırdılar. Kumuklar, İnguşlar ve Müslüman Osetler'de bu isyana katılmışlardı. Bu isyanlarda Kuzey Kafkasyalılar kısmen başarılı oldularsa da, 60.000 kişilik Yermolov'un Rus ordusu, bu isyanı şiddetle ve bazı taktiklerle bastırdı. Köyleri ateşe verdi, yiyeceklerini ve tarla, bağ bahçelerini yaktırdı. İsyân eden ve isyanı destekleyen çoğu köylü esir edilip steplere sürüldü (1825).²¹⁹

Osmanlılar ise 1822'de Seyyid Ahmed Paşa'yı Kafkasya'nın Çerkez bölgesine göndermişti. Bu paşa 4 yıl boyunca Çerkez bölgelerini dolaşıp onlara hediye ve para vererek, siyasi ve İslami söylemlerle onları Osmanlı'ya bağlamaya çalıştı. Çeçenzade Hasan Paşa'da müslüman olmayan kabileleri İslam'a çağırmişti. Bu çalışmalar, Çerkezler'i bir araya toplayıp, Ruslar'a karşı birlikte mücadeleye veya Osmanlı yanında topyekûn savaşmaya sevketmemişse de Çerkezler'in İslamlaşmasına katkı sağladı. 1826'da Anapa'da yapılan toplantıda Altıkesek,

²¹⁶ Budak, *a.g.m.* s. 18-20

²¹⁷ W.E.D. Allen – Paul Muratoff, *Kafkas Harekâtı 1821-1921, Türk Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 45

²¹⁸ Mansur, *Çeçenler*, s. 156-157

²¹⁹ Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, s.184

Barakhay, Besleney, Bjeduğ, Jane, Garkın, Hatukay, Kabarday, Karaçay, Kazılbek, Natukay, Nogay, Şapsığ gibi kabile beyleri Osmanlı'ya bağlı kalacaklarına söz verdiler.²²⁰

Besleney kabilesinin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacağı dair h.1242/m.1826 tarihli Ahitname'ye göre: "Şeriata uymayı, Osmanlı Devleti'ne itaat etmeyi, komutan ve muhafız olarak atanan Osmanlı devlet adamlarına itaat etmeyi, bidatlerden uzak durup ilahi hükümlere dönmeyi, Padişahın iradesine göre hareket etmeyi, Allah'ın rızasına uygun ve Resulü'nün sünnetine tabi olarak yasaklardan kaçınmayı, bütün işlerde görevli vezirlere müracaat etmeyi, Osmanlı-Rus barışı sürdüğü müddetçe sınırları aşmamayı, yağmacıları ve muhalifleri bertaraf edip, yakalanması ve cezalandırılmalarına yardım etmeyi, Ruslar tarafından sınır ihlal ve tecavüzlerinde önce Hasan Paşa'ya müracaat etmeyi, kabile arasında emniyet sağlamayı, İman ve İslam'ın yayılması için eğitime önem vermeyi tahahüt ettiklerini...(Beylerin ve hacı-hocaların/ileri gelenler imzaları)."²²¹ yazılanları kabul etmişlerdi.

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'daki sorumlusu Çeçen asıllı Hasan Paşa, Şapsığlar'ın Ruslar'la ilişki kurduğunu duyduğu için Ruslara ultiatom vermişti. Rus ticaret gemilerinin de Anapa limanına girmelerini yasaklamıştı. Ruslar'ın propagandaları ile bazı Şapsığ ve Natukhay beyleri sözlerini çiğneyip Rus himayesini istemişlerdi. Osmanlı devleti, Ruslar'a ultiatom verince Ruslar bundan vazgeçti.²²²

Öte yandan Ruslar Karabağ ve Talış'ı da tamamen almışlardı. 1826'da İran yeniden Karabağ'ı aldıysa da 1827'de Ruslar'a yenildi. Bu savaşta Fransızlar İran'a yardım etmişti. Ancak Ruslar 1829'da Tebriz, Urumiye, Erdebil'i de alarak tüm kuzey ve güney Azerbaycan'ı ele geçirmiş oldu. İranlılar, Ruslar'la Türkmençay Antlaşması (1828) yapmak zorunda kaldılar. Bundan sonra İran bir daha Azerbaycan ve Dağıstan'a sefer yapamadı.²²³ Böylece Ruslar Dağıstan ve Çeçenistan'ı çepçevre sarmış oldu. Çerkezler'inde deniz hariç üç tarafını sarılmış oldu. Denizde yoğun olarak Rus gemileri kontrol halinde idiler. Ruslar, hızla deniz kıyısının tamamının işgaline yöneldiler.

²²⁰ Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, s.186; BOA, *Hatt-ı Hümayun*, nr: 4469

²²¹ BOA, *H.H.* nr:45590-L

²²² Bilge, *a.g.e.* s. 187

²²³ Bilge, *a.g.e.* s.188

Anapa Osmanlı ile Kuzey Kafkasya arasında irtibatı sağlayan en önemli liman şehriydi. Anapa düştükten sonra Osmanlı'nın Kafkaslar ile doğrudan bağlantısı kesildi. Potiyi'de alan Ruslar kıyı boyu Çerkezler'i Ruslar'a önce para ve ünvanlarla itaat ettirmek istemişlerdir. Ancak İslam'a gönülden bağlı olan ve Ferah Ali Paşa'nın Çerkezler'e hala etkileri devam ettiğinden, Çerkezler, Ruslar'a Halife'ye ve İslam'a bağlı olduklarını bildirmişlerdir. Ruslar ise bundan sonra zorla ve silahla Çerkezler'i itaate mecbur etmeye çalışmışlardır.

Yeniçeri ocağının kaldırılışı ve Yunan isyanı ile Osmanlı ordusunun iyice zayıfladığını düşünen Ruslar Osmanlı'ya Kafkasya'da savaş açtı. Bu savaşta bazı Çerkezler Rus safında bazıları Osmanlı safında, bir kısmıda bağımsız olarak kaldılar. Aslında bu yakınlık çıkar ilişkisi ile bağlantılı idi. Ruslar, Karaçay ve Çerkez köylerini yaktı. Bunun üzerine Karaçaylar ve Besleneyle Ruslar'a tabi olmak zorunda kaldılar. Anapa düştü, Rus ordusu bir yandan da Arpaçay'ı geçerek Kars şehrini kuşattı. Kars'ı aldıktan sonra Ahıska ve Faş kalelerini de aldı. Ruslar, Erzurum Muş ve Bayburt'u da işgal ettiler. Ruslar'la anlaşma yapmak için Fransa ve İngiltere devreye girdi. Londra anlaşmasına göre, Ruslar'la Edirne Antlaşması (1829) yapıldı. Bu anlaşmanın 4. maddesine göre Gürcistan ve Kafkasya'nın Karadeniz sahilleri Ruslar'a bırakıldı. Böylece Osmanlı'nın 375 yıl süren Kafkasya hâkimiyet bölgeleri Ruslar'a geçmiş oldu. Sadece Batum Osmanlı'da kaldı. Doğu Anadolu'yu ise Ruslar boşalttılar. Osmanlılar'ın Kafkasya politikası böylece sona erdi.²²⁴

Edirne Antlaşması'yla Çerkezler, Ruslar'a terk edilmişti. Ancak bu hukuki bir durum değildi. Çerkezler bundan sonra Ruslar'a karşı tek başlarına savaştılar. Gerçi Osmanlı Devleti, Sefer beyi buraya gizlice göndererek, sınırlı yardımlar yaptıysa da esasen Şamil'in naibleri özellikle Muhammed Emin Çerkezler'i bir araya toplamada daha etken olmuştu. Osmanlı, Edirne Antlaşması ile Kafkasya'dan çekilmiş, İngiltere için tehlike çanları çalmaya başlamıştı. İngilizler Ruslar'ı durdurmak istiyorlardı. İngilizler ilk önce Trabzon'da konsolosluk kurdular. Abhazya ve Çerkez bölgelerine ajanlar gönderdiler. Bunlardan David Urgurad'ın etkisi en fazla olanıdır. Hatta bugün bile kullanılan Çerkez bayrağının tasarlayan kişi David Urgurad'dır. David, Adigeli kabileleri tek tek dolaşarak Ruslar'a karşı birleşmeleri için Anapa'da toplamış ve onlara yemin ettirmişti.²²⁵ İngilizler'in amacı esasta Çerkez bağımsızlığından ziyade Ruslar'ı Kafkasya'da oyalamak ve Afgan-Hindistan yolundan Ruslar'ı uzak tutmaktı.

²²⁴ Bilge, *a.g.e.* s.92,193

²²⁵ Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, s. 59

Çerkezler'i İngilizler ve Sefer Bey bir arada tutmaya çalıştıysa da, yoğun Rus saldırı ve baskıları, kısa süren bağlılık ve birlikte hareket etme olayını ortadan kaldırdı. Ruslar'da kendilerine en yakından başlayarak ya baskı ile ya para ya da savaşarak Çerkez kabile ve boylarını birer birer kendilerine bağlıyorlardı. 1837'de başka bir İngiliz ajanı Bell, Çerkez beylerini dağlarda biraraya toplayarak 110 delegenin katıldığı toplantıda Ruslar'a karşı kararlar alındı. İngilizler silah ve cephane vaadinde bulunmuşlardı. İngilizler, Çerkezler'e yine de yeminle ettirdiler. Ancak Ruslar'ın Şapsığlar'a ilk baskını sonrası birlik hemen bozuldu. Şapsığlar kendilerine zarar vermemesi için Ruslar'la anlaşılardılar.²²⁶ Bell'e Çerkezler çok güvenip, Rusya ile barış yapması için mektup yazmasını istemişlerdi. O, ise mektupda barış yerine Çerkezler'in savaşacaklarını Ruslar'a bildirmişti. David Urgurad: "Çerkezler Hindistan'ın bekçileridir. En kısa zamanda Çerkezler'e hükümetimiz yardım etmelidir" der. Ama sonuç alınamaz, İngiliz Hükümeti çerkezler'e yardım etmezler.²²⁷

C. KUZEY KAFKASYA'DA İMAMLAR DÖNEMİ

Kafkasya'nın Rusya'ya terk edilmesi, Osmanlı'nın ve İran'ın gücünün kırılması, işgaller ve zulümler, Dağıstan'da Gazavat hareketini yeniden canlandırdı. İmam Gazi Muhammed, Dağıstan halkları arasındaki ihtilafları çözüp birlik oluşturarak Ruslar'a karşı durulacağını aşılamağa başladı. Gimri'den başlattığı hareketinde ilk seferini Çeçen bölgesindeki Rus birliklerini vurmakla işe başladı. Ertesi yıl 1829'da Kızılyar ve Derbent kalelerini kuşattı. İmam'a bağlı Lezgiler de Gürcistan'a saldırdılar. Ancak Gimri'de (1832) geçen şiddetli savaşta İmam şehid olacaktır. Şamil ise bu savaşta yaralı olarak kurtulacaktır. Yerine geçen İmam Hamzat Hunzakh'ta karargâh kuracak ve O'nun imamlığı iki yıl sürecektir. 1834'de Hamzat'ın yerine Şamil imamlığa seçildi.²²⁸ İmam Şamil'in liderliği, Ruslar'ın hiç beklemediği şekilde uzun sürecek bir mücadele ve yıpratıcı savaşın başlangıcı olacaktır. İmam Şamil, önceki imamlar ve İmam Mansur'un düşüncelerini gerçek bir devlet oluşturma şeklinde hayata geçirecektir.

²²⁶ Özbek, *a.g.e.* s. 68

²²⁷ Özbek, *a.g.e.* s. 74-75

²²⁸ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1976)*, s. 48

Kafkasya'daki tarikat liderlerine *şeyh* denilirken, bunlara '*İmam*' denilmesi, ilk halifelerin unvanlarını kullanmaları manidardır. İmamların en önemli düşünceleri birlik kurmak için hanları ve halkları barıştırmak ve din çatısı altında toplamaktır. Ama ilk dönemden beri bir Kafkasya İslam Devleti'ni kurmak fikri taşıdıkları İmam lakabı kullanmalarından belli olmaktadır. Bu fikri ilk ortaya atanın İmam Mansur olduğunu unutmamak gerekir.

Tarikatlar, özellikle Dağıstan ve Çeçenistan'da Nakşibendilik ve Kadirilik Kafkasya'da gerek İran şiiğine tepki ve korunak sağlamak için, gerekse Rus baskı ve şiddetine karşı durmak için bir sığınak ve karşı koyma gücünü veren unsur olmuştur. Rus ve İran baskısı, tarikatların ve şeyhlerin nüfuzunun artmasının sebebi olmuştur.²²⁹ Diğer İslam bölgelerinin aksine burada tıpkı Halid el-Bağdadi'nin ortaya attığı '*Cihadçı sufilik*' gibi Kafkasya'da sufilik, direnişin ve ortak hareket etmenin, düşmana karşı durmanın adı olmuştur.

İmamlar dönemine '*Muritler dönemi*' ya da batılların tabiri ile "*muridizm*" dönemi de diyebiliriz. Muridizm, İslam'ı tüm benlikleriyle kabul edip yaşayan Dağıstanlılar ve Çeçenler'in Rus işgaline karşı İmamların bağımsızlık yolunda açtığı cihad bayrağın altında savaşan özgürlük savaşçılarının adı, akımıdır. Muridizm, İslam'ın tasavvuf anlayışı ile din düşmanlarına karşı cihad ruhu ile vatanlarını Ruslar'ın işgalinden koruyan milli uyanış hareketidir.²³⁰

1. İmam Muhammed Dönemi (1830-1832)

İmam Muhammed Dağıstan'ın Gimri Şehrinde doğdu(1793). Ruslar'ın Gazi Molla olarak isimlendirdiği Gazi Muhammed, ilk önce Dağıstan'ın en büyük âlimi olan Said el-Harakani'den ders aldı. Sonra, 1820'de Nakşibendî Halidiyye koluna mensup Dağıstan'ın büyük âlimi Şeyh Cemaleddin el-Kumuki'den ders aldı. Oradan şeyhinin müridi Şeyh Muhammed el-Yaragi'ye gitti Onun kızı ile evlenip, Müridlik beraati aldı ve memleketine döndü. İmam Muhammed, Kürdemirli Şeyh İbrahim Şirvani'den de ders alıp irşadlarına tıpkı İmam Mansur gibi genç yaşta başlamıştı.²³¹ 1827'de Kumuk bölgesine gitti. Onun vaazleri ile birçok Kumuk, Avar

²²⁹ Alexandre Bennigsen-Chantal Lemercier Quelquejay, *Sufi ve Komiser: Rusya'da İslam Tarikatları*, Ter: Osman Türer, Ankara 1988, s. 106; Bennigsen-Ouenlquejay, "Kuzey Kafkasya da Tarikatlar" *AÜİFD*, Ter: Osman Türer, Sayı.11, Erzurum 1993, s. 223

²³⁰ M. Halistin Kukul, *Şeyh Şamil ve Çeçenistan*, Ankara 2002, s. 5-6

²³¹ Kukul, *a.g.e.* s. 9

ve Gumbet, Salatav halkı takipçisi/müridi oldu. Çirkah halkına yaptığı vaaz ile tüm şehri kendisine bağladı.²³² 1829'a kadar Ruslar'a göre pasif direniş sayılabilecek olan irşad metodunu seçen Gazi Muhammed, Ruslar'ın baskısı artması ile artık, fiili eyleme geçmesi gerektiğini vaaz etmeye başladı. İmam Mansur'un yaktığı ateşi yeniden ateşleyen imam Muhammed halka "Gazavat"ı aşıladı. Halk artık Gazavat istiyordu. 1829'da şeyhininde onayı ile Ruslara karşı cihad davet bildirisini halka açıkça bildirdi.²³³

1830'da imam ve şeyhlerin birçoğunun katıldığı toplantıda Dağıstan İmamı seçildi. Yapılan büyük toplantı sonrası Ruslar'a karşı cihad ilan etmişti.²³⁴ Fakat İmam Muhammed'in Ruslar'a karşı cihad ilan etmesi Şeyh Cemaleddin gibi Dağıstan'ın büyük ve yaşlı alimlerinince kabul görmedi. Şeyh, İmam Muhammed'in bu düşünceden geri dönmesini istedi. Fakat Gazi Muhammed, şeyhi dinlemedi.²³⁵ Gazi Muhammed 1830 Şubat'ının ortalarında Avaristan hükümdarı Bahu Bike ve oğlundan Ruslar'la ilişkisini kesip birleşerek, Ruslar'a karşı mücadeleye çağırdı. Ama bir karşılık göremedi.²³⁶ İmam Gazi Muhammed beklemenin faydasız olduğunu düşünüp Hunzakh'ı kuşattı. Ancak Ruslar'a yenildi. İmam'ın yenilgisinin sebebi Rus ordularının Zagatala'daki tehdidinden dolayı erken davranmasıydı. İmam hemen kendine inanan ve güvenenlerle Zagatala bölgesine yardıma gitti. Zagatala'nın işgali tepkilere yol açmıştı. Murşid'i Şeyh Muhammed el-Yarağı İmam Muhammed'i destekledi. Bu olay ile İmam'ın etkisi böylece daha da arttı.²³⁷ Ertesi sene 1831 baharında İmam Muhammed Temirhanşura'ya hâkim önemli bir köy olan Çimkeşkent'te Ruslar'ı bekleyerek onları bozguna uğrattı. 1831'de Altıboyun, Tarku ve Burnaya'da başarılı savaşlar verip Ruslar'ı bozguna uğrattı. Gazi Muhammed'i Kumuklar ve sınırboyu Çeçenler'de desteklemeye başladılar. Ardından Nogaylar'ın da desteğini aldı. İmam güçlendikçe desteği artmaya başlamıştı. Aktaş'ta Ruslar'ı ağır yenilgiye uğrattı. Bu Savaş sonrası İmam'a bağlı Karabulaklar, yarı pagan İnguş ve Kabardaylar'a tebliğ/davet faaliyeti yapıldı. 500 İnguş, İmam'ın safına geçti. Bunlar Gürcü bölgesine akınlar yaptılar. İmam'ın tesiri Kafkasya'ya yayılıyordu. İmam 8 Eylül 1831'de Derbend'i kuşattı ise de bir sonuç alamadı. İmam

²³² Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, C.18, s. 500

²³³ Kukul, *a.g.e.* s. 9-10

²³⁴ Moshe Gammer, *Muslim Resistanca to The Tsar, Shamil and the Conquest of Chenchinia and Daghestan*, Frank Cast and Company Limited, London,1994, s. 49-50

²³⁵ Cafer Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İstanbul tarihsiz, s. 71

²³⁶ Gammer, *a.g.e.* s. 50

²³⁷ Gammer, *a.g.e.* s. 51

Muhammed, Tabasaran ve Kaytag bölgesinden çekilince Ruslar İmam'a yardım eden 20 köyü yakıp yıktı. İmam şaşkırtma ve intikam amaçlı kuzeye yönelerek Kızlar kalesine saldırdı. Kaleyi aldı ve tahrip etti. Rusların planları alt üst olmuştu. Birçok esir (kadın dâhil) ve para İmam Muhammed'in eline geçti. Bu baskın İmam'ın itibarını daha da artırdı. Aralık'ta yeniden kış için Ağaçkale'ye (Çimkeşkent) çekildi. Bu köye Ruslar'ın saldırısı olduysada pek başarılı olamadılar.

1832 baharının Mart ayında Vladikavkaz önünde İmam ordusu ile aniden ortaya çıktı. Nazran'a da akın yapan İmam'ı Oset ve İnguşlar'ın bir kısmı desteklemediler. İmam Muhammed, Gürcü Daryal yolunu kontrolü altına alamadığı için geri çekildi.²³⁸ Öte yandan Kafkasya'ya yeni atanan General Rosen yeni taktikler ve ataklar yapmak için önce İnguşlar/Galgaylar'a saldırdı. Ardından Karabulaklar ve Galaşlar üzerine saldırdı. İmam artık savunmada kalmıştı. General Rosen, 15-20.000 kişilik ordusu güney Çeçenistan köylerini tahrip etti. Ruslar burada güçlü bir direniş ile karşılaştılar. Çeçenler Ruslar'ı Germeçük köyünde durdurdular. İmam Çeçenler'e yardım için bu bölgeye geldi. Öncü Kossok birliği ile yapılan savaşta başarılı da olsa çok kayıp verdi. İmam Gimri'ye çekilmek zorunda kaldı.

İmam Muhammed Ruslar'a iki kere mektup yazıp barış teklif etti. Ruslar bunu yenilgi olarak algılayıp İmam'ın savaşı bırakması halinde Hac'a gitmesine izin verileceğini söylediler. İmam teklifi reddetti. Ruslar savaşı ve tahribatı daha da artırdılar. Salatav ve Temirhanşura ve Ağaçkale'yi alan Ruslar Gimri'ye yöneldiler. Ruslar'ın top destekli üstün gücü İmam'ın sayı ve cephe azlığı neticesinde İmam ve müritlerinin pek çoğu şehid oldular. 29 Ekim 1832'de Ruslar Gimri'ye girdiler.²³⁹ İmam Muhammed şehid olmadan önce yaralıyken Şamil'e " Kardeşim Şamil, bu savaşta şehid olsam gerektir. Benden sonra Hamzat imam olacak, onun kısa sürecek imamlığından sonra sen İmam olacaksın. Senelerce Kafkasya'ya hükmedeceksin, namın cihanı tutacak, Çar ordularını perişan edeceksin. Bu savaştan sonra Gimri'den gitsen bile benim naşımı düşman çizmeleri altında bırakmazsın inşallah" der.²⁴⁰ Şeyh Şamil bu savaşta yaralı olarak kaleden atlayarak kurtulmuştu. Ruslar, İmam'ın naşını teşhirden sonra Buranaya kalesine götürdüler. İmam Şamil kendi döneminde İmam Muhammed'in kabrini Gimri'ye getirtip, gömdürecektir.²⁴¹

²³⁸ Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, C.18, s. 501

²³⁹ Budak, *a.g.m.* c. 18, s. 502

²⁴⁰ Kukul, *Şeyh Şamil ve Çeçenistan*, s. 37

²⁴¹ Gammer, *Muslim Resistanca to The Tsar, Shamil and the Conquest of Chenchinia and Daghestan*, s. 51-59; Baddeley, *Rusların Kafkasya İstilas ve Şeyh Şamil*, s. 244-271

2. İmam Hamzat Dönemi (1832-1834)

İmam Hamzat, Avaristan'ın önemli köylerinden biri olan Hutsal/Hozalt'da doğdu (1789). Kur'an ve Arapça öğrenimini Çoh'daki hocasından öğrendi. Avar hanı Ali Sultan'ın yerine geçen Bahu Bike tarafından saray hizmeti için saraya alındı. İçki içen bir genç iken Gazi Muhammed ile karşılaşması onun hayatını değiştirmişti. 1826'da Gazi Muhammed'in yanında yer almaya başladı. Zagatala'da İmam Muhammed'in ordusunun bir komutanı olarak savaştı. Görüşme için elçi olarak gittiği Tiflis'te Şeyh Şaban ile birlikte hapisaneye atıldı. Ruslar O'nunla, Gazi Muhammed'e karşı işbirliği yapmak için telkinlerde bulundular. Ruslar, İmam Muhammed'e karşı çıkacağı fikri ile serbest bıraktılar. Ancak Hamzat hemen İmam'ın yanında yer aldı. Ruslar Gimri'ye saldırdığında daha önceki savaşta yaralandığı için Hutsal'da tedavi görüyordu. Gimri'ye birkaç gönüldaşı ile yardıma gittiysede oraya ulaşmadan, Ruslar'ın Gimri'yi almış olduklarını gördü. İmam Muhammed'in şehadetinden sonra toplanan Rus karşıtı imamlar ittifak ile Gazi Hamzat Bey'i İmam olarak seçtiler.²⁴² Yeni İmam önce Ruslar ile sulh anlaşması yapmak istedi. Temirhanşura'ya elçi gönderdi. Rus general yüzyüze görüşmek istediysede Rus aldatmacasını daha önce Tiflis'te gören İmam bunu kabul etmedi. Şamhal'ı kendi yanına çekmek için haber gönderdi. Ancak Şamhal gizlice Rus General Rosen ile anlaşmıştı. İmam Muhammed gibi Hamzat'a da savaşı bırakması halinde Hacc'a gitmek isterse izin verilebileceği, teklif edildi. İmam bunu kabul etmedi.

Hamzat'ı yakalamak için Avar beylerini tehdit edip baskınlar yapan Ruslar, halkı canlarından bezdiriyorlardı. Hamzat 1833'te Gergebil'i kuşattı. İmam, Gergebil halkına yardım için gelen Hamzat karşıtı birleşik güçler olan Şamhal, Maktuli Han ve Akuşa hanlarının desteğine rağmen bu kasabayı ele geçirdi. Avar hanı olan Bahu Bike'ye Hamzat'a karşı kışkırtan Ruslar, sonunda onları ikna etti. Ruslar'ın baskı ve tehditleri ile Bahu Bike Hamzat'a suikast planladı. Fakat başarılı olamadı.²⁴³ 1834 Ağustos'un da Hunzakh'ı kuşatan Hamzat, görüşmeler için kardeşlerini ve oğlunu elçi olarak gönderdi. Rehin olarakta Bahu Bike'nin iki oğlunu istedi. Fakat görüşmeler sırasında Hamza'nın kardeşi ve oğlunun öldürülmesi üzerine Hamzat'da onun iki oğlunu öldürdü. Daha sonra sarayın alınıp tüm ailenin kılıçtan geçirilmesini

²⁴² Tavkul, *Kafkas Gerçeği*, s.108

²⁴³ Barlas, *Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 111-112

emretti. Hamile bir kadın hariç tüm aile kılıçtan geçirildi.²⁴⁴ İmam Hamzat yüzyıllardır devam eden Avar hanlık sistemini böylece yıkmış oldu. Bu şekilde Hunzakh hâkimiyetini sağlayıp en kuvvetli rakibini yenen İmam Hamzat, kendisine muhalefet eden diğer han olan Akuşa Han'ının merkezi Tsudaqar kasabasına askerleri ile gitti. Bu arada Endiri'li kuvvetli imam ve otorite sahibi savaşçı Hacı Taşo, İmam Hamzat'ın yanında yer alınca Ruslar'ın endişesi arttı. Ancak 19 Eylül 1834'te Cuma namazı için Hunzakh'da camiye giden İmam sukikast sonucu öldürüldü. Bu suikastın faili eski Avar Han'ı Bahu Bike'in sütkardeşi Hacı Murat'ın ağabeyi Osman'dı. Bunu intikam/kan davası için yaptığını belirtmişti. Hâlbuki İmam'a suikast tertip edildiği ihbar edilmişti. İmam yinede tedbir almamış, gelecek kadere razı olacağını bildirmişti.²⁴⁵

3. İmam Şamil Dönemi (1834-1859)

İmam Şamil Kuzey Kafkasya'nın en meşhur lideri ve "birlik olma" çabalarının en kayda değer kişisidir. Şamil, 1797 yılında İmam Muhammed'in de köyü olan Gimri'de doğmuştu. Babası Dağıstan'ın yerli halklarından Dengayu Muhammed'dir. Annesi ise Aşiltalı Bahu Mesid, bir Avar beyi olan Pir Budakh'ın kızıdır. Şamil'in adını aldığı dedesi aslen Kumuk Türkü Ali'dir. Babası Dengayu Gimri'ye gelip yerleşmiştir.²⁴⁶ Adı Ali iken sürekli hastalanıp zayıf düştüğü için ailesi tarafından adı Şamil olarak değiştirildi. İlk eğitimini dayısından sonra İmam Gazi Muhammed'den alan Şeyh Şamil, esas eğitimini Said el-Harekani'den ders alacaktır. Daha sonra kayınpederi olan Nakşibendî Şeyhi Cemaleddin Gazi Kumuki Efendi'den ders aldı. Kumuki, Şeyh İmam Mansur'un yeğeni idi. O'ndan ders almıştı.²⁴⁷ Şamil bir ara Halid el-Bağdadi'den ders almıştır.²⁴⁸ Böylece Nakşibendî tarikatına dâhil oldu. Şeyh Muhammed Harekani tarafından, ona bağlı bir tasavvuf halifesi olmasına icazet verildi. Şamil genç yaşlarından itibaren çalışmaları, dağ yürüyüşleri ve diğer sporlar ile ilgilenen, cesaretliliğinden de söz ettiren bir kişi idi. Şamil sadece askeri yönü ile tanınan biri değildi, Şamil daha 20 yaşlarında

²⁴⁴ Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, C.18, s. 503

²⁴⁵ Baddeley, *Rusların Kafkasya İstilas ve Şeyh Şamil*, s. 276

²⁴⁶ Efe, *Şeyh Şamil'in 100 Mektubu*, s. 48-50

²⁴⁷ Spencer, *Türkiye, Rusya Karadeniz ve Çerkezistan*, s. 315

²⁴⁸ Halid el-Bağdadi Nakşilik tarikatının öğretisinde, kâfirlere karşı cihad unsuru ön plana çıkartıp, yayan Irak'lı âlimdir.

mükemmel Arapça bilgisiyle Kuran-ı Kerim'i tefsir edebilecek konuma gelmişti.²⁴⁹ İmam Hamzat'ın 19 Eylül 1834 Cuma günü Hunzakh Cami'nde şehadetinden sonra, 2 Ekim 1834'de Aşilta'da yapılan toplantıda oy birliği ile imamlığa seçilmişti.²⁵⁰ Genç yaşında, Rus yayılcılığına karşı İmam Gazi Muhammed'in yanında yer alan Şeyh Şamil, Gimri kuşatmasından kurtulan iki isimden biri idi. Kuzey Kafkasya'da halkı "Gazavat"a çağıran Şamil, 25 Ağustos 1859'da Gunib kuşatmasında silah bırakıncaya kadar Ruslar'a karşı mücadeleyi sürdürecektir.

İmam Şamil, esirlik yıllarında Kuzey Rusya'da 1869'a kadar Kaluga'da ikamet etti. İstanbul'a Hac için geldiğinde padişah Abdulaziz tarafından resmi törenle karşılanan İmam Şamil elini uzatan Padişah'a İmam: " Bu el bize mücadele sırasında uzatılsa ve bu büyük ilginin onda biri mücadele sırasında gösterilseydi. Şimdi durum bambaşka olurdu" demiştir.²⁵¹ İmam, 1870'te Çar'ın özel iziniyle İstanbul üzerinden Hicaz'a gitti. İstanbul'da büyük törenle ve halkın teveccühü ile karşılanmıştı. İmam Şamil, çeşitli zamanlarda beş defa evlendi. Fatımat, Cevherat, Zahidat, Âmine ve Şovanat isimindeki zevcelerinden Ahmed Cemaleddin (küçük yaşta ölmüştü), Muhammed Gazi, Muhammed Said, Muhammed Şafi, Cemaleddin ve Muhammed Kamil isimli altı oğlu ile Fatımat, Nafisat, Necabat, Bahumesude ve Safiyat isimli beş kızı oldu. İmam Şamil, bilinenin aksine, tam bir "şeyh" sayılmaz; siyasi otoriteyi temsil eden "İmamet" makamında bir dini önderdi. Şamil'in yetişmesinde hocası Molla Cemaleddin'in yeri büyüktür. Şamil, hocasının dersleri doğrultusunda baştan beri büyük bir disiplin ile çalışıp, Arap dili belagatını öğrenmiş, mukayeseli fıkıh ve tefsir üzerinde çalışmıştı.

a. İmam Şamil'in Gazavat'ına Başlaması

Şamil'in imam olarak seçildikten sonra, ilk eylemi İmamet'e muhalif olan Bulaç Han'ı öldürmek oldu. Daha sonra Hunzakh üzerine yöneldi. Önemli yerleşim yerlerinde halkı teşkilatlandırıp, onları aydınlatmaya çalışan Şamil, Aşilta köyüne yerleşti. General Rosen önce Kazan'lı âlim Tacettin Mustafa Efendi'yi aracı olarak Şamil'e göndermek istemişse de bu Şamil tarafından kabul görmemişti. Bunun üzerine general tüm güçlerini Şamil'in üzerine sevketti. İmam Şamil 1837 yılı boyunca hep savunmada kaldı. Rus Çar'ı, İmam Şamil'i Tiflis'e çağırıp konuşmak

²⁴⁹ Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, s. 121

²⁵⁰ Barlas, *a.g.e.* s.126

²⁵¹ Mansur, *a.g.e.* s. 90

istedi. İmam, bu teklifi sert bir mektupla reddetti. Çar bunun üzerine General Rosen'i görevden alıp yerine General Golovin'i atadı. Bu generalin görevi Kafkasya'da özellikle Çeçenistan ve Dağıstan'ın iç bölgelerinde tam olarak Rus hâkimiyetini sağlamaktı.

Mektupta İmam Şamil "Ben Kafkasya'nın hürriyeti için silaha sarılan muhariplerin en hakiri Şamil, Allah'ın himayesini Çarlar'ın efendiliğine feda etmemeğe ahdeden, özü, süzü doğru bir müslümanım. Çar I. Nikola'yı tanımadığımı, onun iradesinin bu dağlarda sökmeyeceğini General Klug'a tekrar tekrar söylemişim. Sanki bu sözler taşta söylenmiş gibi Çar ile görüşmek üzere beni hala Tiflis'e davet edip duruyorsunuz. Bu davete asla icabet etmeyeceğim. Şu mektubunda son defa olarak size bildiriyorum. Bu yüzden fani vücudumun parça parça kıyılacağını ve sırtımı verdiğim şu vatan toraklarında taş üstünde taş bırakılmayacağını bilsem bile bu kati kararımı asla değiştirmeyeceğim. İşte cevabım bundan ibarettir. Nikola'ya ve kölelerine böylece malum ola²⁵² şeklinde yazmıştı.

Daha sonraki zamanlarda İmam Şamil elçiler gönderip Ruslar'la sulh istediysede, yeni general kesinlikle kabul etmedi. Diğer yandan İmam Şamil'e bağlılığını bildiren Hacı Taşo ve Kibidli Muhammed'de Ruslar'a karşı savaşıyorlardı. Ruslar 1837'te Hunzah, Gimri ve diğer önemli köyleri ele geçirip kaleler yaptılar. Bu sebepten sık sık yer değiştirmek zorunda kalan Şamil, düşmanın ulaşamayacağı bir yerde yerleşmeyi önerenlere ise, 'sağlam bir yere çekilelim, kendi yurdumuzda düşmanla çarpışalım' diyerek karşılık verirdi. Bunun üzerine alınması çok güç bir yer olan Ahulgoh'a karargâh kurdular. Ruslar bütün güçleriyle 1838'de Ahulgoh'u ablukaya aldılar. Cesaretin mükemmel örneğini daha önce Gimri müdafaasında gösteren Şamil, imamlığının ilk büyük imtihanını ve mücadelesini Ahulgoh ve Surbay savaşlarında verdi. Çar'ın generalleri ile defalarca barış ve ateşkes görüşmeleri oldu. Çar İmam Şamil'den oğlunu rehin vermek şartıyla çıkışa izin vereceğini bildirdi. Oğlu Cemaleddin'i Ruslar'a rehin verdiysede Ruslar anlaşmaya uymadılar.²⁵³ Ahulgoh'ta günlerce mücadele edecek olan Şamil beraberindeki 80 kişi ile birlikte buradaki kuşatmayı gizlice aşarak Ruslar'a esir düşmeden Çeçenistan'ın İçkerya bölgesine gitmeyi başarmıştır.²⁵⁴ Ruslar bu kuşatmada Şamil'in çok az askeri karşısında bile 3.000 kayıp vermişlerdi. Başına

²⁵² Tarık Mümtaz Göztepe, *Dağıstan Arslan'ı İmam Şamil*, İstanbul 1971, s. 41

²⁵³ Kukul, *Şeyh Şamil ve Çeçenistan*, s. 50

²⁵⁴ Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, C.18, s. 505-506

ödül konmuş olan İmam Şamil, Rus Çar'ına meydan okuyan iki mektup da göndermişti.

İmam Şamil'i Çeçenler'in bölgesinde kendisine sadık Hacı Taşo, Şuyab Molla, Dargili Cevad Han ve Ahverdil Muhammed ile buluştu. Kendisi tam itaat edilmesi şartıyla bu bölgede İmamlığını yaymak ve buradan Ruslar'a karşı savaşı yönetmek kararı verdi. Şeyh Şamil, köy köy dolaşıp halka Şeriat'ı ve cihadı anlatıp, Ruslar'a karşı birlikte ayaklanmaya çağırıyordu. Kısa sürede 1840'ta tüm dağlık Çeçen bölgeleri İmam Şamil'e biat etmişlerdi.²⁵⁵

Kendisi ile beraber hareket eden bu dört naibi hem yönetim hem de savaş için kendi bölgelerine gönderdi. Bunlar yaptıkları baskınlar ile Ruslar'a büyük zarar verdiler. Şamil, 1841'de Çeçenistan ve Dağıstan'da Ruslara karşı büyük bir operasyon planlamış, bunun için hazırlıklara hız vermişti. Şamil yaptığı çalışmalar sonunda Hacı Murat, Gazi Kumuk ve Kura hanı Aslan Han'ı ve akrabalarını kendi saflarına çekmiş ve onları naib olarak atamıştı. Ruslar da boş durmadılar, vadi ağızları ve geçiş güzergâhlarında yeni kaleler yaptılar. Bölgeye yeni birlikler ve toplar getirdiler. General Graben 1841'in Ekim-Kasım aylarında Çeçen bölgesine sefere başladı. İmam ve Naibler de Çeçen bölgesinden Dağıstan'a girerek bu bölgelerdeki dağlık köyleri itaat altına aldı. Kızlar şehrine Şuyab Molla baskın yapmıştı. Ahverdili Grozni'ye girmiş, Hacı Murad'da Temirhanşura'ya kadar Dağıstan köylerini almıştı. Kısa zamanda Çeçenistan ve Dağıstan'ın büyük bölümü İmam'ın kontrolüne girmişti.²⁵⁶ Generaller arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle ve Şamil'in taktikleri ile Ruslar bazı ufak çarpışmalar ve köy baskınlarından öte bir başarı elde edememişlerdi. 1842 baharında Şamil Gazi Kumuk üzerine akın yaptı. Hacı Murad'tan da destek gelmişti. Ancak gerek komutan Klug'nun ordusunun gelmesi, gerekse güneyde General Graben'in Dargin'e girmesi üzerine İmam Gazi Kumuk'tan geri çekildi. Ama Graben'i Şuyab Molla ve Uluğ Bey durdurdular. Ruslar hiçbir ilerleme sağlayamadılar. Graben görevinden istifa edince General Golovin Kafkasya'da tek otorite oldu. Ancak Ruslar ile İmam arasında savaş dengesi sağlanmıştı. Nitekim 1842 ve 1843'de küçük çarpışmalar dışında sakin geçti. 1843'ün sonlarına doğru İmam ani saldırı ile Ensai'yi aldı. Ruslar karşı atak olarak tekrar Hunzakh'ı kuşattılar. Bunun üzerine Şamil Hunzakh'a yardımdan ziyade

²⁵⁵ Baddeley, *Rusların Kafkasya İstilasını ve Şeyh Şamil*, s. 329-330

²⁵⁶ Budak, *a.g.m.* C.18. s. 506

Ruslar'ın kontrolündeki Dağıstan'daki diğer köyleri aldı. Rus birliklerini dağıttı ve kalelerini yıktı. Bunun üzerine Rus Çarı Kafkasya'ya yeni birlik ve yeni general gönderdi. Aslında her yenilgiden sonra Ruslar generallerini değiştiriyorlardı. Ruslar'ı Şuayb Molla oyalarken İmam önce Girgil'e girdi. Ardından Tarku şehrine girip hanın sarayında 23 gün kaldı. Yeni generalin bazı başarıları üzerine, İmam kışlamak için geri çekildi. Askerlerini köylere dağıttı. Ruslar kış olunca Temirhanşura'ya çekilirken İmam'da kışlamak için çekilmişti. 1844'te Ruslar karşı atağa geçtiler. İmam Şamil'i Kuzey Dağıstan'dan güneye doğru köy köy muharebe ederek geri çekilmeye zorladılar.

Ruslar gittikleri yerlerde hemen tahkim kaleler inşa ediyorlardı. Çar yine de bu yeni generalleri de görevden aldı. Zira Çar kesin zafer bekliyordu, bu galibiyetleri yeterli görmüyordu. 8 Ocak 1845'te Kafkasya genel valisi ve genel komutanı olarak, Prens Voransatov'u atadı. Prens ilk başta Şamil'e karşı başarılar kazandı. Şamil Dargi/Dargo'ya çekildi. Ruslar 23 Temmuz 1845'te Dargi'ye girdiler. İmam, tekrar Çeçenistan'a çekildi. Çünkü Ruslar ile çok büyük meydan savaşı yapılmayacağını anlamıştı. Ruslar'ın askeri teknik üstünlükleri vardı (Özellikle savaş topları). Yeni general, yeni bir fikir ortaya attı. Hemen bu fikri uygulamak için 1845-1846 yılları arasında Çeçen iç bölgelerine gidilen güzargahtaki ormanları kesmeye başladı.²⁵⁷ General yer yer Şamil'in sığınacağı orman bölgelerinde köyler ile beraber yakıyordu.

Bu arada Ruslar gerek Dağıstan'da gerekse Çeçenistan iç bölgelerine yeni yollar, köprüler ve kaleler yapıyorlar, bazı bölgelerdeki ormanları da kesiyorlardı. Şamil'e tabi olan Danyal Sultan Ruslar'a karşı çok başarılı operasyonlar yapıyordu. Gergebil'de Ruslar'ı ağır bozguna uğratmıştı. Vorontsov, Şamil'in merkezine ulaşmak için Çeçen iç bölgelerinde kasaba olan Şalti'ye yöneldi ve aldı (7 Ekim 1847).²⁵⁸

Ruslar, 1848'de yeniden Danyal sultanın elindeki Gergebil'e saldırdı. Rusların ağır top atışları nedeniyle Şamil'in komutanları geri çekildiler. Şamil ve Naibleri Ahti kalesine saldıran Ruslara karşı korumaya çalıştıysa da Meskenje'ye çekilmek zorunda kaldılar. Buradan İmam, Çeçen bölgesine çekilirken ve Naibler ise

²⁵⁷ Beddeley, *a.g.e.* s. 363-373

²⁵⁸ Şamil zamanında da Çeçen bölgesinde (Kumuk Türkü) Taşof hacının etkisi ve yardımı önemlidir.

güçlerini birleştirip bir büyük güç oluşturdular, ancak yapılan savaşta Ruslar'a yenildiler.²⁵⁹

b. Çerkesya'da Kısa Birlik ve Çerkez Bölgesinde Şamil'in Naiblerinin Faaliyetleri

Şamil Ruslar'la mücadeleyi genişletmek cihadı tüm Kafkasya'ya yaymak istiyordu. Hedefi Kabarday ve Çerkez bölgeleri idi. Bu sebepten Bu bölgeye Naib İmamlar gönderdi. Ancak ilk naibler başarılı olamamışlardı.

Öte yandan Çerkezler 1841'de Çar ordularına karşı birlik oluşturmak amacıyla Abazeh topraklarında Pşekhu nehri civarında Şapsığ, Abadzeh, Natukay ile Vubıhlar'dan oluşan bir meclis topladılar. Ancak bu birlik ancak birkaç ay devam edebildi. Şamil ise doğuda Ruslar'a karşı bir birlik sağlamıştı.²⁶⁰ Ruslar'ın topyekûn işgal ve yayılma politikalarına karşı dağlıların birbirlerine yardım ve birlik kurmaktan başka çareleri kalmamıştı. Şeyh Şamil bu meseleyi bildiği için Kabarday beylerinden bazılarını kendine bağladı, diğer Çerkez bölgelerine Naibler gönderdi. Bunlar hem İslam'ı anlatacak, hem de dağınık Çerkezler'i bir araya toplayacaklardı.²⁶¹ Muhammed Emin hariç, diğer naibler çalışmalarında pek başarılı olamadılar. İlk Naib Hacı Mehmet, Abedzehler'i İslam'a çağırırken Çerkez geleneklerini hiçe sayıp şeriatı uygulamak istediği için kısa zamanda zehirlenerek öldürüldü. Ama son Naib Muhammed Emin aynı hataya düşmeyecektir. O, akıllıca yol izledi. İki yıl onların arasında yaşayarak sadece gözlem yaptı. Çerkezler'le diyalog kurup onları anlamaya çalıştı. Bir Çerkez beyinin kızı ile de evlendi.²⁶²

Şamil'in ikinci naibi Naib'i Süleyman, Şamil'in mesajlarını Çerkezler'e iletmiş, onlardan birlik içinde Ruslar'a karşı Şamil'le beraber savaşmalarını istemişti. Şeriat mahkemeleri kurmuş, daha sonra Murtezak birlikleri oluşturmuştu. Fakat Şapsığlar Süleyman Efendi'ye sert tepki gösterdiler. Hatta silahla karşılık verdiler. Naib, Şapsığlar ile olan niyet ve girişiminden vazgeçtiği halde öldürüldü. Üçüncü Naib Hacı Mogamed de aynı tepkilerle karşılaşmıştı. Bu ilk naiblerin 4 yıllık başarısız faaliyetinden sonra bu kez bölgeye Muhammed Emin gönderilmişti. Çünkü M. Emin önce 2 yıl hiçbir şey yapmadan, sadece Çerkezler'i tanımak için onların arasında yaşadı. Halk önce buna da karşı çıktıysa da akıllı politikalarla bazı

²⁵⁹ Baddeley, *a.g.e.* s. 402-409

²⁶⁰ Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 200

²⁶¹ Polovinkina, *a.g.e.* s. 206

²⁶² Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolijisi*, s. 89-91

Çerkez Bey ve boylarını kendine çekmeyi başardı. Lapaski'ye göre Osmanlı Devleti'nin 18 yy'dan başlayarak 50 yıl içinde yapamadığını Muhammed Emin kısa zamanda başarmıştı. En önemli başarısı 'birlik' çatısı altında Ruslar'a karşı Çerkezler'i savaşmaya ikna etmesi ve toplamasıdır.²⁶³

İmamların ortaya koyduğu Muridizm hareketi ve Şamil'in devleti, Çar ordularına karşı direniş ve savaş açısından dayanışma ve birlik sağlayan dağlıları bütünleştiren önemli bir yöne sahipti. Muridizmin etkisindeki Şamil'in İslam devleti, şeriatçı düzenle birlikte disiplinli, birliğı içeren, lidere itaati esas alan bir kararlılığa sahipti. Muridizm ve İslam, Kuzey Kafkasya'da birlik için avantaj sağlıyordu.²⁶⁴ Ancak Şamil'in naibleri Çerkezya'ya geldiklerinde hala geleneksel örf ve adetler bölgede önemli bir etkendi. İslami inanç ve şeriatın kuralları ancak kıyı şeridi Çerkezya'da soylular ve şehirliler arasında varlık gösterebiliyordu. Naiblerin kurduğı düzene ve mahkemelere Çerkezler pek uymak istemiyorlardı. Muhammed Emin bu bölgeye geldiğinde iki yıl gözlem yapması bu sebepten dolayıdır. M. Emin, onları tanıdıktan ve kendini kabul ettirdikten sonra İslam'ı Çerkez bölgelerine yaymaya başladı.²⁶⁵

Çerkezler dini kurallara çoğunlukla itiraz ediyorlardı. Zira bu kuralların özgürlüklerini kısıtlandığını düşünüyorlardı. Kafkas içlerinde, yaşayan Çerkezler henüz İslam'ı tam olarak kavrayamamışlar ve pagan davranışlar sergiliyorlardı. Çerkezler özgürlüklerine aşırı düşkünlükleri din veya başka bir kültürün baskısı kendileri için engel olacağını düşünüyorlardı. Çerkezler kendi aralarında sürekli mücadele halindedeler idi. Kan davaları çok yaygındı. Birbirlerinin köyelerine baskın yapıp genç kız ve erkekleri, çocukları esir alırlar ve bu esirleri Karadeniz sahilinde Osmanlılar'a satarlardı. Çerkezya'da 'Pşı' denen prensler ile beyler, özdenler, köylü ve köle/esirlerden oluşan kast sistemi mevcuttu. Oysaki Çeçen ve Dağıstan bölgelerinde böyle bir durum söz konusu değildi. Osmanlı, buralara İslam'ı getirdiyse de Çerkezya'nın iç bölgelerinde yaşayanlar yarı İslam, yarı pagan davranış ve inanç halinde yaşıyorlardı. Çerkezler önemli kararlar için eski pagan kültüründen kalma büyük bir ağaç (ulu ağaç) altında toplanmaya devam ediyorlardı. Yaşlılar burada sözüne itibar edilen kişiler/aksakallılar idi.

²⁶³ Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 218-219

²⁶⁴ Polovinkina, *a.g.e.*, s. 208

²⁶⁵ Polovinkina, *a.g.e.*, s. 209

c. İmam Şamil'in Çerkez Bölgesine Seferi

1846'de Şamil 14.000 askeri ile Çerkez bölgesine geldiysen de bazı Kabarday beyleri hariç diğerk Çerkez beyleri Şamil'e yardım etmediler. Kabardaylar, İmam Şamil'in Çeçenler'le birlikte bölgelerine gelmesinden çekiniyorlardı. Zira Ruslar'ın Kabardaylar'a baskı yapacağını ve Rus ordularının bölgeye geleceğini düşünüyorlardı.²⁶⁶ Muhammed Emin aslında Şamil'e Çerkezya'ya gelirken bir mektup göndermişti. Mektupta Muhammed Emin, Şamil'e "Sakın buraya gelme, gelsen bile senin yaşamını koruyamam, AbedzechlerAbedzehler şeriatı bilmiyorlar. Sen tavizsiz bir şeriatçısın bu nedenle seni aralarında barındırmazlar, yaşatmazlar" diye yazdı. Şamil'de Çerkez içlerine girmekten vazgeçti. Aslında İmam, Çerkezler ile Çeçen İnguş bölgesini fiilen birleştirmek istiyordu.²⁶⁷

İmam Şamil'in Çerkez harekâtı şöyle gerçekleşmişti. İmam, 10.000'i piyade 14.000 kişilik ordusu ve 80 topla önce Argun'u aldı. Kazak stanitsalarını alarak Sunca nehrini geçti ve Kupra nehrine ulaştı. Ruslar bu ani akın dolayısıyla kısa şaşkınlık sonrası harekete geçerek Şamil'in peşine takıldılar. Ancak Şamil, çok hızlı ilerliyordu. Muhammed Emin ve Çerkezler'de yeteri kadar desteği göremeyen Şamil Kabardaylar'dan bazı beylerin Rus korkusu ile Şamil'e destek vermemeleri üzerine geri dönmek için harekete geçti. Şamil geri dönmek için farklı yol izlemişti. Çerkez bölgesinden isteği neticeyi alamayacağını anlayan Şamil, buradan geriye dönüp İnguş ve Çeçen bölgesinden Terek'e saldırdı. Ancak Dağıstan'a yönelip Ruslar'ın geri aldığı bölgeleri almak isteyen Şamil, birkaç ufak çatışma dışında Şamil'in ordusu savaşmadı, Ruslar'ın gelişi ile de bölgeden çekildi. Şamil bu seferden umduğu desteği ve başarıyı bulamadığından eski bölgesine çekildi. Bu arada Ruslar, Dargin bölgesini tamamen kontrol altına almışlardı.

d. İmam Şamil'in Devletleşme Yolunda Faaliyetleri

Şeyh Şamil, İngiltere, Fransa ve Osmanlı'dan bağımsız hareket ediyordu.²⁶⁸ O, devletini hiçbir devlet tarafından tanınmasa bile kendi oluşturduğu sistem ile yönetiyordu. Kontrolü altındaki bölgelere Naibler atıyordu. Bu naibler idari, askeri, mali ve hatta kadılık yapma yetkisine sahip, Şamil adına köy/kasabalarda yetkili kişilerdi. Şamil bir posta teşkilatı da kurmuş, yazdığı mektuplar ile hızla Naibleri

²⁶⁶ Özbek, *Çerkez tarihi Kronolojisi*, s. 90

²⁶⁷ Özbek, *a.g.e.* s. 127

²⁶⁸ Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 219

bilgilendiriyor onlara emirler veriyordu. Mektupları genelde Arapça kaleme alırdı. Şamil ayrıca toplar döktürmüş ve barut imal etmişti. Bunun için Osmanlı'dan teknik eleman yardımı bile istemişti.²⁶⁹ Şamil anında hareket için sürekli askeri birlik bulundururdu. Şamil, yönetiminde bulunan kasaba ve şehirlerde idari, askeri ve adli yapısı olan yerel yönetimler oluşturuyordu. Büyük köylere ayrıca imamlar ve kadılar gönderiyordu.²⁷⁰ Naibler de buldukları yerde hemen idari, askeri, vergi ve kadılık sistemi oluşturuyorlardı. Devlet yönetimi için divan sistemi oluşturmuş ve vergi toplama teşkilatı kurmuştu. Hatta bazı Rus asker kaçakları ve Leh, Ukraynalı, Kazak askerler Şamil'in devletinde rahatça yaşıyorlar, dini veya başka bir baskı görmüyorlardı.²⁷¹

İmam Şamil, savaşlarda uyguladığı başarılı savaş taktiklerinin yanı sıra, kadılık teşkilatı ve idari yönetim birimi kurarak bir devlet mekanizması oluşturmuştu. Medreselerdeki eğitime büyük önem verdi. Şamil, kadı ve mollaların yetişmesi, cami ve hanların onarılmasında önemli işler yaptı. Şamil, kurduğu devleti oluşturacak sistem ve yapılarla önemli şeylere imza atmış oldu.²⁷² Mahkemeler, yönetim/idari birimleri kurdu, posta sistemi kurdu, jandarma teşkilatına benzer yapı oluşturdu. Yolcu ve tacirler için küçük hanlar yaptırdı. Vergi uyguladı, nişan ve rütbe uygulaması başlattı. Askeri usüllerin oluşturulmasında Rusya'da yetişip general olmuş ve Şamil tarafına geçmiş Danyal Bey'in etkisi vardır.²⁷³ Şami ayrıca toplar döktürdü, barut imal etti ve para bastırdı.

e. İmam Şamil ile Naib Muhammed Emin'in ve Sefer Bey'in Çerkez Bölgesindeki Faaliyetleri

Şamil'in Naibi Muhammed Emin, Şapsığ bölgesine yönetim için bir büyük bina yaptırmıştı.²⁷⁴ Bu Naib Şamil'den habersiz iki defa Osmanlı'dan yardım istemiş, hatta bir keresinde bizzat kendisi İstanbul'a gitmişse de istediği desteği alamamıştır. Rus istihbarat ve konsoloslüğünün çalışması ile Osmanlı Devleti, Naibi çöle sürgüne göndermişse de, Naib kısa zamanda kaçarak gizlice Çerkezya'ya dönmüştür.²⁷⁵

²⁶⁹ Bab-ı Ali Evrak Odası Amedi Kalemi, No: 19/1, 23 Receb 1266/4 Haziran 1850 tarihli *tezkiye-i samiye müsveddesi*

²⁷⁰ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1976)*, s. 54

²⁷¹ Kundukh, *Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)*, s. 54

²⁷² Muhammed Tahir'ül, Karaki (Karakhi), *Şeyh Şamil'in Savaşları*, Ter: Tahir'ül Mevlevi, Haz: Burhan Bozgeyik, İstanbul 2005, s. 30- 40

²⁷³ Spencer, *Türkiye, Rusya Karadeniz ve Çerkezistan*, s. 316

²⁷⁴ Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 220

²⁷⁵ Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, s. 95-96

Osmanlılar aslında Kuzey Kafkasya'da kendilerine tam bağlı bir komutan istiyorlardı. Bunu ne Naib Muhammed Emin, ne de Şamil kabul etmediler. Bu sebepten Osmanlı Devleti merkezden paşa göndermek yerine bu defa bölge ileri gelenlerinden, oranın dil ve kültürünü iyi tanıyan Tatar Sefer Bey'i bölgeye gönderdi. Ona her türlü desteği sağladı. Ama Ruslar'dan çekinildiği için bu destek az miktarda ve gizli olarak devam ediyordu. Sefer Bey hemen kıyı Çerkezler'inin nüfuzunu kullanarak bazı beyleri ve kabileleri kendi yanına çekti. Bu hareket dolayısıyla Çerkez bölgesi üç kısma ayrıldı. Muhammed Emin taraftarları, Sefer Bey taraftarları ve her ikisini de kabul etmeyen özgür/bağımsız Çerkez bey ve boyları.²⁷⁶ Muhammed Emin ve bazı Çerkez beylerinin Osmanlı'dan yardım alması için İstanbul'a gelmeleri de bir fayda sağlamadı.

Muhammed Emin'in düzeninin bozulması sadece Sefer Bey'in hareketleri değil, Rus baskıları ve Çerkezler'in bağımsız hareket etmek istekleri de yol açmıştır. Yine de ortak düşmana karşı Sefer Bey ve Naib Muhammed Emin ilk defa 1855'de Sohunkale'de bazı Çerkez beyleri ile bir araya geldiler. Fakat Osmanlı Devleti'nin yardım edemeyeceği ortaya çıkınca Abedzehler toplantıdan çekildiler. Böylece Çerkezler arasında birlik sağlanamadan dağıldılar. Abedzehler çoğunlukla Muhammed Emin'in etkisindeydiler. Şapsığ ve Natukhaylar ise, Muhammed Emin, Sefer Bey taraftarları ve Hristiyan/pagan olanlarda bağımsız hareket ediyorlardı. Böylece boylar 3 gruba ayrılmışlardı. Çerkezya'ya Rus karşıtı Polonyalılar'da yardıma gelmişlerdi. Polonya kökenli Lapinski (Müslüman olup Tefvik Bey adını alacaktır) ve Leh Zamoski ile beraberindeki 100 kişilik birlik Çerkesler'le birlikte Ruslar'a karşı savaşmışlardı. Polonyalılar Çerkezler'e askeri ve teknik yardım yapıyorlardı. Bu savaşçılar az sayıda cephane de yanlarında getirmişlerdi. Bunlar Polonya'dan gizlice Çerkez bölgesine sınırlı miktarda maddi yardım da aktarıyorlardı. Polonyalı/Leh gönüllü savaşçıları (Subay ve askerleri) 1860'a kadar kahramanca Ruslara karşı savaştılar. Çerkez savaşının sonuna doğru sağ kalanlar ülkelerine dönmüşlerdir.²⁷⁷ Ama her şeye rağmen Çerkezler zaman zaman aralarındaki ayrılıklar yüzünden ve Rus fitneleri sebebiyle veya Osmanlı ve

²⁷⁶ Polovinkina, *a.g.e.* s.221

²⁷⁷ Polovinkina, *a.g.e.* s. 225

Muhammed Emin taraftarı olmak bahaneleri yüzünden birbirleriyle de savaşımlardır.²⁷⁸

Sefer Bey'in ve Muhammed Emin'in Ruslar'a karşı verdikleri yoğun çalışma ve çarpışmalar sonuçsuz kaldı. Ruslar Çerkesya' yı işgal ettiler. Sefer bey Ruslar'a teslim oldu. Sefer Bey ve Muhammed Emin'in Ruslar'a karşı verdikleri yoğun çalışma ve çarpışmalar sonuçsuz kaldı. Ruslar Çerkezya'yı işgal ettiler. Sefer Bey Ruslar'a teslim oldu. Muhammed Emin ise Osmanlı topraklarına kaçtı ve bir müddet sonra Bursa da öldü.²⁷⁹

f. Kırım Harbi ve Osmanlı-İmam Şamil Arasındaki İlişkiler

Ruslar, Gürcistan ile Dağıstan arasında ilk tüneli yaparak yeni bir yol açtılar. Bu Gürcistan ile Dağıstan arasını 400 km daha kısalttı. Ancak Ruslar ile Osmanlılar arasında başlayan Kırım savaşına kadar 1849-1853 yılları arasında nispeten ufak çarpışmalar hariç sakin geçti. 1852'de iki önemli olay oldu. Prens Baryatinsky'nin Kafkasya sol kanat komutanlığına getirilmesi ve İmam Şamil'e önce ihanet eden sonra pişman olan Hacı Murad'ın bir firar teşebbüsünde öldürülmesi idi.²⁸⁰

Şamil, Zagatala'daki Rus birliğine baskın yaptı. Naib'i Muhammed Emin'de Çerkez bölgesinde iki Rus kalesini ele geçirdi. Osmanlı Devleti Şamil'in bu hareketlerini temkinle takip ediyordu. Şamil tam da Osmanlı-Rus savaşında destek istenilmek için heyet gidecekken, Kırım savaşı başladı. 1853'te Kırım savaşı'nın başlaması Şamil için bir fırsat oldu. Şamil, Osmanlı Devleti ile bu savaş vesilesiyle irtibat kurdu. Sultan Abdülmecit'e sitemli bir yardım istek mektubu gönderdi. Osmanlı Devleti'de Şamil'e gönderilen elçiye Sultan'ın Ruslar'a karşı Cihad çağrısına uyması için bir mektup yazmıştı. Şamil ise kendisinin Dağıstan'dan, Osmanlı ordusunun da Batı Gürcistan'a hareket ederek Tiflis alınırca Ruslar'ın Tiflis'ten çıkarılabileceği ve Rus ordusü gücünün bitirilebileceği teklifini yaptı. Ancak Sultan ve paşalar bu görüşle ilgilenmediler.²⁸¹ Osmanlı Devleti yardım yerine Şamil'e Dağıstan Serdar-ı Ekremi ünvanını verdi. Ayrıca diğer Dağıstan hanlarını da unutmayan Osmanlı Devleti, onlara da çeşitli ünvanlar vererek pragmatik/faydacı bir yaklaşımda bulundular. Osmanlı Devleti, Şeyh Şamil'in oğlu Gazi Muhammed'e,

²⁷⁸ Yıllarca süren savaşlarda ve tabiatın acımasızlığı sırasında 880 civarında asker ve Kazak'ın Muhammed Emin saflarına geçmesine neden olmuştur. Muhammed Emin bunlardan bir birlik bile kurmuştur. Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, s. 99

²⁷⁹ Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 226

²⁸⁰ Bakınız: Lev Nikolayaviç Tolstoy, *Hacı Murat*, Çev: Leyla Soykut, İletişim Yay. Ankara 2014

²⁸¹ BOA, *İrade-i Dâhiliye*, nr: 26886

Cumuy Han'a, Danyal Sultan ve İsmail Paşa'ya Mirlivalık, Şamhal Hanı Ebu Muslim'e Feriklik rütbesi vererek ödüllendirdi.²⁸²

Şamil, Tiflis üzerine askeri hareket fikrinde ısrarlı idi. Zira Osmanlı ordusu Gürcistan içlerinde Özgürgeti'de idiler. Zagatala'dan İmam Şamil Kakheti bölgesine geldi. Bazı Rus küçük birliklerini bertaraf etti. Ancak Osmanlı'yı Tiflis üzerine yönlendiremedi. Bunun üzerine Şamil üzgün ve kırgın bir şekilde Dargin bölgesine çekildi. Hatta Ruslar'ın Kars kuşatmasını sonlandırmak için Gürcistan'a yönelmesi bile İmam Şamil'i harekete geçirmede. Naibi Muhammed Emin'de hakeza aynı şekilde sessiz kaldı. Ruslar'ı Güney Kafkasya'dan atma fırsatı kaçırmıştı.

Kırım harbi sırasında İngilizler ve Fransızlar Çerkezler'den 12.000 asker istediler. Yardım gelmeyince Fransızlar Çerkezler'i tamamen Ruslar'ın insifiyatine bıraktı. İngilizler'in de artık Kafkasya'ya ilgisi azalmıştı.²⁸³ 1856 Paris anlaşması ile Osmanlılar, Kafkasya'nın siyasi ve askeri kaderini tamamen Ruslar'a bıraktılar. Fransa, Çerkezler'in yardım isteğini geri çevirdi. İngilizler de Çerkezler'in yardım istekleri karşısında oyalama taktiği uyguladılar ve herhangi bir yardım göndermediler. Anlaşmadan önce aslında Abedzeh, Şapsığ ve Natukhaylar İstanbul'a bir heyet göndermişlerdi. Sefer Bey'de oğlu Karabatır'ı göndermişti. Osmanlı Sultanı heyeti kabul etti. Sultan, Rusya ile Çerkezler'in savaşı sürdürmeleri istedi. Çerkezler'in İslam'a ve Sultana bağlı kalmalarını da istedi. Osmanlılar Rus baskısı nedeniyle Çerkezler'e bir küçük gemi dışında başka yardım yapamadılar.²⁸⁴

Osmanlı Devleti ile beraber İngiliz ve Fransızlar, Kırım savaşında Rusya'yı bölgeden uzaklaştırmak için çabaladılar. İmam Şamil'den destek istediler. Ancak İmam temkinli davranıp, isteksizce sadece Lezgi bölgesinden Gürcistan'daki Rus birliklerine saldırmakla ittifa etti. Batıda ise Çerkez kabilelerinin bölünmüşlüğü, Sefer Bey ve Behçet Paşa'nın başarısızlıkları, Şamil ile Osmanlı Devleti'nin irtibatını yetersiz olması istenilen sonuçları getiremedi.²⁸⁵ Zaten Şamil'in Naibi Muhammed Emin ile Osmanlı taraftarı Sefer Bey ve diğer bağımsız Çerkez beyleri arasında çekişmeler sürekli devam etmişti. Ruslar Kırım savaşı sonrası silah kaçakçığı ve cephane yardımı olmaması için tüm Çerkez, Çeçen ve Dağıstan bölgesini ablukaya

²⁸² Mustafa Budak, *1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993, s.71

²⁸³ Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, s. 98

²⁸⁴ 1853-1856 Kırım Osmanlı Rus savaşında da Şamil ve Çerkezlerden yardım istendiyse de Şamil ve Çerkezler pek bir şey yapmadılar.

²⁸⁵ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1976)*, s. 57

almış geçit yerlerini tutmuştu. Denizden de Çerkezler'i ablukaya almışlardı. Osmanlı'ya da elçiler vasıtasıyla baskılar yapıyorlardı

1853-56 Kırım savaşı sırasında Şamil'den ve Kafkasyalılar'dan gerekli desteği Osmanlılar alamadılar, Avrupalılar'ın desteği ile kazanılan bu savaş sonrası,²⁸⁶ Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti Ferah Ali Paşa'nın başkanlığındaki heyet Kuzey Kafkasya ve Kırım için bir şey yapmadılar. Osmanlı Devleti, Acaristan ve Ahıska bölgelerini almak ile yetindi.²⁸⁷

g. İmam Şamil'in Son zamanları

Ruslar, Paris anlaşmasından hemen sonra Prens Baryatinski'yi Kafkasya genel valisi atadılar. Bu yeni vali Kafkas Rus ordusunu 5 kola ayırdı. Bu kollardan 3 tanesi Doğu Kafkasya ile ilgili idi. Çeçen ve Kuzey Dağıstan'daki ordu önce Çeçen bölgesine sonra Andi Koysuna gelecek, Zagatala daki Rus birliği ile birleşip Şamil'in ordusunu çembere alacak şekilde plan yapıldı. Ruslar bu planı uygulamak için 1857'de harekete geçtiler. Hem Dağıstan, Hem Çeçenistan hem de Lezgi bölgesinden harekete geçen Rus orduları gittikleri köyleri yakıp yıkıyorlar, önüne çıkan Şamil'in birliklerini ve yerel halkı öldürüyorlardı. Çeçen bölgesine geçen Şamil savunma savaşı veriyordu. Ağustos'ta 15 Çeçen köy/mezra Rus zulmünden dolayı baş eğdiler. Vedono'nun düşmesi sonrası Şamil Dağıstan'a geçti. General Yevdekimov ve General Vrangeli iki koldan Şamil'i sıkıştırmaya başladı. Ağustos itibariyle pek çok köy Ruslar'a boyun eğdi. Şamil ve ordusu Andi Koysu'nu geçtikten sonra İtişkale'ye çekildi. Burada da duramayan Şamil son olarak Gunib'e çekilecektir. Gunib Ruslar tarafından kuşatıldı. Önce Şamil'e teslim olması için Prens, elçi gönderdi. Şamil ilk önceleri teslim olmak istemedi. Gazi Muhammed gibi vuruşarak şehid olmayı yeğledi. Ancak beraberindeki kadın ve çocuklar ile halkı düşünerek, teslim olmayı kabul etti(6 Eylül 1859). Şamil Temirhanşura'ya götürüldü. Oradan Rusya'ya yollandı. Şamil Çar tarafından kabul edildi.²⁸⁸ Ardından Kaluga'da mecburi ikamete tabi olarak ev hapsinde tutuldu. 1870'de Hacc yapması için Mekke'ye gitmesine izin verildi. İstanbul üzerinden Mekke'ye gidecek olan Şamil için Sultan Abdulaziz İstanbul'da büyük ve gösterişli devlet töreni ile halk eşliğinde

²⁸⁶ Zira İngiltere ve Fransa'nın Osmanlıya desteğinin amacı, Rusların sıcak denizlere inme politikası nedeniyle onları Kırım-Kafkasya ve İran-Afganistan bölgelerinde engellemeye çalışmaktı.

²⁸⁷ Barut, *Kuzey Kafkaslarda Rus İlerleyişi Karşısında Anapa Muhafızı Ferah Ali Paşa'nın Askeri ve Siyasi faaliyetleri(1781-1784)*, s. 83-84

²⁸⁸ Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 18, s. 511

Şamil'i karşılamıştır.²⁸⁹ Tarihteki en büyük gerilla lideri sayılan Şamil 4 Şubat 1871'de yetmiş dört yaşında Medine'de vefat etti. Cennet-ül Baki mezarlığına defnedildi.²⁹⁰

Şamil dağınık halde Rusların işgal ve baskılarından bunalmış Kuzey Kafkasyalılar'ın bu durumunu bertaraf etmek için onları bir araya toplayarak birlik içinde mücadele etmeye ön ayak olmuştur.²⁹¹ İmam Şamil'in bayrağı altında savaşanların hepsi, onun muridi sayılmazlar. Ancak bu mücahidler Muridizm bayrağı altında birleşen Kuzey Kafkasyalı savaşçılar olmuşlardır.

h. İmam Şamil Sonrası Dönem

Şamil'in vefatı ile Muridizm ateşi sönmedi. Ancak hız kaybetti. 1864'ten beri varola gelen Osmanlı'ya zorla göç ettirme politikasından en çok Çerkezler etkilendiyse de Çeçen-İnguşlar'da kısmen etkilendiler. Osmanlı'ya en az göç Dağıstan bölgesinden olmuştur.

Şamil sonrası Çeçen bölgesinde Ruslar'ın zulüm ve haksızlıklarına dayanamayan Kumuk asıllı Kunta Hacı isyan etmişti. Kunta Hacı'nın etrafında toplanlardan dolayı O'nun nüfuzunun artması Ruslar'ı endişelendirdi. 18 Ocak 1864'te 4.000 mürid Şali'de toplanmıştı. Ruslar'ın ani baskını ile bunların bir kısmı öldürüldü, çoğu yaralandı. Kunta Hacı ile birliklikte 12 kişi tutuklanıp sürgüne gönderildiler. Kunta Hacı sürgünde vefat etti.²⁹² Şamil'den sonra Rus baskıları ile Argun köylüleri isyan etmişlerdi. İsyen 1861-62 arasında bir yıl sürmüş Ruslar çok kanlı bir şekilde bu isyanı bastırdılar.²⁹³

XIX. yy'da Çerkezya, Ruslar ile Osmanlılar arasında çıkar savaşına sahne olduğu gibi İngilizler ve bir müddet Fransızlar da müdahil oldular. Ruslar'ın Hindistan'a ve Ortadoğu'ya inmelerini istemeyen İngilizler, Ruslar'ı Kafkasya'da durdurmak için yerli halklara yardım sözleri veriyorlardı. İngiliz ajan ve gönüllüleri yerli halklara özellikle Çerkezler'i teşvik edip direnmeye çağırıyorlardı. Fakat İngilizler 1829 Edirne Antlaşması ile Kafkasya'nın Ruslar'ın iç meselesi olarak

²⁸⁹ Baddeley, *Rusların Kafkasya İstilas ve Şeyh Şamil*, s. 429-450.

²⁹⁰ İmam Şamil'in Mekke'ye geldiğini duyan tüm dünya Müslümanları onu görebilmek için birbirini eziyorlardı. Bunun üzerine Şamil'i Kâbe'nin üstüne çıkardılar. Hacılar hayranlık ve ağlamalar, bağırışlar arasında Şamil'i seyretmişti.

²⁹¹ Abdullah Temizkan, "Kuzey Kafkasya Muridizmi n Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkisi" *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, c.IX, sayı: 2, İzmir 2009, s165-190,

²⁹² Bennigsen, *Sufi ve Komiser: Rusya'da İslam Tarikatları*, s.98-99

²⁹³ Mansur, *Çeçenler*, s. 51-59

kabul ettiler. Bu anlaşma sonrasında Türk sultanı Çerkez topraklarını Rusya'ya bırakmış oldu. Aslında Çerkezler tam olarak Osmanlı tebaası olmamışlardı. Eğer tam vatandaş olsalardı, Bell'in düşüncesi göre, İslam kanunlarıyla yönetilen Osmanlı Devleti'nde Çerkezler'in köle olarak Osmanlı'ya getirilmesine itiraz ederlerdi. Zaten Çerkezler, Muhammed Emin gelene kadar tam olarak müslüman olmadılar. Hatta O'na bile karşı çıkanlar oldu. Aslında İngilizler Ruslar'la sadece diplomasi savaşı veriyorlardı. Çerkezler sürgün sonrasına kadar kendilerini dünyanın büyük devletlerinin çıkar savaşı içinde olduklarını anlayamadılar.²⁹⁴

Osmanlı ve İran'a karşı başarı sağlayan Rusya artık tamamen Kafkas halklarına karşı işgal ve savaşların dozajını artırdı.²⁹⁵ Ordunun sayısını Ruslar 250.000'e çıkardılar.

İmamlar dönemi, yani İmam Muhammed ile başlayan, İmam Hamzat ve İmam Şamil ile devam eden Muridizm hareketi olarak adlandırılan Kutsal savaş/cihad Kuzey Kafkasya'da bir süreliğine birlik sağlanmış ve Kafkas İslam Devleti kurulmuştur. Bu birlik 1859'da Şamil'in teslim olması ile sona ermişti. Çerkezler bu birliğin genelde dışında kalmışlardır (Kabardaylar hariç). Çerkezler, bundan sonra İngilizler'in ve Osmanlı'nın cılız yardımları dışında, Ruslar'a tekbaşlarına karşı koyma mücadelelerini 1864'e kadar çaresiz bir şekilde sürdüreceklerdi.

Ruslar'ın bölgeyi tamamen alması ile Çerkezler ağırlıklı olmak üzere 1.300.000 kişi Kafkasya'dan Osmanlı'ya göç etmiştir. Bu sürgün ani ve çok hızlı gelişmişti. Bu sebepten sürgün sonucu yollarda hastalık, soğuk, açlık ve boğularak yaklaşık 300-400 bin kişi öldü. Bu büyük bir zulüm ve katliam manasına gelmektedir.

D. ÇERKEZYA'DA KISA BİRLİK VE ÇERKEZ DİRENİŞİNİN SONU

Şamil'n teslim olması sonrası tüm güçleri ile Ruslar batı Kafkasya'da henüz tam teslim olmayan Çerkez bölgelerine yüklendi. Çerkezler silah bırakmıyorlardı. Çerkezler zaman zaman bir araya gelip birlikte hareket etmek istedilerse de bunda

²⁹⁴ Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 167-168

²⁹⁵ N. Luxembourg, , *Rusların Kafkaya'yı İşgalında İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, İstanbul 1998, s. 27

pek başarılı olamıyorlardı. Hem Ruslar'ın teknik ve düzenli ordularının olması, katliamcı savaşları, hem tabiat şartları, hem de soyluların arasındaki ihtilaflar birlikteliği çok kısa tutuyordu. 1859'da Bjeduğlar köyleri yakılınca silahı bıraktılar. Ruslar 1860'a kadar Şapsığlar'ın köyelerine de baskınlar yaptılar, aldıkları yerleri yaktılar.

1861'de Vubıhlar/Ubıhlar, Abedzehler/Abzehler, Şapsığlar Rusya'nın bölgedeki taarruzunu engellemek için birlik kararı aldılar ve bir meclis oluşturdular.²⁹⁶ Çar'a delege gönderdiler. Ama Çar tüm Çerkezya'nın zaptedilmesi emrini vermişti. Bu arada Ruslar kölelik ve ticaretini yasakladılar (1861). Çerkezler, bu aşamalardan sonra birlik içerisinde savaşa girilmesi gerekliliğini anladılar. Fakat çok geç kalmışlardı.²⁹⁷ Bu geciken birliktelik '*Yüksek Özgür Meclis*' adı verilen 15 üyeli meclisten oluşuyordu. Birlik kararı alan Çerkez bölgeleri 12'ye ayrıldı. Her nahiye kendi müftü ve kadısını belirledi. Nahiyeler 100 muhtarlık olan bir sistem oluşturuldu. 1862'ye kadar süren bu kısa birlik Ruslar'ın işgali ile son buldu. Hatta Abedzeh soylularından biri Ruslar'la beraber savaşa katılmıştı.²⁹⁸

Çerkezler, İngilizler'den yardım almak için Londra'ya heyet gönderdilerse de bir sonuç alamadılar. Çerkez yanlıları Londra'da mitingler düzenliyor, Kraliçe'den yardım talep ediyorlardı. Fakat İngiliz Hükümeti Çerkezler'e ilgi göstermiyordu. Osmanlı ise güçlü konumda değildi. Çerkezler Ruslar'dan çaresizce özerklik koparmaya çalışıyorlardı.²⁹⁹ Ama hiçbir sonuç alamadılar. Çerkezler, 11 Eylül 1861'de Çar Alexsandr'ın Kafkasya'yı ziyareti sırasında bir heyetle isteklerini iletilerse de Çar bu istekleri kabul etmedi. Çerkezler hiç olmazsa Rusya'ya bağlı Özerklik istiyorlardı. Çar ise onlardan kesin itaat istiyordu. Çar, Çerkezler'e Kuban stepleri ve Kuban düzlüklerinde yaşamaya zorlamak için göç etme süresini kısa tutarak bir ay olarak belirledi.³⁰⁰

Rusya, İngiliz veya başka bir devletin müdahalesi olmadan hızla Kafkasya'daki diğer toprakların tamamını almak istiyordu. Çar, Kafkasya'daki bütün ordu ve istikam güçlerini harekete geçirdi. Dağlar ve köyler karış karış taranıyor,

²⁹⁶ Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 236

²⁹⁷ Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, s. 126

²⁹⁸ Özbek, *a.g.e.* s. 127-128

²⁹⁹ Polovinkina, *a.g.e.* s. 243

³⁰⁰ Polovinkina, *a.g.e.* s. 239

yakalananlar ya öldürülüyor veya deniz kenarlarına göç için sürülüyordu. Özellikle kadın ve çocuklar hiçbir eşya almadan alelacele evlerinden çıkartılıyordu.³⁰¹

Rus orduları süratle hareket edip, Çerkezler'i bir an önce Osmanlı'ya göçe zorlamak için kıyıları sürüyorlardı. Son direnme hattı bir vadiye sığınan Çerkezler'in top atışları ile imhası ile Kafkas istilası sona erdi (21 Mayıs 1864).³⁰² Ruslar için artık bayram havası idi. Çerkezler için ise göç ile birlikte açlık, susuzluk, hastalık ve barınak sorunları onları bekliyordu. Osmanlı göçlerin hazırlıksız yakalandığı bu göçlerin bu denli yoğun olacağını kestirememişti.

1. Çerkezler'in Osmanlı Topraklarına Göçleri

Kuzey Kafkasyalıların 1864'te Rusya'ya teslim olmasıyla birlikte Kafkasya-Rus savaşları sona erecektir. Çarlık Rusya'sı bir kararname yayınladı. Buna göre Kafkas halklarının buldukları bölgeden çıkmaları istendi. Eğer Kafkasyalıların çıkmazlarsa savaş esiri sayılacağı bildirildi. Bununla ilgili Kunaski Subornik adlı resmi günlüklerinde şunlar yazmaktadır. "Çerkez köylerinin yüzlercisi yakıldı, tarlalar tahrip edildi, atların ayakları altında ezildi, itaatkâr köylüler müfettişlerimizin gözetiminde ovalara götürüldü. İtaat etmeyenler Osmanlıya sürüldü. Çoğu 1864'te olmak üzere, 300.000 Çerkez kovuldu"³⁰³ Bu rakam tabii ki az bir rakamdır. Sadece denizlerde ve göç yollarında ölen Çerkez sayısı 300.000'dir. Kafkasya'dan 1.000.000 Adige Çerkezler'i göçe zorlanmıştır. Bu sayıya Abhaz ve Kabardaylar dâhil değildir. Ayrıca zamanla bir milyon kişi Çerkez bölgesinden 700.000 kadar Kabarday olmak üzere, Çeçen, İnguş, Osetin, Dağıstanlı Kuzey Kafkasya'dan Avrupa'ya, Anadolu'ya, Kıbrıs, Ürdün, Mısır ve Suriye'ye göç ettirilmiştir.³⁰⁴

Çerkezler, 1861-1862 ve 1863-1864 tarihlerinde iki büyük sürgüne tabi tutulmuşlardı. Ancak bu tarihten önce ve sonrada göçler olmuştur. Sürgün ve göç günlerinde bazı Çerkezler, göçmek veya sürgüne gitmektense dağları, açlık ve sefaleti tercih etmişlerdir.³⁰⁵

³⁰¹ Polovinkina, *a.g.e.* s. 241

³⁰² Traho, *Çerkesler*, s. 73-77

³⁰³ Kubanski Sbornik, Ekaterinodar, 1904, s.150 naklen, Troha, *a.g.e.* s. 48

³⁰⁴ Özbek, *Çerkes Tarih Kronolojisi*, S: 154

³⁰⁵ Özbek, *a.g.e.* s. 135

Ruslar, boşalan yerlere çoğunluğu Kossok olmak üzere hızla bir şekilde Rus ve Ermenileri yerleştirdiler.³⁰⁶ Dağlardan deniz kıyılarına sürülen Çerkezler savaşın, istilanın ve yok etmenin, tehcir, sürgün, çile, açlık, susuzluk ve soğğun tüm etkisini topluca yaşadılar. Deniz kıyısında ve denizde hatta gittikleri topraklarda kötü şartlar onları bekliyordu. Çerkezler'in ve tüm göçmenlerin yaklaşık 3/1 bu göç sırasında öldüler.

Osmanlı ise bu göçe karşı değildi. Ama hazırlıklı da değildi. Osmanlı Devleti'nin imkânları kısıtlıydı. Bu kadar yoğun bir göç olacağını düşünememişlerdi. Çerkezlerin ancak %10'u savaşta ölmüş, geri kalanlar açlık, soğuk, hastalık ve Karadeniz'in azgın sularında boğularak ölmüşlerdi.³⁰⁷ En şiddetli saldırılar Şapsığlar'a ve Abedzehler'e karşı yapılmışdı. Wubıhlar/Ubıhlar silah bırakmadıkları için tüm Ubıhlar istisnasız sürüldüler. Böylece Ruslar, Ubıh, Abedzeh ve Şapsığlar savaşçıları aileleri ile birlikte kayıtsız şartsız sürgün ettiler. Savaşanlar kıyılarına, oradan da Osmanlı'ya sürülürken, teslim olan bazı Çerkezler düzlük Maykop bölgesine gönderildiler. Boşalan yerlere önce Kossoklar yerleştirildi, sonra buralara Rus aileler getirilip yerleştirildi. Besleneyle'in tamamı Osmanlı topraklarına sürüldüler. Kemirgeyle ve Kabardaylar'ın büyük kısmı Osmanlı topraklarına göç ettirildiler. Çar, teslim olmak isteyenleri bile dinlemek istememişti.³⁰⁸

Osmanlı Devlet arşivlerinde kayıtlı olan 1864'teki Kafkasya sürgünü kötü sonuçları, diğer yıllarda da peyder pey devam edecektir. Kafkasya'daki ilk sürgünle Kafkasya Kafkasyalılar'dan arındırma süreci başlamıştı. Yapılan uzun savaşların sonra Kuzey Kafkasya halkları Ruslar'a yenilgisi ile 1861-1864 yılları arasında büyük bir sürgüne ve göçe maruz kalmışlardı. XIX yy'da yüzyılda Çarlık Rusyası'nın ardından XX. yüzyılda SSCB ve en son Rusya Federasyonu, sürgünleri, zorla göçe eden Kafkasyalılar'ın dünyanın dört bir yanına dağılmasına neden olmuştur. Ruslar'ın Kafkasya'ya işgal ve yerleşme politikasının neticesi olarak, sadece 1864'e kadar 1.300.000 Kafkasyalı vatanından olmuştur. Binlerce Kafkasyalı sürgün/göç yolunda açlık, hastalık ve kötü koşullara yenilerek ölmüş, binlercesi de Karadeniz'in hırçın dalgalarına dayanamayan gemilerin suya batmasıyla engin sularda boğulmuştur. Yüzlercesi bulaşıcığa yakalanmış, sağlıksız beslenme ve sağlıksız ortamlar neticesinde hastalığa yakalanmışlardı. Bir kısmı ise deniz

³⁰⁶ Özbek, *a.g.e.* s.151

³⁰⁷ Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 248-249

³⁰⁸ Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, s. 151

kıyısındaki toplanma bölgelerinde köle olarak satılmışlar, yüzlerce kadın/kız zorla tecavüze uğramıştı. Ayrıca zorla göç ettirilenlerin toprakları, evleri ve sahip oldukları tüm mal varlıkları Kafkasya'ya yerleştirilen Rus ve Kazak ailelere verilmiştir. Kafkasyalılar, Karadeniz'deki Taman, Tuapse, Anapa, Tsemez, Sochi, Sohumi, Poti, Batum gibi limanlardan Rus, Osmanlı ve İngiliz gemilerine balık gibi istif edilerek gemilere doldurulan insanlar, Osmanlı topraklarındaki Trabzon, Ordu, Samsun, Sinop, Varna, Burgaz, Köstence, İstanbul limanlarına doğru deniz yolculuğuna çıkmıştı. Bu meşakkatli deniz yolculuğu sırasında insanların % 30'unun henüz sürgün yolculuğu tamamlanmadan ölmüştür.³⁰⁹

Rus makamları bu sürgüne zorunlu göç olarak bakıyordu. Çar'ın Kafkasya özel temsilcisi Grandük Mişel'in Ağustos 1864 Çerkezler'e gönderdiği şu ferman durumu gayet açık izah eder. "Bir ay zarfında Kafkasya terk edilmediği takdirde, bütün nüfus savaş esiri olarak Rusya'nın muhtelif mntıklarına sürülecektir"³¹⁰

Çok az kişi, 'Abreg' (Ruslara karşı dağlarda birkaç kişiyle savaşanlar) olarak veya aileleri ile dağlara kaçabildiler. 1864'te boyunca da aramalar ve taramalar devam etti. Ruslar, dağları ve kıyıları temizlemek için 3 yıl uğraştılar.³¹¹

Göçün boyutlarını tahmin edemeyen Osmanlı ilk önce göçe teşvik etti ve göçmenleri sınırlara yerleştirmek istedi. Ama Ruslar buna karşı geldiler. Doğu sınırları ve doğu Karadeniz'e göçmenlerin yerleşmelerine itiraz edip konsolosluk vasıtasıyla ultimatom verdiler. Osmanlı bu sebepten göçmenleri iç bölgelere yerleştirdi. Osmanlı bir kısım göçmeni Balkanlar'a yerleştirmişti. Ancak buna da İngiliz, Fransız ve Almanlar karşı çıktılar. Balkanlar'daki göçmenler 9 yıl sonra yapılan bir anlaşma ile buradan çöl bölgelerine gönderildiler. 1877 savaşından sonra yapılan anlaşmadaki özel maddeye göre, göçmenler yaşantılarından çok farklı olan bölgeler olan Ürdün, Suriye, Mısır, Lübnan ve Filistin'e yerleştirildiler. 35.000 Çerkez'de Avrupa'ya yerleştirildi. Daha sonra Amerika'ya da çok az gidenlerde olacaktır.³¹²

Çerkez göçünü İngilizler de istiyordu. Çünkü savaşçı Çerkezler'in Kafkasya'da kalıp asker olarak Rus ordusunun güçlendirmesini istemiyorlardı.

³⁰⁹ Kafkasya Raporu, <https://www.imkander.org.tr/resim/file/2013/kafkasya.pdf>, s.10

³¹⁰ Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s. 526

³¹¹ İnsanlar Tıpkı günümüzdeki Suriyeli ve diğer göçmenlerin denizde boğulmaları gibi balık istifi gemilere ve kayıklara doldurulup azgın Karadeniz dalgalarına bırakıldılar. Bu göç sırasında ölmüş annelerinin memelerini emen çocuklar, soğuktan ölüp donmuş insanlar, ölmüş çocuklarını kucaklarından bırakmayan aklını yitirmiş anneler çok miktarda görülebilirdi. Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 256

³¹² Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, s.154

İngilizler göç hususunda Osmanlı'ya yönlendirmeye çalışıyor, göçmenleri Ruslar'a karşı kullanabileceklerini telkin ediyorlardı.³¹³

Çerkezler göç ettikleri yerlerde Osmanlı'nın gıda, araç gereç ve arazi yardımlarına rağmen aç kalmamak, hiç olmazsa düzenli yemek ve yatacak yer temini için orduya yazılıyorlardı. Zira Osmanlı topraklarına gelenler, hastalık, bakımsızlık ve zayıflıktan günlük ölümlerin sayısı çok fazla oluyordu. Çeşitli sebeplerden ilk zamanlarda Samsun ve civarında ortalama 200 kişinin öldüğü oluyordu.³¹⁴ Hatta Çerkez aileler para kazanmak ve çocuklarının rahatı için oğlan ve kız çocukları zengin aile yanlarına veriyorlardı.

2. Kafkasya'da Kalan Çerkezler'in Kuban'a Sürülmesi

Kuban'a yerleşen sürgün Çerkezler ise 2. Sınıf vatandaş muamelesi görüyordu. Çerkezler'in köy ve diğer yöneticilerini Ruslar seçiyordu. Göçmenler izinsiz bir köyden başka bir köye gidemiyorlardı. Rus ve Kossoklar'la yapılan kavgada daima göçmenler suçlu bulunup cezalandırılıyordu. İşçi ücretleri ise Rus ve Kossok işçilere göre yarı fiyata idi. Bazen işlemedikleri suçlardan ceza alıyor Rus ve Kossoklar'ın iftiralara kurban gidiyorlardı.³¹⁵

Tamara'ya göre "Çerkezler'in özgür, kibirli, gururlu yaşamları yerini; içki, dans, uşaklık, yaranma, köle ruhu, dalkavukluk ve yalakalık almıştı."³¹⁶ 1881'de Kuban'da 60.000 civarında Çerkez vardı. Bunlar Bjeduğ, Kabardey, Abedzeh, Besleney, Temirgoy, çok az Şapsığ kabilelerinden kişilerdi. Ele geçen araziler Kossoklar'a dağıtıldı. Rus köylüleri en güzel topraklara yerleştirildi. Çerkezler'e ise kuban düzlüklerinde verimsiz küçük araziler verildi. Tüm dini inanç ve geleneklerini yaşamalarına izin verilmedi. Rus mahkemelerinde haksız yargılamalar yapıldı. Bu 1900'lerin başlarına kadar böyle devam etti. Ruslar Kafkas halkına I. Dünya Savaşı öncesi bazı hakları vermeye başlamışlardı.

1871-1895 yılları arasında da sürgünler yaşandı. Sürgünler sonrası Kafkasya'da ilk ayaklanma fırsatı çıktığında bu hızla isyana dönüşüyordu. 1877'de Osmanlı'nın yardım sözü ile Dağıstan ve Abhazya'da isyan başlatıldı. Ancak isyanlar şiddetle bastırıldı. 100.000 Abhaz Osmanlı Devleti'ne sürüldü. Boşalan

³¹³ Polovinkina, a.g.e. s. 261-262

³¹⁴ Kafli, *Şimali Kafkasya*, s. 24

³¹⁵ Polovinkina, a.g.e. s. 266-268

³¹⁶ Polovinkina, a.g.e. , s. 269

yerlere Kazak, Rus ve Ermeniler yerleştiriliyordu. 1910'da bile Osmanlı'ya göç edenler oldu. Kaçak olarak Kafkasya geri dönenler ise Osmanlı Devleti'ne teslim ediliyordu. Kuban'da yaşayan Çerkezler içinde Aralarında Hristiyan dinine geçenler bile olmuştu.³¹⁷

3. Kafkasya Göçlerinin ve Çerkez Halkının Trajedisi

Vatanlarından zorla çıkarılan edilen Kafkas halkları Osmanlı topraklarına dağıldı. Bu gün Kafkas hakları Türkiye, Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Irak, Libya, Kuveyt, Kosova, Yunanistan, Makedonya, diğer Avrupa devletleri hatta ABD gibi dünyanın 40'a yakın ülkesine göç etmişlerdir. Mevcut Rus, Osmanlı ve Avrupa kayıtlarına göre, 1861-1875 yılları arasında zorla göç ettirilenler 1,5 - 2 milyon civarındadır.³¹⁸ Yaklaşık olarak 500 bin Kafkasyalı yolculuk öncesi dağlardan geçerken, kıyılarda beklerken, yolculuk sırasında ve Osmanlı topraklarına geldikten sonra ölmüştü. Zorla göç ettirilenler bir daha vatanlarına geri dönememişler, ancak onların bazı torunları SSCB dağıldıktan sonra vatanlarına dönme şansı elde edebilmişlerdi. Ama atalarının kaybettiği toprak ve millikleri geri verecek bir resmi makam muhatabı ve bu yönde bir kamu iradesi veya kanuni gerekçe bulamamışlar, dolayısıyla atalarının arazilerini geri alamamışlardır.

Böylece Çerkez savaşları bitmiş, sürgün ve göç Çerkezler'in bilinçli ölümlerine yol açmıştır. İnsanlar kıyılarda toplatılmış, aç susuz ve barıksız, buldukları kayık ve gemilere zorla bindirilmişlerdir. Göç eden halk kalan eşyaları çok ucuz fiyatlara Rus askerlerine, Ermeni tüccarlara satılmak zorunda kalmışlardı. Bir kısım Abaza ve kıyı Çerkezler'i de Batum üzerinden Osmanlı'ya gelmeye çalışmışlardı. Ancak bunlarında çoğu yollarda perişan olup öleceklerdir.³¹⁹ Günlük yüzlerce ölüm oluyor, bazı kayık ve gemiler hırçın Karadeniz dalgalarında kayboluyordu. Manzara çok korkunçtu. Bu yaşananlar, yaşlılar tarafından acılar ve gözyaşları ile torunlara aktarılacaktır.³²⁰

³¹⁷ Polovinkina, *a.g.e.*, s. 270-271

³¹⁸ Cahit Aslan, Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü, http://www.kafdav.org.tr/documents/1864surgunu_kafkav.pdf, Erişim Tarihi: 01.06.2018, s.28-29

³¹⁹ Traho, *Çerkesler*, s.80-81

³²⁰ Benzer olaylar şimdilerde Avrupa'ya göçmeye çalışan Afrikalı, Suriyeli, Iraklı, Afganistan ve İranlı göçmenlerin Akdeniz ve Ege sularında ve göçmen mülteci kamplarında yaşadıkları ölüm ve acı dramlar benzerlik göstermiyor mu? Türkiye'nin göçmen politikasını tüm dünya takdir etmektedir.

Göçmenlerin Osmanlı'daki durumlarında giderek ağırlaştı. Göç edenlerin 3/1 hastalık ve yoksulluktan öldü. Osmanlı göçmenlere sıcak ve ilgili davranıyor ve hemen göçmenlik büroları oluşturuyordu. Ama bu kadar fazla göçmene bakacak durumda da değildi.³²¹ O zamanlar Osmanlı'nın nüfusu yaklaşık 10 milyondur. Gelen göçmen sayısı bir milyonu geçkin vaziyette idi. Osmanlı gerek Balkanlar'da gerek Anadolu'daki kalabalık göçmenleri Arap bölgelerine göndermek zorunda kaldı.

E. İMAM ŞAMİL SONRASI OSMANLILAR'IN KAFKASYA'DAKİ FAALİYETLERİ

Kuzey Kafkasya'da 1865, 1877 ve 1898'te Çeçenistan, 1902 ve 1905 te Osetya'da ve 1906'da İnguşetya'da çıkan küçük çaplı isyanları da Ruslar şiddetle bastırarak isyana katılanlar ya öldürüldü ya da Osmanlı topraklarına sürüldüler.³²²

Çerkes-Rus savaşının bitmesi ve sürgünler sonrasında, Ruslar Akdeniz'e inmek amacıyla hem Kafkasya hem Balkan üzerinden Osmanlı topraklarına girmişlerdir. 1877-1878 Rus Osmanlı (93 harbi) savaşında Osmanlı çok toprak kaybetmiş ve Kafkasya'dan tamamen çıkarılmıştır. Bu savaşta Osmanlı Devleti, göçmen Çerkezleri, Çerkez ve Abhaz bölgelerine çıkartarak Ruslar'a karşı savaştırmıştır. Bölge halkına da 30.000 kadar silah ve muhimatlarını dağıtmıştır. Küçük toplar ve askeri malzemeler ve yiyecekler de verilmiştir.³²³ Osmanlı ordusununda çıkartma yaptığı Kuzey Kafkasya'da Soçi'ye asker çıkartmak isteği başarısız oldu. Oçemçıra'ya Osmanlı asker çıkarttı ise de Ruslar'ın karşı taaruzu ve Ruslar'a yardım eden bazı Abhazlar yüzünden, yenildiler. Diğer taraftan Osmanlılar, Çeçenler ve Dağıstanlılar'ı doğal müttefik görüyorlardı. Sultan Abdulhamit, Ruslar'a karşı Çeçenler'in ve Dağıstanlılar'ın cihad ilan etmeleri için Dağıstanlı Ali Efendi'yi bir fermanla göndermişti.

1877-1878 Osmanlı Rus savaşında Osmanlı Devleti Kafkaslar'da Ruslar'a karşı Dağıstan ve Çeçenler'i ayaklandırmak için Şeyh Şamil'in oğlu Mir Muhammed

³²¹ Traho, *a.g.e.* s. 82

³²² Traho, *Çerkesler*, s. 88

³²³ Paul B. Henze, "Kafkaslar'da Ateş ve Kılıç: 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülülerinin Direnişi", Çev: Akın Kösetorunu, *Asya Afrika Araştırmaları Grubu*, Yayın No: 18, Ankara 1985, s:28-29

Şamil'e Feriklik rütbesi vererek Dağıstan'a göndermişti.³²⁴ Kafkasyalılar ve Şamil'in askerleri için Osmanlı Devleti Marsilya'dan silah alacaktır.³²⁵ Şamil'in diğer oğlu Gazi Muhammed ve Musa Kundukh Paşa ile birlikte 1877-78 Osmanlı Rus savaşında Kafkas cephesinde pek çok başarılar göstermişlerdi. Ayrıca Abaza Hasan Paşa da Abhaz ve Acara bölgelerine gönderilmiş, ama Paşa bir başarı elde edememişti. Osmanlı bu savaşta Ruslar'a yenildi. Böylece Osmanlılar'ın ve Kafkaslar'ın Ruslar'ı buradan atma fikirleri tamamen söndü.³²⁶ Ruslar, artık Kafkasya'dan Doğu Anadolu'ya girip Erzurum ve diğer şehirleri almaya başlamıştı. Rusları durdurmak için batılıların da aracılığıyla 13 Temmuz 1878'de yapılan Berlin Antlaşması ile Kars Ardahan ve Batum Ruslar'a kaldı, Erzurum Osmanlı'ya bırakıldı.³²⁷

1880-1890 yıllarında ise Şeyh Muhammed, Hasayurt'lu Şeyh Beşir, O'nun yerine geçen Çeçen Deni Arsanov da Ruslar'a karşı isyan edip Kazak birliklerine baskın yaptılarsa da öldürülmüşlerdir.³²⁸

³²⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, Haz. İsmet Miroğlu, İstanbul 1983 c. I, s. 310

³²⁵ BOA, *İrade-i Dâhiliye*, nr: 60987

³²⁶ Traho, *Çerkesler*, s. 88

³²⁷ Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı- IV, sayı: 74 Temmuz –Aralık 2015, s. 23-24

³²⁸ Bennigsen, *Sufi ve Komiser: Rusya'da İslam Tarikatları*, s. 100-102

IV. BÖLÜM

RUS İHTİLALİ VE SONRASINDA KUZEY KAFKASYA'DA BİRLİK KURMA ÇALIŞMALARI

A. RUS İHTİLLALİ VE KAFKASYA'DA YENİ UYANIŞ HAREKETLERİ

27 Şubat 1917'de Rusya imparatorluğunun başkenti Petrograd'da (St. Petresburg) işçiler ve askerler ayaklanarak, Çarlık yönetimini devirince, geçici hükümet yönetimi ele almıştı. Haber Rusya da yayılınca, her yerde yerel liderlere karşı isyan başladı. Yerel hükümet yetkililerinin çoğu ya kaçtı ya da yeni hükümet yanlısı komitelerde yer aldılar. 1917 ihtilali ile Çarlık Rusyası yerine Saint Petresburg'ta kurulan geçici hükümette tüm grupları katılımı ile oluşturulan bu yeni yönetim Rusya'da gerekli beklentiyi karşılayamayacaktı. Geçici Hükümeti toprak ve reformu ve işçilerin sorunlarını çözemedi. Bu boşluğu hükümete katılmayan Lenin'in önderliğindeki Bolşevikler doldurdu.

25 Ekim 1917'de Bolşevikler'in önderlik ettiği darbe ile geçici hükümet devrildi. Ekim'de başlayan isyan Kasım'da Bolşevikler'in iktidara gelmesiyle bitti. Lenin başkanlığında tüm Sovyet halk komiserliği iktidarı ele aldı. Bu yeni hükümete Kafkasya şehirlerindeki Ruslar tam destek vermişlerdi. Devrimi yapan ileri gelenler, Rus olmayan milletlerin özgürlüklerini ilan etmesine imkân tanıdıklarını bildirmişlerdi. Bolşevikler ihtilal sırasında ve iktidarı ele geçirincede, hemen Rusya'da yaşayan tüm halklarla uzlaşma ve barış içinde olduklarını belirtip onların desteğini almak istemişlerdir. Bu doğrultuda J. Stalin, 5 Aralık 1917'de Rus olmayan milletler için; Rusya Müslümanları, Volga Tatarları ve Kırım Tatarları, Sibiry ve Türkistan bölgesi, Kazaklar, Güney Kafkasya Türkleri, Kafkasya halkları; Çarlar ve Rusya diktatörleri tarafından mescitleri, ibadethaneleri tahrip edilen, itikatları hor görülen, gelenekleriyle aşağılananlar; şimdi inançlarınız, adetleriniz, milli müesseseleriniz ve kültürünüz yaşamakta serbesttir, dokunulmazdır, demekteydi. Fakat Lenin'den sonra kendisi iktidara gelince tam tersini yapacaktır.³²⁹

³²⁹ Sefer E. Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922*, İstanbul 2003, C. I. s.83.

Ama ortaya Çar yanlıları (Beyaz ordu) ile Menşevikler meselesi çıkacaktır. İttifak devletleri ile anlaşma masasına oturan Bolşevikler, topraksız ve tazminatsız Brets-Litovsk olarak bilinen Osmanlı devleti, Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorluğu ve Bulgar Krallığı arasında barış anlaşması imzalandı (3 Mart 1918). Bolşevikler, Çar'ın ve itilaf devletlerinin aralarındaki tüm gizli planlarını açıkladılar.³³⁰

Kafkasyalılar, birlik olmadan bağımsız olamayacaklarını anladıklarından, Diaspora Kafkaslılar Avrupa ve Osmanlı Devleti'nde dernekler ve federasyonlar kurdular. Hatta Azeri ve Gürcüler'le de işbirliği halinde çalıştılar. Artık dört devletli bir konfederasyon düşünölmeye konuşölmaya başlanılmıştı. Kafkasya aydınları, Kuzey Kafkasya değil Ruslar'a daha geniş bir cephede ve daha çok sayı ve güçle karşı koymak gerektiğini düşünöyorlardı. 1916'da Avrupa hükümetlerinden bu konuda destek görüşmeleri yapmışlar, yine Avrupalılar'dan fiili bir destek gelmemişti.

Rus ihtilali ile Finlandiya 6 Ekim 1917'de bağımsızlığını ilan etti. Brest-Litovsk Antlaşması (3 Mart 1918) sonrası 11 Kasım 1918'de Lehistan (Polonya), 18 Kasım'da Latviya ve 22 Kasım'da Ukrayna bağımsız oldular. Kırım'lılar'da 13 Aralık 1918'de bağımsızlıklarını ilan ettiler. Estonya ve Litvanya Aralık 1918'de bağımsız oldular. Moldovya'da bağımsızlıklarını ilan etti. Osmanlı'nın da teşvik desteği ile birlikte Trans Kafkasya birliğini kurdu (10 Ocak 1918).³³¹

B. KUZEY KAFKASYA'DA BİRLİK KURMA FAALİYETLERİ VE KUZEY KAFKASYA DAĞLILAR BİRLİĞİ

Mart'ta başlayan isyanların hemen başlangıcında Kuzey Kafkasya ileri gelenleri 8 Mart 1917'de Terekale'de (Vladikafkaz), Birleşik Kafkasyalılar Dağlılar Birliği'nin geçici idaresini (Çalışma heyetini) oluşturduklar. Daha sonra 500 temsilcinin katılımı ile 3-7 Mayıs tarihleri arasında I. Genel Kafkasya Dağlılar Birliği Kongresi toplanmıştır. Ancak Kuzey Kafkasyalılar ayaklanmalara katılmaktan çok müesseseseleşme taraftarı idiler. Bu kongre, Kuzey Kafkasya tarihi

³³⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Ankara 1986, s.132

³³¹ Güler Yarcı, "Bolşevik İhtilali'nden Sonra Kafkasya'da Alman Nüfuzu", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayı-I, Sayı: 71 Temmuz –Aralık 2015, s.745

için çok önemli bir olaydır. Zira Kuzey Kafkasya her bölgesinden temsilciler bu kongreye katılmışlardır. Ancak bu kongrede henüz bağımsızlık kararı alınmamıştı. Sadece kendi sınırları içerisinde Rusya Federasyonuna bağlı bir Muhtar bölge olmak isteği belirlendi. Zira kongre üyeleri bağımsız olmak için kendilerinde güç ve kuvvet bulamamışlardı. Zaten kongre üyeleri Rusya'ya karşı ekonomik ve askeri güçlerinin olmadıklarını biliyorlardı. Kongre'de Kuzey Kafkas Hükümeti oluşturmak için her 30.000 kişi için bölgelerden milletvekili gönderilmesi kabul edilmiştir. Alınan kararları yürütmek ve Merkez İcra heyeti oluşturmak için kongreye katılanlardan Abdulhamit Çermoy başkanlığında bir icra heyeti oluşturulmuştur.³³² Rus ve Kazak birlikleri ve kaçak askerlerin oluşturduğu birlikler Kuzey Kafkas Birliği için tehlike arz ettiği için merkez önce Grozni'ye taşınmış, sonraları da daha güvenli bir yer olan Dağıstan'daki Andi kasabası seçilmiştir. Merkez icra heyeti, Terekkale'deki devlet bankasına el koymuş, Rus vali de görevden alınmıştır. Temsilci olarak Pşimaho Kosok, Saint Petersburg'a gitmiş, gelişmeleri merkezi hükümete bildirmiştir. I. Dünya savaşında oluşturulan Kuzey Kafkasya Birliği, Kuzey Kafkasya'da düzeni sağlamak istemişse de, neticesiz kalacaktır. Zira Kuzey Kafkasya'da eli silahlı asker kaçakları, eşkiyalar, Bolşevikler, Kazaklar, Menşevikler, Çar yanlıları tam bir kargaşa oluşturuyordu. Kuzey Kafkasya Dağlılar Birliği II. Kongresi Andi'de yapıldı ve bu toplantıya 500 delege katıldı (18 Eylül 1917). Açık havada düzenlenen bu kongrede '*siyasi birlik ve özerklik*' dikkat çekmiş olsa da bazı aydınlar Bolşevik yanlısı tavır takınmışlardı. Miliyetçiler ve bazı dindar kesimde Necmettin Gotsinski çevresinde İmamlık müessesini yeniden kurmak istemişlerdir. Ama yine de gerektiğinde bağımsızlık ilanı ve bir ordu kurmak için Merkez İcra heyetine yetki vermişlerdir. Alınan kararlar, Avarca, Arapça, Kumuk Türkçesi ve Rusça yazılmıştır. Halkın toprak ve diğer kayıplarının telafi edileceği ve yer altı zenginliklerini bu birliğin denetimine geçeceği kararı alınmıştır. Tüm kararlar siyasi birlik ve özerlik adı altında kabul edilmiştir.³³³ İşte bu kongreden bir ay sonra 17 Kasım'da Bolşevikler iktidarı Rusya'da ele geçirdiler. Bu bir bağımsızlık ilanı değildi. Ancak özerk bir yapı ile tüm devlet işlerinin, para ve askeri işlerinin yerel komite tarafından yapılacağı bildirildi. Kazaklar ise Rus ve Kafkas halkları arasında kalmamak için Güneydoğu Birleşik Hükümeti ilan ettiler. Kazaklar merkez olarak Yekatinador

³³² Sabahattin Şimşir, "Çarlık Rusya'sından Bolşevik Rusya'ya Geçişte Kuzey Kafkasya'daki Gelişmeler Işığında Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin İlanı ve Akıbeti (1917-1920)", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı: 73 Temmuz-Aralık 2015, s. 404-405

³³³ Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922*, C.I, s. 44-45

(Krasnodor) şehri seçtiler. Kazaklar, Çerkezler'den hükümetlerine girerek destek ve yardım istediler. Çerkezler'in bir kısmı bu hükümeti kabul etti. Fakat Bolşevikler ordu gönderdirip Kazaklar'ın hükümetini ortadan kaldırdılar.

Rusya'nın da içinde olduğu karışık dönemden dolayı bağımsız olmak isteyen Kuzey Kafkasya'nın ileri gelenleri Vladikafkas'da, Kuzey Kafkasya ve Dağlı Halklar Kongresini toplayarak "Birleşik Kafkas Dağlıları Birliği'nin Geçici İdaresi" adıyla milli bir oluşum meydana getirmişlerdi. Bu kongre, Kuzey Kafkasya halklarının etnik açıdan bölünmüş olmalarına rağmen, Ruslar'a karşı birlik halinde hareket ettiklerini göstermektedir. Böylece yapılan kongre bağımsız Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ne doğru atılan ilk önemli adım olmuştu. Balkan halkları ile karşılaştırıldığında, daha fazla karmaşık yapıya sahip olan etnik topluluklar, Ruslar'ın baskın durumlarına rağmen ortak bir ideal için biraraya gelmişlerdir. Bu fikir, "*Bağımsızlık için birlik olma*" fikridir.

Bolşevikler gelişmeler nedeniyle Terekale'ye de girerek Kuzey Kafkas Merkez İcra Komitesinin etkisini de kıracaklardır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin himayesinde Kuzey Kafkasyalı, Güney Kafkasyalı (Azeri Gürcü ve Ermeni) temsilciler Trabzon'da bir araya geldiler. Trabzon'da Dağıstan ve Kuzey Kafkas haklarının tam bağımsızlığı için birleşmeleri gerekliliği ifade edilmiştir. Bu toplantıda ekonomik, siyasi, askeri olarak birlik sağlanmadan tam bağımsızlıktan söz edilemeyeceği ifade edilmişti. Osmanlı Devleti, Kafkaslılar'a Konfederasyon önerdi. Hiç olmazsa iki federasyon ve bir konfederasyon olmasını teklif etti. Fakat Ermeniler ve Gürcüler konfederasyona olumsuz yaklaşıyorlardı. Osmanlı'nın da etkisi ile her biri ayrı bağımsız devlet olduklarını ilan ettiler (11 Mayıs 1918).

Yeni ilan edilen Kuzey Kafkasya Dağlılar Cumhuriyeti'nin sınırları, Hazar'dan Azak denizine kadar tüm Kuzey Kafkasya olarak belirlendiler. Abhazya, Güney Osetya ve Lezgi bölgelerinin ihtilafli yerleri daha sonra Güney Kafkasya (Mavera-i Kavkazya) hükümetleri ile görüşülerek, diyalog ile çözülecekti. Bağımsızlık sonrası hükümet yetkilileri şunlardan oluşuyordu; Devlet Başkanı Abdulmecit Çermoy (Çeçen), Başkan yardımcısı Ali Rıza Pşimah Kosok, İçişleri bakanı, Reşit Kaplan, Dışişleri Bakanı Haydar Bammat, Milli Savunma Bakanı Nuh Torkolu, Maliye Bakanı Wassan Giray Cabağı, Ulaştırma bakanı İbrahim Haydaroğlu, Meclis başkanı Zübeyir Termihan.³³⁴

³³⁴ Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, s. 175

C. OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKASYA'YA MÜDAHALESİ VE KAFKAS HALKLARINI YÖNLENDİRMESİ

Enver Paşa daha I. Dünya savaşının başında büyük Turan düşüncesi ve Osmanlı'nın kaybettiği toprakları geri alma sevdası ile Çerkez ve Dağıstanlılar'dan oluşan bir Kafkas komitesi kurmuş, bu komitenin amacının birkaç muhtar bölgeden oluşan Kafkas İslam Devleti kurmak ve başına Osmanlı şehzadesini geçirmek fikri ile hareket etmişti. Ayrıca Gürcü ve Azeri ileri gelenleri toplayarak, Kafkasya da bir konfederasyon kurma fikri için çalışmalar yapmıştı. Bunun için II. Abdülhamit'in kurduğu Teşkilatı Mahsusa'dan yararlanılarak, Kafkasya'da Rusya karşı Müslüman ve Gürcüler'in ittifakı ile bir ihtilal tertipi yapmak için Kafkasya'ya ajanlar göndermişti.³³⁵ Hatta Şeyh Şamil'in oğullarından Kamil Bey ile Çerkez ve Kafkas kökenli diğer subayları bu iş için teşvik edip görevlendirmeler bile yapmıştı. İlk olarak da Aralık'ta Sarıkamış harekâtı başlatıldı. Ama dondurucu kış şartları Osmanlı ordusunun çok ağır kayıp vermesine neden oldu. Yine de çok az Osmanlı askeri Allahu Ekber dağlarını geçip, birliklerini kısa zamanda toparlayarak, Ruslar'a karşı durdularsa da başarılı olamayıp geri çekilmişlerdir. Ruslar aynı yıl Van, Muş ve Bitlis'i ele geçirmişti. Ertesi yıl Rize, Trabzon, Bayburt ve Gümüşhane'ye kadar aldılar.³³⁶ Erzincan'ı da işgal eden Ruslar'ı ancak, Rus ihtilalinin başlaması durdurmuştur. Rus orduları Bolşevik ihtilali ile bozgun ve dağılık halde Tiflis ve Bakü'ye geri çekildiler. Osmanlı Devleti'nin karşı harekâtı önce Kazım Karabekir'in I. Kafkas Kolordusu daha sonra II. Kafkas kolordusunun desteği ile tüm doğu Anadolu yeniden Ruslar'dan alındı.

Brest-Litovsk antlaşması sırasında Osmanlı Devleti ve Enver Paşa, anlaşmaya giden Osmanlı temsilcilerine şu meseleleri Almanlar'dan destek alarak Ruslar'a kabul ettirmeye çalışıyordu: 'Kafkasya ve Tatar bölgeleri ile Orta Asya Türk ve Müslümanların hakları korunmalıdır. Buralarda Müslüman devletler kurmak veya hakların korunması hususunda şiddete başvurulmamalıdır.' Böylece Rus nüfuz ve işgal altındaki yerlerde ilk defa uzun bir süreden sonra uluslararası bir arenada

³³⁵ Yücel Yiğit, "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas İhtilal Cemiyetlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı- III, Sayı, 73 Temmuz-Aralık 2015, s. 278-274-278

³³⁶ Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Yeni Türkiye Dergisi*, s. 24-25

Osmanlı tarafından meseleler gündeme getirilmeye başlanmıştı. Almanlar bu teklifleri kabul etmeseler de Enver Paşa ve ekibi Kafkasya'da müstakil veya konfederasyon şeklinde Rusya ile aralarında tampon bir devlet kurdurma fikri ile hareket için çalışmalara başladı.³³⁷ Ancak Kuzey ve Güney Kafkasya'da bu konuda yeterli hazırlık yoktu. Osmanlı Devleti her iki bölgedeki ileri gelen aydınlara haberler gönderdi. Özellikle Kafkas kökenli göçmen Osmanlı vatandaşları ve askeri yetkililer ile yapılan Brest-Litovsk antlaşması ile 'Elviye Selase' denilen 6 vilayet, Gürcü ve Ermeni birliklerin çıkmayı reddetmelerine rağmen geri alındı. Trabzon'da Maverayı Kafkas Heyeti ve Osmanlı devlet adamları arasında toplantı yapıldı. Toplantıda Kuzey Kafkasya'dan da temsilciler yer aldı. Bu toplantı sonrası Kuzey Kafkasya Dağlılar Birliği bağımsızlığını ilan etti (11 Mayıs 1918).³³⁸

Batum'da toplanan Gürcü, Azerbaycan ve Ermenistan ileri gelenleri Osmanlı'nın teşviki ve yönlendirmesi ile ayrı ayrı üç bağımsız devlet oldular. Osmanlı Devleti bu devletlerin bağımsızlıklarını kabul etti. Kuzey Kafkasya Hükümeti ile Gürcistan ve Azerbaycan yeni hükümetleri arasında dostluk anlaşmaları imzalandı.³³⁹

Diğer taraftan askeri başarılar için Osmanlılar Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa ve Kafkas kökenli komutanlar vasıtası ile Kafkas İslam ordusunun kurulması sonrası kısa zamanda Güney Kafkasya'da önemli mesafe katedilecek ve Gence (15 Mayıs 1918), Bakü (15 Eylül 1918) ardından, Kuba ve Derbend (15 Eylül 1918) alınacaktı. Osmanlı ordusunun askerleri ile Kuzey Kafkasya Devleti'nin ordusu Mohaçkale'yi (Petrovsk) (8 Kasım 1918) Ruslardan temizleyecektir.³⁴⁰ Tabi 30 Ekim Mondros Mütarekesi öncesi Osmanlı Devleti Kafkasya'daki komutanlarına geri çekilmeleri için emirnameler göndermişse de Kafkasya'daki komutanlar bu emirlerin uygulanmasını ağırdan alıyorlardı. Zira hiç olmazsa Petrovsk dâhil alabildiği kadar yerleri Rusların elinden almak istiyorlardı. Kafkas İslam Ordusu 8 Kasım'a kadar bölgede kalmıştı. Hatta bazı Kafkas kökenli subay ve erler Ruslara karşı savaşmak için silah ve bazı cephaneler ile bölgede kaldılar. 30 Ekim 1918 Mondros Mütakeresi ile Osmanlı'nın Kafkasya'dan çekilmesi kesin olarak istenmişti. Bundan böyle Kafkasya'nın kuzeyinde ve güneyinde kaos başlamıştı. Kuzey

³³⁷ Vasıf Qafarov, "Brest-Litovsk Barış Konfansı'nda Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Politikası", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı: 73 Temmuz-Aralık 2015, s. 224-225

³³⁸ Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922*, c.I, s.193

³³⁹ Berzeg, *a.g.e.* s. 194-195

³⁴⁰ Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Yeni Türkiye Dergisi*, s. 26-27

Kafkasya Cumhuriyetini kabul etmeyen Ruslar, asker kaçakları, Menşevikler, Bolşevikler ve Kazaklar arasında 1922'ye kadar sürecektir olan karmaşık ve zaman zaman kanlı çatışmaların olduğu bir dönem başlayacaktır.

Güney Kafkasya'da ise üç küçük ve zayıf devletler olan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan batılı devletlere bel bağlayacaklar, önce Menşevikler'in sonrada Bolşevikler'in gazabından kurtulamayacaklardır. Osmanlı ordusunun geri çekilişi Bolşevik ve Menşevikler'i güçlendirmiş ve İngilizler'in baskısı ve Ermeni hareketleri ile Bakü ve Kafkasya'daki diğer şehirler, yavaş yavaş önce Menşevikler'in sonrada Bolşevikler'in eline geçecektir. Bütün bu gelişmeler sonunda Batum ve Bakü İngiliz işgaline uğradı.³⁴¹

Osmanlı devletinden ordu kurmak için yardım isteyen Kuzey Kafkasyalılar, Enver Paşa, İsmail Berkok, Mithat ve Muzaffer beyleri bu konu ile ilgili görevlendirmiştir. Osmanlı'nın para ve silah teçizat ve mühimmat desteği ile kurulan Kuzey Kafkas ordusu çalışmalarına Dağıstan'ın Gunib kasabasında başlamıştı. Bu ordu zaman zaman kuzeyde Bolşevikler'e güneyde Beyaz orduya karşı başarılı olacaktır. Enver Paşa'nın talimatıyla kardeşi Nuri Paşa'nın kuracağı Kafkas İslam ordusunun Derbent önlerine gelen Kuzey Kafkas ordusu şehrin alınmasında büyük katkı sağlayacaklardır. Yine Petrovsk (Şamilkale-Mohaçkale) şehrinin alınmasında da bu ordunun etkisi görülmüştü. Ancak Mondros mütakeresi ile Osmanlı ordusunun geri çekilmesi Kuzey Kafkasya ordusu, Rus ve Kazaklar'la mücadelelerinde yalnız bırakılmalarına neden olmuştu. Böylece tam bir güce ulaşmadan önce Çar dönemi Rus, Ermeni askerleri ile mücadele edecek olan Kuzey Kafkas ordusu, sonra Bolşevikler ile mücadele etmişlerdi. Daha sonra da İngilizler'in desteği ile Kafkas valisi olan General Denikin liderliğinde oluşturulan Gönüllü ordusu ile savaştılar. Kuzey Kafkasya ordusu önce Kuban sonra Stavropol bölgesinden Bolşevikler ile birlikte çıkarıldılar, daha sonra da Orta Kafkasya ve Terek bölgesinden çıkarılıp Çeçenistan ve nihayet Dağıstan'daki son kaleler olan Kuzey Kafkas hükümeti şehirlerinden çıkarılarak bu şehirler işgale uğradı. En sonunda da Bolşevikler'in yerel halkları kandırıp kendi safına çekmesi, Gönüllü ordunun bozguna uğraması ile tüm Kuzey Kafkasya'da Bolşevik Sovyet dönemi başlamıştı.

³⁴¹ Ali Asker, "Azerbaycan'da Ulus İnşasının Onay Aşaması(1918-1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler", *Yeni Türkiye Dergisi*, Özel Sayısı-V, Sayı:75, Aralık-Temmuz 2015, s. 540-541

Her ne kadar 1920 yılına kadar Kuzey Kafkas Hükümeti varlığını devam ettirdiği gözükse de 1919 yılında Denikin'in Gönüllü ordusu Hasavyurt'a girmiş, hiçbir ciddi direniş ile karşılaşmadan Petrovsk ve Temirhan Şura ile Derbent'in düşmesi ile devlet fiili olarak ortadan kalkmış oldu. Bu nedenle Hükümet yetkilerinin çoğu Tiflis'e geçeceklerdir. Mart 1920'den itibaren Bolşevikler, Gönüllü orduya karşı giriştikleri mücadeleyi kazanmışlar ve Kafkasya yı işgal etmişler. Mart 1920'te Temirhan Şura'ya girmişler, Bolşevik taraftarlarının halk kurultayı ile Dağıstan'ı Rusya'ya bağlı Muhtar Sovyet Sosyalist cumhuriyetleri ilan etmişlerdi.³⁴²

D. KUZEY KAFKASYA CUMHURİYETİ'NİN KURULMASI

Kafkasya da bir gurup aydın 1917 ihtiali ile birlikte toplanıp, “Kafkasya Dağlı Halkları Birliği” adını taşıyan bir örgüt kurdular. Hemen “Geçici İcra Komitesi” oluşturuldu. Geçici başkanlığa, Basait Şahan seçildi.³⁴³ Geçici icra komitesi tüm Kafkasya bölgelerinden temsilcilerin toplanması için çağrılarda bulunmuştu.³⁴⁴

İcra Koimtesi Mayıs'ta Vladikavkaz'da toplanılması için her bölgeye telgraflar gönderdi. Mayıs 1917'de bir okulun salonunda toplandı. 'Kafkasya Dağlı Halklarını I. Kongresi “ (1-9 Mayıs 1917) 500 den fazla delege ile görüşmelere başlandı. Kur'an-ı Kerim okunmasıyla başlayan kongrede başkan ve konuşmacılar bağımsızlık üzerine konuşmalar yaptılar. Divan oluşturulduktan sonraki diğer günlerde bir anayasa taslağı oluşturuldu. Din işleri konseyi belirlendi. Bu anayasa taslağı büyük bir coşku ile kabul edildi. 'Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği' adını alan anayasa kabul edilerek yürürlüğe sokuldu. Birliğin iktidar organları Temsilciler kongresi ve Merkezi İcra komitesiden oluşmuştu. Komitede 17 kişi bölgelerin nüfusuna göre belirlenmişti. Kongre 9 Mayıs'taki oturumunda Eylül ayında Andi şehrinde toplanmak üzere karar alıp sonuçlandırıldı.³⁴⁵

³⁴² Bala, “Çerkesler” *MEB İslam Ansiklopedisi*, C:III, s. 384-385

³⁴³ Komite üyeleri: Abdulmecid Çermoy, Reşidhan Kaplan, Beşir Dalgat, General Tonta Ukurov, S. Konçerov, Tavsultan Şakman, Tacettin Penzula, M. Çermoy, S. Thostov, Gapur Akhri, Ş. Arsamakov, Tugan Alkhaz, B. Lianov, A. Kanukov, İ. Abay.

³⁴⁴ Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922*, C.I, s. 14,

³⁴⁵ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 32-40

Andi'ye gelen delegelerden Çeçen Uzun Hacı ve Dağıstanlı Necmettin Gotsinski'nin 20.000'e yakın taraftarları bir an önce bağımsız bir devlet kurulmasını istiyorlardı. Bunun için önceden Vidono'da toplantı yapmışlar ve bağımsız bir devlet kurulması kararı almışlardı.³⁴⁶ Esas toplantı için buradan Andi'ye gelmişlerdi. Heyecanlı temsilciler, hemen Şamil'den gelen miras üzere Necmettin Gotsinski'yi İmam olarak seçmişlerse de, KKDBH icra komitesi onu ikna ederek bu fikirden vazgeçirmişti. Andi'de açık alanda yapılan Kongreyi binlerce kişi tepelerden izliyordu. Kafkasya'nın her yöresinden gelen delegeler anlamaları için tüm Kafkas dillerine çeviriler de yapıyordu. Toplantı alınan kararla "Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti" kurulması kabul ediliyordu.³⁴⁷

Mayıs 1917'de Vladikavkaz'da ilk dağlılar kurultayı toplanmıştı. Kuzey Kafkasya Halkları birliği resmen kuruldu. 'Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği Merkez Komitesi' adını almıştı. Bu komite hazırlanan anayasa taslağına göre çalışmalara başladı ise de Bolşevik yanlıları, Kazaklar'ın muhalif tutumları ve şehirlerde ve kırsal kesimde olan karışıklık ve yağmalar merkezi hükümeti yeniden toplanmasına yol açtı. 20 Eylül 1917'de yeniden Vladikavkaz da toplanıldı. Ama bu kez tüm Kafkas halkları bu toplantıya/kurultaya katıldılar. Stavropol Türkmenleri, Nogaylar, Kuban Çerkezleri, Osetinler ve Kalmuklar da toplantıya katılmıştı. Böylece Şamil'in savaşarak birleştirmeye çalıştığı halklar ilk defa bir kongrede tüm Kafkas halkları bir mecliste toplandılar. Devlete giden yolda bir anayasa taslağı sunuldu ve tartışmaya açıldı. Şu maddeler görüşüldü:

1. Kuzey Kafkasya ve dağlı halklar politik bir üniter oluşturur.
2. Birliğin içindeki her boy bir özerkliğe sahiptir.
3. Birliğin sorunları için bir yasama meclisi oluşturulacak. 30.000 kişiye bir vekil verilmek üzere bir alt meclis ve ikinci bir meclis birliğin fikrini temsil edebilecek her kabilenin boy temsilcisiden oluşan üst meclis oluşturulacaktır.
4. Yasama meclisi kendi arasından seçtikleri yürütme erki oluşturulacak, bunlar kendi aralarında bir başkan seçeceklerdir.
5. Birliğin anayasa sorunlarını ve yürütme sorunlarını çözmek için bir yüksek mahkeme oluşturulacaktır.³⁴⁸

³⁴⁶ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 73

³⁴⁷ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 76

³⁴⁸ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 76-77

Ayrıca İcra komitesine üç yetki de verildi. Bunlar, bir ordu kurmak, tüketim mallarının denetimi ve ihraç yasağı, en uygun zamanda Kafkasya Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi, Kafkasya arazi ve ormanlarının çarlığın mülkü olmadığı yerli halkın olduğu, yeraltı zenginliklerinin buradaki halkın olduğu ve de bunun için bir arazi denetim komitesi oluşturuldu.

Bu anayasa taslağı kabul edildi. Bu çerçevede hükümet kurulması için çalışmalara başlandı. 15 kişilik icra merkez komitesi oluşturuldu. Ancak ortam tüm Rusya'da olduğu gibi Kafkasya'da da gerilmişti. Kafkaslılar, Kazaklar'ı Ruslar'ın safından kendi yanlarına çekmeye çalışmak için Kazaklar ile ortak cemiyetler kurup kongreler yaptılar.³⁴⁹

Andi'de II. Dağlılar Birliği Kongresi sonrası alınan kararların ardından *Şimali/Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti* 11 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan etmişti. Kafkasyalılar Rusya'ya bağlı olmadığını tüm dünyaya bir bildiri ile duyurdular. Bildiriye göre: "Kafkasya milletleri usulüne göre bir Milli Meclis seçmişlerdir. Bu meclis Mayıs ve Eylül 1917'de Kuzey Kafkasya Kavimleri Birliği'nin kuruluşunu ilan ederek ve yürütme yetkisini oluşturulan hükümete vermiştir. Petrograd Hükümeti tarafından da kabul edilmiş esaslara göre Çar'ın imparatorluğuna dâhil olan milletlerin siyasi kaderlerini kendilerinin karar verme hakkı vardır. Kafkasya'da varolan kargaşaya göre Kuzey Kafkasya Birliği şu düzenlemeleri karara bağlamıştır:

- 1- Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Rusya'dan ayrılmaya ve bağımsız bir devlet kurmaya karar vermiştir.
- 2- Yeni devletin hudutları şöyle olacaktır: Kuzeyde eski Rus İmparatorluğu'nun Dağıstan, Terek, Stavropol, Kuban ve Karadeniz vilayetlerinin coğrafi sınırları; doğuda Hazar Denizi; güneyde sınırlarımızın teferruatı Trans-Kafkas Hükümeti ile uzlaşılarak belirlenecektir."³⁵⁰

Savaştan kaçan askerlerin ve asker kaçaklarının oluşturduğu yağmacılar, Çeçen ve Dağıstan bölgelerinde şehir ve köylerde halkı yağmalamaya başlamıştı. Artık Kuzey Kafkasya'da düzen bozulmuştu. Savaşta bulunan Kafkas suvari birliği Kafkas Dağlılar Birliği Hükümeti tarafından Kafkasya'da düzenin sağlamak için geri çağrıldı. Ama St. Petersburg'taki geçici hükümet buna yanaşmadı. Bunun üzere Kafkas İcra komitesi 200 kişilik muhafız birliği oluşturdu. Ama Kafkasya'da

³⁴⁹ Berzeg, *a.g.e.*, C.I, s. 81-82

³⁵⁰ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 45

10.000'e yakın kaçak asker olduğundan bu rakam bunun yanında çok cılız kalmıştı.³⁵¹

1. Cumhuriyet İlanı Sonrası Kuzey Kafkasya'daki Gelişmeler ve Bolşeviklerin Kafkasya'daki Faaliyetleri

Cumhuriyet ilan etmek Kuzey Kafkasya'da kafa karışıklığını çözmedi. Kafkasya'da fakirler, bazı köylü ve işçiler Bolşevik tesiri altında idiler. Çarlık ruhu ile yetişenler Rusya'nın gücü karşısında Menşevik taraftarı oldular. Yaşlı ve İslam dinine bağlı olanlar İmamlık/Emirlik kurulması taraftarı idiler. Aydın Milliyetçi kesim bağımsız cumhuriyetin yürümesi taraftarı idiler. Bu kez hükümet merkezi Nisan 1917'den itibaren daha güvenli yer olan Dağıstan'daki Temirhanşura'ya (Buynask) taşınmıştır. Zira Kuzey Kafkasya'da ateşkes sonrası geri dönen Rus askerleri ve evlerine geri dönmeyen asker kaçakları, Kazaklar'ın baskıları ile bir yandan Menşevikler bir yandan da Bolşevikler'in silahlı ve silahsız eylemleri Kuzey Kafkasya'da tam bir karışıklık yaratmıştı.

Kafkasya'nın diğer bölgelerinde komünist yanlıları, Kazaklar ve Çar yanlıları ayrı örgütler kurdular. Ama bu komitelerde çok az Kafkasyalı bulunuyordu. Büyük bir çoğunluğu buralara yerleştirilmiş Rus göçmenler ve idari görevlilerdi.

Diğer yandan Kafkasya'nın her bölgesinde işçiler, askerler ve halk kongre ve toplantılar yapmaktaydı. Lenin yanlısı Rus, Ermeni, Yahudi ağırlıklı Bolşevikler yerel Kafkaslar'la işbirliği yaparak güçlenmekteydiler. KKDBH İcra komitesi, şehirlerde ve köylerdeki yağma ve asayişin düzelmesi için silah taşıma yasağı getirdiyse de bu ancak Vladikafkas'ta uygulanabildi. Komünistler aleyhine yer yer mitingler de yapılıyordu. Petrograd'da Temmuz 1917'de yeni bir baskın olmuştur. Artık Bolşevikler de sahneye çıkmışlardır. Bolşevikler halkı barış, özgürlük ve toprak vaadiyle kendi yanlarına çekmeye çalışıyorlardı.³⁵²

Her şehir ve bölgede komiteler, birlikler ve dernekler kuruluyor. Halk köylü, işçi, asker, Menşevik, Bolşevik, sosyalist ve miliyetçi olmak üzere gruplara bölünmüştü. Eylül'de toplanacak II. Kuzey Kafkas kongresi için yerel bölgelerde küçük kongre ve toplantılar da yapılmaktaydı. St. Petersburg'ta Ağustos sonunda bir

³⁵¹ Berzeg, *a.g.e.*, C.I, s. 51

³⁵² Berzeg, *a.g.e.*, C.I, s. 54-55

generalin monarşist darbesini Kafkas suvari birliği durduracaktır. Bu olay sonrası bu birliğin Kafkasya'ya dönmesine izin verilmişti.³⁵³

Bolşevikler ekim devriminden sonra hızla Çar dönemindeki toprakları merkezi komünist hükümete bağlamak için silahlı birlikler oluşturdular. Önce Kuban ve Terek bölgesini aldılar. Menşevikler ile savaşırken bir yandan bağımsız Kazak birliği ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti orduları ile savaşıyorlardı. Tabii her yerde yerli işbirlikçiler kol geziyordu. Kafkas hükümetini yeterli silah ve parası olmadığı için yavaş yavaş geri çekiliyorlardı. Kısa zamanda Vladikafkas önlerine gelen Bolşevikler'in saldırıları sonucu KKC hükümeti başkenti Nazran'a taşındı. Bolşevikler bir yandan da Dağıstan ve Çeçen bölgesinden de ilerliyorlardı.

Bolşevikler'in oyunları, yerleşik Kazaklar'ın ayrı hareket etmeleri, açlık ve kıtlık işaretleri görülmesi üzerine Merkezi icra komitesi Aralık'ta bir karar alarak Sovyet federasyonuna bağlı Özerk bir Cumhuriyet olduklarını ilan ettiler. Zagatala ve Abhaz bölgesinin katılımını kendilerine bırakılmıştı. Bunu devrimin" Ulusların kendi kaderini belirleme hakkı" maddesine dayandırdılar.³⁵⁴ Nitekim Kasım ayı başlarında toplanan Abhaz kongresinde, Abhazlar Gürcüler'in engellemelerine rağmen Kuzey Dağlı Halkları Birliği'ne katıldılar. Bir yandan Merkezi Kafkas Komitesi tarafından boş durulmuyor, eski çarlık döneminden kalan silah ve askerlerle her şehirde muhafız birlikleri kuruluyordu. Kazaklar, Ruslar'ın ve Bolşevikler'in baskısı ile Kafkas halkları ile işbirlikten yavaş yavaş çekiliyordu. Rus ve Bolşevik yanlısı olmaya başlıyorlardı. 21 Aralık'ta Rus Bolşevik iktidarın anayasa çalışmalarına Kafkas Dağlılar Birliği katılmayarak bağımsızlığını ilan etmek istediler.³⁵⁵ Ancak Kazaklar bu durumdan rahatsız oldular, Bolşevikler ile işbirliği yapıp önce Vladikafkas, sonrada Nazran'ı aldılar. Bunun üzerine Kafkas Dağlılar Birliği hükümeti Uzun Hacı ve Necmettin Gotsinski tarafından korunan Temirhanşura'ya taşındı.³⁵⁶ Terek'te bir Sovyet Özerk Devleti kuruldu. Ancak buradaki köylüler Kafkas Dağlılar Birliği'ne bağlı kaldılar. Mahaçkale ve Hasayurt gibi büyük şehirlerde komünistler etkendiler. Nazran ve Nalçık'da Bolşevikler'in eline geçmişti. Bunun üzerine Uzun Hacı ve yerel Kafkas komitesinin askerleri Rus Bolşevik yanlılarını Mahaçkale ve Derbent'ten çıkardılar (28 Mart 1918).³⁵⁷

³⁵³ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 67-68

³⁵⁴ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 108

³⁵⁵ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 118

³⁵⁶ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 144

³⁵⁷ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 159

Kuzey Kafkasyalılar bağımsızlık ilanı için Mayıs ayına kadar mücadele ettiler. Bolşevikler, Maykop ve Kuban bölgesinde Çerkezler'in etkisi olmadığından Bolşevik Özerk Cumhuriyeti ilan edip merkezi merkezi Bolşevik Rusya'sına katıldıklarını ilan etmişlerdir. Kazak göçmelerde Rus bolşeviklerine destek verdiler. Bu duruma karşı çıkan yüzlerce Çerkez öldürüldü veya hapis edildi, köyleri de yağmalanıp, yakıldı. Bolşevikler aynı şeyleri Terek ve Dağıstan'da denediler. Fakat Necmettin Gotsinski'ye bağlı Çeçen Uzun hacının 10.000 kişilik birliği ordusu buna izin vermedi.³⁵⁸

Terek'te çatışmalar, kargaşalar şeklinde devam ediyordu. Bolşevikler, Terek bölgesinde Ocak ve Şubat'ta iki büyük kongre gerçekleştirdiler. Bu kongrede yerli Kafkas halkı (Kazaklar dâhil) Bolşevik yanlıları da yer almıştı.³⁵⁹ Bu arada Osmanlı Devleti yeni Sovyet Rusya'sı ile yapılan Brest-Litovsk anlaşması (3 Mart 1918) ile Ruslar'ı işgal ettiği yerleri aldığı gibi 1877-78 savaşında kaybedilen Kars, Ardahan ve Batum da geri alındı.³⁶⁰ 31 Aralık'ta Bakü'ye komünistler Ermeniler'in desteği ile hâkim oldular. Halkın yarısı şehirden kaçtı. Öte yandan Gürcü, Ermeni ve Azeriler'den oluşan Transkafkasya hükümeti Osmanlılar tarafından kabul edilse de iç anlaşmazlıklar ve sosyalistlerin Bolşevik yanlısı tavırları, bu birliği bozdu. Böylece ortaya üç küçük devlet çıktı. Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan.

Osmanlı Devleti daha I. Dünya savaşının yeni başladığı dönemde de Almanlar'ın ısrarlı söylemleri ile Enver Paşa ve Kuzey Kafkasyalı Fazıl Ahmet Paşa'nı ısrarı ile Dağıstan ve Çeçen kabileri Ruslar'a karşı ayaklandırmak için askeri görevliler gitmişti. Bunlar gizli olarak sınırlı sayıda silah ve mühimmatı buralara götürmeye muvaffak olmuşlardır. Zaten Lezgiler, Çeçenler, Avarlar, Kumuklar ve hatta bazı Gürcüler Osmanlı'dan destek alarak Ruslar'a karşı isyana hazır olduklarını Osmanlı Devleti'ne bildirmişlerdi.³⁶¹ Böylece Kafkasya'da yeni devlet ya da devletler kurmak çalışmalarının alt yapısı hazırlanmak istenmiştir.

Kuzey Kafkasya Hükümet temsilcileri Haydar Bammat, Abdülmecit Tapa Çermoy ve Muhammed Kadı, Trabzon da Osmanlı Devleti ile Kafkasötesi (Azerbaycan-Gürcü-Ermeni ortak) hükümeti arasında sürmekte olan konferansa katıldılar (Nisan 1918) Haydar Bammat başkanlığındaki Kuzey Kafkasya Komitesi,

³⁵⁸ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 126-127

³⁵⁹ Berzeg, *a.g.e.* C.I, cs. 134-138

³⁶⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, s.139

³⁶¹ *ATESE*, Klasör:1828, Dosya:1, Fasikül: 1/8 (20 Ağustos 1330 tarihli)

Azeri Gürcü Ermeniler ile Kuzey Kafkasya'nın Birlikte oluşturacağı bir Kafkas Konfederasyonu teklifi yapmıştır.³⁶²

Görüşme Osmanlı Devleti'nin Kafkas ötesi delegelerinin Ruslar'la ile Osmanlılar arasında Brest-Litovsk anlaşmasının tanınması ayrıca Osmanlı Devleti'nin karşısına tam bağımsız bir devlet olarak katılmaları istemi üzerine dağılmışlardır (6 Nisan 1918).³⁶³ Kafkasya'da Bolşevik yerel komiteler Kazaklar ve diğer grupların asker kaçaklarının karşılıklı güç gösterme ve ele geçirme hareketleri olarak aylardır devam etmiştir.

Kafkaslar'da anarşi ve kaosun hüküm sürmesi ile Bolşevikler'in birer birer şehir yönetimlerini ele geçirmeye başlaması, Kuzey Kafkasya hükümetinin Osmanlı askerini davetleri, İstanbul daki Kafkas kökenli dernek ve teşkilatların Osmanlıya ve Enver Paşa'ya baskıları neticesinde Enver Paşa'nın Kafkas İslam Ordusu kurması yanında Kafkasya Cumhuriyeti ordusu kurma kararı da alındı. Öte yandan Bolşevikler Rus imparatorluğu ordusundan kalan silahları kendi yandaşlarına dağıtmıştı³⁶⁴

2. Kafkas İslam Ordusu ve Kafkasya 'da Bazı Bölgelerin İşgalden Kurtarılması

Osmanlı Devleti Mondros mütarekesi imzalanmasından önce Enver Paşa, kardeşi Nuri Paşa ve birkaç komutanına Kafkas İslam Ordusunu kurma emri vermişti. Bu ordu hızla oluşturulup Gürcistan bölgesinden Bakü'ye yönelmiş Almanlar ve İngilizler bu durumdan endişe duyup engellemeye çalışmışlardı. Bunun içinde Ermeni ve Gürcüler'i kışkırtmışlardı. Ancak Azeri Türkleri'nin de desteğini alan Türk ordusu Gence'yi alıp Bakü'ye yönelmiş İngiliz ve Rus destekli Ermeni çetelerini, pek çok şehit vererek Bakü'den çıkarmışlardı. Kafkas İslam Ordusu adını alan bu ordu, Bakü'den sonra Dağıstan'a yönelmiş önce Derbend sonra Mahaçkale'ye girdi. Yöre halkları her gittikleri yerde ağlayarak, sevinçle Osmanlı ordusuna kucak aşmıştır. Ama ne yazıkki mütareke imza edildiği için ordunun geri dönmesi istenmiş, bunun üzerine ordu geri çekilmeye başlamış, ama gizlice bazı silahlar yerel halklara bırakılmıştı. Hatta Kafkas kökenli subay ve askerler geri

³⁶² Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 163

³⁶³ Berzeg, *a.g.e.* C. I, s. 172

³⁶⁴ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 204

dönmeyip, Dağıstan ve Çeçen bölgelerinde kalmışlardı. Bunlar yeni bağımsız olan Kuzey Kafkasya devletinin ordusunu oluşturma çalışmaları yapmaya başladılar.

Enver Paşa, bakanlar kurulunda Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan'a asker göndermek için kurduğu bu yeni ordu, iki yeni devletin bağımsızlığını korunması ve şehirlerin düşmanlarından temizlenmesine yardımcı olmak amacı güdüyordu. Ekonomik olarak da Almanlar ile işbirliği yapmanın faydasını gözeterek Kafkasya'daki demiryollarının Osmanlı tarafından yönetilmesi gerektiği, Bakü'nün önce Osmanlı-Alman Konsersiyum'unca yönetilmesi, daha sonra yönetimin Azeriler'e verilmesi gerektiği kararları alınmıştı.³⁶⁵

Enver Paşa'nın emri ve Kuzey Kafkas Hükümeti'nin isteği ile İsmail Hakkı Berkok, Mithat Şaplı, Muzaffer Bey Dağıstan'da Kuzey Kafkasya Cumhuriyet ordusunu kurmak için çalışmalara başladılar.³⁶⁶

Mütareke öncesi oluşturulan Osmanlı Kafkasya İslam Ordusu, kısa zamanda, Çürüksu'dan Ahıska ve Gence yoluyla Bakü önlerine gelmişti. Gürcüler bu durumdan endişelendikleri gibi müttefik Almanlar bile Osmanlı ordusunu ilerlemesini engellemeye çalışmışlardı. Kafkas İslam Ordusu, Balkanlar'dan gelen yeni ordu ile Bakü cephesini güçlendirdi. Bu güce Lezgi ve yerel Azeri birlikleri de destek verdikten sonra Bakü kuşatma altına alındı. Bakü Rus, Ermeni güçlerinin elinde idi.³⁶⁷

Osmanlı ordusu yerel Azeri milisler ile birleşip Ermeni ve Ruslar'ın işgali altındaki Bakü'yü kısa zamanda aldılar. Ama çok şehit verilmişti. Ordu Bakü'de bir kısım birlik ve Azeri milisleri bırakıp Derbent yoluna düştü. Derbent yerel halkın yardımları ile alındı. Osmanlı ordusu her yerde sevgi ve coşku ile karşılanıyordu.

Öte yandan İtalya'dan sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgarlar'da savaşı bırakıp teslim olmuştu. Almanlar'da itilaf devletleri ile görüşme yapıyorlardı. İngilizler Bakü'ye ordu göndermek için hazırlık yapıyorlardı. Rus ordusu dağılmıştı. Askerler silahlarını bırakarak veya silahları ile köylerine dönüyorlar ya da kaçıyorlardı. Ekim devrimi Rusya'da kaosa yol açmıştı. Osmanlı ordusu mütakere imzalanana kadar Mahaçkale önlerine geldi. Ancak müttefikler, Osmanlı ordusunun teslim olup dağıtılmasını istiyorlardı. Ordunun bir kısmı geri

³⁶⁵ Serpil Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Ankara 2001, s. 125

³⁶⁶ İsmail Hakkı Berkok, *Büyük Harpte Şimali Kafkasyadaki Faaliyetlerimiz ve 15. Fırkanın Harekâtı ve Muharebeleri*, İstanbul 1934, s: 30

³⁶⁷ Nasır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Genelkurmay ATESE yayını, Ankara 1996 s:114

döndüyse de komutanlar ve bazı askerler Kafkasya'da yeni bir yerli güç kurmak için Avar içlerine girdiler. Osmanlı ordusu gittiği yerde milis kuvvetleri silahlandırmıştı.

Mütareke sonucu Bakü'yü önce İngilizler işgal etti (Kasm 2018). Ardından, Ermeni ve Rus birlikleri deniz yoluyla Petrovsk'a (Mahaçkale) çekildiler. Ancak bu Kuzey Kafkasya'daki Bolşevikler'in gücünü artırmasına yol açtı. Kuzey Kafkasyalılar'ın çağrısı ile Osmanlı Kafkas İslam ordusu yönünü kuzeye çevirmiş ve Derbent'e kadar olan yerler kısa zamanda alınmıştı. Bazı Osmanlı subay ve askerlere Dağıstan ve Çeçen bölgelerine giderek bir ordu kurmakla meşgullerdi.³⁶⁸

Kafkas halkı arasında 4 eğilim vardır; Bolşevik yanlıları, Çarlık yanlıları, İmamlık yanlıları ve milliyetçi demokrasi yanlıları.³⁶⁹ Dolayısıyla Kafkas halkları arasında tam birlik göze çarpmıyordu. Zaten Çerkezler göçler nedeniyle çok az sayıda olduklarından etkileri yoktu. En güçlü milletler Dağıstan ve Çeçenler'di. Kuzey Kafkasya Birliği ve Devleti, Gürcistan ve Azerbaycan'dan yardım istedilerse de onlarda kendi başlarının çaresine bakmaktan herhangi bir yardım veremeyeceklerini belirttiler. Zaten onlar Güney Kafkasya'da üç devlete ayrılmıştı. Ermeniler, Ruslar ile işbirliği halinde idi. Gürcüler içinde Rus yanlıları fazlaydı. Azerbaycan hükümeti gerekli ordu silah ve parada yoksun idi, Ermeni ve Bolşevik yanlılarının etkisi altında idi. Bu üç devlette kısa zamanda Sovyet yönetiminin işgali altına girecektir.

3. Kafkasya İslam Emirliği'nin Kurulması ve Uzun Hacı

Kuzey Kafkasya'lı Çeçenistan âlimi Uzun Hacı, 1830 yılında Dağıstan'ın Saltı köyünde zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Asıl adı Usmi Hacı idi. Uzun Hacı dini eğitimi ile birlikte Nakşibendî tarikatına girdi. 1882'de köyünde kurduğu medresede, yaptığı dini çalışmalar dolayısıyla Ruslarca "tehlikeli şahıs" ilan edilip, Sibirya'ya sürgüne gönderildi. Rus Duma'sındaki müslüman milletvekillerinin müdahaleleri ve Astrahan'daki Türk tüccarlarının sözlü ve maddi kefaletiyle Astrahan'da ikamete mecbur edildi. Şubat 1917'de çarlık rejiminin devrilmesini mütakiben ülkesine dönebildi.

³⁶⁸ Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922*, C.I, s. 298-299

³⁶⁹ Mansur, *Çeçenler*, s. 82

Uzun hacı derin kavrayış bilgisi, radikal tutum ve tavırlarıyla Kafkasya direnişinin önemli bir önderi oldu. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin kurulmasında ve bağımsızlık mücadelesinde aktif rol aldı. Uzun Hacı, Ocak 1918'de Necmeddin Gotsinski ile birlikte 10.000 kişilik birlik oluşturup, Dağıstan'ın merkezi Temirhanşura'ya girdiler. Bu ikili Dağıstan Halk Temsilcilerinin 3. Kongresinde Sovyet Rusya ve Bolşevizm yanlılarının yönetimini eline geçirmiş olan İcra Komitesi'ni dağıttılar. Yine birlikte Terek bölgesindeki Hasayurt/Hasavyurt kasabası ve çevresindeki köyleri alarak Sovyet-Rus güçlerini bölgeden çıkarttılar. Haziran 1919'da General Denikin'in Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti topraklarında sürdürdüğü geniş çaplı harekâtla birlikte Kafkas milli hükümetinin dağıtılması sonrası oluşturulan "Kuzey Kafkasya Savunma Konseyi'nin başkanlığında Uzun Hacı'da olacaktır. Uzun Hacı, İslami devleti niteliğinde olan "*Kuzey Kafkasya Emirliği*"ni de ilan etti. Ölümüne dek mücadele edip, Rus olan her şeyden nefret ederek, tam bağımsızlık fikrine bağlı kaldı. 1917-1920 yılları boyunca onun karşıtı olan Kuzey Kafkasyalı komünistlerden Necmeddin Samurski, onun hakkında "Uzun Hacı, kültürlü bir Arabiyatçı, şeriat kanununun inanmış bir savunucusu ve bir panislamist idi. Çarlık iktidarına asla boyun eğmemiş ve tüm yaşamını Kafkasya'nın Rus boyunduruğundan kurtulması için feda etmiştir. O, İhtilal'de Dağıstanlılar'ın kurtuluş olanağını görmüştü. Bütün Ruslar, hatta Bolşevikler'den daha çok Beyazlar da onun düşmanı idiler. Bir el kadar küçük boylu bir adam olan Uzun Hacı, üstün cesareti, sert mizacı ve muhteşem iradesi ile tanınmıştı. Kanununu Dağıstan'da ve Çeçenya'da kabul ettirmesini sağlayan onun bu özellikleridir" demiştir.³⁷⁰

Uzun Hacı, ülkenin Sovyet Kızıl Ordu birlikleri tarafından işgal edilmeye başladığını gördüğü sıralarda hastalanarak Mayıs 1920'de 90 yaşındayken ölmüştür. Cenaze törenine binlerce kişi katıldı. Uzun Hacı'nın mezarı her zaman Kuzey Kafkasya'da en fazla ziyaret edilen yerlerden biri olmuştur.

Uzun Hacı'nın Çeçen ve İnguşlar'ı bir araya toplayarak verdiği nutuk manidardır: "Kızıl olsun beyaz olsun Rus rustur. Bizi yok etmeye çalışan bu riyakâr ve melun düşmana karşı zaman geçirmeden birleşiniz, birlikte güç vardır."³⁷¹

³⁷⁰ Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlar*, s.180-181

³⁷¹ Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922*, C.I, s. 172

4. Güney Kafkasya'daki ve Diğer Bölgelerdeki Gelişmeler

25 Nisan 1918 tarihinde Bağımsız Kafkasötesi/Zakafkasya Federatif Cumhuriyet'i ilan edildi. Kafkasötesi (Güney Kafkasya/Zakafkasya) Devleti Kuzey Kafkasya ile karşılıklı bağımsızlıklarını tanıdılar ve dostluk anlaşmaları imzaladılar. Bu devleti Osmanlı Devleti hemen tanıdı, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu önceleri tanımasalarda muhatap alıp görüşmelere almışlardı. Yeni Sovyet Hükümeti bu bağımsızlık ilanlarını reddetmişti. Ermeni çetelerinin Osmanlı Devleti birlikleri ile çatışmaya girmesi üzerine Osmanlı Ordusu Gümrü'ye girdi. 15 Mayıs 1918'de Osmanlı Devleti istikrar oluşturamayan ve her biri ayrı baş çeken Gürcü, Ermeni ve Azeriler'in ayrı ayrı bağımsız olmalarını teşvik etti. 26 Mayıs'ta Kafkasötesi Meclisi kendini feshederek, her biri ayrı bağımsız devlet olduklarını ilan ettiler.³⁷²

Bolşevikler Abhazya'yı işgal etmişlerdi. Kafkasya'nın bazı bölgelerindeki din adamları Bolşevikler lehine fetvalar da veriyorlardı.³⁷³ Almanlar ise devrimden sonra Kafkaslar'da daha etkin rol oynayacak ve Gürcüler'e yardım edeceklerdi. Bu gelişmeler üzerine Necmettin Gotsinski Almanlar'dan silah ve cephane yardımı bile talep etmişti. Ancak Almanlar Hristiyan Osetler ve Gürcüler hariç diğer Kafkas kabilelerini hep oyalamıştır. Hatta Gürcüler ile sınır anlaşması yapıp Alman parasının Gürcistan'da geçerli para olması kabul edilmişti.³⁷⁴ Almanlar, Osmanlı etkisini kırıp Batum ve diğer bölgeleri Osmanlı'dan almak istiyorlardı. Almanlar, Osmanlı Devleti yerine Kafkasya'da insifiyatın kendilerinde toplanmasını istiyorlardı.

Tüm bu gelişmeleri ve bağımsızlık hareketlerini tabi olarak Ruslar karşı ataklar ile ve elçileri vasıtasıyla reddedip çeşitli girişimlerde bulunuyorlardı. Dağıstan'daki Kızıl ordunun faal olması nedeniyle, Dağıstan, Terek bölgesi ve Kuban bölgesinde komünistler teşkilatlanıyor; kongre, toplantı ve teşkilatlar kuruyorlardı. Bu çalışmalara % 6'lık Yahudi nüfusunun ileri gelenleri etkin rol oynuyorlardı.³⁷⁵

Bu arada Denikin'in Gönüllü ordusu Lenin'in bir ordusunu Kuban'da yenilgiye uğrattı (Temmuz 1918). Diğer taraftan Mozdok'ta Kazak ve köylülerin

³⁷² Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 196

³⁷³ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 207

³⁷⁴ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 214-215

³⁷⁵ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 218

oluşturduğu Terek hükümeti faaliyet göstermeye başlamıştı. Oset bölgesi de ikiye ayrıldı. Kuzey Osetya, Kazaklar'la birlik kurarken, güneydekiler Gürcüler'in baskıları ile Gürcüler'i tercih etmişlerdi.³⁷⁶

Osmanlı Harbiye Nezareti, Çerkez olan Albay Akif Bey'i Çeçen-İnguş bölgesine ve Osmanlı Kafkas İslam Ordusu eski komutanı Nuri Paşa'yı Kafkasya'da Kuzey Kafkasya ve Azeriler'in bölgelerini kurtarmak ve ordu kurmak için görevlendirildiler.³⁷⁷

Bu arada Gürcü ordusu Tuapse'yi de işgal etmişti (18 Temmuz 1918). Abhazya'da ise Gürcüler'e karşı gönüllü bir ordu kuran Abhazlar ile Osmanlı'dan gelen gönüllü müfrezeler ve subaylar Kafkas Cumhuriyeti'nin bir parçası olmak için Gürcüler ile savaşıyorlardı. Menşevikler, Gürcüler'e yardım ediyorlardı. Ancak yeni kızıl ordu önce Menşevik-Gürcü ordusunu Tuapse'den çıkarıp Maykop'ta da Menşevikler'i mağlup edeceklerdir. Kuban'da ise mücadeleyi zamanla kazanacaklardır.

Necmettin Gotsinski'de Kuzey Kafkasya hükümet birliği ile ufak çatışma sonrası İmamlığı bırakıp devletin Şeyhüslamlığına getirilerek birliklerini devletin ordusuna katmıştı (30 Temmuz 1918). Kuban'da ise Kazaklar Bolşevikler ile çarpışırken birçok Çerkez kabilesi ve grupları Bolşevikler'in safında yer almışlardır.³⁷⁸

İhtilafı Lezgi bölgelerinden Zagatala bir referandum ile Azerbaycan'a katılmıştı (Ağustos 1918). Ağustos isyanında İnguş ve Osetya bölgesindeki Sovyet yöneticileri öldürülmüştü. Nalçık'da ise Sovyet Başkanı öldürülünce Kabarday aydınlar ve ilahiyatçılar Kabarday-Balkar Sovyeti (konseyi) kurup, Şeriat alayları oluşturdular. Ancak bu şeriat ordusu kızıl ordu ile birlikre hareket edecektir. Kazak, Çeçen-İnguş ve Osetinler'in oluşturduğu geçici birlik, Sovyet yanlılarını Grozni'den çıkarmak istedilerse de başarılı olamadılar (12 Ağustos 1918). Öte taraftan Menşevikler Bolşevikler'i Kuban'da Çerkez ve Kazaklar'ın desteği ile yenmişlerdi. Bolşevikler Yekatinador (Stovropol)'a kadar gerilemişlerdi.

KKC hükümeti tarafından Osmanlı komutanlarından Met Yusuf İzzet Paşa komutasında bir ordu kurulmak için hazırlıklara başlanması istendi. Kafkas İslam Ordusu'nun iki süvari alayı Dağıstan bölgesine geçti. Met Yusuf İzzet Paşa, Kafkas

³⁷⁶ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 261

³⁷⁷ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 262-263

³⁷⁸ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 263-265

Cumhuriyeti ordusunun başına atandı.³⁷⁹ Kafkas İslam ordusu Komutanı Nuri Paşa Dağıstan ve ve Çeçen bölgelerinde iki ayrı Tümen olarak Kafkas ordusunu kurdu.³⁸⁰ Kuzey Kafkasya birlikleri Osmanlı ordusunu desteği ile Derbent'i ele geçirdiler. 6 Ekim 1918'de Met Yusuf İzzet paşa buraya gelerek komutanlığı devraldı.

KKC hükümet yetkilisi, Pşima Kosok Ukrayna'ya giderek Kiev'de bulunan Almanlar'ın Ruslar'dan ele geçirdiği silahları istedi. Bu silahlar daha sonra Gürcistan üzerinden Kafkasya'ya getirilecektir. Alman imparatoru adına Tiflis'te bulunan General Von Kress raporunda Kuzey Kafkasya'da birleşik bir devlet gücünün oluşacağına dair bir inancı olmadığını belirtmişti. Ancak Konfederasyon şeklinde bir devletin olabileceğini bildirmişti. Babıâli'nin baskısına rağmen Gürcü Ermeni ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan Almanya Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ni tanımamıştır.³⁸¹

Gerek Dağıstan, gerek Kabarday bölgelerindeki milli güçler bazı şehirleri Bolşevikler'den tekrar geri almışlardı. Bunda Beyazlar ve Kazak yerel birliklerde etken olmuşlardı. Kazaklar Maykop'ta bazı ileri gelen komünistleri idam etmişlerdi. Bu sebepten Bolşevikler Kuban'dan kuzeye ve doğuya doğru çekildiler.³⁸² Bolşevikler bunun üzerine Kuban'da bazı şeriat taraflarını bağımsızlık vaadi ile kandırıp Çerkezler'den oluşan Şeriat alayları kurdular. Bu yeni ittifak orduları Menşeviklere ve Milliyetçilere karşı birlikte savaşacaklardır. Bolşevikler 'Askeri Devrimci Şeriat Sovyeti' Nalçık yöresinde egemen oldu. 24 Eylül/7 Ekim 1918 arasında Askeri devrim mahkemesi, sorgu komisyonu, Finans toprak ve erzak gibi alt bölümlerinden oluşuyordu. Bolşevikler Çerkez dindarlardan faydalanmak için Kabardaylar'ın etkin olan köylerinde Şeriat Mahkemeleri kurulmasına bile izin vermişti.³⁸³ Kabarday bölgesinde ise Çerkezler'den ve Balkarlar'dan Kızıl orduya katılan 4.000 kişi Kuban-Stravropol'a sevk edilmişti.

Kuzey Kafkasya ordusu kurulmadan batıda bazı Çerkezler, doğuda da Uzun Hacı ve Necmettin Kotanski'nin birlikleri Bolşevikler'e karşı savaşıyorlardı. Bunlar önceleri bağımsız hareket ederken sonra kurulacak olan Kuzey Kafkasya ordusuna katılmışlardı. Bolşevikler zaman zaman çok acımasız oluyorlardı. Köyleri basıp kadın, çocuk, ihtiyar demeden herkesi öldürüyor, yağmalıyor ve evleri yakıyorlardı.

³⁷⁹ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 272-273

³⁸⁰ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 290

³⁸¹ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 290-291

³⁸² Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 301-302

³⁸³ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 309

Dağıstan'daki Derbent kenti hükümet konağına özel bir törenle Kuzey Kafkasya'nın 7 yıldızlı bayrağı çekildi. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti devlet ve Hükümet Başkanı Abdulmecit Çermoy, Kuzey Kafkasya ordusu Komutanı Met Yusuf İzzet Paşa ve Osmanlı Kafkas İslam Ordusu komutanı Nuri Paşa birer konuşma yaptılar.³⁸⁴

Kafkas İslam ordusunun Bakü'ye girmesi sonrası hızla kuzeye yöneldi. Önce Şamahı alındı. Kuzey Kafkasyalılar da Azerbaycan ile işbirliği ve dayanışma istiyorlardı. Osmanlı Devleti, Kafkas İslam ordusunun buraya göndermesi, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya Hükümeti ile yaptığı askeri yardım ve dayanışma anlaşmasına dayandırılıyordu. Zira her iki hükümet ile ayrı ayrı yapılan anlaşma ile Osmanlı Devleti'nden gerektiğinde askeri yardım talebinde bulunacaklardı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin demiryollarından istediği gibi yararlanması karar altına alınmıştı.³⁸⁵ Azerbaycan'dan sonra derhal Derbent önlerine gelindi. 8 Ekim 1918'de Derbent alındı. Fakat Mütareke görüşmeleri de başlamıştı. Petrovsk kuşatıldı ise de İstanbul'dan gelen telgraf ile Kafkas İslam Ordusu'na Dağıstan ve Azerbaycan'da alınan yerlerin ve demiryolların boşaltılarak, Brest-Letovsk anlaşması ile belirlenen yerlere çekilmeleri emredildi. Ancak Subaylar askere bunu hemen bildirmediler, gizlediler. Sonunda Mütareke imzalandığı halde Petrovsk'a Kafkas İslam Ordusu ve Kuzey Kafkas Ordusu girdi. Rus ve Ermeniler çıkarıldı (8 Kasım 1918). Osmanlı ordusu çekilecek bu yerler yerel ordulara bırakılacaktı. Askerlerden ve subaylardan isteyenler terhis edilip bu ordulara katılabileceklerdi. Osmanlı ordusu mecburen çekildi. Çekilme ağırdan alınınca İngilizler baskı yaptılar, Hatta Bakü ve Tiflis'teki silah, yiyecek ve mühimmata el koydular. Bakü, Tiflis İngilizlerce işgal edildi (17 Kasım 1918). Bu arada Rusya şehirlerinde ve başkent St. Petersburg'ta Bolşevikler ile karşı devrimciler arasında çatışmalar olmuş, Bolşevikler bu olayları idam, katliam ve kurşuna dizme ile bastırmışlardı.³⁸⁶

Enver Paşa, İngilizler'in Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan'ı bağımsız tanımayacağı öngörüsü ile iki zayıf devlet yerine Kuzey ve Güney Kafkasya (Azerbaycan) tek çatı altında ya da fedarasyon şeklinde bir devlet oluşturulması

³⁸⁴ Berzeg, *a.g.e.* s. C.I, 321

³⁸⁵ *ATESE*, Klasör:526, Dosya:369, Fihrist:43

³⁸⁶ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 326

gerektiğini, zira savaşı Osmanlı Devleti'nin kaybetmek üzere olduğunu, Kafkasya İslam Ordusu komutanı Nuri Paşaya bildirmişti.³⁸⁷

Ancak bir gün sonra Osmanlı Sadrazamı ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa Kafkas İslam ordusunun lağvedildiğini, mütakereye göre ordunun geri dönüp, silahların İngilizler'e teslim edilmesi gerektiğini, isteyenlerin Kafkas ordusu veya Azerbaycan ordusuna katılabileceğini bildiren telgraf gönderdi. Bunun üzerine Nuri Paşa Azerbaycan ordu komutanı olduğunu, Met İzzet Yusuf Paşa'da Kuzey Kafkas ordusu komutanı olduğunu ilan etti. Kafkas İslam Ordusu, Albay Mürsel Paşa komutasına verilip geri çekilme işlemlerine başladı. Kafkas kökenli subay ve asker bu yeni cumhuriyetlerin ordusuna katıldılar.³⁸⁸

Kafkas İslam ordusu ve Kuzey Kafkasya ordusuna Osmanlı Harbiye Nazırlığı'nca yeni bir telgraf gönderilip en geç iki ay içinde birliklerin Erzurum'a çekilmelerini bildirdi. Çekilmeyen veya bu işlemi tamamlamayanlar hakkında yasal işlemler yapılacağı bildirilmişti. Gerek Nuri Paşa, gerek Met Yusuf İzzet Paşa bunu hemen askerlere bildirmede. En kısa zamanda alınabilecek yerlerde alınmaya çalışıldı.³⁸⁹

Kuzey Kafkas ordusu 8 Kasım 1918'de Ruslarla çarpıştı. Rusların bu çarpışma sonrası geri çekilmesi ile Kafkas ordusu Mahaçkale'ye girdi. İngilizler'den bekledikleri yardımı göremeyen Ruslar şehri boşalttılar. Şehre Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti bayrağı asıldı. Petrovsk şehrinin ismi Şamilkale olarak değiştirildi.³⁹⁰

Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti temsilcisi İngiliz General Thomson yapılan başvuruyu bu devletin İngilizlerce tanınmadığı için görüşmeyi reddetmişti.³⁹¹ Ama İngiliz General Thomson, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti yetkililerine ultimatoma verdi. Osmanlı'nın Askerlerinin tamamamen Kuzey Kafkasya'dan çekilip, KKC hükümetinin Bolşevik ve Denikin yanlıları ile işbirliği halinde olmalarını bildirildi. Zaten çoktan Kabardey, İnguş, Oset ve Balkar bölgeleri Komünistler ile işbirliği yapıyorlardı.

28 Nisan 1920'de Bolşevik kızıl ordu birlikleri Ermeniler'in desteği ile Azerbaycan'ı işgal etti. Azerbaycan Devleti yıkıldı. 6 Mart 1921 Moskova

³⁸⁷ Halil Paşa, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş*, Haz: Taylan Sorgun, İstanbul 1957, s: 247-249

³⁸⁸ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 336-337

³⁸⁹ İsmail Berkok, "Büyük Harpte Şimali Kafkasya Faaliyetlerimiz ve 15. Fırkanın Harekâtı ve Muharebeleri", *Askeri Mecmua*, Tarih Bölümü, Sayı 94, İstanbul 1934, s. 96

³⁹⁰ Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922*, C.I, s. 345-346

³⁹¹ Berzeg, *a.g.e.* C.I, s. 356-357

Antlaşması ile Türkiye (Ankara Hükümeti) Azerbaycan üzerindeki haklarından vazgeçti.³⁹²

3 Aralık 1920 Gümrü anlaşması, 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ve nihayet 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması'yla doğu sınırları belirlenecektir. Bu anlaşmalara göre Batum ve Ahıska bölgeleri hariç, Aras sınır olarak kabul edildi. İğdir Türkler'e kalmak, Nahçıvan özerk olarak Azerbaycan'a bağlı olmak kaydıyla, Türk, Ermeni, Gürcü sınırı belirlendi. Daha sonra bu sınırlar Sovyet Rusya sınırı olacak ve Kafkasya'nın geleceği tamamen Ruslar'ın eline bırakılacaktır.³⁹³ Ermeniler ilk olarak bağımsızlığını ilan ettiklerinde doğru dürüst toprağı ve hükümet merkezi bile yoktu.

Osmanlı Devleti Kafkasya'daki Aras vadisinden çekilince, yerel halk Osmanlı Devleti'nin gizli desteğı ile buraları Ermeniler'e kaptırmamak için Aras-Türk Hükümeti'ni oluşturdular (18 Kasım 1918). Fakat İngiliz Rus destekli Ermeni birlikleri şehirleri işgal etti. Daha yeni oluşturulan hükümet yıkıldı (Aralık 1918).

I. Dünya savaşı sonrası çıkan Mondros Mütarekesi sıralarında Gürcüler önceleri Almanlar'a sonra İngilizler'e bel bağlarken, Ermeniler hem İngiliz hem Rusya ve diğer batılı ülkelere bel bağlamışlardır. Azeriler'i yalnızca Osmanlı hükümeti desteklemekteydi.

Diğer taraftan mütakere sonrası İngilizler'in Batum'u alması, Gürcüler'in Ardahan ve Ahıska'yı almaları, Ermeniler'in Kars civarını alarak Doğu Anadolu'da dâhil büyük Ermenistan kurma hayali kuruyorlardı. Bunun üzerine Teşkilatı Mahsusa'dan kalan memurların atak ve çalışmaları ile doğu da Kars merkezli bir Cenubi Garbi Kafkas Cumhuriyeti (hükümeti) kurulmuştu (25 Mart 1919). Batum'dan Nahçıvan'a kadar uzanacak olan bu cumhuriyet İngilizler'in etkisi ile Ermeniler'in çabaları sonucu kısa sürede yıkılacaktır (30 Nisan 1919).³⁹⁴ Buralar ancak Ankara hükümetinin doğu harekâtı ile bir kısmı alınacak ve yapılan anlaşmalar ile Türk Hükümetinin doğu sınırları belirlenecektir. Yine kısa süreliğine burada

³⁹² Rafig İsmayılov, "1920 Yılı Nisan İşgalinden Sonra Azerbaycan'ın Toprak Bütünlüğü Meselesi", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-V, Sayı: 75 Temmuz-Aralık 2015, s. 473-477

³⁹³ Erdaş, "Milli Mücadele Dönemi Kafkas Cumhuriyetleri İle İlişkiler", *Yeni Türkiye Dergisi*, s. 572-580

³⁹⁴ Fahreddin Kırzıoğlu, "Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti (Kars Milli Şura Hükümeti)" *Türk Kültürü*, Sayı:72, yıl: VI, Ankara 1972, s. 948-968

Aras-Türk hükümeti kurulacak ve ancak Osmanlı ordusunun çekilmesi sonrasında Ermeni çetecilerin saldırısı ile ortadan kaldırılacaktır (18 Kasım-10 Aralık 1918).³⁹⁵

10 Ocak 1920’de itilaf devletleri, ABD ve Japonya Güney Kafkasya’daki üç devleti tanıdıkları halde, Kuzey Kafkasya gündeme bile getirmeyeceklerdir. Osmanlı Devleti özellikle İttihat ve Terakki hükümeti yetkilerinden Cemal Paşa Ruslar’ın Kafkasya’dan çıkarılıp, durdurulması için Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti’nin de bağımsızlığının tanınması ve Güney Kafkasya’da devletleri ile ittifak yapmaları gerektiği ifade emiştir.³⁹⁶

Dağıstanlı Bolşevikler’in lideri Baha Sait Bey, Azerbaycan hükümeti ile anlaşıp Sovyet iktidarının gerek Konferedasyon veya ikili bölge ülkelerinin birleşik federasyon yönetimlerine hiçbir şekilde karışılmayacağını veya başka bir birlik oluşturmalarına izin verileceğini söylemiştir.³⁹⁷

5. Denikin ve Gönüllü Ordu’nun Kafkas Cumhuriyeti’ni Dağıtması ve Kuzey Kafkasya’da İsyanların Başlaması

Dağıstan’da Denikin ordusuna karşı her yerde isyanlar başlamıştı. Daha sonra yavaş yavaş isyanlar Çeçenler arasında, Orta Kafkasya’dan Batı Kafkasya’ya yayılacaktır. Bu isyanların Ocak 1920’de Gürcü G. K. Orconikidze adlı Bolşevik liderin sözlerine göre Denikin’in ordusuna karşı Kafkasya’da Hristiyan-Müslüman, tüm küçük-büyük milletler ittifak ile anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak birlik halinde ortak düşmana karşı elele savaşmak gerektiğini bildiriyordu. Ama isyan Çeçen, İnguş ve Dağıstan’da değil tüm Kuban ve Terek’te Denikin ve ordusuna karşı başlamıştı.³⁹⁸

Rüzgârın yönü değişmiş Kuzey Kafkasya’nın her bölgesinde Bolşevikler, Sovyet iktidarı kurmak için komiteler oluşturuyorlardı. Tüm Kafkasya’nın Merkez komite başkanı Gürcü Orconokidze Başkan seçilirken, üyelerde Gürcü ve Ruslar’dan oluşmuştu.³⁹⁹

³⁹⁵ İbrahim Ethem Atnur, “Osmanlı Birliklerinin Aras Vadisi’nden Çekilmesi ve Aras-Türk Hükümeti’nin Oluşumu (Ekim-Aralık 1918)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı: 73, Temmuz-Aralık 2015, s.430-434

³⁹⁶ Cemal Paşa, *Hatırat*, Haz: Metin Martı, İstanbul 1996 s. 375

³⁹⁷ Bu durum Mustafa Kemal’e Sivas’ta iken bildirilmişse de Sovyet iktidarı ile arayışı bozmak istemeyen M. Kemal böyle bir şeyi onaylamamıştır. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Haz: Faruk Özerergin, İstanbul 1988, s. 598-614

³⁹⁸ Berzeg, *a.g e.* C.II, s. 210

³⁹⁹ Barasbi Baytugan, *Kuzey Kafkasya(1912-1920)*, Samsun1998, s. 18-19

1919-1921 arası Bolşevikler ile eski Rus tebası milletler arasında mücadele ile geçti. Bu yıllarda ençok yardım Almanlar tarafından olmuştur.⁴⁰⁰ Almanlar önceden beri komünistleri kolluyordu. Hatta Karl Marx ve Engels gibi komünistleri, Almanya'da yaşamış, Lenin'e finansal desteği de Alman istihbaratı sağlamıştı. Zira Almanlar Rusya'da ihtilalin olmasını destekliyorlardı. Almanlar Gürcistan'da Denikin ordusunu ve Gürcüleri desteklerken, Bakü'de İngilizler'e karşı Bolşevikler'i destekliyordu. Almanlar, Gürcüler'e önemli miktarda silah ve para yardımında bulunmuşlardı. Osmanlı-Alman rekabeti Kafkasya üzerinde artmıştı. Almanlar müttefik olmalarına rağmen Bakü petroleri ve doğuya açılma politikalarında Osmanlıları bertaraf etmek istemişlerdir.⁴⁰¹ Hatta Kafkas İslam ordusu ile Almanlar'ın Ermeni-Gürcü hattındaki Voronstkova'da ufak bir çatışma dahi olmuştur. Almanlar, Osmanlı Kafkas İslam ordusunun Bakü'ye gidişte tren yolunu kullanmamaları için her türlü engellemelerde bulunmuşlardı.

Denikin, 9 Ekim 1918'de Bolşevikler'e yenilmesi ile morali bozulmuş, 20 Mart'taki yenilgiden sonra görevini Vrangel'e bırakarak çekilmiştir. Zaten dağılan Kuzey Kafkas hükümeti ve ordusu, Bolşevikler'in şehir ve köyleri alması ile ümitleri kırılmıştı. Direniş sadece Vidono'da Uzun Hacı'nın kurduğu İslami Emirliği askerlerince yürütülüyordu. O'da hastalığı ve yaşlılığı dolayısıyla Osmanlı ve Şamil'in oğlundan yardım isteyip bir elçi ile mektup gönderdi. Ancak Şamil'in Oğlu Kâmil rahatsız olduğu için oğlu Said Şamil'i Kafkasya'ya göndermişti. Torun Şamil daha kuzey Kafkasya'ya ulaşmadan bir ay içinde tüm Dağıstan ve Azerbaycan Bolşeviklerin eline geçmişti (Haziran 1920).

Kamil'in oğlu Şamil Tiflis'e gelince halk yine de ümitlenmiş, İmam Şamil döneminin bayrakları çıkartılmıştı. Fakat Şamil Bey'e Osmanlı tarafından vaat edilen yardım ve destek gelmemesi, kışın bastırması ve yoğun kar yağışı Onu Tiflis'te kalmak zorunda bırakmıştı. Bolşevikler hemen 1921 Şubat'da Gürcistan'ı işgal etmişlerdi. Dağıstanlılar'da yardım gelmediği halde son kurşunlarına kadar Ruslar'la savaşmışlardır. Şamil Bey ve etrafındaki askerleri zor şartlar altında dağlardan Osmanlı topraklarına geçmek zorunda kalmışlardı.⁴⁰²

Ancak isyancıların Çeçen, Oset, Kabarday ve İnguşlar'ın bir kısmı Bolşevikler'e katılacaklardır. Bu sebepten Denikin'in ordusu, Temirhanşura'da

⁴⁰⁰ Güler Yarcı, "Bolşevik İhtilali'nden Sonra Kafkasya'da Alman Nüfuzu", *Yeni Türkiye Dergisi*, , s. 747

⁴⁰¹ Yarcı, *a.g.m.* s. 751

⁴⁰² Anıl Çeçen, *Çeçenistan Dosyası*, Ankara 2002, s.70-71

isyancılar ile anlaşmak istemişlerdi. Bolşevikler'in Kuzey Kafkasyalıları kendi taraflarına çekmelerinden çok rahatsız olmuşlardı.⁴⁰³

Azerbaycan ordusu başkanı Kuzey Kafkasyalıların birliklerini sağlayıp devlet oluşturamayacağını bu sebepten Nuri Paşa'dan ve Gürcüler'den yardım istenilmesi gerektiğini, belitmişti. Zaten Bakü Hükümeti Kuzey Kafkasya isyancılarına yardım da etmiş, 10.000 Tüfek, on milyon mermi vermişti. Hatta Kazaklar'ın üzerine hızla gidilmesi gerektiğini, Bolşevikler'in Kızılyar'dan aşağı indirilmemesi gerektiği fikirlerini öne sürmüştü.⁴⁰⁴

Azerbaycan'da bulunan Haydar Bammam Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin amacının isyan eden halk komiteleri ile birlikte İşgalci Denikin'in ordusunu Kuzey Kafkasya'dan atmak ve Kuzey Kafkasya Dağlılar Birliği'nin, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti çatısı altında birleştirip bağımsız bir devlet oluşturmak amacıyla olduğunu bildirmişti.⁴⁰⁵

Bolşevikler, Uzun Hacı'nın kurduğu Kuzey Kafkasya Emirliği Hükümet Başkanı olan İnaluk Arsanha Dışinski'nin emrindeki askerleri yenip onu tutuklamışlardı. Grozni'ye getirilen İnaluk sokakta bolşeviklerce öldürülecek, katillerini haydutlar yaptı, şeklinde duyuracaklardı. Ama Bolşevikler 90 yaşındaki Uzun Hacı'ya dokunmayacaklardır. Hatta onu Kafkasya Dağlıları müftüsü ilan etmek isteyeceklerdir.⁴⁰⁶

E. BOLŞEVİKLERİN KUZEY KAFKASYA'DA GÜÇLENMEYE BAŞLAMASI

İsyancılar Dağıstan'da Kuzey Kafkasya Savunma Konseyi Şeyhülislam'ı Hacı Ali Akuşinski başkanlığında toplandırsa da, yapılan seçimlerde konsey başkanlığı ve yönetim kurulunun büyük kısmı Bolşevikler kazanacaktır. Başkanlığa Sultan Said Kazbek seçilecek, en önemli üyede Bolşevik Celaleddin Korkmaz olacaktır.

⁴⁰³ Tarık Cemal Kutlu, "(1919-1921) Yıllarında Kuzey Kafkasya'daki Mücadelenin Bilinmeyen Komutanı," *Kafkasya Yazıları*, No:7, İstanbul 1999, s. 53-54,

⁴⁰⁴ Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922*, C.II, s. 215-216

⁴⁰⁵ Berzeg, *a.g.e.* C.II, s. 218

⁴⁰⁶ Berzeg, *a.g.e.* C.II, s. 224

Gönüllü ordu içindeki yerel unsurlardan oluşan askerler, bölük bölük isyancılar safına geçmekteydiler. Bolşevikler ise, Kuzey Kafkasya milliyetçileri, Osmanlı yanlıları, Cumhuriyetçi taraftarları bertaraf etmek için tüm şehir ve kasabalarda seferber olacaklardı. Nitekim ilk olarak Derbent şehir yönetimi Bolşevikler eline geçmişti (Şubat 1920).⁴⁰⁷

Yeni seçilen dağlı halkları Kuzey Kafkasya Savunma Konseyi Başkanı Kazbek, bu konseyin geçici olduğunu Cumhuriyet topraklarından düşmanın temizleninceye, dağlı halkların iradelerine göre iktidar olununcaya kadar şeriat ve ihtilal mantığı ile çalışacaklarını ve komşu devletler ile iyi geçineceklerini ifade etmişti.⁴⁰⁸

Dağıstan'dan Denikin'in ordusu çıkarılırken, Kazbek başkanlığındaki Bolşevik yeni savunma konseyi, Nuri Paşa ve tüm Osmanlı subaylarını Dağıstan'dan çıkarılmasına karar vermilerdi (18 Şubat 1920).⁴⁰⁹

Denikin ve İngilizler, Bolşevikler'in Dağlılar ile anlaşması üzerine onlar da Gürcüler'le anlaştılar. Azeriler'de Bolşevikler'in gelmesinden çok endişeleneceklerdir. İngilizler, Terek ve Dağıstan'dan Denikin'i çektiler. Zira buraların bahane ile Kızıl ordunun eline geçmesini engellemek için savunma konseyine bırakıyorlardı.

Çerkezya'daki kızıl ve yeşil partizanlar Kuban'ın kuzeyinden Denikin'in ordularını çıkarmışlardı. İsyancıların içindeki orduda bulunanların kollarına kırmızı kurdelalar takmaları, Kazım Bey ve Şeyhülislam Hacı Ali tarafından itiraz edilse de Konsey başkanı onların Bolşevik olmadıklarını vatansever olduklarını beyan edip korumuştur.⁴¹⁰ Konsey tarafından İsyancı savunma Konseyi tarafından Kuzey Kafkasya aydınlarının çoğu yurt dışına çıktığı için geri çağrıldılar.

Çerkez bölgesindeki isyancıların ekseriyası Bolşevik yanlısıydı. Zira Çerkezler, Çar ve Denikin gibi milliyetçi Ruslar'ın karşısında kendilerine özgürlük vaadi veren Bolşevikler'in yanlısı olmuşlardı. Tıpkı Kafkasya'nın diğer bölgelerindekiler gibi.

Bolşevikler önce Stvropol ve Kuban bölgesinden Denikin'in ordusunu çıkardılar (Mart 1920). Kazım Kap Bey ve Türk subayları tutuklanmak istenince onlarda karşı atağa geçip Temirhanşura'da konseyi basmış ve Konsey başkanı

⁴⁰⁷ Berzeg, *a.g.e.* C.II, s. 225

⁴⁰⁸ Baytugan, *Kuzey Kafkasya(1912-1920)*, s. 21

⁴⁰⁹ Berzeg, *a.g.e.* C.II, s. 229

⁴¹⁰ Berzeg, *a.g.e.* C.II, s. 233-234

Kazbek'i öldürmüşlerdi. Ama bu olay bütün Dağıstan'da tepkiye yol açamıştı.⁴¹¹ Bu olay sonrası Nuri Paşa ve Kazım Bey ve diğer subaylar Dağıstan'da iç bölgelerde saklanmak zorunda kaldılar. Bolşevikler, onlar aleyhinde Hacı Ali'ye fetva çıkarttırmışlardı. Hacı Ali son çare olarak Celaleddin Korkmaz ile görüşüp cumhuriyeti yeniden hayata geçirmek istedi. Bu durum üzerine Dağıstan'daki Bolşevikler, hemen Bağımsız Dağıstan Bolşevik Konseyi kurdular. Ama Merkez Kafkasya Bolşevik komitesi tarafından bu şiddetle reddedildi. Bu arada Kızılyar, Grozni ve Vladikavkaz, Bolşevikler tarafından ele geçirildi. Kuban ve Stavropol'da Sovyet düzeni kurulmaya başlandı (20 Mart 1920).⁴¹²

24 Mart'ta Nalçık, Nazran gibi orta Kafkasya'da Bolşevikler yönetimi ele geçirmişlerdi. Denikin'in ordusu Daryal (Orta Kafkasya'da Rus askeri yolu) geçidinden Gürcistan'a çekilecekti. Denikin'in ordusunda çok sayıda Kabarday'da vardı. Gürcüler bunların silahlarını toplayıp Kırım'a göndermişlerdi. Onlar da Kırım'da Bolşevik aleyhtarı Varangel'in ordusuna katıldılar.

Kafkas savunma konseyi Vidono'ya Uzun Hacı ile görüşmeye gitti, ancak görüşme gerçekleşmeden Uzun Hacı öldü ve Kafkas Emirliği dağıldı. Buradaki Kabaradaylar Bolşevikler'e katıldılar. Dağıstanlılar'da Akuşa bölgesine çekildiler.⁴¹³ Kuzey Kafkasya'nın dağınık hali bu cepheden de rahatça gözlemlenebilir. Denikin'e bağlı Don ve Kazak ordularının geri kalanın tamamı Bolşevik orduya katılmak zorunda kalmışlardı.

Çerkezler'den bazıları Kılıç Girey ile beraber Abhazya bölgesine çarpışarak girmişlerdi. Kazaklar ise güçlenen ve heryeri alan Bolşevikler'e katılmak zorunda kalmışlardı. Tabiki Bolşevikler'e katılmayan veya rakip olarak görülen herkes zindana atılıyor, sürgün ediliyor veya öldürülüyordu. Kafkasya'da tam bir kargaşa hâkimken, şimdi de Bolşevikler'in zulmü ve despotluğu başlamıştı. Hatta asker olmayıp hiç savaşmayan kişiler bile bunlardan nasibini aldı. Bundan sonra haklı haksız tam bir jurnalleme devri başladı. Tıpkı Çeçen-İnguş ve Oset isyancılar gibi Çerkez isyancılar da Kırım'a kaçtılar. Kılıç Girey yanındaki Çerkezler ile General Varangel yanında savaştılar ancak onun yenilgisi ile pek çoğu öldü.⁴¹⁴

⁴¹¹ Berzeg, *a.g.e.* C.II, s. 238

⁴¹² Berzeg, *a.g.e.* C.II, s. 250-255

⁴¹³ Berzeg, *a.g.e.* C.II, s. 260

⁴¹⁴ Sefer Berzeg, "General Sultan Kılıç Girey (1917-1921) Yıllarında Kuzey Kafkasya-Bolşevik Rusya Mücadelesinden Sahneler" *IV. Birleşik Kafkasya*, No:6, İstanbul 1965, s. 66

1. Bolşeviklerin Kuzey Kafkasya'da Yönetimi Ele Almaları

Kuzey Kafkasya'da Gönüllü ordunun tam bir bozgun havası vardı. Çerkezler'in bir kısmı Kafkasya'da kalacak, bir kısmı da Osmanlı topraklarına gidecektir. 28 Mart 1920'de Stavropol Kuban-Karadeniz, Terek ve Dağıstan bölgeleri Bolşevik örgütleri birleştiler. Dağlarda kendilerine yer bulan gönüllü Osmanlı subaylarına tutuklama emri çıkarıldı. Bunlar çok kısa Temirhanşura'ya hâkim olsalar da, bu şehir tekrar Bolşevikler'in safına geçecektir. Dağıstan'da Bolşevikler hâkim olduktan sonra burada da tutuklamalar başladı.⁴¹⁵

Bundan sonra kurulacak olan Merkez Kominist Komitesi'nde üst mevkiinde Kuzey Kafkasyalı olmayacaktır. Ancak alt görevlerde ve yerel Bolşevik konseylerde yer alacaklardı. Esasen ipler haliyle merkez komite elinde idi. Bu arada eski Dışişleri Bakanı Haydar Bammat, Çiçerin'e bir mektup göndererek Kuzey Kafkasya'ya bağımsızlık verilmesini talep edecektir. Bu mektuba cevap bile verilmemişti.⁴¹⁶

Nisan 1920'de ise Cumhuriyet Savunma Konseyi dağıtılıp, Dağıstan Devrim Konseyi kuruldu. Kuban-Karadeniz'de ise tüm topraklar kamulaştırıldı. Batalpaşa (Çerkesk) ve diğer şehir ve kasabalarda 200 vers (Yaklaşık bir Dönüm/1066 Metrekare) toprak dışında tüm arazilere el konuldu. Bankalar, kredi ve muhasebe şirketleri, eczaneler devletleştirildi. Gemi işletmeleri ve tüm sermaye sahiplerinin mülk ve işletmelerine el konuldu. Okullarda Komünist sistemde eğitimler vermeye başlandı. 27-28 Nisan'da Komünist ordular, tek kurşun atmadan Bakü'ye girdiler. Çok kısa sürede tüm Azerbaycan'ı almışlardı. Hatta Türk subay ve askerlerden kominist olanlar Bolşevikler'e yardımcı olmuşlardı. Karşı gelen bazı Çerkez subaylar kurşuna dizildiler.⁴¹⁷

Halka, devlet için ekip biçmek şartıyla arazi dağıtıldı. Bey, Pşı, han ve zenginlerin topraklarına ve büyük evlere/villalara, tüm fabrika ve atölyelere Bolşevikler el koydular.⁴¹⁸

⁴¹⁵ Lenin ilk başlarda Kuzey Kafkasya devrim konseyi başkanı Orconikidzeye şu telgrafi gönderecektir: "Müslümanlara karşı özellikle Dağıstan'da azami iyi niyet gösterin. Onların bağımsız (özerk) yapılanmalarını destekleyin". Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922*, C. II, s. 270-271

⁴¹⁶ Berzeg, *a.g.e.* C. II, s. 276-277

⁴¹⁷ Berzeg, *a.g.e.* C.II, s. 282-284

⁴¹⁸ Adile Abbasoğlu, *Unutulmaz Anılar*, Çev: Oktay Chkotua, 2. Baskı, İstanbul 2015, s.22

2. Kuzey Kafkasyalılar'ın Son Direnişleri ve Bolşevikler'le Mücadeleleri

Kuzey Kafkasya gönülleri ve Türkiye'den gelenler Vidono'da toplandılar, bağımsız Kuzey Kafkasya için son direniş hareketleri gerçekleştirdiler. Kırım'da Varangel hala Bolşevikler'e karşı direnmekte idi. Kafkasya'dan da insanlar bu orduda yer alıyordu. Yine Bolşevikler de askerlik yasası ile Kuzey Kafkasya'dan asker toplayıp Varangel'e karşı savaştırıyorlardı. Dargo'da ise yapılan büyük bir toplantı sonrası Aziz Meker, İsmail Berkok ve Mustafa Butbay, Kuzey Kafkasya geçici hükümetini ilan ettiler. Bunlar beklenildiği gibi aydın Kafkasyalılar'dan değil, Bolşevikler'in gerici dediği hocalardan destek aldılar.⁴¹⁹ Çerkez dağlarında ise Abregler (Gerilla, birkaç kişi ile savaştan) türemişti. Kızıl ordu askerleri dağları taramaya başladı. Kuban'da yaklaşık 1500, Balkar'da 400, Kabarday'da 200 Osetya'da 500 Abreg öldürüldü. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ni canlandırmaya çalışanlar Vidono'ya ve kızıl ordunun baskını haberi alınca zor şartlar altında dağlardan Gürcü bölgesine geçmişlerdi (8-10 Haziran 1920).⁴²⁰

Fırsattan istifade Abhazya'ya iyice yerleşen Gürcüler, Güney Osetya'ya girerek burayı kendilerine bağlamışlardı. 20.000 Oset Kuban'a göç etmişti. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti hükümet üyeleri Ukrayna ve Fransa devlet yetkilileri görüştüler ancak hiçbir destek alamamışlardı. İngilizler baştan beri KKC'ni hiç benimsememişlerdi. Bundan sonra özellikle Çerkez bölgesi olmak üzere köy, şehir ve yer adları ruslaştırdılar.⁴²¹

Dağıstan'da ise farklı bir metot uygulanacak han ve beyler dışındakilerin topraklarına karışılmayacak, halk-şeriat mahkemeleri kurulacak, ama bunlar kısa süre sonra devrim mahkemelerine dönülecektir. Bu arada Şamil'in torunu Şamil'in arkadaşları ile Osmanlı tarafından Tiflis'e gönderilmesi heyecan yaratacaktı. Şamil, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin yeniden kurulup, Kafkasya Konfederasyonu oluşturmak için, Kuzey Kafkasya eski hükümet yetkilileri ile görüşmüştü.⁴²²

İsmail Berkok ve Aziz Meker, Ankara hükümetine Kafkasya hakkında rapor sunacak ve bu rapora göre bundan sonra Kafkas politikası belirlenecektir. Sovyet yönetimine karşı politika değiştirip, gizlice Varangel desteklenecekti.⁴²³ Bekir Sami

⁴¹⁹ Mustafa Butbay, *Kafkasya Hatıraları*, Sad: Ahmet Cevdet Canbulat, Ankara 1990, s.50-51

⁴²⁰ Berzeg, *a.g.e.* C.II, s. 293-295

⁴²¹ Berzeg, *a.g.e.* C.II, s. 297-301

⁴²² Berzeg, *a.g.e.* c.II, s. 304-305

⁴²³ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul 1955, s.75-78

Kundukh'da Lenin ile görüştüktan sonra Mustafa Kemal'e rapor sunacak ve Oset olan bu kişi kız kakardeşini görme bahanesi ile Osetya'ya gelecek ve buradaki Osetleri Bolşevikler'e karşı mücadele etmeye çağırdı.

Bu arada General Varangel'de Tiflis'e gelecek Çerkez askerlerinden kalanlar ise Gürcü bölgesinden Karaçay'a girmişlerdi. Burada Adige ve Abhaz ve Karaçaylar ile birleşip Bolşevikler'e karşı mücadele ettiler. Dağıstan'da ise Necmettin Gotinski ve taraftarları Bolşevikler'e karşı mücadeleye başladılar. 5 ay süren Kafkas mücadelesinin o dönemler için Bolşevikler'e verilen son mücadeleler olmuştu.⁴²⁴

Dağıstan'da bazı koministlerin din ve İslam'ı aşağılayıcı yazı broşür ve karikatürleri halkı galeyana getirdiği için, isyancıları desteklemişlerdi. Dağıstanlılar bunun üzerine 15 kişilik heyetle Şamil ile görüşmek için Tiflis'e gelmişlerdi.⁴²⁵

Abhazlar Mustafa Butbay adlı Osmanlı subayının etrafında toplanıp Gürcüler'e karşı bağımsız olmak için isyan edeceklerse de bu çabalar boşa gidecektir.

Bolşevikler'den kaçanlar Tiflis'te toplanmışlardı. Tiflis'teki devleti Denikin ve İngilizler kolluyordu. Necmettin Gotsinski ve taraftarlarını tutuklamak için Bolşevikler güçlü bir ordu ile Dağıstan içlerine ilerlemiş, tutanamayacağını anlayan Şeyh Necmettin ve askerleri Gürcistan'a geçmişlerdi.

Bakü'de toplanan Doğu Halkları I. Kongresi'nde Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti yöneticileri, Met Yusuf İzzet Paşa, Nuri Paşa ve Necmettin Gotsinski gibi kişiler Bolşeviklerce, karşı devrimci ilan edilmişlerdi.⁴²⁶

Kuzey Kafkas devletinin fiilen ortadan kalkması sonrasında da ise Bolşevikler'in Çeçen ve Dağıstan ile birlikte tüm Kafkasya'yı işgale başlamaları ve zulümleri artırmıştı. 1921'de isyanlar bastırılıp çoğu imam ve müridler gibi isyancılar öldürülmüştü. Ancak Dağıstanlı Şeyh Necmettin ve kendine tabi bazı müridlerinden kurtulanlar Uzun Hacı'nın bıraktığı alanda (Çeçen ve Dağıstan sınırında) savaşmaya devam etmişlerdir. Şeyh Necmettin 1925'te yakalanıp idam edilmiştir. Ruslar'a karşı mücadele I. Dünya savaşına kadar bazı abreglerin, baskın ve olayları dışında herhangi isyan ve savaş olmamıştır.⁴²⁷

⁴²⁴ Mahmut Aslanbek, *Karaçay ve Malkar Türklerinin Faciası*, Ankara 1952, s. 22-23

⁴²⁵ Berzeg, *a.g.e.* C. II, s. 313-314

⁴²⁶ Berzeg, *a.g.e.* C. II, s. 322

⁴²⁷ Alexander Bennigsen "Muslim Guerilla warfare in the Caucasus"(1918-1928), *Central Asian Survey*, II/ 1, July 1983, s. 48-54

Necmettin Gotinski ve milliyetçi Albay Alihanov, Gürcistan'dan Dağıstan'a girip Bolşevik bölgelerine operasyonlar yapmışlardı. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ni diriltme adı altında başlayan bu mücadeleler Dağıstan'da Avar bölgesinin Andi, Gunib kasabalarında ve Gazi Kumuk dağlarında 8 ay boyunca devam edecektir.⁴²⁸

Osmanlı Devleti'nin yönlendirdiği 22 yaşındaki genç Şamil'den herkes ümitli iken ancak yeterli silah ve cephanesi olmayan bu mücadele gerilla taktikleri şeklinde devam etmişti.⁴²⁹ Tüm bu olanlardan endişelenen Çiçerin, halka baskıyı azaltmalarını istemişti. Hatta Bolşevik gençlerden de ayaklanmalara katılanlarda olunca, gençler silâh altına alınıp başka bölgelere Denikin ve Varangel'e karşı savaşmaya götürülmüşlerdi.⁴³⁰

İsmail Berkok, sonradan Türkiye'de Türkiye Komünist partisi kurucu üyesi olunca Dağıstan'a gelecek ve Celeddin Korkmaz'a yardım ederek İslamiyet'in Bolşevizm'e karşı olmadığı propagandasını yapacaktır.⁴³¹

Dağıstan Levaşi'de toplanan Dağlı yoksullar kongresinde tüm isyancılar hain ilan edilmişlerdi. Necmettin Gotinski "sahte imamlık", Kotse Cabağı "Panislamistlik", Ali Alhanov ve General Halilov "Pantürkistlik" ile suçlandı.⁴³² Bu ayaklanmalara karşı tedbir olarak Başkırt Sovyet veya diğer özerk Sovyet yönetimler gibi Dağıstan Özerk (bağımsız) Sovyet devleti kurulma görüşmeleri yapılmıştı.

Milliyetçi isyancılardan ve İslamcılar'dan Şeyh Balanski, savaşta bir Bolşevik askeri birliğini tamamını kılıçtan geçirecekti (700 asker/subay). Ayrıca Bolşevik askerlerin silahlarını da ele geçirdi.⁴³³ Vidono'da bir ara Bolşevikler yenilgiye uğrayacaklar, yaklaşık 500 asker de öldürülecektir.

Kafkasya'da Bolşevikler'e karşı yapılan isyanlarda görüleceği gibi birlik içinde değil genelde herkes kendi gücü nispetinde farklı bölgelerde savaşarak yapılıyordu. Çerkezler'de orta Kafkasya'da ayrı mücadele ediyorlardı. Dağıstan ve Çeçen bölgeleri de ayrı ayrı mücadele ediyorlardı. Düşman ortaktı, Kafkaslılar'ın aralarında gönül birliği var ama fiili birliktelik yoktu.

⁴²⁸ Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922*, C. II, s. 335

⁴²⁹ İmam Şamil'in torunu İngilizlerin Tiflis elçisinin aracılığıyla İngiliz Hükümeti'nden yardım isteyecek ama bir sonuç alamayacaktır.

⁴³⁰ Berzeg, *a.g.e.* C. II, s. 328-336

⁴³¹ Berzeg, *a.g.e.* C. II, s. 337

⁴³² Berzeg, *a.g.e.* C. II, s. 338

⁴³³ Bennigsen, "Muslim Guerilla warfare in the Caucasus"(1918-1928), *Central Asian Survey*, s. 6

Tiflis’de Kuzey Kafkasya eski hükümet yetkilileri ve Azerbaycan eski devlet adamları, aydınlar ve subayların sığınma yeri olmuştu. Bunlar yeniden Kafkasya Konfedasyonu kurmayı gündeme getireceklerdi, ama sonuç başarısız olmuştu. Zira Ruslar/Bolşevikler çoktan Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan’da da hâkimiyet sağlamışlardı. Bolşevikler çok örgütlü hareket ediyorlardı.

Varangel’i destekleyen köylü veya asker Kazaklar Terek’ten sürüldüler. Bu yerlere yeniden Çeçenler yerleştirildi.⁴³⁴ Bir zamanlar Ruslar’ın işgaline öncü olan Kazaklar artık sürülüyor veya tutulmuyorlardı. Devir çoktan değişmişti. Hâlbuki önceden Kazaklar’a da özerklik vaat edilmişti.

Bolşevikler şeriat isteyenlere karşı olmadıklarına dair genelge yayınlamışlardı. Tabi onların şeriattan anladıkları devlet yönetimi değil evlenme, miras, boşanma veya ibadet yapma olarak özgürlüğünden oluşmaktaydı.

Kafkas ayaklanmasını devam ettirmek için İmam Şamil’in torunu Şamil’in başkanlığında Andi’de toplandı. Toplantıya İslamcılar’dan Necmettin Gotinski, Şeyh Balanski, İbrahim Hacı, Milli cepheden ise Albay Cafer, Albay Şamil, Albay Alihanov ve Albay Hasan katılacaktır. Ayrıca yerel halkın ileri gelenlerinden Murazali ve Cemal Aydemir’de toplantıya iştirak edeceklerdir.⁴³⁵

Dağıstan’da parça parça direniş devam ederken Karaçay ve orta Kafkasya’da direniş kırılmıştı. Çerkez savaşçılar dağları aşarak Abhazya’ya sığınmışlardı.

Kafkasya’dan gelen bilgilere göre M. Kemal, Lenin’e Dağıstan’a bağımsızlık verildiği için tebrik mesajı göndermişti. Lenin’in M. Kemal’e yazdığı cevabı mektupta bağımsızlıktan değil özerklikten bahsediyordu.⁴³⁶

Bolşevikler’e karşı yapılan savaş ağırlıklı olarak Çeçen bölgesinin güneydoğusunda Said Şamil başkanlığında, Dağıstan’nın Andi koysunda Dağıstanlı şeyh ve albaylarca yürütülüyordu. Şamil bir ara mücadelede organizasyon ve yapılacaklar için Andi’de kongre tertip etmişlerdi.

Bu mücadeleler etkisini gösterecek, Bolşevikler isyancıların emellerini kırmak için Merkezi Bolşevik yönetiminin yönlendirmesi ile Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kurmuşlardı. Yine Çeçen, İnguş, Terek, Karaçay, Kabarday, Oset bölgelerini kapsayan Dağlılar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’de kuruldu

⁴³⁴ Berzeg, *a.g.e.* C.II, s. 360

⁴³⁵ Berzeg, *a.g.e.* C. II, s. 372

⁴³⁶ *Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri- IV*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991, Sıra NO: 385, s.397 <http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar.pdf> , Erişim tarihi:09.06.2018

(Ocak 1921). Ancak Kuzey Kafkasya sınırlarında sayılan Zagatala bölgesi yeni kurulan Azerbaycan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bırakılıp ve günümüze kadar Güney Kafkasya'dan sayıldı. Zaten Kuzey Kafkasya topraklarında sayılan Abhazya ve Güney Osetya Gürcüler'in kontrolü altında idi.⁴³⁷ Terek bölgesi şehirleri Hasavyurt, Sulak, Kızlar ve Kızılyar, Dağıstan Özerk bölgesine verilecek, itirazlara rağmen bu şekilde devam etti.

Abhaz Yefren Eşba, Dağıstan'lı Celaleddin Korkmaz ve birçok Bolşevik komitelerde yer aldıkları halde yerel komünistler zamanla merkez komite ve yöneticilerin gazabına uğramışlardı. Bunlar kendi bölgelerine karşı bazı milli istekleri, merkez Bolşevik yönetimince miliyetçi hain, faşist ve karşı devrimcilik ile suçlanıp kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdi.⁴³⁸

Tiflis'te Azeriler, Kuzey Kafkasyalılar, Azerbaycan-Kuzey Kafkasya komitesi kurmuşlardı. Gürcüler bu komiteyi tanıdığın beyan etmişler ve İngilizler'in desteği ile bir de radyo yayını başlamıştı. Ancak Ruslar'ın Kızıl ordusu Gürcistan'ın Borcala bölgesinde Bolşevikler'in öldürülmesini bahane ederek Gürcistan'a girmiş, nihayet 25 Şubat 1921'de Tiflis'i işgal ederek Sovyet iktidarını ilan etmişti.⁴³⁹ Kuzey Kafkasya'da savaştan milliyetçi cephe köy ve kasabaları da tek tek Bolşevikler'in kontrolüne geçti.

Bu arada Abhazya'dan Kılıç Giray'ı çıkartan Bolşevikler yerel isyancıları susturmak için Abhazya Özerk SSC'yi kurmuşlardı. Kuban'daki Krasnodar (Yekaterinador) şehrinde toplanan Çerkez koministleri bağımsız bir Kuzey Kafkasya'nın ancak Rus Bolşevikler'in himayesinde olabileceğini, Kafkasya'dan göç edenlerin ancak bu şekilde geri dönebileceği görüşünde idiler. Bu görüşe milliyetçiler karşı çıkmışlardır. Az miktardaki şeriat yanlıları da etkili olamayarak ve kongre dağılmıştır.⁴⁴⁰ Abhazya'dan Gürcü yönüne giden Kızıl ordu Poti ve Batum'u aldıktan sonra Denikin'in ordusunun sığınacağı bir yeri kalmamıştı.

Londra Konferansı'na katılan Ankara hükümeti heyeti, (Bu heyetin ağırlığı Kuzey Kafkas göçmenlerinden oluşmaktaydı) Ankara'nın isteklerini ve ayrıca Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin tanınmasını isteyeceklerdir. Bu istek Kuzey Kafkasya davası için boş bir istekten öte gitmemişti. İngiliz Hükümeti, Kuzey Kafkasya'da

⁴³⁷ Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922*, C. III, s. 15-16

⁴³⁸ Berzeg, *a.g.e.* C.III, s. 26

⁴³⁹ Berzeg, *a.g.e.* C.III, s. 31-34

⁴⁴⁰ Berzeg, *a.g.e.* C.II, s. 39-41

destekleyecekleri bir grup kalmadığı gerekçesi ile bu istekleri reddedip, hatta bu gizli görüşmeleri Rus tarafına bildirmişlerdi.⁴⁴¹

Dağlı isyancılar artık ümitleri kırıldığı için ve çaresizlikten birer birer köyleri Bolşevikler'e teslim ediyorlardı. Mart 1921'de çok az yerde mücadele devam eder vaziyetteydi.⁴⁴²

Dağlı isyancılar, Said Şamil Bey, Necmettin Gotsinski ve Albaylar, Andi, Çeçenistan'ın Güneydoğu bölgesinde sıkışıp kaldılar. Gürcistan Bolşevikler tarafından alındığı için lojistik destekleri de kesilmişti. Tiflis'teki Abhazyalı direnişçiler Kuzey Kafkasyalı ve Gürcü Hükümeti üyeleri gazeteci, politikacı subaylar deniz yolu ile Türkiye'ye geçmişlerdi. Kılıç Girey'in askerlerinin bir kısmı Türkiye'ye geçtiler. Bir kısmı da Bolşevik ordusuna katıldılar.⁴⁴³ 16 Mart 1921'de Ankara hükümeti Sovyet hükümeti arasında Moskova Antlaşması yapılmıştı.

3. Kuzey Kafkasya'da Direnişin Kırılması ve Sovyet Özerk Cumhuriyetleri'nin Kurulması

21 Mayıs 1921 itibari ile Kuzey Kafkasya'da Bolşevikler'e karşı yapılan direniş kırılmıştı. Birçok lider öldürülünce, Said Şamil'de yanında çok az kimse ile güç şartları altında Gürcü dağlarından Türkiye'ye geçmişlerdi. Necmettin Gotsinski ise 1925'e kadar Çeçen dağlarının Gürcü sınırı yakınlarında mücadele ederek sonunda şehit oldu. Temirhanşura'nın ismi bir komünist yetkilini adı verilerek Buynask olarak değiştirilirken, Şamilkale'nin (Petrovsk) ismi ise yine bir komünist ileri gelenin ismi olan mahaç ile değiştirilip Mahaçkale olacaktır.⁴⁴⁴

Bolşevikler, yönetime gelince hemen Kafkaslar'ı bölmeyi planladılar. Andi koysunda yerel beyleri toplantıya çağırarak, bölgeler arasında ihtilafı yerler yaparak Dağıstan ve Dağlılar Birliği Özerk Sovyet cumhuriyetleri kurmuşlardı. Önceden özgürlük ve millilik iddiasındaki Bolşevikler kısa zaman sonra dini ve milli adına ne varsa yasaklamaya başlamışlardı.⁴⁴⁵

Kafkaslar'ın yerel yöneticileri ve halk komünist olsalar da milli duyguları ile hareket ediyorlardı. Nitekim Balkarlar ve Karaçaylar ile Kabardaylar Dağlı Özerk

⁴⁴¹ Benningsen, "Muslim Guerilla warfare in the Caucasus"(1918-1928), *Central Asian Survey*, s. 44

⁴⁴² Berzeg, *a.g.e.* C.III, s. 45-47

⁴⁴³ Berzeg, *a.g.e.* C.III, s. 57-58

⁴⁴⁴ Benningsen, *a.g.e.* s. 45-46

⁴⁴⁵ Traho, *Çerkesler*, s. 98-99

SSC'den ayrılmak istiyorlardı. Bununla ilgili kongre ve toplantılar yapıyorlardı. Bolşevik adı altında da olsa birlik yeniden kendini ayrılığa bırakmaya başlıyordu. 1864 sonrası Kafkasya'ya göç eden Ruslar'ın yanında başta Kuban bölgesi olmak üzere pek çok Rus aile yerleşmek üzere, Kuzey Kafkasya'ya göç etmeye başlamıştı. Bunlara hem köylerde hem şehirlerde yer gösteriliyordu. Zaten büyük araziler zenginlerin ve soyluların elinden alınmıştı.

18 Ekim 1921'e kadar din adamlarını (hocaları) okuma-yazma seferberliğinde kullandıktan sonra, seçme ve seçilme hakları ellerinden alındı. Kafkasya'da Bolşevikler dini ve din adamlarını, ibadet yerlerini yok etme politikalarını uygulamaya başladı.⁴⁴⁶

Abhazya özerk olduktan sonra Bolşeviklerce Gürcistan Özerk SSC ile birleştirilecektir. Gürcistan'a bağlanmak için buna Güney Osetya ve Acaristan bölgesi de dâhil edildi.

Diğer yandan Karaçay ve Çerkesk (Batalpaşa) Çerkezler'i, Dağlılar Birliği Özerk SSC'den ayrılmak istiyorlardı. Tüm bu olanları aslında Bolşevikler teşvik ediyordu. Balkarlar'da kendilerini boşlukta ve bir köşede unutulmuş hissederek Kabardaylar ile birlikte bir özerk SSC kurmak fikrini geliştirdiler. Maykop Adigeler'in isteklerini henüz dinleyen bile yoktu. Tam birlik olunacakken daha yolun başında Bolşevik yerel Çerkezler üç özerk bölgeye ayrılıp, parçalanmışlardı. Böylece ortaya Adige Özerk SSC, Karaçay-Çerkes Özerk SSC ve Kabarday-Balkar Özerk SSC çıkacaktır (Ocak 1922). Bolşevikler, özerklik ilanlarını milliyetçi şovenist sapma olarak da görecekti, ama Kuzey Kafkasya'yı daha kolay yönetmek için bu durum işlerine gelmişti.

Bu arada Vladikavkaz'da Dağlı Cumhuriyeti Sovyetleri'nde II. Kongre yapıp Dağlılar Birliği, devam ettirilmek istenmişti. Bu kongrede Rus, Oset, Çeçen, İnguş, Karaçaylılar katılmıştı. Çerkezler (Adige ve Kabardaylar) ve Dağıstanlılar yoktu.⁴⁴⁷

Dağlı merkez yöneticilerinin çoğunluğu Rus, Gürcü ve Ermeniler'den oluşuyordu. Çeçenler, tam tersi Dağlılar Birliği'nde kalmak istedilerse de Merkezi Bolşevik iktidar Çeçenler'e de Özerk SSC olarak bağımsız olmaları için ortam oluşturdu. Zira Bolşevikler, Dağıstanlılar gibi Çeçenler'in de güçlü olmaması ve diğer Kuzey Kafkasyalıları ile birlikte hareket etmelerini ve aynı çatı altında özerk

⁴⁴⁶ Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922*, C.III, s. 111

⁴⁴⁷ Berzeg, *a.g.e.* C.III, s. 134

devlet olmalarını istemiyorlardı. Dağlı Özerk Cumhuriyeti'nde sadece Osetler, İnguşlar ve Kazaklar kalmıştı. Çeçenya'da ayrı özerklik için bir kongre yapıldı. Bu duruma karşı çıkan birtakım isyancılar Abreg olup dağlara çıktılar. Ancak bir müddet sonra sosyal barış ilan edilip tüm silah ve mermiler toplatıldı. Abreglerin büyük çoğunluğu silah bıraktılar.

Adige Bolşeviklerinin yönlendirilmesiyle de Adige Özerk Cumhuriyeti kuruldu. Ancak bu birliği kıyı boyu şapsığ köyleri katılamayacaktır. Hatta toplantı ve kongre yapmak isteyen şapsığlar, faşist milliyeci ve Türk ajanı olarak suçlanıp tamamı Sibirya'ya sürülmüştü.

Sovyet iktidarı, Kuzey Kafkasya'ya geldikten sonra gerek savaşlar, gerek kuraklık gerek toprak işgal ve dağıtımındaki adaletsizlik, ekim dengesizliği, büyük bir açlık ve sefalete dönüşmüştü.⁴⁴⁸ Açlıktan insanlar ot ve yaprak yemeye bile başlamışlardı. Halk bu durumu Sovyet iktidarını başa gelişi ile Allah'ın gazabı olarak görüyorlardı. Bolşevik hükümeti, açlık ile mücadele için kilise ve camilerin değerli eşyalarına el koydular.

12 Mart 1922'de birlik anlaşması imzalanıp, Kafkasötesi SSC (Azerbaycan-Gürcistan-Ermenistan) kurulmuştu. Bu federasyon devlete Abhazy, Güney Osetya bölgeleri de dâhil edilmişti.⁴⁴⁹

Çerkezler ise Bolşevik Ruslar'ın oyun ve yönlendirmeleri ile 3'e bölünmüş aynı ırktan aynı dil ve kültürden olan Karaçay ve Balkarlar'ı da ikiye ayırmışlardı. Artık Kuzey Kafkasya Birliği'nden değil de hiç olmazsa Kabarday-Balkar birliğinden bahsedilmeye başlanmıştı.

İlk başta Çeçen Özerk bölgesi oluşturulurken Grozni şehri ayrı tutulacak Sunja-Sulak bölgesi ve Hasayurt, Kızlar, Kızılyurt ise Dağıstan'a bağlanmıştı. Dağlı Birliği Özerk SSC dağılınca, geriye kalan İnguşlar ve Osetler içinde Özerk SSC oluşturuldu.

Dağıstan ve Çeçen bölgelerindeki dağlık bölgeler hariç şehirlerde şimdilik şeriat mahkemelerinin yanında devrim mahkemeleri kurulacaktı. Daha sonra şeriat nahkemeleri kaldırılacak ve ateizm politikaları bölgeye yerleştirilmeye başlayacaktır.⁴⁵⁰ Dağlı Özerk SSC Temmuz 1924'de lavedilecektir.

⁴⁴⁸ Berzeg, *a.g.e.* C.III, s. 43-44

⁴⁴⁹ Berzeg, *a.g.e.* C.III, s. 144

⁴⁵⁰ Berzeg, *a.g.e.* C.III, s. 174

Sovyetler, 1924'te Kafkasya'yı iyice bölmüş oldu. Kuzey Kafkasya'da birçok özerk devletler ve bölgeler oluşturulmuştu. Hatta Osetya'yı ikiye ayırdılar, Çerkezleri üç bölgeye ayırdıkları gibi; Kıpçak Türkleri olan Karaçay, Balkarlar ve Kumuk Türkleri'ni de üç ayrı özerk cumhuriyetin içine dâhil ettiler. Abhazya'yı ve Güney Osetya'yı Gürcü özerk bölgesine dâhil ettiler. Maykop ve civarındaki çok az Çerkez topluluğunu denizden yoksun Adigey Özerk Sovyet Cumhuriyeti şekline getirdiler. Kabardaylar'ı Balkarlar ile birleştirdiler. Diğer Çerkez kabilelerini Karaçaylar ile birleştirdiler. Karaçay-Çerkez Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti oluşturuldu. Bazı Çeçen bölgeleri de, Dağıstan halklarının birleştirilip kurulan Dağıstan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dâhil edildi. Dağıstan ve Çeçen bölgelerine %50'ye yakın Ruslar yerleştirilirken, diğer bölgelerde Ruslar ezici üstünlüğe ulaşmıştı. Diğer özerk cumhuriyetlerde %60-70 oranında Rus halkı oluşmuştu.

F. SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE (SSCB) KAFKASYA VE II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA KAFKASYA'DA 1943-1944 SÜRGÜNLERİ

Sovyet döneminde toprakların alınması, camilerin kapanması zorla komünist partiye girme baskıları, 1928'den itibaren Çeçenler arasında ve Kabarday bölgesinde isyanlara sebep oldu. 1931 ve 1932 ayaklanmasında Dağıstan'dan başlayarak, Kabarday bölgesi ve birçok bölgede ayaklanmalar oldu. Sovyet rejiminin baskısı insanları çok bunaltıyordu. Silahlı ayaklanmaya dönüşen bu isyanlar şiddetle bastırıldı.⁴⁵¹

Sovyetler Birliği (S.S.C.B) kurulduktan sonra hızlı bir şekilde din karşıtlığı başladı. Birçok merkezde 'Allahsızlar' cemiyetleri kurulup, dergiler ve kitaplar basıldı. Kiliseler kapatıldı. Belli başlı büyük kiliselerde sınırlı kişi ve sayıda ibadete izin verildi. İslamiyet ise en şiddetli baskıya maruz kaldı. Camiler kapatıldı, yakıldı, yıkıldı, Komünist rejimin resmi binalarına dönüştürüldü. Tarihi büyük camilere sadece bayram günlerinde, özel günlerde veya yaşlıların ibadet yapmalarına izin verildi. Mahalli imam ve tarikat şeyhleri, sürgün edildi, hapsedildi ve öldürüldüler.

⁴⁵¹ Traho, *Çerkesler*, s. 102

Şahıs isimlerinin, yer adlarının ve soyadalarının değiştirilmesi sağlandı. Dini nitelikli sakal ve tam tesettür ile dolaşılmasına yaşlılar hariç izin verilmedi. Devlet memurları ve öğrencilerin ibadet yapmaları yasaklandı. Bunlar ancak gizlice ibadet yapabiliyorlardı.⁴⁵²

Kafkasya bölgelerinde de ‘*Tanrısızlar/Allahsızlar*’ adlı ateist teşkilatlar kurulmuştu. Bolşevik idare din aleyhine yayın ve kitaplar basılıp dağıtmıştı. Camiler ve medreseler kapatılarak, dinsizlik ve komünizm propagandaları yapılırdı. İçki, kumar ve çıplak kültürene özendirilirdi. Bu hem Sovyet iktidarını tek elde ve hiçbir dinin etkisinde kalmadan tutmak, yönlendirmek içindi. Hem de Kuzey Kafkasya isyanlarının en önemli unsuru olan dini, özellikle İslam dininin etkisini kırmak içindi. Tüm bunlar özellikle Çeçen ve dağlık Dağıstan bölgelerinde isyanlara ve yerel ayaklanmalara yol açıyordu.

1. Çeçen ve İnguşlar’ın Sürgünü

Almanlar II. Dünya savaşı sırasında Grozni ve Bakü petrol yataklarını almak için 1941-42 yıllarında Ukrayna işgalinden sonra Kırım üzerinden Kuzey Kafkasya topraklarına girmiş, ancak Grozni’yi alamamışlardı. Stalingrad yenilgisinde sonra Kuzey Kafkasya’dan çekilmişlerdi.⁴⁵³ II. Dünya Savaşı’nda Kafkas halklarının Almanlar’la işbirliği yapmak ve ihanet etmekle suçlanmışlardı. Almanlar Kafkas birliği oluşturmak ve Sovyet rejiminden kurtarmak vaadiyle, çoğunluğu Kırımlı olmak üzere, Çeçen-İnguş, Çerkez ve Ahıskalılar’dan oluşan birçok askeri birlikler kurmuşlardı.⁴⁵⁴ Almanlar’ın bölgeden çekilmesi ile 23 Şubat 1944 günü Çeçen ve İnguşlar apar topar tren vagonlarına bindirilip, günlerce kapalı vagonlarla Sibiryaya sürgüne gönderildiler. Yalnızca 2.000 Çeçen dağlara sığınarak bu sürgünden kurtulabilmişti. 1864 sürgünüyle dünyaya dağılan Kafkasyalılar tekrar anavatanlarına dönme fırsatı verilmemişken, Kafkasya’nın halkları bu seferde 1943 ve 1944 yıllarında SSCB lideri Yosef (Josef) Stalin’in emriyle Orta Asya ve Sibiryaya sürgüne gönderilmişti. Sürgüne giden bu insanların binlercesi trenlerde açlık, susuzluk, hastalık ve havasızlıktan öldüler. Kafkas halkları bir kez daha ölümüne sürgün nedeniyle Sibiryaya tren vagonlarına balık istifi şeklinde doldurularak

⁴⁵² Nazif Shahrani, “*Orta Asya ve Sovyetler Dönemini Sorgulama*”, **Akademik Araştırma Dergisi**, Ter: Vildan Serin, Sayı: 6, 2000, s. 149-160

⁴⁵³ Metin Sever, *Kafdağı’nın Bu Yüzü, Türkiye’deki Kafkas Kökenliler*, İstanbul 1999, s. 103

⁴⁵⁴ Mansur, *Çeçenler*, s. 93

gönderilmişlerdi. Felaketin en büyüğü bu sürgün yolculuğundan gerçekleşti. İnsanların bir kısmı kötü hava koşulları ve açlıktan ölmüştü. Yolda mola bile verilmeyip binlerce kilometre yol ağır şartlarda katedildi.⁴⁵⁵ Yine 2 Kasım 1943'te Karaçaylılar ve 8 Mart 1944'te Balkarlar, Sibiryaya ve Kazakistan'a sürülmüşlerdi. Kırım Tatarlar'ı ve Ahıska Türkleri'nin tamamı sürgün edilmişlerdi.

Sovyet Rusyası, sürgün operasyonunu büyük bir gizlilik içinde gerçekleştirmişti. Dünya kamuoyu bu olayı ancak iki yıl sonra, 26 Haziran 1946'da İzvestiya gazetesinde çıkan küçük bir haber ile olanları öğrenebilecekti. Bu sürgün sırasında, her aileye 20 kg bagaj izni verilmiş, geride kalan tüm mal varlıklarına, evlerine, topraklarına ve hayvanlarına devlet el koymuştu. Çeçen-İnguşlar ve diğer Kafkas halkının yakasını ölümler ve hastalıklar yerleştirildikleri yeni yerlerde de bırakmayacaktı. İlk yıllarda iklim şatları ve ağır çalışma koşulları, bunlara bağlı salgın hastalıkları sebebiyle pek çok insan hayatını kaybedecekti. Sürgün yıllarında Çeçen-İnguş halkının sürgündeki nüfus kaybının yaklaşık % 40 oranındaydı. 9 Ocak 1957'de Sovyetler Birliği Yüksek Şûrası aldığı bir kararla 1944 yılında topyekûn sürülen Çeçen-İnguşlar ve Karaçay-Balkarlar tekrar yurtlarına dönmelerine izin verildi.⁴⁵⁶

Mansur'un verdiği bilgilere göre, "12.01.1958 tarihinde Groznenskiy Raboçi gazetesi, sürgünden dönenlerin sayısını 200.000 olarak yazmıştı. Ancak sürgünden 4 yıl öncesi 1939 yılının resmi verilerine göre Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ndeki Çeçen ve İnguşlar'ın nüfusu 488.000'di. Sürgünden sonra 1959'un rakamlarına göre Çeçen-İnguş Cumhuriyeti'ndeki tüm İnguş ve Çeçenlerin sayısı ancak 311.200 kadardı.⁴⁵⁷ Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'ndeki şehirde yaşayanlardan sonra kırsal kesimdeki halk da vatanlarından Kazakistan'a sürgüne yollanmak istendi. Fakat buradakileri nakletmek çok kolay olmamıştı.

Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nde tüm köyler sürgüne tabi tutulmuş, ulaşımı ve insanların tahliyesinin zor olduğu köylerde ise soykırım olarak nitelenebilecek uygulamalarına gidilmişti. Nitekim 27 Şubat 1944'de yaşanan Haybah katliamında 700 kişi kadın, çocuk ihtiyar demeden öldürülmüştü. Çevre köylerden ve mezralardan toplanan halk, yaya olarak yola çıkarıldı. Hastalar, yaşlılar, zayıflar ertesi günü helikopterlerle taşınacağı söylenerek geride bırakılmıştı.

⁴⁵⁵ Alev Erkilet Başer, *Ele Geçirilemeyen Toprak: Kuzey Kafkasya*, Ankara 2002, s. 61

⁴⁵⁶ Edisyon, *Çeçenistan, Kayıp Ülke Kayıp Vicdan*, Editör: Fatma Tunç Yaşar, İstanbul 2005, s. 42

⁴⁵⁷ Mansur, *Çeçenler*, s. 95

Bazı genç kız, çocuk ve kadınlar da onlarla kaldı. Toplam 650-700 kişi vardı. 27 Şubat 1944 günü sabah erkenden bu insanlar büyük bir ahıra sürülüp üstlerinden kapı kilitlendi. Sonrada ahır ateşe verildi. İçerdekiler ahırın kapısını zorlayarak kırmayı başarıp ve dışarıya birkaç kişi çıkmaya başlayınca bu seferde kurşunlara hedef olmuşlardı. 650-700 insan ahırın içinde yanarak ölmüşlerdi.⁴⁵⁸

Komünist Partisi'nin XX. Kongresi'nde Kruçev, Çeçen-İnguş, Karaçaylılar-Balkarlar'ın zulme uğradıklarını kabul etmişti. Komünist Partisi Merkez Komitesi, 24 Kasım 1956'da Çeçenlerin ve İnguşlar'ın özerkliklerinin yeniden verilmesi kararını aldı. Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 7 Mart 1944 tarihinde lağvedilerek toprakları Gürcistan, Dağıstan ve Kuzey Osetya'ya paylaştırılmıştı. Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 9 Ocak 1957'de yeniden kuruldu. Sınır bölgelerindeki bazı yerler Çeçen-İnguşya'ya geri verilmedi, Kuzey Osetya'da kaldı. Osetler'e verilene karşılık olarak Kargalin, Naur ve Şelkov'dan oluşan üç bölge bu cumhuriyete bağlandı. Bu Sovyetler'in ilerde milletleri birbirine düşürme taktiklerinden birini teşkil edecektir. Tıpkı Avrupalı diğer emperyalistlerin sömürdükleri bölgelerdeki bağımsızlık verilen yeni devletlere sorunlu bölgeler bıraktıklarına benzer olaylardır.

2. Karaçay-Balkarlar'ın Sürgünü

Karaçaylar, 2 Kasım 1943'te isthbarat askerleri tarafından köyler çok kısa bir süre içinde tamamen boşaltılıp sürgüne gönderilmeye başlandı. Askerlerin emirlerine uymayanlar, evlerinden ayrılmak etmek istemeyenler hemen öldürülüyordu. Evlerin içeride insan olup olmadığına bakılmadan ateşe verildi. Karaçay'da 2 Kasım 1943 sabahında 33.000'i çocuk olmak üzere toplam 65.000 kişi aynı Çeçen-İnguşlar'a yapılanlar gibi hayvan taşınan yük vagonlarına doldurularak Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan bozkırlarına gönderildi. Karaçay Türkleri sürgünde ölüme mahkûm edilmişti. 8 Mart 1944'de Karaçaylılar'la aynı akıbeti etnik kökenleri bir olan Balkarlar'da yaşayacaklardır. Kafkasya'da 1943 ve 1944'de yaşanan sürgün olaylarını, Avrupalılar hiç gündeme getirmeyip, görmezlikten geleceklerdir.⁴⁵⁹

Tarihe '*Drau Faciası*' olarak geçen bir olayda ise Almanlar'la birlikte gönüllü savaşan, esir olan veya Rus saldırılarından kurtulmak için Avrupa ülkelerinin

⁴⁵⁸ Seyid Tuğul, "Çeçen-İnguşların Sürgünü ", *Kafkasya Yazıları*, Sayı: 8, İlkbahar-Yaz 2000, s. 55

⁴⁵⁹ Oysaki Hitler ve gestapolarının Yahudilere yaptıklarını hep gündemde tutmuşlardır.

topraklarına göç eden Kafkasyalılar'ı, Ruslar'a teslim edilmek istenince büyük bir insanlık faciası yaşanacaktır. 1944 yılının son aylarında doğru Rusya'dan Avrupa'ya kaçak yollarla geçen Kafkasyalılar, İtalya'nın kuzeyindeki Paluzza bölgesinin dağ köylerine yerleştirilmişlerdi. Savaşın bitmesinden birkaç gün önce Kafkasyalılar Avusturya'nın Carinhia'daki Ober Drauburg bölgesine sürülerek, Drau nehri vadisine yerleştirildiler. Yalta'da Rusya, Amerika ve İngiltere arasında yapılan toplantıda İngiliz işgal sahasına dâhil edilen bu bölgedeki göçmenlerin Rusya'ya iade edilmesi karar alındı. Bu Stalin'in Rusyası'ndan kaçanlar için ölüm demektir. Mülteciler Türkiye'ye gitmeleri için izin verilmesini veya kendileri için yeni bir yaşam yeri belirlenmesini istemişlerdi. Ancak bu istek olumlu karşılanmadı. Londra'dan gelen 28 Mayıs 1945 tarihli yazıya göre, mülteciler Sovyet yetkililerine teslim edilecekti. Mültecilerin önce silahları toplandı, sonra gidilen yer söylenmeyerek Ruslar'a teslim edildiler. Mültecilerin büyük çoğunluğu kadın, çocuk ve ihtiyarlardan oluşuyordu. Bunlardan bazıları Ruslar'a teslim olmaktansa kucağındaki çocuklarla nehre atıldılar.⁴⁶⁰ Kafkasyalı mültecilerin teslim edilişi ibret vesikası olması için 1960 yılında Avrupa İslam Cemiyeti'nin çalışmaları sonucu İrschen köyünde anıtı dönüştürüldü. Bu anıtın üzerinde Almanca şunlar yazılıdır: "Burada 1945 yılının 28 Mayıs'ında 7.000 Kuzey Kafkasyalı, kadınları ve çocuklarıyla Sovyet otoritelerine teslim edildiler. İslamiyet'e olan sadakatleriyle Kafkasya'nın istiklali idealine kurban gittiler." Yine Drau kasabasında 7.000/8.000 civarında kuzey Kafkasyalı insan yaş ve cinsiyet ayrımı yapılmaksızın katliama tabi tutuldular."⁴⁶¹

Bu sebepten II. Dünya savaşında Almanlar'a kurtarıcı gözüyle bakan Kafkas halkları, Rus ordularının yanında da savaşmalarına rağmen, büyük bir göç ve sürgüne tabi tutulup, bir iki gecede Sibiryaya ve Orta Asya bozkırlarına sürülmüşleridir. Bu sürgün sırasında açlık, hastalık ve sebebiyle göç ettirilen Kuzey Kafkasya halkların 5/2, Kırımhlıları ise 3/2'sinin ölmesine yol açmıştı.

3. Kırım ve Ahıskalılar'ın Sürgünleri

Stalin döneminde sürgün olayı sadece Kuzey Kafkasya ile sınırlı kalmayacaktı. Sürgün kararının verildiği diğer halklardan biri ise Kırım Tatarları'ydı.

⁴⁶⁰ Bosna-Hersek savaşı sırasında Srebrenica katliamı ve günümüzdeki Suriye mültecilerinin dramı gibi.

⁴⁶¹ Edisyon, *Çeçenistan, Kayıp Ülke Kayıp Vicdan*, Editör: Fatma Tunç Yaşar, İstanbul 2005, s. 39-41

18 Mayıs 1944 gecesini başlayan sürgün olayı 3 gün içinde 220.000 Kırım Tatarı'nın zorla yurtlarından çıkarılması ile neticelendi. KGB'den önceki Rus istihbarat servisi, NKVD sürgün edilenlerin 191.000 kişi olduğunu bildirmişti. Kırımlılar, Orta Asya'nın en ücra köşelerine götürölmek üzere ölüm vagonlarına bindirildiler. Bu zorunlu göç sırasında % 40'ı zor hayat koşullara dayanamayıarak ya da hastalık sonucu yaşamını yitirdi. Kırım Tatarları'nın sürgün hayatı Çeçenler'den daha uzun sürmüştür. Vatanlarına dönebilmek için her yolu deneyen Kırım Tatarları, 1980'li yıllarına kadar beklemek zorunda kaldı. Yıllar sonra terk ettiğı topraklara geri dönen Kırım halkını başka bir üzücü tablo bekliyordu. Evleri, bağ-bahçe, tarlaları ve işyerleri, Ruslar'a ve Ukraynalılar'a dağıtılmıştı. Camiler de ahır veya ambar olarak kullanılmaktaydı. SSCB Yüksek Sovyet'inin 1944 sürgünü ile ilgili Kasım 1989'da olayı "kanunsuz ve kriminal" ilan edilmesiyle birlikte geri dönüşler arttı. Böylece 250.000 Kırım Tatarı tekrar vatanlarına dönebildiler. Fakat dönemeyenlerin önüne engel teşkil eden kanun maddeleri vardı.

Ahıskalılar'ın maruz kaldıkları en büyük dram ise sürgün edildikleri bölgelerden günümüzde bile hala kendi topraklarına geri dönememişlerdir. Özbekistan'da sürgün hayatı yaşayan Ahıskalılar, 1989'da bazı provakasyonlar sonucu ortaya çıkan ve Fergana olayları ile yeniden yurtlarından edildiler. Bu kez de Özbekistan'dan çıkarılan Ahıskalılar Krosnodar ve Ukrayna'da geçici meskenlerde yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. En büyük sorunları hiçbir ülkenin vatandaşı olamamalarıdır. Yani 1944'de sürgün edilen Kafkas halklarından hiçbir şekilde yurtlarına dönüş yapamayanlar sadece Ahıskalılar'dır. Gürcistan, Avrupa Konseyi'ne kabul edildiğinden Ahıskalıların yeniden kendi vatanlarına yerleştirilmesi konusunda taahhüt altına girmiş oldu. Fakat bugüne kadar verilen sözlerin hiç biri yerine getirilmedi.⁴⁶²

⁴⁶²“Ahıska Türkleri Türkiye'ye Götürüldü”, Yayın Tarihi:15.12.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151225_ahıska_turkiye; Antalya Bakan Çavuşoğlu: '30 Bin Ahıska Türküne Vatandaşlık Verilecek' Yayınlama Tarihi, 02.06.2018, <https://www.haberler.com/antalya-bakan-cavusoglu-30-bin-ahıska-turkune-10910221-haberi/>, Erişim Tarihi:07.06.2018

V. BÖLÜM

SSCB'NİN DAĞILMA SÜRECİ VE KUZEY KAFKASYALILAR

XX. yüzyıla kadar Kuzey Kafkas haklarının milli bilinçleri birlik açısından yoktu. Bu bilinci kuvvetlendiren unsur Rus ihtilali ve 1944 sürgünleriyle meydana gelmiştir. Sürgün, Kuzey Kafkasya halklarında ulusal bilinçlenmeye yol açacaktır. Sovyetler Birliği zamanında yaşanan önemli bir gelişme de coğrafi yer adlarının, şehir ve köyler ile halkın soyadlarının bilinçli olarak değiştirilmesidir. Gorbaçov döneminde ise durum tersine döndürülmüş ve yerel adlar tekrar halkın kullandığı isimlere dönüşmüştü. Gorbaçov'un başlatmış olduğu prestroyka ve glasnost politikaları, Rusya'nın Afganistan'dan savaşından yenilgi ile askerlerini geri çekmesi, SSCB'de yumuşama meydana getirecek, bu da Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini hızlandıracaktır. SSCB'nin dağılması Baltık ülkelerinin, Orta Asya Türkleri'nin ve Güney Kafkasya özerk devletlerinin bağımsızlığını kazanmasına sebep olmuş, fakat Kuzey Kafkasya bağımsızlığını kazanmasına etken olmamıştı. Bunun birçok sebebi olmakla birlikte, en önemlisi zayıf, parçalı birlikten yoksun özerk devletlerin varlığıdır.

A. SSCB'NİN DAĞILMASI VE RUSYA'DAN AYRILAN MİLLETLERİN BAĞIMSIZ OLMALARI

1989 sonlarına doğru Sovyetlerdeki karışıklık, durgunluk, yeni devlet başkanı Gorbaçov tarafından, Glasnost (Açıklık) ve Prestroyka (yeniden yapılanma) politikaları Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini'nin dağılmasını yol açtı. Önce Baltık ülkeri Estonya, Litvanya ve Letonya'nın ardından Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan'ın bağımsızlığını, Kazaklar, Özbekler, Türkmenler ve Tacikler bağımsızlığı takip etti. Çeçenler ve İnguşlar ile Kazan Tatarları da bağımsız olmak istediler. İnguşlar önce Çeçenler'le beraber hareket ettilerdede daha sonra Çeçenler'den ayrılmışlardı.

1990-1991'de yeni kurulan devletlerin ardından Çeçen-İnguşlar da bağımsızlık olmak için harekete geçmişlerdi. Ancak bu Rusya'nın müdahalesini beraberinde getirecekti. Rusya kurulan yeni Türk devletlerinden sonra petrol gaz

yatakları ve geçiş güzargahları olan bu bölgeyi kaybetmek istemiyordu.⁴⁶³ Başta Türkiye olmak üzere tüm dünya bu yeni ülkelerin bağımsızlığını tanıdılar. Azerbaycan'ın ardından Çeçenistan'ın bağımsız olmak isteği, tüm Kafkas milletlerini hatta Tatar Özerk Cumhuriyetini de etkileyeceğinden korkan Rusya hemen karşı atağa geçerek önce İnguşlar'ı Çeçenler'den ayırıp, İnguşlar'ın özerkliğini kabul etti. Sonra Kazan ve Ufa Tatarları ile anlaşıp bu özerk cumhuriyete geniş yetkiler verdi. Dağıstan'da birlik sağlayamayan Dağıstanlılar Rusya'nın Çeçen bölgesine askeri müdahalelerinde I. Çeçen Rus savaşında Çeçenler'i yalnız bıraktı.

B. ÇEÇENİSTAN'NIN BAĞIMSIZLIK İLANI VE 1. ÇEÇEN-RUS SAVAŞI

Çeçenistan'da halk Çeçen Ulusal Kongresi adı altında örgütlendiler. Başkanlığa da Estonya'nın bombalanma emrini dinlemeyip, istifa eden General Cevher Dudayev getirilmiştir (25 Kasım 1990). Kongrede üç aşama belirlendi. Çeçenistan'da Ekim 1991'de gerçekleştirilen seçimlerde 1- Bağımsızlık, 2- Kuzey Kafkasya Federasyonu, 3- Kafkas Halkları Konfederasyonu.⁴⁶⁴

Uluslararası insan hakları komitesi önünde 27 Ekim 1991 de yapılan seçimle Cevher Dudayev devlet başkanlığına seçilmişti. Çeçenistan 1 Kasım 1991'de bağımsızlığını ilan etti.⁴⁶⁵ Ruslar ise 7 Kasım'da sıkıyönetim ilan ettiler. Bağımsızlık yanlısı Cevher Dudayev'in işbaşına gelmesinin ardından Çeçenistan-İçkeriya Cumhuriyeti'ni, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Afganistan ve Gürcistan gibi ülkeler tanımışlardır. 12 Aralık 1993'teki yeni Rusya Federasyonu anayasa seçimlerine Tataristan ve Çeçenler katılmamışlardı. Ancak sonradan İnguşlar (30 Kasım1994) ve Tatarlar da (13 Mart 1994) Rusya'ya bağlılığını bildirdiler. İnguşlar Ruslar'a bağlı ayrı bir özerk cumhuriyet oldukları ilan ettiler. İki milletinde Ruslar'dan çekindiği belliydi. Zaten Ruslar Aralık'ta Çeçen bölgesinde askeri operasyonlara başlamışlardı.⁴⁶⁶

⁴⁶³ Ufuk Tavkul, "Etnik ve Siyasi Sorunlar Denkleminde Kafkasya", **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-I, Sayı:71, Temmuz-Aralık 2015, s. 43

⁴⁶⁴ Mansur, **Çeçenler**, s. 97

⁴⁶⁵ Başer, **Ele Geçirilemeyen Toprak: Kuzey Kafkasya**, s. 105

⁴⁶⁶ Mansur, **a.g.e.** s. 99

Rusya, Cevher Dudayev ve kadrosunu bertaraf etmek ve kendi çıkarlarına uygun bir yönetimi başa getirmek istiyordu. Ruslar bundan dolayı Çeçenistan'da Umar Avturkhanov'un liderliğinde bir muhalefet ortaya çıkardı. Bu muhalefetin taraftarlarını silah ve askeri teçhizatla donattı. Merkezi hükümete karşı muhalifler Kasım 1994'te çatışmaya başladılar. Muhalifler kısa sürede de Grozni'nin bazı yerlerini kontrol altına aldılar. Rusya muhaliflete desteğini gizleyerek, Cevher Dudayev'e bağlı hükümet güçleri ile muhalifler arasında meydana gelen çatışmaları Çeçenistan'ın iç meselesi olarak gösteriyordu. Rusya bu amaçla bir yandan muhaliflere askeri ve silahlı destek bir yandan da Çeçen hükümetinin geçersiz olduğunu beyan ediyordu. Ancak bazı Rus askerlerin hükümete bağlı güçler tarafından esir edilmesiyle durum anlaşıldı. Rusya, Çeçenistan'daki bağımsızlık mücadelesini bastırmak için çeşitli bahaneler ile Grozni'ye hava saldırıları düzenliyordu. Moskova'daki yönetimi, Çeçenistan'daki savaşın dışında olduğunu bombardımanın hangi uçaklar tarafından yapıldığının bilinmediğini söylesede bu durumun ortaya çıkması uzun sürmeyerek olayı kabullenmişti.

Rus yanlısı muhaliflerin bağımsızlık yanlısı Hükümet güçleri karşısında zayıf kalmaları üzerine Rusya, 29 Kasım 1994'te Çeçenler'e ultimatoma vererek çarpışan taraflardan 48 saat içinde silahların bırakılmasını istedi. Fakat Çeçenistan lideri Dudayev bu ultimatoma kabul etmeyerek Yeltsin'in böyle bir ultimatoma verme yetkisi olmadığını söyledi. Rusya'nın ultimatoma vermedeki amacı, olaylara doğrudan müdahalede bulunmak için kendine gerekçe oluşturmaktı. Çeçenistan hükümeti Moskova'dan yönlendirilen muhalif silahlı güçlerle mücadelesini sürdürdü. Bu gelişmeler üzerine Rusya doğrudan müdahalede bulunmak için 3 Aralık 1994'te Rus uçakları Grozni'deki devlet başkanlığı sarayını bombaladılar. Böylece I. Çeçen-Rus Savaşı başlamış oldu. 4.000 Rus askeri Terek'te Çeçen Cumhuriyeti'ne ait Nattereçni köyünü işgal etti. Rusya, Dudayev'e bağlı birliklerin esir ettiği Rus askerlerini 48 saat içinde serbest bırakılması ultimatoma verdi. Dudayev ise bu esirleri serbest bırakmak şartı olarak, Rusya'nın bu askerlerin kendi ordusunun askerleri olduğunu kabul etmesini istedi. Esirler meselesi ultimatoma çözülemeyince, karşılıklı görüşmeler yapıldı. Ancak Rusya Savunma bakanı ile Çeçenistan Cumhurbaşkanı Dudayev arasında 6 Aralık 1994'te gerçekleştirilen görüşmelere rağmen Rusya Grozni'yi 7 Aralık'ta ikinci kez havadan bombaladı. 11 Aralık'ta 400.000 kişilik Rus birlikleri Çeçenistan topraklarına girdi ve Çeçenistan'ı 11.12.1994 yılında işgal

etti.⁴⁶⁷ Ruslar, başkent Grozni olmak üzere ülkenin tüm şehirlerinde operasyon yapıp, şehirler harebeye çevirildi. Rusya'nın havada ve karadan bombardımanları sonucunda Çeçenistan'da öldürülen sivillerin sayısı 200.000'i aşmaktaydı. Çeçenistan'ın Rusya'dan ayrılmasını istemeyen Rus yönetimi Çeçenistan'ı tekrar Rusya'ya kazandırmak amacıyla başlattığı işgale karşı kuvvetli bir direniş ile karşılaştı. Bu direnişden dolayı savaş iki sene sürmüştü. Bu savaşta sürekli asker, tank ve askeri araçlar kaybetmesi nedeniyle geri çekilmek için direnişi sürdüren Çeçen hükümeti ile masaya oturmak zorunda kaldı.⁴⁶⁸ Hasavyurt'da 1996'da yapılacak olan antlaşmayla Çeçenistan'ın bağımsızlığı Moskova tarafından resmen tanınmış olmasa da, bu Çeçenler açısından ciddi kazanıma yol açtı. Ancak devlet başkanı Cevher Dudayev bir füze saldırısında şehid edildi (24.04.1996). Onun yerine Zelimhan Yandarbiyev Cumhurbaşkanı seçildi. Yeltsin dönemindeki Rusya'nın 1994–96 yılları arasında Çeçenistan'a yönelik yaptığı başarısız işgal girişiminden sonra, 31 Ağustos 1996 tarihinde Çeçenistan adına Aslan Mashadov ile Rusya adına Aleksandr Lebed arasında Çeçenistan'ın siyasi statüsünün 5 yıl içinde belirlenmek amacıyla yeni bir anlaşma imzalandı.⁴⁶⁹

C. 2. ÇEÇEN-RUS SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI

Hasavyurt Antlaşması'ndan sonra Ruslar ile Çeçenler arasında 12 Mayıs 1997'de yeni bir anlaşma daha imzalandı. 1994–1996 I. Çeçen-Rus savaşında tahrip olan Çeçenistan'ın yeniden inşa etmek için yardım sözü veren Rus Yönetimi Mashadov'u bir federasyon ile birleşmeye ikna edemeyince, yardım taahhüdünü yerine getirmemişti. Bu arada Dağıstan'da yeni bir hareketlenme başlamıştı. Dağıstan'ın Çeçenistan sınırındaki köylerinde yaşamakta olan Çeçen köylerine yönelik başlatılan saldırılar Şamil Basayev ve Hattap komutasındaki Çeçen direnişçilerin bir kısmının Dağıstan'a geçmesine neden oldu. Önceleri Çeçen bölgelerinde savaşı sürdüren Şamil Basayev ve Ürdün'lü Hattap liderliğindeki birlikler Çeçen sınırlarındaki Dağıstan'ın Botlikh ve çevresine, sonrasında da Dağıstan'ın kırsal kesimleri ve şehirlerine yayılmıştı. Dağıstanlılar'ın Çeçenler'e

⁴⁶⁷ Başer, *a.g.e.* s. 107

⁴⁶⁸ Zelimhan Yandarbiyev, *Çeçen Cihadı ve Çağdaş Dünyanın Sorunları*, Ter: Ali Ekber Aliyev, İstanbul 2001, s. 28-29

⁴⁶⁹ Başer, *a.g.e.* s.108-110

yardım edeceği sözü üzerine, birlikte Rus yönetimine karşı savaşmak için Botlık bölgesine girildi. Asıl hedef Buynask (Temirhanşura)'daki Rus Askeri gücünü yok etmektir. Ama Dağıstanlılar Ruslar'dan çekindiği için yeterince destek vermediler. Çeçen direnişçiler geri çekildiler.⁴⁷⁰ Şamil Basayev ve Hattap önderliğindeki Çeçenler Dağıstan'daki aldıkları birkaç köyde Dağıstan İslam Cumhuriyetini ilan edeceklerdi. Ancak bu duruma Dağıstan Özerk Devleti yetkilileri şiddetle karşı çıktı. Şamil'in amacı Kuzey Kafkasya da yeniden birliği sağlamak için Dağıstan halkının operasyonlara ve bağımsızlık savaşına katkıda bulunmalarını istemesiydi. Ancak Dağıstan operasyonu istediği gibi gitmeyecektir. Bu süreç Moskova tarafından bir fırsat olarak değerlendirildi. I. Çeçen-Rus savaşında başarısız olan Rusya, artık Çeçenistan'ı almak için yeni taktiklerle başvurdu. Şamil Basayev ve Hattab'ın Dağıstan operasyonlarını bahane ederek, Dağıstan sınırından Çeçen köylerini bombalamaya başlayan Rusya, zaten bir ay önceden ara ara bombalamaya başladığı Çeçenistan'ı tekrar işgal etme kararı alacaktır (1999).⁴⁷¹

Çeçenistan'daki bağımsızlığa razı olmayan Rusya, 11 Ekim 1999 tarihinde Dağıstan'daki isyanın başlatanların baş sorumluların Çeçenler olmasını gerekçe göstererek askerlerini yeniden Çeçenistan'a soktu. Ayrıca Moskova'da ve bazı büyük şehirlerde daha sonra Rus istihbaratı tarafından gerçekleştirildiği düşünülen patlamaların sorumluluğu da Çeçenler olarak gösterilecek bu işgale gerekçe olarak kullandı. Moskova'da ve Dağıstan'ın farklı bölgelerinde esrarengiz patlamalar gerçekleştiren Rus Gizli Servisi KGB (yeni adı FSB), işgali meşrulaştırmayı amaçlamıştı. Bunda da başarıya ulaştığı söylenebilir. Rusya Federasyonu'nun Devlet başkanı Boris Yeltsin yerine eski KGB yöneticisi Vladimir Putin seçilmişti. Putin, Rus Gizli Servisi FSB'de ajanlık görevi yapmış ve bir dönem genel direktörlük görevine kadar yükselmişti.

Rusya bu kez saldırılarını yerleşim yerlerine ve dolayısıyla sivillere yönelik hava bombardumanları şeklinde yoğunlaştırdı. Hava saldırılarının tüm bölgeyi kapsamaması nedeniyle insanlar kalabalık gruplar halinde evlerini, köylerini terk ederek başta İnguşetya olmak üzere Dağıstan, Osetya, Azerbaycan ve Gürcistan gibi ülkelere göç etmeye başladılar. Kafkasya'da yeni bir göç başlamış oldu. Bu toplu göçler 1994-1996 arası ve 1999-2000 yılları boyunca sürdü. Birinci Çeçen savaşı ile başlayan ve II. Çeçen savaşı ile devam eden bu durum 500.000'e yakın insanın

⁴⁷⁰ İslam Saidiev, *Çeçenistan Gerçeği*, Çev: Zaza Tsursumia, t.y. , y.y. , s. 80-82

⁴⁷¹ Başer, *a.g.e.* s. 118-122

mülteci durumuna düşmesine yol açtı. Böylece Kafkas halklarından Çeçenler zorunlu göçle yeniden muhatap oldular. Ama Ruslar hava saldırılarından hedeflediklerini tam olarak elde edemediler. Ancak ağır bombardımanlar sivil kayıplarını artırdığı için Aslan Mashadov'un emriyle Başkent Grozni'den askerler ve sivil direnişçiler dağlara çekildiler. Çatışmalara kırsal bölgelerde devam edeceklerdir.

Bu yeni durum Çeçenler'i tekrar böldü. Rus yanlısı eski Müftü Ahmet Kadirov göstermelik seçimle Devlet başkanı seçti. Rus Federasyonuna bağlılığını ilan eden Çeçenistan Özerk Cumhuriyeti artık Ruslar'la beraber hareket ederek, Aslan Mashadov, Şamil Basayev ve Arap lider Emir Hattap'ın ve bunlara bağlı savaşçıların terörist olduğunu ilan etti. Eski Müftü, yeni devlet başkanı Ahmet Kadirov, bağımsızlık için savaşanları Vahhabi olduğu belirtti. Aslında bazı savaşçılar da Arap bölgelerinden gelen daha önce Afgan savaşına katılmış Arap Selefî Mücahitler denilen kişilerin tesirinde kalmışlardı. Böylece hareket yavaş yavaş ulusalcı Çeçen bağımsızlığından, Şamil ve diğer komutanların tavrı ile Muridizm etkisinde Kafkasya'nın bağımsızlığına, Arap mucahidlerin/savaşçıların etkisi ile de selefî İslamcı Kafkas emirlik anlayışa evrilmişti.⁴⁷² Şamil Basayev'in düzenlediği bir sukikast ile resmigeçit töreni sırasında Ahmet Kadirov bomba ile öldürülünce, yerine oğlunu yaşı tutmadığı için geçici olarak Ali Alhanov getirildi. Seçilme yaşına gelince devlet başkanı olacak olan Ramazan Kadirov, gerek yerleşim yerlerinde ve kırsal kesimde operasyonlara Rusların desteği ile hız verdi. İşbirlikçiler sayesinde Şamil Basayev, Hattap, Aslan Mashadov ve birçok lider sukikast veya benzeri yollarla ortadan kaldırıldı.

D. KAFKAS EMİRLİĞİ İLANI

2002-2003 yıllarında İslami faaliyetleri şehir ve köylerde yürütmek Kuzey Kafkasya'da imkânsız hale gelmişti. İmamlar baskı altına alındı. Bunun üzerine Kafkasya'da Çeçen-Arap ittifakı önderliğinde dağlarda mücadele eden mücahidler selefiliğe kaydılar. Bu akımdan ölmeden önce devlet başkanı Aslan Mashadov'da etkilenmişti. Aslan Mashadov'un ardından yerine gelen Abdulhalim Sadulayev'e yapılan sukikast sonrası yerine gelen ilk Çeçen savaşçı komutanlarından Dokko

⁴⁷² Başer, *Ele Geçirilemeyen Toprak: Kuzey Kafkasya*, s. 134-2135

Umarov, Kabarday-Balkar cemaatinin lideri Anzor Astemirov'un önerisini hayata geçirdi. Zira Anzor, Şamil'in şehadetin den önce İnguş Cemaat lideri İlyas Gorçokonov ile birlikte, Şamil'e bu öneriyi götürmüş fakat kabul edilmemişti. Şamil Basayev, İnguş cemaat liderlerine, yapılacak Nalçık operasyonuna yardım etmeleri gerektiğini ve bunun için şartların henüz erken olduğunu söylemişti. Ancak farklı zamanlarda Komsomolskoye'da yapılan toplantıda Dokko Umarov'a bunun ileriki zamanlarda hayata geçirilebileceğini ifade etmişti. I. Çeçen-Rus savaşından beri savaşan Dokko Umarov Çeçen-İçkerya Cumhuriyeti Başkanı, Mücahidlerin emiri seçildi. Dokko/Doku Umarov Şamil'in vefatından sonra Ekim 2007'de Çeçen-İçkerya Cumhuriyeti'ni lağvedip, bazı Çeçenlerin itirazlarına rağmen Kafkas Emirliğini ilan etti (31 Ekim 2007).⁴⁷³ Kafkas Emirliği 6 idari vilayete bölündü.

1. Vilayeti Noxçi-co (Çeçenistan-İçkerya)
2. Qalgay-co (İnguşetya- İriston (Kuzey Osetya)
3. Vilayeti Nogay Eli (Stavropol Vilayeti)
4. Vilayeti Çerkezya (Bu vilayet Soçi olayından sonra lağvedilecektir),
5. Vilayeti Kabardin Balkar ve Karaçay Birleşik Vilayetleri
6. Dağıstan Vilayeti⁴⁷⁴

Bu Emirliğin sınırları Abhazya ve Güney Osetya hariç (Bu durum, Gürcülerden destek alındığı için, Gürcüleri kızdırmamak ve ilerde karar vermek üzere zamana bırakılmıştı.) Hazar'dan Azak denizine kadar, Dağıstan, Nogay Stepleri, Stavropol düzlükleri, Krasnodor, Adigey, Karaçay-Çerkez, Kabarday-Balkar, Çeçen-İnguş, Dağıstan ve Kuzey Osetya'yı kapsayan geniş bir coğrafya olan tüm Kuzey Kafkasya'yı kapsıyordu. Tıpkı Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti (1918) zamanındakine benzetmektedir.

Fakat Kafkasya Emirliği 2012'den sonra Çeçenistan, Dağıstan, Kabarday-Balkar ve İnguşetya dışında etkili olamadı. 2012'den sonra Kafkas Emirliği'nin operasyonlarında hızlı bir azalma baş gösterdi. Bunda Rusya'nın taktik değiştirmesi, Araplar'dan gelen yardımın azalması da etkindir. Putin, dağ köylerinin boşaltılması emrini verdi. Artık normal askerler yerine özel eğitilmiş Omon birlikleri ile operasyonlar yapılmaya başladı. 2014'te Dokko Umarov'un operasyonla suikaste uğramasıyla Kafkasya'da mücadele hızını yavaşlattı. Yerine geçen Dağıstan

⁴⁷³Yusuf Altan Altınok, "Kafkasya Müslümanları ve Kafkasya'da İslami Hareketler", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel sayısı-V, Sayı: 75 Temmuz –Aralık 2015, s. 187

⁴⁷⁴ Kafkasya Emirliği, Yayınlama Tarihi: 2010 https://www.turkcebilgi.com/Kafkasya_emirligi, Erişim Tarihi:07.06.2018

Buynask'lı (Temirhanşura) Ali Ashab Kebekov ile mücadele alanı ve emirlik tıpkı İmam Şamil dönemi gibi Dağıstanlılar'a geçti.

Dağıstan yöresinde Avar, Dargin ve Laklar (Gazi Kumuklar) siyasi ve birlik halindeler, Lezgiler ise ekonomiyi elinde tutarlar. Kumuklar'ın arazileri ellerinden alındığı bu geniş düzlüklere Avarlar ve Darginler yerleştiği için, Kumuklar bundan pek memnun değildir. Rusya bu etnik temelin birleşmemesi için kültür dil ve soy kütüğü ayrılığını körüklemektedir.⁴⁷⁵ Çeçen şehir ve köylerinin bir kısmı daha Bolşevik iktidarının ilk yıllarında Dağıstan'a bırakılmıştı. (Hasavyurt, Andi ve Sulak-Sunja bölgeleri)

Azerbaycan ve Çeçen bölgesi ile Adige bölgesinden çıkan ham petroler eski Çerkez arazileri olan Karadeniz sahilindeki Novoroski'ye taşınmaktadır. Yine Hazar gölünün üst tarafından gelen doğal gaz borularında bu limana gelmektedir. Kafkasya tam bir enerji çıkış ve geçiş güzargahıdır. Rusya ve büyük devletlerin bu bölgede her zaman gözü ve müdahalesi olacağı aşikârdır. Bu sebepten Kafkas Halkları bu dengeyi bilmeleri gerekir. Birlik olmak için diğer bir denge unsuru olan Batılı devletler ile ilişki kurmak yeterli olmaz. Kuzey Kafkasyalı siyasetçiler ve savaşçılar, Rusya ve Güney Kafkas devletleri ile İran ve Türkiye'yi de hesaba katmaları gerekmektedir. Türkiye'nin Çeçen sorununa bakışı ise Rusların Çeçenler'e verilen desteğin olduğu nedeniyle halk düzeyinde kalmış, Türkiye Çeçenistan sorunun Ruslar'ın içişleri meselesi olduğu belirtmişti. Türkiye bu sebepten Çeçen kökenli ve bazı dernek ve vakıfların Çeçen bağımsızlık savaşçılarına verdiği desteği hep kontrol altında tutmaya çalışmıştır.⁴⁷⁶

Azerbaycan devletinin Çeçen sorununa yaklaşımı da aynı olmuştur. Bazı Azeri vatandaşlarının Çeçen bölgelerinde savaşmaları iki devlet arasında sorun çıkarmıştır. Çeçenler'in mülteci olarak komşu devletlere gelmeleri ve yaralılarını Azerbaycan ve Türkiye'de tedavi ettirmeleri, Ruslar'ın hep takibinde olmuştur. Hatta zaman zaman Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Ukrayna ve Avrupa devletlerinde eski Çeçen savaş liderleri Rus ajanları tarafından suikasta uğramışlardır. Gürcüler ise gerek Abhazya'nın bağımsızlığını destekleyen ve gerekse Gori işgali ve Güney Osetya olayları sebebiyle Çeçen mülteci ve direnişçilerine el altından sürekli silah ve

⁴⁷⁵ Ufuk Tavkul, "Kafkaslara Genel Bakış", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı- I, Sayı:71, Temmuz-Aralık 2015, s. 53-54

⁴⁷⁶ Güner Özkan, "Türkiye'nin Kafkasya Siyasetinde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Önemi", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel sayısı- I, sayı:71, Temmuz-Aralık 2015, , s. 589

lojistik destek sağlamıştır. Türkiye, Abhazya ve Osetya olaylarında Gürcü devletinin yanında yer almıştır.

E. KAFKASYA'DA YENİ GELİŞMELER VE İSLAMİ HAREKETLENMELER

Acaristan sorunu Türkiye'nin Rusya'yı manüple etmesi ile Saakashvili'in müdahalesi, Acar otonom lideri Aslan Abeshidze'nin Moskova'ya kaçması ile Gürcüler lehine çözülmüştür.

Çeçen ve Dağıstan sorunundan başka hala Abhazya sorunu Rus, Gürcü, Abhazlar arasında devam etmektedir. 1992'de Abhazlar'ın Gürcüler devletine karşı isyan etmesi ile başlayan savaşa, Kazak, Çeçen, İnguş ve Rus istihbaratından kişilerde katıldı. Kafkasya Dağlılar Birliği, Abhazya'nın Gürcüler'den ayrı bir devlet (özerk) devlet olmasına isterken aslında bilmeden Rusya'nın kucağına itmişlerdi. Abhazya'nın bağımsızlık ilanı ve Rus askerlerinden yardım istemesi ile yaklaşık 300.000 Gürcü Abhazya'dan Gürcistana göç etmek zorunda kaldı. Kodori Vadisi silahsız bölge olsa da zaman zaman Gürcü milis ve ordu birlikleri bu vadiden Abhazya sızma girişimleri yapmışlardır. En son 2001 yazında Gürcü ordusunun desteği ile yaklaşık 400 Çeçen ve başka ülkelerden savaşçılar ile 250 civarında Gürcü milisleri, Kodori vadisinden geçerek Abhaz köylerini girdiler. Ancak 11 Eylül 2001'de El-Kaide'nin Newyork'ta ihtihar olayları nedeniyle Çeçenler'e Amerikalılar ve Gürcüler desteklerini çektiği için operasyona son verdiler. Daha sonraki zamanlarda ise Gürcistan'ın Rus sınırı yakınlarındaki Kistli Çeçen bölgelerinde yabancı milis güçler ve Çeçenler'in toplanması Rus-Çeçen savaşına olan etkisi nedeniyle Ruslar, Gürcü topraklarına hava saldırıları yaptılar ve bölgeden savaşçıları çıkarttılar.

Güney Osetya'da Rus istihbaratının desteği ve kışkırtması ile bağımsızlığını ilan eden Güney Osetinler'e Gürcüler ani baskın yaptılar. Osetinler'in çağrısı ile Rusya ordusu Gürcü topraklarını girdi. Gori şehrini Ruslar, Kazak ve Kadirov taraftarı Çeçenler ile işgal ettiler. Gürcüler'de Kafkas Emirliğ'in den destek aldılarsa da Çeçen ve yabancı milisler pek bir şey yapamadılar. Avrupalılar'ın baskısı ile savaşa son verildi. Gürcü ordusu dağıldığı için Fransa ve diğer ülkelerin aracılığıyla ateşkes ilan ettiler. Güney Osetya da bağımsızlığını, tıpkı Abhazya gibi ilan etti.

Fakat Rusya ve Ermenistan'dan başka hiçbir ülke bunların bağımsızlığını kabul etmedi. Bu iki küçük devlet Rusya'nın uydu devleti olarak kaldı.

Ruslar'ın bir oldu-bitti ile Ukrayna iç karışıklığı sebebiyle Ukrayna'nın doğusunda başlayan isyanların neticesi olarak, Kırım Özerk devletini askeri ve ajan baskıları altında BM tarafından kabul edilmese de bir refandum ile kendi ülkesine kattığını ilan etmiştir. Türkiye, Avrupa devletleri ve ABD bunu reddetse de hali hazırda fiili olarak Kırım Rus topraklarına tekrar katılmıştır. Hatta Doğu Ukrayna'da tek taraflı iki küçük Rus uydu devleti kurduğunu ilan eden Rus yerel milisler (Rus asker ve ajanların desteği ile) Ukrayna devleti ile fiili savaş halindedirler.⁴⁷⁷ ABD ise Rusya'yı Kafkasya da durdurmak veya zayıflatmak için, kısmen Çeçen direnişine destek vermiş, ancak 11 Eylül olayından sonra geçmişte tıpkı İngilizler'in Çerkezler'e yaptığı gibi aniden desteği çekmişlerdir. Ancak ABD, Gürcistan'a ve Ukrayna'ya siyasi olarak müdahale bulunup Rusya karşısı Turuncu devrimi gerçekleştirmişlerdi. Avrupa'nın da zaman zaman politik desteği yine Kuzey Kafkasya'ya değil Gürcistan ve Azerbaycan'ı NATO'ya ve AB'ye almak için kapı aralamasından ibaret kalmıştır. Ama Ukrayna-Rus krizinde olduğu gibi bu siyasi oyalama taktiği şeklinde devam etmiştir. Türkiye'nin atağı ile Azerbaycan Petrol ve Doğal gazının Anadolu üzerinden geçen enerji hatları (Bakü-Tiflis Ceyhan ve TANAP gibi) sebebiyle Rusya'nın ve Batılı devletlerin bu topraklara müdahalesi daha çok olmuştur. Nitekim Türkiye'nin Rusya ile de Doğal gaz boru hattı anlaşmaları ve çalışmaları vardır. (Mavi Akım)

İslamiyet ve Müslümanlar gerek Stalin, gerek diğer Sovyet başkanları zamanında aşığlandı, camilerin büyük bir kısmı kapatıldı. Dini eğitim belli merkezler dışında yasaklandı. Ateist merkezleri kuruldu. Halk çalışmak ve dinden soğutmak için her şekilde baskı altına alındı. Ancak halk dini yaşantısı özellikle yaşlılar arasında gizli ibadet ve inaçlar şeklinde devam etti. Gorbaçov başkan seçilince Rus ekonomisi ve yönetiminin tıkanıklığını, Glasnost ve Preystroyka ile aşmak istedi. Bunu fırsat bilen Kuzey Kafkaslar'ın dindar halkları Dağıstan ve Çeçen bölgelerinde ağırlık olmak üzere her yerde yeniden mescidler yapıp, eskiler tamir edildi. Öyleki Dağıstan'da 1989'da 27 olan cami sayısı 1991 de 660'ü aştı. Çeçen-

⁴⁷⁷ **Ukrayna Krizi: Son Durum ve Ukrayna savaş haritası** Yayınlanma Tarihi: 03.02.2017, <https://www.stratejikortak.com/2017/02/ukrayna-krizi-ukrayna-haritasi.html> , Erişim Tarihi: 07.06.2018

İnguş bölgesinde 220 den fazla cami yapıldı. Kabarday-Balkar ve Çerkes-Karaçay bölgesinde yeni camiler açıldı.⁴⁷⁸

Halk İslam'ı yeniden öğreniyor ve yaşamak istiyordu. Özellikle gençler dine teveccüh ettiler. Bunun üzerine Rusya Müftülükler aracılığı ile bunu kontrol altına almaya çalıştı. Gençlerin yeniden yönelişini kontrol altına alınamayınca, tarikatlara izin verilerek dini gelişmeler kontrol altına alınmaya çalışıldı. Fakat gençler özgür düşünce, özgür din anlayışını benimsiyorlardı. Ruslar'ın Afganistan'ı işgali ve buradan dönenler ile Rusya'dan ayrılan yeni kurulan devletlerdeki Kuzey Kafkasya Müslüman önderlerini kamçılardı. Henüz İslami bilgi düzeyleri fazla olmasa da Rusya'dan ayrılıp bağımsız bir devlet olmak isteyen Çeçen ve İnguşlar İslam, bayrak, millet, vatan ve özgürlük mücadelesi için ayaklandılar. Çeçen savaşı sırasında ve sonrasında sufizmin ve yerel müftülerin Moskova tandası dini yapıları genç ve özgürlük taraftarı insanları Arab sefiliğine ve cihad olarak isimlendirilen kutsal savaş anlayışına yaklaştırdı. Afganistan savaşında bulunup Kafkaslar'a gelenlerden etkilendiler. Artık bu cihad/kutsal savaş gittikçe radikal bir hal alıyordu. Putin yönetime gelince (1999) İslamiyetin uygulanmasını isteyen gençleri bertaraf etmek için aşırı baskı ve tutuklanma ve operasyonlar, kaçırılma, gizli hapishaneler, sukikastler, ev baskınları şeklinde devam eden sertlik politikası başladı.⁴⁷⁹

Diğer yandan Kafkas Emirliği adına savaşanlara yardım yapan uzun sakallı tüm gençler takibat ve baskı altına alındılar, tutuklandılar. Bu baskı, tutuklama ve işkencelerden kurtumak için, 2013'ten itibaren Ruslara karşı savaşmış kişiler, aileleri ve onlara yardım edenler, bir şekilde yoluna bularak, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve Avrupa ülkelerine göç etmeye başladılar. Yalnızca Türkiye'ye 2000-2500 kişi göç etmişti.

Suriye iç savaşının patlak vermesi ile (Çeçen ve Dağıstanlar ağırlıklı olmak üzere) Kuzey Kafkasyalılar Suriye savaşında etken unsur olarak göründüler. Ancak 2015'te İŞİD adlı aşırı şeriat yanlısı sefeli örgütün ortaya çıkması ve Suriye'de İslam devleti ilan edip kısa sürede Musul'u ve Irak-Suriye'nin büyük bölümünü alması Kuzey Kafkasyalılar'ın Suriye'de ikiye ayrılmasına yol açtığı gibi az sayıda Kafkasya savaşçıları arasında ikiye ayrılmalarına sebep oldu. Böylece hem dağlarda

⁴⁷⁸ Altınok, "Kafkasya Müslümanları ve Kafkasya'da İslami Hareketler", *Yeni Türkiye Dergisi*, s. 186

⁴⁷⁹ Altınok, *a.g.m.* s. 186

hem şehirlerdeki gizli örgüt taraftarları Ruslar'a karşı mücadele de ikiye bölünmüş oldular.⁴⁸⁰

Suriye savaşı ve Ukrayna savaşı, Kafkasya'daki Kafkas Emirliği'nin mücadelesini iyice zayıflattı. Kafkasya'ya dünya devletlerinin ve müslümanlarının ilgisini çok azalttı. Azeri radikal selefler bile yakınlarındaki Kuzey Kafkasya'ya değil artık Suriye savaşmaya gidiyorlardı.

Son zamanlarda cami, ev baskınları, insan hakları ihlalleri, işkence kayıp ve liderlere sukikast haberlerinde görüleceği üzere Kafkas Emirliği'nin etkisi yok edilmek üzeredir. Ruslar tarafından önceden Vahhabilik ile suçlanan bu savaşçılar, şimdilerde selefi İŞİD'ci olarak anılmaktadır. Bunlardan hariç Ruslara kızan ancak savaşmayan gruplar vardır. Sufi/Gelenekselciler haricinde, savaşçı selefler ile mutedil tebliğci selefler hala Kuzey Kafkasya'da taraftar bulmaktadırlar.⁴⁸¹ İslami hareket gençler arasında internet ve kitle iletişim araçlarının artması, sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla, propaganda/tebliğ ve savaşçı toplamak için kullanılmaktadır.

Hali hazırda Rus hükümeti yerel muhalif grup liderlerini, insan hakları aktivistlerini, gazetecileride kendi politikasına ters düştüğü zaman ya kaçırıp ya da suikast ile öldürmekte ya da bir sebepten hapse atmaktadır.

Rusya ve yerel cumhuriyetler, yurt dışında eğitim alıp Kuzey Kafkasya'ya geri dönen cami imamlarına da baskılar yapmaktadırlar. Hâlbuki imamlar Kuzey Kafkasya Emirliği'nin savaşına karşı olduklarını açıkça ilan ediyorlardı. Ama gençler yoğun olarak bu imamların vaazlarına teveccüh göstermektedirler. Bu sebepten resmi din işleri vazifelileri, geleneksel Müslümanlar, tarikatlar bu gelişmelerden rahatsız olmaktadırlar.⁴⁸² Rus hükümeti gerek Ufa'da gerek Orenburg ve Kazan'daki dini okullarda yetişen imamları ön plana çıkarırken, halkın genç kesimleri Arap ve diğer bölgelerde eğitim alan imamları tercih etmektedirler. Bu imamlara ve gençlere yapılan baskılar, onların dağlara çıkmalarına ya da yurt dışında cihad bölgeleri olarak isimlendirilen yerlere cihad etmeye/savaşmaya gitmelerine yol açmaktadır.

⁴⁸⁰ Altınok, *a.g.m.* s. 187-188

⁴⁸¹ Altınok, *a.g.m.* s. 189

⁴⁸² Altınok, *a.g.m.* s. 189

SONUÇ

Kafkasya ve özelde Kuzey Kafkasya pek çok halkın, etnik grubun ve dolayısıyla dilin ve kültürün bir arada yaşadığı, dünyanın en ilginç yerlerinden biridir. Karadeniz, Azak ile Hazar denizi arasında uzanan stepler, dağlar, vadiler ve ormanlarla bezeli bu coğrafyada Abhaz, Adige, Kabarday, Karaçay, Balkar, Osetin, Çeçen, İnguş, Avar, Kumuk, Gazi Kumuk, Dargin, Tat, Tabasaran, Kaytag, Lezgi halkların yaşadığı yerdir. Kafkasya, fiziki bir coğrafyanın yanısıra kültürel ve siyasi bir yerin adıdır. Kafkasya halkları, ilk çağlardan beri aynı tarihi, kültürü ve coğrafyayı paylaşmalarına rağmen, farklı diller oluşturmuşlardı. Toplumsal yapı olarak doğu ile batı arasında yaşam farklarına rağmen, güçlü aile-soy bağılıkları, kabilecilik anlayışları ve davranışları sebebiyle tarih boyunca bir birlik oluşturamamışlardır. Kuşkusuz bunun çok başka sebepleri de vardır. Bu sebeplerin en önemlisi coğrafi şartlardır. Coğrafi şartlar birbirine bir dağ/vadi ile ayrılan aynı ırktan kabileler/soyların bile zamanla dilinin değişmesine neden teşkil etmiştir.

Kafkasya'da merkezi otoritenin olmaması, dil, coğrafya ve ırk farklılıkları, kendi kabile aralarında, bitmek bilmez ihtilaflar, kan davaları ve yağma şeklindeki savaşlar, baskınlar, esir ve köle yapmak için adam kaçırmalar, çok yaygın idi. Birlik olamamanın bir başka versiyonu da, özellikle Çerkezler ve Çeçenler'in her köy, kasaba veya kabilenin bağımsız hareket etmesi bir çatı altında birleşip devlet kurma fikri geliştirmemeleridir. Aslında onların özgür yaşamak istemleri; dağlarda, vadilerde ve ormanlarda serbestçe at sırtında gezmeleri; vergi vermek veya maaşlı bir devlet görevlisi olmak onlar için olamazdı. Bu durumda kendilerini kısıtlanmış hissederdiler. Onlar dağların özgür savaşçıları idi. Erkekler çoğunlukla çalışmaz kadınlar tarlada, bahçede ve evde çalışırdı. Erkekler, savaşır, av yapar veya yağma yapardı. Onlar kadın ve çocuklarını, köylerini koruyan savaşçılarıydı.

Rusların milli birliklerini sağlamak için güçlenen Moskova Knezliği'ni, İmparatorluğu'na dönüştürüp, Altınordu'dan kalan Türk hanlıklarını kısa sürede ortadan kaldırarak ilerlemesi ve Kuzey Kafkasya önlerine gelmesi ve Çarlar'ın büyük devlet olma sevdası, Kafkasya'nın geleceğini değiştirmişti. Ruslar III. İvan'la beraber dünya hâkimiyeti ve yeni çarların politikaları olan sıcak denizlere inme düşüncelerinin önünde en büyük engel olarak Osmanlı Devleti'ni görüyorlardı. Kafkas halklarını ise küçümsüyorlardı. Hâlbuki bu Kafkasya işgal planı Ruslar'ın

300 yılını almıştı. Ama sıcak denizlere inmek için Kafkasya'nın tamamını almak çarlar değişse de bir devlet politikası oldu.

Ruslar'ın güçlenmesi iki ana etkeni vardır: Birincisi, III. İvan zamanından itibaren Almanya ve İskoçya'dan top ve tüfekler alarak ateşli silahları etken olarak savaşlarda kullanması ve diplomaside gösterdiği başarılar. İkincisi, Kossoklar'ı savaşçı ve kolonizatör olarak kullanması, daha sonra bölge halklarını zorla veya ikna ile kendi safında savaşırmasıdır. I. Petro da Avrupa daki savaş metot ve tekniklerini takip etmiş, bu konularda Avrupalı devletlerden destek almışlardır.

Dağınık ve pek çok kabile, Hanlık ve beyliklere bölünmüş olan Kuzey Kafkasya'da Ruslar'a karşı koyacak bir birlik veya güç yoktu. Özellikle Çeçen ve Çerkezler, aşılması güç dağlık ve ormanlık arazilere Ruslar'ın giremeyeceğini düşünüyorlar, kendilerinin çok meziyetli usta savaşçılar olarak görüyorlardı. Ama Rus ordularının gittikçe artmasını ve silah ve mühimmat üstünlüğünü göz önüne almıyorlardı. Kuzey Kafkasyalılar, dağlar ve ormanları bir sığınak olarak görüyorlardı. Ancak düz alanlar ve yükseltisi az olan yerlerde yaşayan Kabarday, Çerkez, Çeçen ve Dağıstanlılar zamanla görülecektir ki, Rus ilerlemesi karşısında duramayacak hatta onlara kendileri işbirliği ve bağıllık teklifi ile Ruslar'a gitmişlerdi.

Ruslar, İranlılar'ı Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) anlaşmaları ile berteraf etmişlerdi. İran, Kafkas bölgesindeki hak iddialarını ve müdahale düşüncelerini bu anlaşmalar ile bırakmıştır. Bu bölgede Osmanlı-Rus çekişmesi, I. Dünya Savaşı sonuna kadar devam etti. Ruslar'ın Kafkasya'da adım adım ilerlemiş olması ve sonrasında da Doğu Anadolu'daki bazı şehirlerin bile işgaline sebep olacak ilerlemeler kaydetmesi, Rus devlet politikasının devamlılığı ve kararlılığı açısından önemlidir.

Kafkas halklarına Rus baskılarının artması özellikle yayılmacı ve yok etme politikası güden Rus emperyalizminin Kuzey Kafkasya'yı işgale başlaması karşısında birlik fikirleri gelişmeye başlamıştır. Zira düşman acımasız ve tamamen ortadan kaldırııcı veya sürgün edici politikası ile hareket ediyordu.

Kafkas halkları arasındaki ihtilafları kaldırmak için çeşitli zamanlarda yapılmış olan girişimlerde olmuştur. Ancak İmamlar dönemi hariç genelde yapılan birliktelikler veya bir araya gelmeler savaş bitine kadardı. Savaş bitince eski düzen devam ediyordu. Bu girişimler üç büyük zamanda gerçekleşmiştir. Birinci birlik girişimi, İmam Mansur ve Muridizm zamanıdır. İkinci birlik girişimi, 1917 devrimi

sonrası Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ilanı ile gerçekleşmeye çalışılmıştır. Üçüncü olarakta Gorbaçov'un Glasnost ve Prestroyka politikası Sovyetlerin dağılması ile Çeçenistan bağımsızlık savaşının başlaması ve Kafkas Emirliği ilanındır.

İmam Mansur, birlik halinde Ruslar'a karşı çıkıp, "*Kafkas İmamati*" adlı bir devlet kurmak fikrini ilk ortaya atandır. Onun bu harekâtı özellikle Çeçen ve İnguşlar'ın iyice İslamlaşması, ilerde çıkacak olan İslamcılar'a ve Milliyetçiler'e örneklik teşkil edecektir. Hakeza Dağıstan imamlarına Muridizm ile birlikte sufiliğin fiilen cihad ile özdeşleştirip, İslam devleti/emirliği fikrini aşılacak, tüm dünyada özgürlük mücadelesini İslam bayrağı altında bütünleşmesi ve milli birliğin temellerini atan ilk örnek olacaktır. Bunda Rus yayılcılığının ve acımasız baskıcılığının etkisi çok fazladır. Kafkasya'da günümüzdeki siyasal İslam diyebileceğimiz akımın temelleri o dönemde atılmıştır diyebiliriz. Ruslar, birkaç senede Kazan, Kasım ve Astrahan'ı aldıkları halde, Kafkasya'yı almak için 300 yıl gibi uzun bir mücadele ve savaş verecektir. İmam Mansur, dil ayrılığı ve bölgenin güç şartlarına ve aralarındaki husumetlere rağmen Kafkas milletlerinin birçoğunu din birliği çatısında altında birleştirmiş genç, idealist, imanlı, inançlı, azimli, kararlı ve fedakâr bir İmam'dır.

İmam Mansur, Kafkas Gazavat tarihinin ve Birlik düşüncesinin, bağımsız Kuzey Kafkasya İslam Devleti kurmak fikrinin öncüsüdür. İmam Mansur'un ilk çıkış yıllarında Osmanlı'ya karşı olduğu fikri yayılmıştı. Bunun tamamen yanlış olduğu araştırmalar neticesinde anlaşılacaktır. Onun halife olan padişaha bağlı olduğu Ferrah Ali Paşa ile ortak hareket etmesi ve ele geçirdiği toprakları paşaya göndermesi ispat eder.

Beddeley'in şu sözleri İmam Mansur ve '*Kuzey Kafkasya'da Birlik Kurma Çalışmaları*'nda ilki temsil ettiği için çok önemli bir tespittir. "Hayatı zaferlerle olduğu kadar yenilgilerle dolu olan Mansur dağların ve ormanların sert tabiatlı savaşçıları birer bir peşinden sürüklemesini bilmiştir. Mansur, tüm Kafkasya'yı Ruslar'a karşı birleştiremeyi başaramadı. Fakat bunu ilk düşünen ve böylesi bir tutkuyla sevilen özgürlüğün ancak bu şekilde korunabileceğini anlayan ilk insan/lider olmuştur. O böylece gelecek yüzyılın başlarında "*Müridizm*" olarak ortaya çıkarak Rus imparatorluğunun karşısına dikilen ve uzun yıllar Ruslar'ın ilerlemesine engel olacak olan akımın temellerini atmıştır."⁴⁸³

⁴⁸³ Baddeley, *Rusların Kafkasya İstilas ve Şeyh Samil*, s. 72

Mansur'un kısa süren İmamlığına rağmen başarılı olması, pratik zekâlı, karizmatik ve dindar kişiliği yanında, dağlara gizli yiyecek depolar yapması, savaşlarda yeni taktikler geliştirmesinde önemlidir. Mansur, düşman üzerine dağdan ateş topu yaparak yuvarlamak, kaya ve taş yuvarlamak, tahta ve çamurdan tekerli yürüyen kalkan yapmak, birliklerini çevreleme şeklinde baskın yapması gibi yeni savaş taktik ve teknikleri geliştirmişti. Onun en önemli özelliği Gazavat ve Sufiliği birleştirip özgür dağlı ruhunda yoğurmasıdır.

Şamil bu yöntem ve taktikleri daha da geliştirecek '*Kafkasya Birliği*'ni Kafkaslılar'ın milli anlayışı haline getirip bir İslam devleti haline sokmaya çalışmıştır. Bunda kısmen de başarılı olmuştu. Zira Şamil'in kadılık ve naiblik sistemi, para basması, top döktürmesi, vergi toplaması bunun işaretlerindedir. Şamil, kısa dönem de olsa Hunzakh'da devlet idare merkezi için binalar bile yaptırmıştır.

Hristiyanlığın, Kuzey Kafkasya'yı işgal etmek isteyen Rusya'nın dini olması, Kafkas halklarında Hristiyanlığa karşı nefret oluşmasına sebep olmuştur. İslamiyet ise Çerkezler'i kendi aralarında birleştirici olmasa da Çeçenler ve Dağıstanlıları birleştirici unsur olmuştur.

Çerkezler'in Bağımsızlık savaşının kaybetmelerinin nedenlerini Baturay Özbek günümüzde de geçerli olan şu sebeplere bağlar:

- 1- Çerkez halkları ve boyları arasında birlik sağlayamıyorlardı.
- 2- Çerkezler mevcut toplumsal sınıflaşma yapısı nedeni ile anlaşamıyorlardı.
- 3- Birlik için kurultaylar toplanıyor. Ancak kararlar alınamıyordu. Karar alınmış olsa bile kan davası nedeni ile yerine getirilemiyordu.
- 4- Bir lider seçilip onun emir ve komutasına giremiyorlardı.
- 5- Osmanlı, Rus ve İngiliz müdahaleleri kabile başkanlarını birbirinden ayırıyordu.
- 6- Belirli devlet yapısı ve düzenli ordu olmadığı için savaş için bir araya geliyorlar, savaş ya da baskın bitince hemen dağılıyorlardı.
- 7- Rusların silahı ve cephanesi çoktu, Kafkaslılar'ın bu imkânları çok kısıtlı idi.
- 8- Çerkezler dış yardıma fazla bel bağlıyorlardı.

İngiliz ajanı David Urgurad'ın '*Çerkesler Hindistan'ın bekçileridir*' sözü çok manidardır.⁴⁸⁴

⁴⁸⁴Özbek, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, s. 12

Çerkezler etrafında toplanıp savaşacak bir lider çıkaramadılar. Gerek Çeçenler gerek Dağıstanlılar ve onlara komşu kısmen İnguş ve Kabardaylar bu yeni çıkan imamlara tabi olmuşlardı. Çerkez beylerinden iç bölgelerinde olanlar, olayın vehametini ve Rus ilerleyişini tam farkına varamamışlardı. Geçit vermez keçi yolu ile zor ulaşabilen dağlar, ormanlar ve vadiler onları yüzyıllardır düşmandan koruduğu gibi yine Ruslar'dan koruyacağını sanıyorlardı. Ruslar'a karşı savaş için ilk küçük çaplı birliktelik Kabarday ve Çeçenler'den geldiyse de bu pek etkili olamamıştır. Böyle bir ortamda İmam Mansur genç yaşına rağmen Kuzey Kafkasyalıları birleştirmek için çabalamış, kısmen de başarılı olmuştur. İmamlar'a ilk karşı çıkanlar genelde beyler ve hanlar olmuştur.

Çeçenler'in bağımsızlığının önündeki engeller ise şu şekilde sıralanabilir;

1. 1.400 km'lik ovalık ve tepelik açık bölgenin olması Rus işgalini kolaylaştırıyordu.
2. Kültürel ve yerel farklılıklardan dolayı birlik ile çabucak bozuluyordu.
3. Küçük cemaatler ve kabileler, Ruslar ve sonrada komünistlerin ayrılık fitnelerini ekmelerine yol açıyordu.
4. Ulaşım ve teknik imkânsızlıklar çoktu.
5. Devlet teşkilatı denecek bir teşkilatları yoktu. (Şamil dönemi hariç) Cumhuriyet döneminde bile devleti yönetecek yetişmiş elemanları yoktu.
6. Düzenli ordu ve silahları yeterli değildi.
7. Çeçen bölgeleri diğer Kafkas bölgeleri gibi birçok devletin özellikle Rus, İran ve Avrupalı devletlerinin çıkar bölgeleri arasında kalmıştı.

Çeçenistan İlk Cumhurbaşkanı Cevher/Cuhar Dudayev zamanında, benzer tespitlerin yanında parasızlık ve dış devletlerin yardımının azlığını da buna eklemek gerekir. Ama O'da gayet iyi biliyorduki büyük devletler önce kendi çıkarını düşünürler. Cevher Dudayev, Çeçenistan'ın bağımsızlığını ilan edince aslında, kafasındaki planda bağımsız bir Kafkasya Konfederasyonu kurmak düşüncesi vardı.⁴⁸⁵

Ruslar'dan önce Kafkasya'ya giren Osmanlılar ve İranlılar hiçbir zaman Ruslar gibi Kafkasya'nın veya Kuzey Kafkasya'nın tamamını alma düşüncesi taşımamışlardır. Hatta istilacı kavim ve devletler de Kafkasya'nın tamamını alma düşüncesi taşımamıştır. Bunda en büyük etken coğrafyanın zorluğudur. İran, genelde

⁴⁸⁵ Cevher Dudayev, *Çeçen Devletinin Siyasal Devlet Yapısı Sorunları Üzerine*, Ter: Ö. Aydın Süer, Ankara t.y. , s. 23-29

Güney Azerbaycan ve Derbent'ten kolay geçilmesi sebebiyle Dağıstan'ın Hazar kıyılarına hâkim olmak istemiş, iç bölgelere baskınlar ve vergi istekleri hariç pek işgal için girmemiştir. Osmanlı Devleti, Kırım ve Karadeniz kıyılarını alınca Çerkezler'in iç bölgelerini yönetmek veya almak sevdası taşımadı. Zaten bir müddet sonra Çerkez bölgesinin yönetimini kendisine bağlı Kırım Hanlığı vasıtasıyla yürüttü. Kırım beyleri bu sebepten Osmanlı Devleti'nin etkisinden uzak zaman zaman Çerkez topraklarına saldırıp yağma yapar ve köle/cariyeler alıp ticaret yapardı. Bazı Çerkezler'de Kırım ve Osmanlı ordusunda yer almışlardı. Bahçesaray'da Çerkezler'den oluşan Kapıkulu birliği vardı. Bunlar muhafız birliği idiler. Moğol ve Altınordu devletinde Kabarday askerler vardı. Ayrıca Rus Çarı İvan'ın Muhafız birliği de Çerkezler'den oluşuyordu. Bunlar Çar ile evlenen Kabarday Maria ile gelen askerlerdi. Tıpkı şimdi Ürdün Kralı'nı koruyan Çerkezler'den oluşan muhafız alayı gibiydi. Memluklar'ın ileri gelen asker/subay ve yöneticileri Kafkas kökenli idiler. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde Çerkez kadınlar padişah ve paşa eşleri olmuşlar; erkeklerde gerek evlilik gerek asker olarak girdikleri orduda üst seviyede görev alıp paşalığa kadar yükselmişlerdi. Yine Mustafa Kemal'in en yakın adamları Çerkezler'den oluşuyordu. İlk başlarda Mustafa Kemal'le çalışan Çerkez Ethem'de Kafkasya kökenlidir. Ama diğer yandan pek çok Çerkez özellikle iç bölgede yaşayanlar asla köleliği kabul etmeyip, ne Kırımlılar ne de Ruslar ile anlaşıyorlardı. Kabarday, Çerkez ve Dağıstanlılar'dan Ruslar'ın kafkasyaq'ya ilk gelişinden itibaren Ruslar'la işbirliği yapanlar olsa da genelde bu halklar özgürlükler için kanlarının son damlasına kadar eşit şartlarda olmadıkları halde yıllar boyu savaşmışlardır.

Doğu Kafkasya'da İslam, birlik için en önemli etken olmuştur. Zira İslam, çok parçalı yapıyı toparlayacak bir unsurdur. Kafkasyalılar'ın coğrafi şartların zorluğu yanında, dil ve ırk farklıları onları birbirinden uzak tutuyordu. Aynı ırkta olanların bile kabilecilik, bölgescilik hatta sülalecilik farkını hemen bir savaş sebebi olarak görebiliyorlardı.

Ruslar'ın, IV. İvan, I Petro ve II. Katarina ile yoğunlaşan Kafkasya'nın tamamını almak düşüncesi ve işgal politikaları Kuzey Kafkasyalılar'ı din çatısı altında birleştirmesine sebebiyet verdi. İslamiyet'in etkisinden uzak Çerkezler bu birliğe pek katılmamışlardı. Bu sebepten, Gerek İmamlar ve Şamil'in Naibleri gerekse Osmanlı Devleti'nin gönderdiği Paşalar Çerkezleri de Ruslar'a karşı *birlik* halinde savaştırmak için İslamiyet'i onlara öğretmişlerdi. Ancak, Ruslar'ın güçlü

dönemine denk gelmesi İslam'ın birleştirici etkisi bile bu milletleri bir arada tutamamıştı.

İmamlar'ın ortaya koyduğu birlik hareketine batılılar '*Muridizm*' dediler. İmamlar, her ne kadar tarikat ehli olsalar da, diğer şeyhler gibi bir postta oturup vaaz ve zikirle uğraşan tarikatçılar/sufistler olmadılar. Onlar tıpkı dört halife dönemindeki gibi İslam'ın İmamet unsurunu ön plana çıkarttılar. İmam, şeyh olarak dini lider olsa da öncelikle siyasi bir liderdi. İmam, komutan ve devlet başkanı idi. Ayrıca İmam Kadı veya Müftü konumunda idi. İmamlığı Kafkasya'da ilk ortaya atan İmam Mansur'dur. İmamların hepsi genç olarak hareketi başlatmışlardı. Hâlbuki kendilerinden ilim ve tecrübe ya da müridi daha fazla olan Şeyhler vardı. Ama İmamlar gençti, yaşlı şeyhler gelenekselciliği ve Ruslara boyun eğmeyi yeğlemişlerdi. O zaman temel espiyi Şeyh olup zikir çekmek ve murid çoğaltmak değildi. Şeyhlik, İslam dininin bağımsız topraklarda yaşanması ve vatanın kurtuluşu için öne çıkıp halkları kardeş halinde ortak düşman Ruslara karşı "*birlik*" halinde toplamaktı. Karizmatik lider olan imamlar azimle Ruslar'a karşı çıkan halkın teveccühünü kısa zamanda sağlamışlardı.

Burda şu hususu da belirtelim Kuzey Kafkasyalılar hiçbir zaman İran veya Osmanlı'yı Kafkasya'dan atma düşünce ile bir araya gelip birlik oluşturma fikri taşımadılar. Yalnızca İran'ın baskınlarına ve Şiilik propagandasına karşı kısa ittifaklar olmuştur. Birlik hareketleri Rus emperyalizmine karşı olmuştur.

Dağıstan'da Nakşilik tarikatı yaygın idi. Nakşilik, Çeçen bölgesinde Dağıstan'dan gelerek yaygınlaşmıştı. Muridizm'in etkisi sonrası Kunta Hacı'nın Çeçen bölgesine getirdiği Kadirilik, Çeçenler'in ve İnguşlar'ın büyük bir bölümünün bu tarikata girmesine neden oldu. Nitekim 1928 Çeçen ayaklanması yıllarında ve 1942-1943 Çeçen-İnguş isyanlarında Kadiri şeyhleri ön ayak olmuşlardı. Zira Kadirilik sesli zikiri ve açıktan mücadeleyi gerektiriyordu. Nakşilik ise sessiz zikiri ve yumuşak tavırları öğütliyordu. Bunu Şeyh Erbilli Halid el-Bağdadi değiştirerek Nakşiliğin Halidiye kolunu kurmuş, bu tarikat önce Kürt bölgelerine oradan Kafkasya'nın sunni bölgelerine yayılmıştı. İmam Şamil, Halid el-Bağdadi'den ders almıştır. İmam Şamil her ne kadar Dağıstanlı olsada en çok Çeçenler O'na yardımcı olup, kendi bölgelerinde O'nun emrinde savaşmışlardır.

Kafkasya'daki savaşın Ruslar'a karşı başarılı olamaması ve birlik kurmadaki en önemli engellerden biri de kabilecilik anlayışıdır. Çerkezler'de adam kaçırma ve esirlerini köle olarak satmak, Rus işgalinden önce çok yaygındı. Kendi kabilesini

korumak, üstünlük taslamak veya çeşitli sebeplerden ihtilaf çıkmış olması, bitmek bilmeyen kan davaları bu birliğin önündeki engellerdendi. Tüm bu anlayış ve varolan gerçekler toplulukların, kabilelerin, milletlerin birleşmesini engelleyecektir. İmam Şamil yönetime gelince ilk işi kan davasını bitirmek olmuştur.

Birinci Kafkasya Birliği sırasında Kafkasya dileri yanında imamların yazışmaları ağırlıklı olarak Arapça idi. Özellikle Şamil yazışmalarının çoğunda naiblere Arapça mektuplar gönderirdi. Kafkasya Cumhuriyeti zamanında ise ağırlık Kafkas dillerinden sonra Rusça ve Osmanlı Türkçesi etken olarak kullanılıyordu. Hatta Rusya Müslümanları Kongresinde tüm okullarda eğitim dilinin Türkçe olması kararı alınmıştı. Ancak bu karar Kafkasya ve Rusya'nın diğer bölgelerinde de iç karışıklık nedeniyle uygulanamayacaktır.⁴⁸⁶ 1-11 Mayıs 1917 Moskova'da yapılan 'Umumi Rusya Müslümanları Kurultayı'nın 8 Mayıs tarihli toplantısında maarif (eğitim) meselesi görüşülmüş ve alınan kararların 3. maddesine göre: "İlkokullarda eğitim dili her kabilenin kendi ana dili ile olacak, ortaokullarda ise Türk dilinin kullanılması mecburi olacaktır. Türk-Tatar kabileleri için yüksekokullarda eğitim dili Türkçe olacaktır (Osmanlı Türkçesi), 7. Madde de ise Rus dili ancak yabancı dil olarak okutulacaktır" esasları kabul edilmişti⁴⁸⁷ Aslında bu dönemlerde Kuzey Kafkasya'da özellikle Abhazya ve Çerkez bölgelerinde ortak dil Türkçe idi. Türkçe çok yaygın olarak bilinip konuşuluyordu.⁴⁸⁸ Aydınların çoğunluğu Osmanlı Türkçesi dediğimiz Türkçe yazıp-okuyor ve konuşabiliyorlardı.

Gaspıralı İsmail Bey "*dilde, fikirde, işde birlik*" anlayışını yaymak ve işler hale getirmek için, kurduğu 'Tercüman' gazetesi vasıtasıyla Türk dilini (İstanbul şivesi) ortak lisan olarak kullanılmasını isteyen ve yayan bir ilim ve fikir adamıdır. O'nun gazetesindeki Türkçe yazılanlar Kırım, Kazan, Kafkasya ve Türkistan'a kadar anlaşılıyordu. Usul-ü Cedit (Yeni Usul) hareketiyle kullanım alanı genişleyen Türkçe'nin sadeleştirilmiş Osmanlı (İstanbul) Türkçesi ile yazılan yazı ve makaleleri 'Tercüman Gazetesi' vasıtasıyla Kazan'dan, Kafkasya'ya hatta Türkistan'a kadar yayılarak 35'ten fazla sayıda gazete ve dergide yayınlanıp ve okunuyordu.⁴⁸⁹

Üçüncü dönem Kafkasya birlik kurma çalışmalarında Çeçen Savaşçı ve Kafkas Emirliği ileri gelenleri Kafkas dilleri yanında Rusça olarak kullandıkları gibi yabancı savaşçıların etkisi ile Arapça tekrar etken olmuştu.

⁴⁸⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Ankara 1983, s. 292-293

⁴⁸⁷ İhsan İlgar, *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi*, İstanbul 1988, Önsöz XVI

⁴⁸⁸ Abbasoğlu, *Unutulmaz Anılar*, Çev: Oktay Chkotua, s.13

⁴⁸⁹ Necip Habletmitoğlu, *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri,(1915-1917)*, Ankara 1917, s. 31-32

Osmanlılar ile Kafkasya kabile ve topluluklarının arası Kırım hanları ve askerleri nedeniyle pekiyi değildi. Başlangıçta Kırım hanları ile burayı idare etmeye çalışan Osmanlı işin vehametini Küçük Kaynarca antlaşması sonrası kavramış, öncelikle işe Çerkezler'in gönlünü kazanmakla başlamıştı. Osmanlı Devleti Çeçen ve Dağıstan ile de sadece gönül ve din bağı kurabilmiş, ama gerekli siyasi, ekonomik ve askeri bağlantı yetirince kuramamıştır. Sadece birtakım hediye, ünvanlar ve paralar verilmek suretiyle durum idare edilmeye çalışılmıştır.⁴⁹⁰ Düzenli ve organize bir yardım ve Rus ve İranlılar'a karşı bir direniş hazırlama ve yönlendirme olmamıştır. Bunu sadece Ferah Ali Paşa Çerkez bölgelerinde başarabilmiştir. Gerek İmam Mansur'un gerek diğer imamların ilk çıkışlarında Osmanlı bu imamlara hep şüphe ile yaklaşmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasyalılar'a pragmatik yaklaşımları, onların da Osmanlı'ya mesafeli yaklaşımlarına sebep olmuştur. Her ne kadar İmam Şamil ve Çerkezler Osmanlı'dan zaman zaman yardım istemişlerse de çok az maddi ve manevi desteğin dışında ciddi bir askeri ve siyasi destek gelmemiştir. Bunun karşılığında da İmam Şamil Kırım savaşında Osmanlı'nın beklediği yardımı vermemiş veya tereddütle yaklaşmıştır. Osmanlı Padişahı, Ruslar'a karşı cihad fermanını 9 Ekim 1853 fermanı ile Şamil'e göndermiş, Şeyh Şamil ise karşı bir mektupla Osmanlı Devleti ile ortak Tiflis'e saldırı yapılırsa etkili olunacağına dair mektup göndermiştir (13 Aralık 1853). Osmanlı bu mektupla gelen fikre itibar etmemişti. Osmanlı'nın diğer hanlara Mirliyalık ve Feriklik ünvanları ile hediyeler göndermesi bir işe yaramayacaktır. Yine de Şamil askerleri ile Gürcistan'ın Kaheti bölgesine yönelmiş, Osmanlı ordusunun Tiflis'e karşı bir seferini göremeyince de savaş bitene kadar İmam Şamil ordusu ile Dargin bölgesine çekilerek hiçbir şey yapmadan beklemiştir.⁴⁹¹

Görüleceği gibi Osmanlı Devleti ile İmamlar döneminde gerekli işbirliği ve siyasi birliktelik sağlanamamıştır. Ama yine de Kafkas savaşları sonucu sürgün ve göç bölgesi olarak Kafkasyalılar'ın en önemli sığınağı Osmanlı toprakları ve sonrasında da Türkiye toprakları olacaktır. Osmanlı Devleti, gerek Dağıstan gerek Çerkez ve gerekse Azerbaycan hanlıklarında bulunan yetkililere maaş ve çeşitli

⁴⁹⁰ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, C. III, s. 302

⁴⁹¹ Budak, Budak, Mustafa, *1853-1856 Kırım Savaş'ında Kafkas Cephesi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993,s. 88-90

maddi yardımlarda bulunmuşlardır. Yine bölgelere gönderilen Şehbenderler⁴⁹² vasıtasıyla buralarda doğru bilgi alınmaya ve Osmanlı Devleti'nin çıkarları korunmaya çalışılmış. Ayrıca buradaki âlimlerin bir kısmı İstanbul'a gelmesine yardımcı olduğu gibi Kafkasya'nın muhtelif bölgelerinden öğrenciler Osmanlı medreselerinde ücretsiz eğitim görmüşlerdir.⁴⁹³

1917 Rus Bolşevik devrimi sonrasında Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ilanını Osmanlı Devleti'nde özellikle Enver Paşa ve ekibi desteklemiş, hatta yönlendirmiştir. Askeri, silah ve mühimmat desteği ile Kafkas İslam ordusu ile Güney Kafkasya'da ve Dağıstan'daki Müslümanların yardımına koşmuştur. Ancak Osmanlı'nın Mondros Mütarekesi'ni imzalaması ile Kafkas İslam Ordusu daha fazla ileri gidememişti. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ordusu kurulmasıyla Denikin'in Gönüllü ordusuna ve Bolşevikler'e karşı yapılan savaşlarda Kafkas İslam Ordusu'ndan ayrılan, ağırlığı Kafkas kökenli olan subay ve askerleri destek vereceklerdir. Bolşevikler kısa süre sonra Gönüllü orduyu, Dağıstanlı isyancılar ve Kafkasya yerli halkıyla birlikte bertaraf etmişlerdi. Bolşevikler beraber savaştığı Kuzey Kafkasyalıları da bertaraf edip Kafkasya yönetimlerinden uzaklaştıracak, kendilerini dinlemeyenleri hain ilan edecektir. Hatta Azerbaycan'ı savaşmadan alarak, Gürcistan'ı birkaç günde işgal etmiş olan Bolşevikler zaten Ermeniler ile ortak çalışmışlardı.

Şüphesiz Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin ilanı Kafkasya'da ve Kafkasya tarihinde çok önemli bir dönüm noktasıdır. Zira ilk önceleri Kuzey Kafkasya Dağlılar Birliği adı altında tüm Kafkasya halklarını bir çatı altında toplanılmasını sağlayan bu birlik, Kuzey Kafkasya'nın en geniş sınırlarını belirlemişti. İlk defa tüm halklar bir ülkü etrafında birleşmişti. Bu birlikte ön planda olan vatan kavramı, yani Kuzey Kafkasya topraklarının bağımsızlığı idi. Milliyetçilik ve din bunu tamamlayan unsurlardı. Dağlılar Kongresi'nde Kafkasyalıları, tüm unsurları aslında bir bayrak altında toplamışlardı. Bu birliğin ana savunucuları ve yürütücüleri Milliyetçi aydınlardı. Bunlara destek olarak liberal aydınlar ve dindar hocalar vardı. Fakat bu birlik çok kısa sürmüştü. Zira Kuzey Kafkasya, Rus ihtilali ve I. Dünya savaşı nedeniyle tam bir kaos halinde idi. Çerkezler önce bu birlikten çekilip, Denikin ve Bolşevik yanlıları olmuşlardı. Sonra, Kabardaylar, İnguşlar, Osetinler ve nihayet

⁴⁹² Osmanlı devletinin yabancı ülkelerdeki vatandaşlarının haklarını ve devletin çıkarlarını koruyan, bulunduğu bölgedeki siyasi ve ticari gelişmeleri İstanbul'a bildiren dış işleri sorumlusu.

⁴⁹³ BOA, *İrade-i Hariciye*, nr: 19437; BOA, *İrade-i Hariciye*, nr: 20059; BOA, *Yıldız Sedaret Resmî Maruzatı*, nr: 154/59

birçok Çeçen bu birlikten ayrılıp, Gönüllü ordu ve sonunda Bolşevik yanlısı olmuşlardı. Bolşevikler'in etkisiyle, mücadele için Kafkasya'da en son kalanlar dindar Dağıstanlılar ve güneydoğu Çeçenistanlılar olacaktır. Çoğu aydın ve liberaller Tiflis'e ve Bakü'ye gitmişti. Bakü ve Tiflis'e gidenler siyasi olarak mücadeleye devam etmişler, savaşan kardeşlerine mali ve silah desteğin yanında siyasi destek elde etme çalışmaları yapmışlardır.

Kuzey Kafkasyalılar kurdukları Cumhuriyet'in varlığını devam ettiremediler. Bolşevikler 1921 yılında Denikin'in gönüllü ordusunu yenince, Kafkasya Cumhuriyeti'nin de bağımsızlığı tamamen sona ermiş oldu. Kuzey Kafkasyalılar SSCB içerisine özerk halde bağımsız olabilecekleri bildirildi. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin kısa ömürlü olmasının birtakım iç ve dış sebepleri vardır. Bölgenin dağlık coğrafyası ve bu coğrafya içerisinde yaşayan etnik unsurların Kuzey Kafkasyalılar'ın siyasi bir birlik oluşturmasına engel olan en büyük iç etkenlerdir. Ekonomik sıkıntılar, güçlü düzenli bir ordunun olmayışı, Çar yanlılarının ve Bolşevik yanlısı Kafkas kökenlilerin faaliyet ve savaşları da Cumhuriyet'i sona erdiren etkenlerdir. Kuzey Kafkasya'nın jeostratejik ve jeopolitik konumu, kuzey güney arasında geçiş bölgesinde bulunması nedeniyle dış güçlerin işgallerine maruz kalmaları yeni kurdukları cumhuriyeti uzun süre yaşatamamalarının en büyük dış etkenleridir. Ayrıca Bolşevikler'in ve Gönüllü Ordu'nun kozlarını paylaştıkları, savaştıkları yerlerin başında Kuzey Kafkasya olmuştur. Bolşevikler vaatleriyle iktidara gelirken özellikle aydın Müslümanlar, Bolşevikler'in "dini ve milli hürriyet" vaatlerine inanıp ve Sovyet Bolşevik rejimini destek olmuşlardır.⁴⁹⁴

Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin kısa ömürlü diğer olmasında önemli unsurların başında yeterince örgütlenememeleri, silah ve mühimmatlarının olmaması, mali sıkıntılar ve halkın Ruslar tarafından Menşevik ya da Bolşevik taraftarlığına geçmesi olarak sayabiliriz. Bir harekete halkın desteği yoksa o hareket yok olmaya mahkûmdur.

Yinede hiç birşey yapılmamış değildir. Çerkez derneklerinin Osmanlı, Güney Kafkasya, Avrupa ve Çerkez Bölgelerindeki faaliyetleri ile 1918 sonrası Kafkas kökenli subay ve askerlerin Kuzey Kafkasya'da Ruslar'a karşı Kuzey Kafkasyalılar'ı organize etmeleri önemlidir.

⁴⁹⁴ Mansur, *Çeçenler*, s. 46

Gorbaçov dönemi ile gelen Glasnost ve Prestroyka sonucu SSCB'nin dağılması ve yeni devletlerin kurulma furyasında Kuzey Kafkasya'da sadece Çeçenler bağımsız olmak için öne atıldılar. İnguşlar bile Çeçenler ile ortak hareket etmek istemedi. Zaten Çerkezler'in artık göçlerden sonra Kafkasya'da etkileri görünmüyordu. Çerkezler bağımsızlıktan çok kültürel/folklorik çalışmalara kendilerini adanmışlardı. Ruslar SSCB döneminde Kafkas halklarına özerklik verip, onların dillerini ve kültürlerini yaşama husunda teşvik ettiler. Kendi dilerinde gazete, dergi ve kitap basmalarına izin verdiler. Zira Ruslar biliyorlardı ki, Kafkasya çok dilli, çok ırklı bir yapıya sahip, buranın halkları ne kadar ayrışır ve farklılaşırsa o kadar yönetimi kolay olurdu. Ruslar açısından Kafkasyalılar'ın bir araya gelip ortak kültür oluşturması ve birlik için ortak hareket etmemesi gerekiyordu.

İşte Çeçen-Rus savaşında Çerkez, Kabarday, Balkar ve Osetinleri bırakın, aynı ırk ve dilden İnguşlar bile Çeçenler'i yalnız bırakmışlardı. İmamlar döneminde ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti kuruluşu ve sonrasındaki isyanlar sırasında beraber omuz omuza savaştıkları Dağıstanlılar'da artık Çeçenler'e destek vermiyordu. Yine de I. Çeçen-Rus savaşında Çeçenler tüm dünya örnek olacak bir savunma savaşı verdiler ve Ruslar'ı anlaşma masasına oturtular. Ancak Ruslar'ın yeniden toparlanıp geleceğini düşünen Şamil Basayev etrafındaki birtakım savaşçı askerler (mucahitler) ve Afgan savaşından gelen Selefi İslamcı tecrübeli Arap savaşçılarının tesiri ve yönlendirmesiyle yeni bir cephe açmak istediler. Onların İslamcı fikirleri ile topyekûn İslam bayrağı altında Dağıstanlılar'la bu mücadeleyi birlikte yürütmek istediler.

Bu savaşçılar, Çeçen Hükümetin'den izinsiz operasyon yapmak için Buynask'a (Temirhanşura'ya) yönlendiler. Ruslar bu bahane ile II. Çeçen-Rus savaşı başlattılar. Dağıstanlılar yine Çeçenler'e destek vermediler. Yönetime gelen Putin acımasızca şehirleri bombaladı, halkı şehirlerden çıkmaya zorladı, böylece yeni göç furyası başlamış oldu. Şamil'in bu hareketi Çeçenler'i de ikiye bölecektir. Eski Müftü Ahmet Kadırov, Putin ile işbirliği yapıp vahabist olarak isimlendirdiği Şamil'i bertaraf etmek için iç çatışma başlattı. Ruslar bugünkü Halep ve Suriye'de bombalama ve yıkım görüntülerine benzer şekilde Grozni'ye girdiler. Çeçen savaşçılar ve Çeçen hükümeti dağlara çekildiler. Böylece şehir ve meydan savaşı değil gerilla türü dağlarda savaş başlamış oldu.

Gerilla savaşının başlaması ve Arap gerillalarının, âlimlerin irşad ve tüm dünyadaki Müslümanlar'a çağrısıyla Çeçenistan'a yabancı savaşçı akınına sebep

oldu. Arap, Türk, Afrikalı, Avrupalı, hatta Müslüman olmuş Rus bile savaşmak için Kafkasya'ya geldi. Şamil ve Hattap savaşı tüm Kuzey Kafkasya ve Rusya'ya yayma fikrinde idi. İlk başlarda Devlet başkanı Aslan Mashadov'u buna ikna edemediler. Ancak Şamil ve askerleri O'ndan bağımsız Rusya içlerine operasyonlarda yaptılar. (Beslan ve Nalçık operasyonu gibi). Şamil tıpkı önderi İmam Şamil gibi Çeçen cihadını İnguşetya, Kabarday, Karaçay ve Dağıstan bölgesine yaymıştı. O Moskova'da bile eylemler yapabiliyordu (Tiyatro baskını). Ancak tüm bu yaptıkları ötedenberi Şamil ve mucahitlere vurulan terörist damgasının, tüm dünyaya kabul edilmesine yol açtı. Böylece Çeçen cihadı Kafkas cihadına, Çeçenistan topraklarının bağımsızlığı vatan ve ulusalcı bakış açısı, İslamcı bakış açısına hatta radikalleşmeye doğru yöneldi. Putin'in Çeçen bölgesinde savaşı bitirme çalışmaları, acımasız askeri operasyonlar, tutuklamalar, işkenceler, zorla dağlık köyleri boşaltması ve yeni yönetime gelen Ahmet Kadirov'un oğlu Ramzan Kadirov'un çalışmaları sonucu dağlardaki savaşçı sayısı azaldı, savaşçı liderler de öldürülmeye başlandı. Herbiri ihanet sonucu sukikast ya da askeri operasyonlar ile liderlerin ortadan kaldırılması, Kadirov'un dağ köylerini boşaltarak mucahitleri aç ve desteksiz bırakması direnişi gerilettiler.

Dünya konjektürünün de değişmesi, 11 Eylül olayları, Kafkas halkının bu direnişe pek destek vermemesi Çeçen savaşı (gençler dışında) ilgilinin azalmasına ve savaşın hızının düşmesine sebep olmuştu. Nihayetinde Şamil'in suikaste uğraması ve Aslan Mashadov'un yerine gelen Sadullayev'in de aynı akıbete uğramasıyla, başa geçerek ve savaşçılardan biat alan Dokku Umarov, Çeçen cihadını tüm Kafkasya'ya yayma fikriyle İslami endişe de taşıyarak Kafkas Emirliği ilan etmişti (2007).

İlk başlarda bu emirlik ilanı özellikle Dağıstan ve tüm dünya Kafkas muhaliflerinde, Kafkasya'ya gönül vermiş Müslümanlar'da etki yapmıştır. Ancak zamanla savaşın hızı düşerek, Putin'in kesintisiz ve uzlaşmasız askeri tedbir ve operasyonları sonucunda 2014'te Dokku Umarov operasyonla vuruldu. Artık Emirlik, İmamlar dönemi gibi Dağıstanlılar'a geçti. Yerine gelen Dağıstanlı Ali Kebekov'da bir operasyonda vuruldu. Onun yerine geçen Ebu Osman Gimrevi, İmam Muhammed ve İmam Şamil gibi Gimrili idi. Ancak O'da operasyonla vurulmuştu. O'nun yerine gelecek kişinin emirliğini bazı gruplar kabul etmediler. Zaten yeni başlayan Suriye iç savaşı nedeniyle savaşçılar Suriye'ye yönelmişlerdi. Böylece Kafkasya'da savaş ve operasyonlar durma noktasına geldi. Kuzey Kafkaya Emirliği'ne bağlı az sayıdaki savaşçıların bazıları tam bu sıralarda Irak-Suriye

bölgesinde çıkacak olan İŞİD'e geçtiler. İŞİD adlı aşırı İslamcı grubun temsilcileri Kafkasya'da yeni bir bölünmeye yol açtı. İŞİD grubu sönük vaziyette hareket eden Kafkas Emirliği askerleri ile bile savaştılar. Şu anda Dağıstan Güney Çeçenistan'da çok az savaşçının yılda birkaç operasyonundan başka bir şey olmamaktadır.

Kafkasya, mertlik, savaşçılık, asalet ve kahramanlık bölgesi iken, Ruslar böl, parçala ve yut anlayışıyla Kuzey Kafkasya'da işgal politikasını sürdürmüşlerdi. Ayrıca birbirine düşür, ayır, yönet yöntemlerini de uygulamışlardır. Bu politika karşısında tabiatıyla milli birliğin veya dini birliğin çatısı altında Kuzey Kafkasyalıların toplanamayacağı aşikârdır.⁴⁹⁵

Kadircan Kaflı'ya göre: "Bazıları görünüşteki farklılıklara ve ayrılıklara bakarak Şimali Kafkasya'da bir milli birlik olamayacağını sanırlar. Milliyet meselesi aynı zamanda kültür ve his meselesidir. Soy birliği tam olarak Çinliler arasında bir birlik bulunmadığı halde birleşik büyük devletleri vardır. Çeşitli milletlerden kurulan İsviçre'nin ve daha karışık olan Amerika Birleşik Devletlerinin halkının milli birliğini hatırlamak gerekir" görüşündedir.⁴⁹⁶

1918'de Osmanlı'nın Kafkas Politikasının bitmesi ve Rus devriminin yavaş yavaş 1922-23 yılına kadar Kafkasya hâkim olması ile birlik umudu da yok olmuştur. Yeni Türk hükümeti'nin kurulması ile Rusya arasında dostluk üzere bir politika güdülmüştür. Rus bolşevizminin Kafkaslar'a hâkim olması ilk başlardaki birkaç girişim hariç SSCB'nin Kafkaslar üzerindeki çalışmasına müdahil olunmamıştır. Ne varki 1930 sonrası Almanlar, Kırım ve Turancılık üzerinden Türkiye'yi Rusya'ya karşı kışkırtıcı bir politika izlemişse de Mustafa Kemal döneminde ve I. Dünya Savaşı yıllarında da İnönü'nün bu bağlam da bir hareketi olmamıştır. Rus devrimi ve yeni Sovyetlerin gelişmesi sırasında yeni Türk hükümeti ve Rus Bolşevik hükümeti arasındaki dostluk ilişkileri ve yapılan anlaşmalar Kafkasya'nın Rus egemenliğine bırakıldığını göstergesidir. Rusya'dan silah ve siyasi destek alan Mustafa Kemal, Batum'un elden çıkmasını garantörlük çerçevesinde kabul etmiştir. Ancak 1925 sonrası ilişkiler yavaş yavaş iki ülke arasında gerilecek ve Stalin'in yönetime gelmesiyle de iyice zayıflamıştı.

2. Dünya Savaşı sonrası soğuk savaşın başlaması, Varşova Paktı ve NATO'nun askeri cepheleşmesinde Türkiye iyice batıya yaklaşmış, adeta

⁴⁹⁵ Ergünöz Akçora, "Rusya'nın Kafkasya Siyaseti ve Geçmişten Günümüze Çeçenler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:100, Şubat 1966, s. 31

⁴⁹⁶ Kaflı, *Şimali Kafkasya*, s. 33

Kafkasya'yı unutmuştur. Gorbaçov'un Glasnost ve Prestroyka dönemi sonrası başlayan bağımsızlık akımlarından sonra Özal ile birlikte Orta Asya ve Kafkasya'da Türk ve Müslüman halklarıyla diyalog başlamıştı. Ancak Türkiye, Ermeniler'in Dağlık Karabağ'ın işgalinde, Acaristan, Güney Osetya ve Abhazya olaylarında Kafkasyalılar'a herhangi açıktan bir yardımda bulunamamıştır. Kafkasya bölgesi, Rusların insifiyatine bırakılmış, gizli olarak Türk halkı ve bazı siyasiler dağlık Karabağ ve Çeçenistan-Rus savaşlarında para ve savaşçıların Kafkasya'ya gitmesi gibi kısmi kolaylıklar sağlanmıştır. Osmanlı döneminde olduğu gibi Kafkas mültecilerini Türkiye'ye kabul etmekten başka bir adım atılamamıştır. Rusya'nın tedavi amaçlı Türkiye'ye gelen yaralı savaşçıları kabul etmesi bile Türk hükümetleri için büyük sorun olmuştur. Çeçenler mülteci kamplarında veya Türk vatandaşlığı verilmeden yaşamaktadırlar. Putin'in FSB'si Türkiye'den ve Avrupa'dan para ve siyasi kaynağı kesmek için, yerel işbirlikçiler ile FSB'nin ortak çalışması sonucu bazı Çeçen eski savaş liderlerine (Mücahid Gazi Komutanlar olarak adlandırılan) suikastler yapmaktadırlar.

Bazen Kuzey Kafkasya'da kısa birlik hareketleri de olmuştur. Nitekim 1917 Ekim devrimi sonrası Necmettin Gotsinski, Dağıstan imamlığını ilan etmişti. Şalti doğumlu Uzun Hacı ise Çeçen ve Dağıstan sınır boylarında isyan etmişti. Hatta Uzun Hacı Kuzey Kafkasya Emirliği dahi kuracak adına para bastırarak, resmi daireler oluşturmuş ve kadılar tayin etmişti. Çerkezya'da İngilizler'in yönlendirmesi ile 1860'larda kurulan kısa dönemlik Çerkez Birliği'de ilk Çerkez Birliği olması hasebiyle önemlidir.

Ruslar'ın Kafkasya'yı tamamen alması sonrası Rus ihtilalini takiben, Osmanlılar Kafkasya'nın birlik içinde hareket etmesi, Rusların Kafkasya'dan tamamen atılması düşünceleri Enver Paşa'nın ve ekibinin yönlendirmesi ile olmuştur. Enver Paşa sadece Kuzey Kafkasya değil Turan düşüncesi ve Osmanlı'nın kaybedilen topraklarının geri alma fikri veya hiç olmazsa Rusların Kafkasya'dan çıkarılması için Kafkaslılar'a Kafkas Konfederasyonu önermişti. Bu konfederasyon Kuzey ve Güney Kafkasya Federasyonu'nun birleşmesi ile olabileceği gibi, Kuzey Kafkasya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan birleşmesi ile de olabilirdi. Şüphesiz bu büyük bir düşüneydi. Hatta bu düşüneyi yürütmek için adım da atıldı. Ancak gerek Ruslar, gerek Avrupalı devletler buna izin vermediler.

Kızıl ordu Bakü'yü işgal edip, yeni kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 27 Nisan 1920'de ortadan kaldırmıştı. Yine Gürcistan ve Ermenistan devletleri de

Bolşevik devlet tarafından yıkılacaktır. Güneyde de birlik kurmayı başaramayan bu küçük devletler, Rus İmparatorluğu'nun mirasını ve üstün gücünü ele geçiren Bolşevik Sovyet Cumhuriyeti tarafından yıkılmıştır. Kuzeyde ise işler daha acı verici idi. Daha tam düzenli bir ordu kuramadan Gönüllü ordu ve Bolşevikler arasında kalan Kuzey Kafkasya Devleti gerekli idari ve askeri teşkilatlanmayı yapamadığı için kısa sürede, önce Denikin'in Gönüllü ordusu, sonrada Bolşevikler'in çalışmaları ve Bolşevik ordunun işgalleri sonucu yıkılmıştır.

Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti fiilen ortan kaldırılınca Uzun Hacı tarafından kurulan Kafkasya İslam Emirliği, Bolşevikler tarafından dağıtılmıştı. Onun yerine SSCB'ye bağlı özerk cumhuriyetler kurulmuştur. Öncelikle 1921 yılında Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti topraklarında dağlılar özerk sovyet cumhuriyetleri kurmak istemişlerdi. İlk önce Dağıstan Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur. 1922 yılında ise Adige, Çeçen-İnguş, Karaçay-Çerkes, Kabarday-Balkar, Kuzey Osetya özerk bölgeleri kurulmuştur. Böylece SSCB döneminde Kuzey Kafkasya'da böl-yönet politikası tam olarak uygulanmaya başlandı. Önce 1926 yılında Çerkezler; Kabardaylar ve Çerkezler olmak üzere ikiye; daha sonra ise Kabardaylar, Adigeler ve Çerkezler olmak üzere üçe ayrılmışlardır. Sovyetler Birliği tarafından bilinçli yapılan bu ayrıştırma, Kafkasya halklarının kendi arasında etnik gruplara ayrılmasına sebep olmuştur. Halkın tarihten gelen çekişmelerini de göz önüne aldığımızda, etnik ve bölgesel çatışmaların nelere yol açabileceği anlaşılabilir.

Kafkasya'daki gelişmeler ile ilgili Türk Hükümeti ve Rus Bolşevik Hükümeti arasında ilişkilere de bir nebze değinmek gerekir. Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'u işgal eden İngilizlerce kapatılması ve sonrası 23 Nisan 1920'de Ankara Hükümeti'nin kurulup yeni meclisin açılması, Rusya'da Bolşevikler'in yönetime gelmesi, iki yeni hükümetin gayri resmi ilişki kurmasına yol açmıştır. Mustafa Kemal, hem yeni Rusya'dan silah ve yardım almak hemde Kafkaslar'da yeni başlayan Bolşevik etkisini Kafkaslar'da durdurmak için girişimlerde bulunmuşdu. Rus Bolşevikler ile ilişkileri Kazım Karabekir üzerinden yürüttü. Rusya'ya önce Fuat Sabit'i Moskova'ya gönderip, durum ve bilgi aktarımı yapıldı. Ardından Ali Fuat (Cebesoy) görüşmeler yapmak üzere Moskova'ya gönderildi. Mustafa Kemal, Mustafa Suphi ve ekibine Türkiye Komünist Partisi'ni kurdurup en yakın arkadaşlarını bile bu partiye üye yaptırdı. Böylece Anadolu'da Rus Bolşevik/Komünist etkiyi kırmaya çalışan Mustafa Kemal daha sonra Bekir Sami (Kundukh) Bey'i Moskova'ya gönderdi. Doğu Anadolu'da ve Azerbaycan'da

Ermenilerin etkisini kırmak için Kazım Karabekir'in Kolordusu vasıtasıyla Kars, Ardahan, Iğdır gibi yerler alındı. Konfederasyonun dağılması ile oluşan yeni Ermenistan Cumhuriyeti ile Gümrü Antlaşması imzalanıp doğu sınırlar belirlendikten kısa süre sonra Taşnak yönetimi devriliş, Bolşevik yönetim Ermenistan'a hâkim olmuştu.

Gürcüler'den Brest Litovsk Antlaşması'na göre Artvin, Ardahan ve Batum istendi. Gürcüler buna yanaşmayınca, Kazım Karabekir hızla Ardahan, Batum ve Ahıska'ya girdi. Ancak Ruslar'ın ultiatonu ile Batum ve Ahıska boşaltıldı. Doğu sınırları için Ruslarla Moskova Anlaşması (18 Mart 1921) yapıldı. Batum, garantörlük şartı ile Ruslar'a bırakıldı.⁴⁹⁷ Hemen ardından Kars Anlaşması (13 Ekim 1921) yapılarak Gümrü şehri, Ermeniler'e, Ahıska bölgesi Gürcüler'e bırakıldı. Türkiye'nin Rusya ile doğu sınırında Aras ırmağı sınır olarak belirlendi. Zira bir yandan da Yunanlılar ile milli mücadele yapıyordu. Rusları kızdırıp yeni bir cephe açılmak istenmiyordu. Azerbaycan ve Bakü'de Bolşevikler'in hâkim olması, yeni Türkiye'de Komünizm tehlikesi belirmesi üzerine Mustafa Kemal, Komünist ve Sosyalist parti ve dernekleri kapattırıp, bazı yöneticiler tutuklanmıştı. Ruslar'la ilişkiler en asgari düzeye indirilip, bundan sonra Ruslar'ın Kafkas politikalarına hiç karışılmadı. Kafkas politikası rafa kaldırılıp, donduruldu. Ancak Rusya ve Kafkasya'dan gelen bazı tarihçi ve ilim adamları, şair ve yazarlar Türkiye'ye alınmakla yetinildi.

Dağıstan gelecek yıllar için birlik sağlarsa veya Çeçenler'e ile birlik oluşturursa yeniden bir bağımsızlık ateşi yanabilir. Putin'in Rusya'yı yeniden eski gücüne kavuşturması, askeri ve silah üstünlüğü nedeniyle Kafkasyalılar'ın dış destek almadan bağımsız olmaları mümkün görünmemektedir. Kafkasyalılar'a Rusya karşısında ekonomik, siyasi, teknik ve silah desteği gerektiği aşikârdır. Zira Ruslar Kafkasya'nın bağımsız olmasını asla istemeyeceklerdir. Nitekim Rusya, Kırım'da bir referandum oyunu ve Rus askerlerinin Kırım'da yaşayan Rus asıllı sivilleri destekleyerek kendi topraklarına katmasında bunu göstermiştir. Halen Ukrayna'nın doğusunda yaşayan ayrılıkçı Ruslar bağımsızlıklarını ilan ederek Donbast Özerk Devleti'ni kurmaları ve Rusya'nın bunları desteklemesi olayın gerçekçi yüzünü gösterir. Rusya, Kuzey Kafkasya çevresindeki yeniden bağımsız devlet kuran Gürcistan ve Azerbaycan'da da istikrarı değil istikrarsızlığı istemektedir. Böylece

⁴⁹⁷ Sadık Erdaş, Nilgün Erdaş, "Milli Mücadele Dönemi Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kafkaslar Özel Sayısı-I, Sayı: 71, 2015, s. 570-575

etnik çatışmalarında olduğu Kafkasya ve çevresinde Rusya istediği müdahaleyi yapıp Kafkasya'da olabilecek bir birliği engellemek istemektedir. Ruslar'ın Dağlık Karabağ'da, Ermeniler'in Abhazya ve Güney Osetya olayında Gürcistan'ın karşısında olması, Lezgi olayında Azerbaycan'ın yanında yer alması bunun işaretidir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

ATESE, Klasör: 1828, Dosya: 1, Fasikül: 1/8 (20 Ağustos 1330)

ATESE, Klasör: 526, Dosya: 369, Fihrist:43

Bab-1 Ali Evrak Odası, **Amedi Kalemî**, nr: 19/I, 23 Receb 1266/4 Haziran 1850

BOA, **Cevdet Evkaf**, nr: 15936

BOA, **Cevdet-i Askeriye**, nr: 4681

BOA, **Cevdet-i Hariciye**, nr: 9328

BOA, **Cevdet-i Hariciye**, nr: 1475

BOA, **Cevdet-i Hariciye**, nr: 2921

BOA, **Cevdet-i Hariciye**, nr: 3629

BOA, **Cevdet-i Hariciye**, nr: 3866

BOA, **Cevdet-i Hariciye**, nr: 4681

BOA, **Cevdet-i Hariciye**, nr: 9076

BOA, **Hatt-ı Hümayun**, nr: 324-J

BOA, **Hatt-ı Hümayun**, Dosya No: 1301, nr: 1022

BOA, **Hatt-ı Hümayun**, nr: 1292

BOA, **Hatt-ı Hümayun**, nr: 1305-A

BOA, **Hatt-ı Hümayun**, nr: 135-O

BOA, **Hatt-ı Hümayun**, nr: 4469

BOA, **Hatt-ı Hümayun**, nr: 45590-L

BOA, **Hatt-ı Hümayun**, nr: 58443

BOA, **İrade-i Dâhiliye**, nr: 26886

BOA, **İrade-i Dâhiliye**, nr: 60987

BOA, **İrade-i Hariciye**, nr: 19437

BOA, **İrade-i Hariciye**, nr: 20059

BOA, **Yıldız Sedaret Resmi Maruzatı**, nr: 154/59

KİTAPLAR

- Abbasoğlu, Adile, **Unutulmaz Anılar**, Çev: Oktay Chkotua, 2. Baskı, İstanbul 2015
- Ahmet Cevdet Paşa, **Tezahir**, TTK, Yay: Cevat Baysun, Ankara 1991 (V Cilt)
- Aknaz, Ahmet, **Rus Yayılmacılığına Karşı Kafkasya Müridizm Hareketi (Doğuşu)**, Kayseri 1994
- Allen, W.E.D. – Muratoff, Paul, **Kafkas Harekâtı 1821-1921, Türk Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Ankara 1986
- Aslanbek, Mahmut, **Karaçay ve Malkar Türklerinin Faciası**, Ankara 1952
- Aydın, Mustafa, **Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar**, İstanbul 2005
- Baddeley, John F. , **Rusların Kafkasya İstilas ve Şeyh Şamil**, Çev: Sedat Özen, İstanbul 1955
- Barasbi, Baytugan, **Kuzey Kafkasya (1912-1920)**, Samsun 1998
- Barlas, Cafer, **Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi**, İstanbul Tarihsiz
- Başer, Alev Erkilet, **Ele Geçirilemeyen Toprak: Kuzey Kafkasya**, Ankara 2002
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, c. III, Ankara 1983
- Bennigsen, Alexandre-Chantal Lemercier Quelquejay, **Sufi ve Komiser: Rusya'da İslam Tarikatları**, Ter: Osman Türer, Ankara 1988
- Berkok, İsmail Hakkı, **Büyük Harpte Şimali Kafkasyadaki Faaliyetlerimiz ve 15. Fırkanın Harekâtı ve Muharebeleri**, İstanbul 1934
- Berkok, İsmail, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul 1958
- Berzeg, Sefer E. , **Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922**, 3 Cilt, İstanbul 2003
- Bıjışkyan, P. Minas, **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası**, Ter: Hrant D. Andreyan, İ.Ü.E.F.Y. İstanbul 1969
- Bilge, M. Sadık, **Osmanlı Devleti ve Kafkasya**, İstanbul 2005
- Butbay, Mustafa, **Kafkasya Hatıraları**, Sad: Ahmet Cevdet Canbulat, Ankara 1990
- Cabağı, Vassan Giray, **Kafkas-Rus Çatışması**, İstanbul 1997
- Cebesoy, Ali Fuat, **Moskova Hatıraları**, İstanbul 1955
- Cemal Paşa, **Hatırat**, Haz: Metin Martı, İstanbul 1996

- Çeçen, Anıl, **Çeçenistan Dosyası**, Ankara 2002
- Dudayev, Cevher **Çeçen Devletinin Siyasal Devlet Yapısı Sorunları Üzerine**, Ter: Ö. Aydın Süer, Ankara Tarihsiz
- Edisyon, **Çeçenistan, Kayıp Ülke Kayıp Vicdan**, Editör: Fatma Tunç Yaşar, İstanbul 2005
- Efe, Fikret, **Şeyh Şamil'in 100 Mektubu**, İstanbul 2008
- Erel, Şerafettin, **Dağıstan ve Dağıstanlılar**, İstanbul 1961
- Gammer, Moshe, **Muslim Resistance to The Tsar, Shamil and the Conquest of Chenchinia and Daghestan**, Frank Cast and Company Limited, London, 1994
- Gökçe, Cemal, **Kafkasya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti**, İstanbul 1979
- Göztepe, Tarık Mümtaz, **Dağıstan Arslan'ı İmam Şamil**, İstanbul 1971
- Habletmitoğlu, Necip, **Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1915-1917)**, Ankara 1917
- Halil Paşa, **İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş**, Haz: Taylan Sorgun, İstanbul 1957
- Haşim Efendi, Kesbi, **Ahval-i Anapa ve Çerkes**, Haz. Mustafa Özсарay, İstanbul 2012
- Hızal, Ahmet Hazer, **Kuzey Kafkasya ve İstiklal Davası**, Ankara 1961
- İlgar, İhsan, **Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi**, İstanbul 1988
- Kaflı, Kadircan, **Şimali Kafkasya**, İstanbul 1942
- Karabekir, Kazım **İstiklal Harbimiz**, Haz: Faruk Özerergin, İstanbul 1988
- Karagöz, Rıza, **Canikli Ali Paşa**, TTK, Samsun 2003
- Karahi (Karakhi), Muhammed Tahir'ül, **Şeyh Şamil'in Savaşları**, Ter: Tahir'ül Mevlevi, Haz: Burhan Bozgeyik, İstanbul 2005
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Osmanlılar'ın Kafkas-İleri'ni Fethi (1451-1590)**, TTK, Ankara 1998
- Kukul, M. Halistin, **Şeyh Şamil ve Çeçenistan**, Ankara 2002
- Kundukh, Aytek, **Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)** Haz. Tarık Cemal Kutlu, İstanbul 1987
- Kundukov, Musa, **General Musa Kundukov'un Anıları**, Çev: Musa Yağan, İstanbul 1978
- Kurat, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi**, Ankara 1987
- Kutlu, Tarık Cemal, **İmam Mansur**, İstanbul 1987

- Kuzgun, Şaban, **Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara 1993
- Luxembourg, N. , **Rusların Kafkaya'yı İşgalında İngiliz Politikası ve İmam Şamil**, İstanbul 1998
- Mahmud Celaleddin Paşa, **Mirat-ı Hakikat**, Haz. İsmet Miroğlu, İstanbul 1983, C. I
- Mansur, Şamil **Çeçenler**, Ankara 1993
- Özbay, Özdemir, **Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya**, Ankara 1999
- Özbek (Yediç), Baturay, **Çerkes Tarihi Kronolojisi**, Ankara 1991
- Özgün, Pınar, **Hazarlar-Kayıp Kavim**, İstanbul 2013
- Özsaray, Mustafa, **Çerkeslerin İslamlaşması, Çerkeslerin Eski Dinleri ve İslamiyet'in Kuzey Kafkasya'ya Girişi**, İstanbul 2012,
- Polovinkina, Tamara V. , **Çerkesya Gönül Yaram**, Çev. Orkhun Uravalli, Ankara 2007
- Saidiev, İslam, **Çeçenistan Gerçeği**, Çev: Zaza Tsursumia, tarihsiz, basım yeri yok
- Saydam, Abdullah, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1976)**, Ankara 2010
- Sever, Metin, **Kafdağı'nın Bu Yüzü, Türkiye'deki Kafkas Kökenliler**, İstanbul 1999
- Spencer, Edmund, **Türkiye, Rusya Karadeniz ve Çerkezistan**, Çev: Dilek Çenkçiler, Ankara 2014
- Sürmeli, Serpil, **Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, Ankara 2001
- Şihsaidov, A. R. , **Ислам В Средневековом Дагестане (VII-XV vv)** (Ortaçağ Dağıstan'ında İslam (VII-XV yy)), Махачкала 1969
- Tavkul, Ufuk, **Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür**, İstanbul 1993
- Tavkul, Ufuk, **Kafkasya Gerçeği**, 2. Baskı, İstanbul, 2009
- Tolstoy, Lev Nikolayaviç, **Hacı Murat**, Çev: Leyla Soykut, İletişim Yay. Ankara 2014
- Tornau, Feodor Feodorviç, **Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları**, Çev: Keriman Vurdem, Ankara 1999
- Traho, Ramazan, **Çerkesler**, Ter: Gülden Kandal, İstanbul 2007
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, C: III/1
- Yandarbiyev, Zelimhan, **Çeçen Cihadı ve Çağdaş Dünyanın Sorunları**, Ter: Ali Ekber Aliyev, İstanbul 2001
- Yüceer, Nasır, **Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı**, Genelkurmay ATESE yayını, Ankara 1996

MAKALELER

- Akçora, Ergünöz, “*Rusya’nın Kafkasya Siyaseti ve Geçmişten Günümüze Çeçenler*”,
Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:100, Şubat 1966
- Ali Asker, “*Azerbaycan’da Ulus İnşasının Onay Aşaması(1918-1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-V, Sayı:75, Aralık-Temmuz 2015
- Allen, W.E.D. - Muratoff, Paul, “*Kafkasya’nın Tarihi Coğrafyası*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:54, İstanbul, Temmuz 2001,
- Altınok, Yusuf Altan, “*Kafkasya Müslümanları ve Kafkaya’da İslami Hareketler*”,
Yeni Türkiye Dergisi, Kafkaslar Özel Sayısı-V, Sayı: 75 Temmuz –Aralık 2015
- Atnur, İbrahim Ethem, “*Osmanlı Birliklerinin Aras Vadisi’nden Çekilmesi ve Aras-Türk Hükümeti’nin Oluşumu (Ekim-Aralık 1918)*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı: 73, Temmuz–Aralık 2015
- Bennigsen, Alexander, “*Muslim Guerilla warfare in the Caucasus*”(1918-1928),
Central Asian Survey, II/ 1, July 1983
- Bennigsen-Ouenlquejay, “Kuzey Kafkasya’da Tarikatlar” **AÜİFD**, Ter: Osman Türer, Sayı: 11, Erzurum 1993
- Berber, Oktay, “*Bolşevik İhtilalinden sonra Kafkasya’da Alman Nüfuzu*” **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel sayı-İI, Sayı: 72, Temmuz–Aralık 2015
- Berkok, İsmail, “*Büyük Harpte Şimali Kafkasya Faaliyetlerimiz ve 15. Fırkanın Harekâtı ve Muharebeleri*”, **Askeri Mecmua, Tarih Bölümü**, Sayı 94, İstanbul 1934
- Berzeg, Sefer “*General Sultan Kılıç Girey (1917-1921) Yıllarında Kuzey Kafkasya-Bolşevik Rusya Mücadelesinden Sahneler*” **IV. Birleşik Kafkasya**, No:6, İstanbul 1965
- Budak, Mustafa , “*Rusya’nın Kafkasya’da Yayılma Siyaseti*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı- IV, Sayı: 74 Temmuz–Aralık 2015
- Budak, Mustafa, “*19. Yüzyıla Kadar Osmanlı ve Kafkasya*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı: 73, Temmuz-Aralık 2015
- Curtubayev, Mahdi, “*Karaçay-Malkar Türklerinde Hristiyanlık İnancı*” Ter: Adilhan, Adiloğlu, **Kırım Dergisi**, Sayı:27, İstanbul 1999

- Çakmak, Mehmet Ali, “*XVIII. Yüzyılda Kafkasya*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı: 73, Temmuz–Aralık 2015
- Erdaş, Sadık-Nilgün Erdaş, “*Milli Mücadele Dönemi Kafkas Cumhuriyetleri İle İlişkiler*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-I, Sayı: 71, Temmuz-Aralık 2015
- Erdemir, Halil, “Kafkasya Jeopolitiğinin Bölge Politikalarına Etkisi” **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-I, Sayı:71, Temmuz-Aralık 2015,
- Henze, Paul B. , “*Kafkaslar’da Ateş ve Kılıç: 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülülerinin Direnişi*”, Çev: Akın Kösetorunu, **Asya Afrika Araştırmaları Grubu**, Yayın No: 18, Ankara 1985
- İnalcık, Halil, “*’Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don Volga Kanalı Teşebbüsü’*” **Bellekten**, XIII/46, Ankara 1948
- İsmayilov, Rafiq, “*1920 Yılı Nisan İşgalinden Sonra Azerbaycan’ın Toprak Bütünlüğü Meselesi*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-V, Sayı: 75, Temmuz–Aralık 2015
- Kadırbayev, Aleksandr Şaydatoviç, “*Bolşevik İhtilalinden Sonra Kafkasya’da Alman Nüfuzu*”, Ter: Elmur Ağayev, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-II, Sayı: 72, Temmuz–Aralık 2015
- Kafalı, Mustafa, “Altın-Orda Hanlığı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-II, Sayı: 72, Temmuz–Aralık 2015
- Karagöz, Rıza, “*Kafkasya’da Osmanlı Rus Mücadelesi ve Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’dan Çıkışı*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı: 73 Temmuz–Aralık 2015
- Karagöz, Rıza, “*Rusya’nın Kafkasya’ya İnişi ve Yaptığı Faaliyetler (16-18 Yüzyıllar Arası)*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-II, Sayı: 72, Temmuz–Aralık 2015
- Karatay, Osman, “Kafkaslar’da Göktürk ve Hazarlar”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-II, Sayı: 72, Temmuz-Aralık 2015
- Kemaloğlu (Kamalov), İlyas, “*Bolşevik İhtilalinden sonra Kafkasya’da Alman Nüfuzu*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-II, Sayı: 72, Temmuz–Aralık 2015
- Kırzioğlu, Fahreddin, “Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti (Kars Milli Şura Hükümeti)” **Türk Kültürü**, Sayı:72, yıl: VI, Ankara 1972

- Kutlu, Tarık Cemal, “(1919-1921) Yıllarında Kuzey Kafkasya’daki Mücadelenin Bilinmeyen Komutanı,” **Kafkasya Yazıları**, No:7, İstanbul 1999
- Nevruz, Yılmaz, “ İmam Şeyh Mansur’un Liderliğinde Kafkasya’da Milli Birlik Hareketi ve Rus İstilasına Karşı İlk Bağımsızlık Hareketi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-IV, Sayı: 74 Temmuz–Aralık 2015
- Özdemir, Sami, “İmam Mansur”, **Kuzey Kafkasya**, Sayı:1, Haziran-Temmuz 1971
- Özkan, Güner , “Türkiye’nin Kafkasya Siyasetinde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Önemi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel sayısı-I, Sayı:71, Temmuz-Aralık 2015
- Qafarov, Vasıf , “Brest-Litovsk Barış Konferansı’nda Osmanlı Devleti’nin Kafkasya Politikası”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı:73, Temmuz–Aralık 2015
- Shahrani, Nazif, “Orta Asya ve Sovyetler Dönemini Sorgulama”, **Akademik Araştırma Dergisi**, Ter: Vildan Serin, Sayı:6 Yıl: 2000
- Şahin, Enis, “Türkiyenin Kafkasya Politikası” **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-IV, Sayı:71, Temmuz-Aralık 2015
- Şimşir, Sabahattin, “Çarlık Rusya’sından Bolşevik Rusya’ya Geçişte Kuzey Kafkasya’daki Gelişmeler Işığında Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti’nin İlanı ve Akıbeti (1917-1920)”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı: 73, Temmuz–Aralık 2015
- Tavkul, Ufuk, “Etnik ve Siyasi Sorunlar Denkleminde Kafkasya”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-I, Sayı:71, Temmuz-Aralık 2015
- Tavkul, Ufuk, “Kafkaslara Genel Bakış”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı- I, Sayı:71, Temmuz-Aralık 2015
- Temizkan, Abdullah, “Osmanlı Ordusunun Kuzey Kafkasya Harekâtı ve Battal Paşa Olayı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı: 73, Temmuz–Aralık 2015
- Temizkan, Abdullah”Kuzey Kafkasya Muridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkisi” **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C.IX, Sayı: 2, İzmir 2009
- Toksoy, Ahmet “19. Yüzyılda Osmanlı ve Kafkasya”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı: 73, Temmuz–Aralık 2015
- Tuğul, Seyid, “Çeçen-İnguşların Sürgünü ”, **Kafkasya Yazıları**, Sayı: 8, İlkbahar-Yaz 2000

- Ürekli, Mustafa, “*Rus yayılması Karşısında Kırım Hanlığı ve Kafkasya*” **Kafkas Araştırmaları I**, İstanbul 1988
- Yarcı, Güler, “Bolşevik İhtilali’nden Sonra Kafkasya’da Alman Nüfuzu”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-I, Sayı: 71 Temmuz–Aralık 2015
- Yıldız, Yusuf, “*19.Yüzyıla kadar Kafkasya’nın Dini Tarihine Genel Bir Bakış*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-IV, Sayı:74, Temmuz-Aralık 2015
- Yılmazçelik, İbrahim ,“*XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyetinin Kafkasya Politikaları*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı –I, Sayı:71, Temmuz-Aralık 2015
- Yiğit, Yücel, “*I. Dünya Savaşı’nda Kafkas İhtilal Cemiyetlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Kafkaslar Özel Sayısı-III, Sayı:73, Temmuz–Aralık 2015

ANSİKLOPEDİLER

- Acar, Kezban, “*Kafkasya’da Rus İstilas ve Direniş Hareketleri*” **Türkler Ansiklopedisi**, C: 18, Ankara 2002
- Bala, Mirza, “*Çerkesler*” **MEB İslam Ansiklopedisi**, C: III, İstanbul 1963
- Budak, Mustafa, “*Rusya’nın Kafkasya’da Yayılma Siyaseti*”, **Türkler Ansiklopedisi**, C: 18, Ankara 2002

TEZLER

- Aslan, Mahir **Atatürk ve Azerbaycan Politikası**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008
- Barut, Ali, **Kuzey Kafkaslarda Rus İlerleyişi Karşısında Anapa Muhafızı Ferah Ali Paşa’nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri(1781-1784)**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1997
- Budak, Mustafa, **1853-1856 Kırım Savaşı’nda Kafkas Cephesi**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993

E- KAYNAKLAR

“AhıskaTürkleriTürkiye'ye Götürüldü”,

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151225_ahiska_turkiye,

Yayınlama Tarihi:25.12.2015

“Antalya Bakan Çavuşoğlu: 30 Bin Ahıska Türküne Vatandaşlık Verilecek”,

<https://www.haberler.com/antalya-bakan-cavusoglu-30-bin-ahiska-turkune-10910221-haberi/> ,

Yayınlama Tarihi: 02.06.2018

“Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri-IV”, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih

Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, <http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/tamim-son-Onar.pdf>, Ankara 1991, Sıra NO: 385

“Çeçenler”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Cecenler>, Yayınlanma Tarihi: 22.03.2018

“Drau Facias” , <http://www.geocities.com/haskaracay/drau.html>, Yayınlama Tarihi:

01.04. 2005

“Kafkasya Emirliği”, https://www.turkcebilgi.com/Kafkasya_emirligi, Yayınlama

Tarihi: 2010

“Ukrayna Krizi: Son Durum ve Ukrayna Savaş Haritası”,

<https://www.stratejikortak.com/2017/02/ukrayna-krizi-ukrayna-haritasi.html>,

Yayınlanma Tarihi: 03.02.2017

Aslan, Cahit, “Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü”,

http://www.kafdav.org.tr/documents/1864surgunu_kafkav.pdf, Elektronik

Yayın

Kafkasya Raporu, “Kafkasya’daki Rus İşgali ve Kafkasya’nın Siyasi-Sosyal Durumu

Hakkında Rapor 2013”,

<https://www.imkander.org.tr/resim/file/2013/kafkasya.pdf>, Yayınlanma

Tarihi: 11.02. 2013

Polat, Abdulkadir “Çeçenistan ve Kafkasya'nın Son Durumu Kafkasya İslam

Emirliği”, [http://www.ajansesenler.com/kultur-ve-sanat-haberleri-](http://www.ajansesenler.com/kultur-ve-sanat-haberlerimiz/1875-cecenistan-ve-kafkasyann-son-durumu-kafkasya-islam-emirligi.html)

[miz/1875-cecenistan-ve-kafkasyann-son-durumu-kafkasya-islam-](http://www.ajansesenler.com/kultur-ve-sanat-haberlerimiz/1875-cecenistan-ve-kafkasyann-son-durumu-kafkasya-islam-emirligi.html)

[emirligi.html](http://www.ajansesenler.com/kultur-ve-sanat-haberlerimiz/1875-cecenistan-ve-kafkasyann-son-durumu-kafkasya-islam-emirligi.html), Yayınlanma Tarihi: 29.08. 2013,

EKLER

DAĞISTAN VE KABARTAY HALKININ OSMANLI DEVLETİ'NDEN ASKERİ YARDIM TALEBİ

معروضه داعیبر بدک
بوزنہ اذم بیدج اکیبوز ایل کسکے طرفتہ باشیوخی قویا صلحی ایلا ایشا ایلرین جانبہ دغستاندیکه
عنم ایچی. دینا دون عبدی دایم انفرادی قهرزینده بیعت خیزدنه باشاوه بوقه مایله کسکده
انایه کلمنه خوله وکتت افا منزدها کده حاجی بطلک باشا ورو ایچی بوم ایله کور و کور
ظلم تعوی ایله عبادکرتکدر وعضدین فرا رصدها رابعیک ایشکده بیعت و خیر بدخلو قیاط
دباهر اولغایه بوکرت کی دایمی اولد خیزدن بیها لرین بروجنه و قوعنه حجت وینه دغستانه
جانبه حجت وطر اصلیز اولون چقا و نوضیلر عموماً دغستانه قیاط ایچم بوکرت لرین
طرفه دجه علی بنعل اجبار لرین. مطلقه ایشکرتنه بودایچی مقبره بیبا حاجی بطلک باشا
قیاط ایچم کسکده ایله نامور بوردولغیر اناوه بلکه باشا عالم ناه افندوزی کمدیرین مطلقه
اعفا خدمت صدیقی کمدیرینه نغیم بوردولغیر عموماً ولعنا انقباد واطاعت باشاوه هر
اماده جوز دیو خانان و بیچی سنا و عطا و قراه قرع خلدی بالوقفان اولون خلدنر حال
نیبا و کسکده اسلامیلر و رودینه منتظر اولون بوشا کرا معترضه دجه بیانه کسکده
علی قدر الکما بیعت و نماننه ویریلج اولون ایکنه شانا ایله او و بیچی قیاط ایچم
دیکلمت ایله نرفقانه معدر ایچی قیاط ایچم قیاط ایچم بکرا ایشی و خاصه کسکده
قا بلوانا بوکرت کسکده برلوق بیعت کوه و ترک دین باشا اسلامیه ایچی کسکده
بریشان و کسکده ایچی بواچایه قیاط ایچم عموماً قیاط ایچم دغستانه افشا اولون بوشا
اغیر دل انک عظیمه بیکه مابقته هرچی قبیله دین عوچه و بولیه جمعیه کسکده ویشا
ایچی وینه و دروزی صافی دجه علی بنعل قولنده نوز دیکه بوشا رها اولون ایچی
اولییه دیر و کما غراخته ایچی ایشوبیلک اکیبوز بوشا طرفه بیعت دغستانه
دخانج و بیچی ساهیلر و علماء و قه خلدی بالوقفان اولون بوشا ویشا بوشا
خیزدیر ایچی علی الوفا و دیرینر محمودی سند لرین اعفا ایچی کالو بیانه مربوط
اولون نغیر ایچی اولونر نایب اقدام اولدیلرینه بی بیبا ایله تقدیر اینه و کسکده صدر
حضرت مدک بیلج عوچه محض ایشی بودایچی احا کسکده بولیه قیاط ایچم دغستانه بیبا
بارک بوظرف دغستانه و کسکده قیاط ایچم اولون بوشا بوشا کسکده ایچی طریقه و حنا انک کسکده
ایشی عموماً دغستانه بیبا ایچی اولغیر اناوه بلکه خیزدیر بوشا نغیر بیبا ایچی و حنا کسکده
سلیح دجه عالم ارای بوشا نغیر اناوه بلکه خیزدیر بوشا نغیر بیبا ایچی و حنا کسکده
دیزدیر عیالو کسکده و عموماً اذم سلطان حوز کسکده

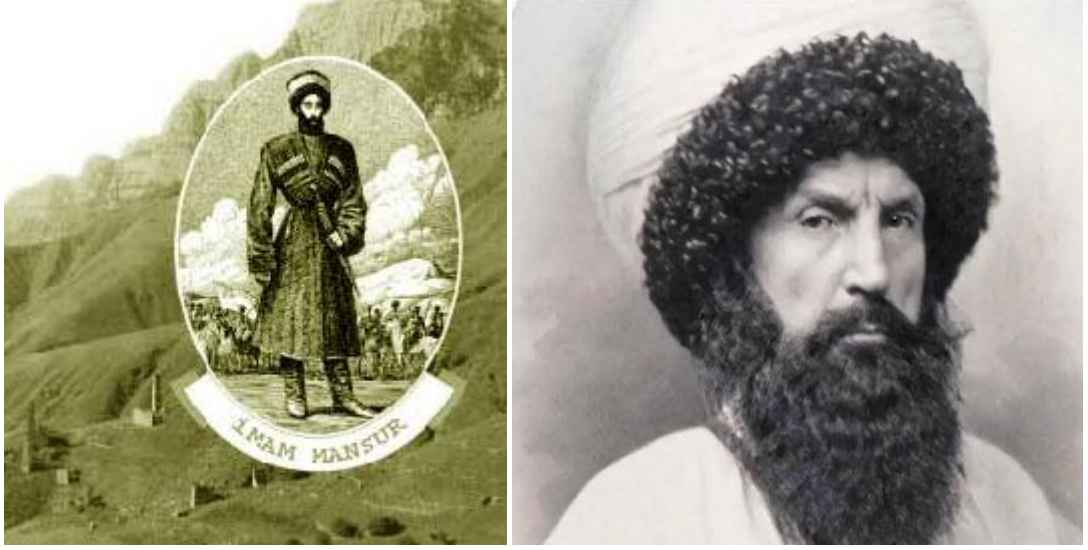

Ek-2: Kuzey Kafkasya'da Bugünkü Özerk Cumhuriyetler, Abhazya ve Güney Osetya, <http://politikaakademisi.org/2012/10/02/sistemsel-bir-kirilma-noktasi-kafkasya/>

Ek-3: Kafkasya Fiziki Haritası
<https://www.hgk.msb.gov.tr/urun-13-haritasi.htm>

Ek-4: İmam Mansur ve Şeyh (İmam) Şamil

<http://www.waynakh.com/tr/imam-mansur-usurma/>,

<https://www.dunyabulteni.net/kafkaslar/seyh-samilin-vatani-dagistan-h365677.html>

Ek-5: Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti Kurucu Liderleri

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kuzey_Kafkasya_Cumhuriyeti

Ek-6: Çeçen-İçkerya Cumhuriyeti I. Devlet Başkanı ve Kurucusu Cevher Dudayev
<https://www.dunyabulteni.net/kafkaslar/seyh-samilin-izinde-bir-cecen-komutan-dudayev-h327810.html>

Ek-7: Kafkasya Emirliği Haritası, https://www.turkebilgi.com/kafkasya_emirliği

ÖZGEÇMİŞ

1968 yılında Kırıkkale’de doğmuşum. İlk-Orta Okulu ve Lise tahsilimi Kırıkkale’de yaptım. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü bitirdim. SHEÇK kurumlarında ve 1995’ten itibaren Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı okullarda 10 yıl öğretmenlik yaptım. Özel Açık dershanesi kurucu üyesi ve bazı dersanelerde kısa süre öğretmenliğim var.

Kırıkkale Üniversitesi Kırıkkale MYO Radyo TV Bölümü’nü bitirdim. Yerel, ulusal gazetelerde ve özel bir TV’de çalıştım. Kafkasya ve diğer bölgeler ile ilgilinen yardım kuruluşlarıyla beraber mültecilere yardımlarda bulundum.

